

F. Engels

**De toestand van de arbeidersklasse in Engeland
(Naar eigen aanschouwingen en authentieke bronnen)**

www.MinisterieVanPropaganda.org

Inhoudsopgave

Aan de werkende klasse van Groot-Brittannië
Voorbericht
Uit het aanhangsel van de Amerikaanse uitgave
De arbeidersbeweging in Amerika
Voorrede bij de tweede Duitse oplage

Inleiding

Toestand van de arbeiders voor de industriële revolutie — De ‘jenny’ — Ontstaan van het industriële en van het landbouwproletariaat — De ‘throstle’, de mule, de mechanische weefstoel, de stoommachine — De machines verdringen de handenarbeid — Ontwikkeling van de industriële macht — Katoenindustrie — Kousenfabricage — Kantwerken — Bleken, drukken en verven — Wolindustrie — Linnenindustrie — Zijde-industrie — IJzerproductie en verwerking — Kolenmijnen - Aardewerkfabrieken — Landbouw — Straatwegen, kanalen, spoorwegen, stoomschepen — Samenvatting — Het proletariaat wordt van nationale betekenis — Opvatting der bourgeoisie over het proletariaat.

Het industriële proletariaat

Classificatie van de arbeiders — Centralisatie van het bezit — De hefboom van de moderne industrie — Centralisatie van de bevolking.

De grote steden

Een directe indruk van Londen — Sociale oorlog en universeel uitplunderingssysteem — Het lot van de armen daarbij — De achterbuurten in het algemeen — Londen: St. Giles en omgeving — Whitechapel — In de proletariërwoningen — Daklozen in de parken — Nachtlogementen — Dublin — Edinburgh — Liverpool — De fabriekssteden: Nottingham, Birmingham, Glasgow, Leeds, Bradford, Huddersfield — Lancashire: algemene opmerkingen — Bolton — Stockport — Ashton-under-Lyne — Stalybridge — Manchester in bijzonderheden geschetst: algemene bouwwijze — De oude stad — De nieuwe stad — Bouwwijze der arbeiderswijken — Binnenhofjes en achterstraatjes — De Ancoats-wijk — Klein-Ierland — Hulme — Salford — Samenvatting — Logementen — Grote bevolkingsdichtheid — Kelderwoningen — Kleding van de arbeiders — Voeding — Slecht vlees — Vervalsing van waren — Vervalste maten enz. — Samenvatting.

De concurrentie

Onderlinge concurrentie van de arbeiders, die het minimumloon en concurrentie van de bezitters onderling, die het maximumloon bepaalt — De arbeider, slaaf van de bourgeoisie, moet zichzelf elke dag, elk uur verkopen — Overtollige bevolking — Handels crisis — De arbeidersreserve — Het lot van deze reserve tijdens de crisis van 1842.

De Ierse immigratie

Oorzaken en omvang — Hoe Carlyle het beschrijft — Onzindelijkheid, ruwheid, drankzucht van de Ieren — Uitwerking van de Ierse concurrentie en nabuurschap op de Engelse arbeiders.

Resultaten

Inleidende opmerkingen — Uitwerking der genoemde omstandigheden op de lichamelijke gesteldheid van de arbeiders — Invloed van de grote steden, de huisvesting, de onzindelijkheid enz. — De stand van zaken — Tering — Tyfus, vooral in Londen, Schotland en Ierland — Buikziekten — Gevolgen van de drankzucht — Kwakzalvers — ‘Godfrey’s Cordial’ — Sterfte onder het proletariaat, meer in het bijzonder onder de kleine kinderen — De bourgeoisie aangeklaagd van sociale moord — Gevolgen voor de intellectuele en morele toestand — Tekort aan onderrichtmiddelen — Het ontoereikende van de avond- en zondagsscholen — Onwetendheid — De levensomstandigheden als scholing voor de arbeiders — Zedelijke verwaarlozing van de arbeiders — De wet als enige zedenleraar — De toestand van de arbeiders als aanleiding wetten en zeden te negeren — Invloed van de armoede — Van het proletariaat en de onzekerheid van zijn positie — De veroordeling tot

dwangarbeid — De centralisatie van de bevolking — De immigratie uit Ierland — Verschil in karakter van bourgeois en proletariër — Wat de proletariërs op de bourgeois voor hebben — Nadelige zijden van het proletarisch karakter — Drankzucht — Ongebondenheid in het geslachtelijk verkeer — Uiteenvallen van het gezin — Niet nakomen van de sociale regels — Misdadigheid — Beschrijving van de sociale oorlog.

De afzonderlijke bedrijfstakken. De fabrieksarbeiders in engere zin

Gevolgen van machines — Handwevers — De mannen verdrongen — Vrouwenarbeid, het gezin valt uiteen — Omkering van alle verhoudingen — Morele gevolgen van de opeenhoping van vele vrouwen in de fabrieken — Jus primae noctis — Kinderarbeid — Het leerlingensysteem — Latere ontwikkeling — Beschrijving volgens het fabrieksrapport — Lange werktijden — Nachtarbeid — Verminkingen — Kleinere uiterlijke kwalen — De aard van het werk — Algemene verzwakking van lichaamsgesteldheid — Beroepskwalen — Getuigenverklaringen — Vroege ouderdom — Speciale gevolgen voor de gezondheid van de vrouw — Enkele bijzonder schadelijke takken van arbeid — Ongevallen — Oordeel van de bourgeoisie over het fabriekssysteem — Fabriekswetgeving en tienuren agitatie — Geestdodend en afstompend karakter van de arbeid — Slavernij — Fabrieksvoorschriften — Het truckstelsel — Het cottagesysteem — Parallel tussen de lijfeigene anno 1145 en de vrije arbeider anno 1845.

De overige takken van arbeid

Kousenmakers — Kantfabricage — Katoendrukkers — Fluweelscheerders — Zijdewevers — Metaalwaren — Birmingham — Staffordshire — Sheffield — Machinefabrieken — De aardewerkfabrieken in Noord-Staffordshire — Glasfabrieken — De handwerkers — De Londense modistes en naaisters.

Arbeidersbewegingen

Ter inleiding — Misdadigheid — Opstanden tegen de machines — Verbonden, stakingen — Resultaten van de verbonden en de 'turnouts' — Misdaden hieruit voortvloeiend — Het karakter van de strijd van het Engelse proletariaat tegen de bourgeoisie — Strijd in Manchester in mei 1843. Respect voor de wet kent het proletariaat niet — Het chartisme — Geschiedenis van de chartistenbeweging — De opstand van 1842 — Besliste scheiding tussen proletarisch chartisme en het radicalisme van de bourgeoisie — Sociale tendentie van het chartisme — Het socialisme — Algemeen standpunt van de arbeiders.

Het mijnproletariaat

De mijnwerkers van Cornwall — Alston Moor — IJzer- en kolenmijnen — Het werk van mannen, vrouwen en kinderen — Kenmerkende ziekten — Arbeid in lage gangen — Ongelukken, explosies en derg. — Ontwikkelingspeil — De zedelijkheid — Mijnwetten — Systematische uitbuiting kenmerken de mijnwerkers — Bewegingen onder hen — De 'Union' — De grote veldtocht van 1844 in het noorden van Engeland — Roberts en de veldtocht tegen de vrederechters en het truckstelsel — Resultaten van de strijd.

Het landbouwproletariaat

Historische terugblik — Pauperisme op het land — Toestand van de landbouwdagloners — Brandstichtingen — Onverschilligheid tegenover het vraagstuk van de graanwetten — Ongodsdienstigheid — Wales: de kleine pachtboeren — 'Rebekka' — onlusten — Ierland: de verkaveling van het grondbezit — Pauperisering van de natie — Misdadigheid — De 'Repeal'-agitatie.

De houding van de bourgeoisie tegenover het proletariaat

Zedelijke verdorvenheid van de Engelse bourgeoisie — Geldzucht — Economie en vrije concurrentie — De gehuichelde liefdadigheid — De huichelarij op het gebied van de economie en politiek bij het vraagstuk van de graanwetten — Wetgeving en justitie van de bourgeoisie — De bourgeoisie in het parlement — ‘Masters- and Servants-Bill’ — De theorie van Malthus — De oude armenwet — De nieuwe armenwet — Voorbeelden van de ruwheid in de werkhuizen — Vooruitzichten voor Engeland in de toekomst.

Aan de werkende klasse van Groot-Brittannië [1]

Arbeiders!

Aan u draag ik een werk op, waarin ik een poging heb gedaan om mijn Duitse landgenoten een getrouw beeld te schetsen van uw levensvoorwaarden, van uw lijden en strijd, van uw hoop en uw vooruitzichten. Ik heb lang genoeg onder u geleefd om iets te weten van uw levensomstandigheden, waarover ik met de grootste zorg kennis vergaarde. Ik heb de verschillende officiële en niet-officiële documenten bestudeerd, voor zover ik de mogelijkheid had mij deze te verschaffen. Daarmee heb ik echter geen genoegen genomen, het was mij om meer dan alleen abstracte kennis van mijn onderwerp te doen. Ik wilde u in uw woningen zien, u in uw dagelijks leven waarnemen, met u over uw levensomstandigheden en noden praten en getuige zijn van uw strijd tegen de sociale en politieke macht van uw onderdrukkers. Ik ging daarbij als volgt te werk: ik zag af van het gezelschap en de feestmalen, de port en de champagne van de middenklasse en wijdde mijn vrije uren bijna uitsluitend aan de omgang met eenvoudige arbeiders. En ik ben verheugd en trots tegelijk, zo te hebben gehandeld.

Verheugd omdat ik mij op die manier heel wat vreugdevolle uren verschafte, waarbij ik gelijktijdig uw werkelijk leven leerde kennen — uren die anders verdaan waren met conventioneel geklets en vervelende étiquette. En trots omdat dit mij de gelegenheid bood recht te doen wedervaren aan een onderdrukte en belasterde klasse, waaraan, bij al haar fouten en de nadelen van haar toestand, hoogstens een Engelse krentenweger de achting onthouden zal. Trots ook omdat ik op deze wijze in staat werd gesteld het Engelse volk te behoeden voor de toenemende minachting die op het continent het onvermijdelijk gevolg is geweest van de brute, egoïstische politiek en het optreden van uw heersende middenklasse in het algemeen.

Dankzij het feit dat ik tegelijkertijd ruimschoots gelegenheid had tot het observeren van uw tegenstander, de middenklasse, ben ik zeer snel tot de slotsom gekomen dat u gelijk hebt, volkomen gelijk als u van die klasse generlei hulp verwacht. Haar belangen staan diametraal tegenover de uwe, hoewel zij altijd zal trachten het tegendeel te beweren en bij u het geloof te wekken dat uw lot haar ten zeerste aan het hart gaat. Haar daden logenstraffen haar woorden. Ik hoop dat ik meer dan voldoende materiaal daarvoor heb gebracht, om te bewijzen dat de middenklasse, wat zij ook beweren mag, in werkelijkheid geen ander doel kent dan zich door uw arbeid te verrijken zolang zij het product daarvan verkopen kan en u aan de hongerdood prijs te geven zodra zij uit deze indirecte handel in mensenvlees geen winst kan slaan. Wat hebben zij gedaan om hun voorgewende goede bedoelingen jegens u te bewijzen? Hebben zij aan uw lijden ooit ook maar serieus aandacht geschonken? Hebben zij meer dan de kosten toegestaan voor een half dozijn commissies van onderzoek, waarvan de lijvige rapporten veroordeeld zijn voor eeuwig onder hopen paperassen in de archieven van het Home Office[2] te sluimeren? Hebben zij zich ooit vermand om uit hun moderne blauwboeken ook maar één leesbaar boek samen te stellen dat iedereen in staat zou stellen om zonder moeite wat materiaal over de toestand van de grote meerderheid der ‘vrijgeboren Britten’ te krijgen? Natuurlijk niet: dat zijn dingen waarover zij liever niet spreken — zij lieten het aan een buitenlander over om de beschaafde wereld rapport uit te brengen over de ontferende toestand waarin u gedwongen bent te leven.

Een buitenlander voor hen, naar ik hoop, niet voor u. Al is ook mijn Engels niet zo zuiver, toch zult u hopelijk vinden dat het duidelijk Engels is. In Engeland, tussen twee haakjes, ook in Frankrijk, heeft geen arbeider mij ooit als buitenlander behandeld. Met de grootste vreugde constateerde ik dat u vrij bent van de verderfelijke vloek van nationale bekrompenheid en nationale arrogantie, die tenslotte niets anders is dan egoïsme in het groot. Ik observeerde uw

sympathie met ieder die zijn krachten eerlijk aan de menselijke vooruitgang wijdt, of hij nu Engelsman is of niet, en uw bewondering voor alles wat edel en goed is, of het nu van uw vaderlandse bodem komt of niet. Ik stelde vast dat u meer bent dan slechts Engelsen die deel uitmaken van en één enkele, geïsoleerde natie; ik zag dat u mensen bent, die deel uitmaken van de grote en internationale familie der mensheid: mensen die erkend hebben dat de belangen van hen en van heel het menselijke ras gelijk zijn. En als zodanig, als leden van deze familie der 'ene en ondeelbare' mensheid, als menselijke wezens in die meest nadrukkelijkste zin van het woord, begroeten ik en vele anderen op het continent uw voortgang in elke richting en wensen wij u een snel succes.

Voorwaarts dus op de ingeslagen weg. Veel staat u nog te wachten; wees standvastig en laat u niet ontmoedigen. Uw succes is verzekerd, en iedere afzonderlijke stap voorwaarts op de weg die u af te leggen hebt, zal onze gemeenschappelijke zaak, de zaak der mensheid dienen!

Friedrich Engels Barmen (Rijn-Pruisen), 15 maart 1845.

Vertaling uit het Duits. K. Marx, F. Engels Werke, dl. 2, Berlijn 1970, blz. 229-231

Voorbericht

In de hiernavolgende bladzijden wordt een onderwerp behandeld dat ik aanvankelijk slechts wilde behandelen als apart hoofdstuk van een omvangrijker werk over de sociale geschiedenis van Engeland, maar waarvan de belangrijkheid mij weldra noodzaakte er een zelfstandige studie aan te wijden.

De toestand van de arbeidersklasse is de feitelijke grondslag en het uitgangspunt van alle hedendaagse sociale bewegingen, omdat hij de hoogste en meest onverhulde top van onze bestaande sociale misère is. Het Franse en Duitse arbeiderscommunisme zijn er direct — en de leer van Fourier en het Engelse socialisme zowel als het communisme van de ontwikkelde Duitse bourgeoisie zijn er indirect door voortgebracht. Om enerzijds de socialistische theorieën en anderzijds de beoordeling van hun juistheid een stevige grondslag te geven, om aan al het dwepen en fantaseren pro et contra een einde te maken, daarvoor is inzicht in de proletarische toestanden een onontkoombare noodzakelijkheid. De proletarische toestanden bestaan echter in hun klassieke vorm, in hun volkomenheid, slechts in het Britse Rijk, met name in het eigenlijke Engeland; en tegelijkertijd is alleen in Engeland het nodige materiaal zo volledig verzameld en door officieel onderzoek geconstateerd, als het voor een enigermate volledige weergave van het onderwerp noodzakelijk is.

Eenentwintig maanden lang heb ik gelegenheid gehad om het Engelse proletariaat, zijn streven, zijn lief en leed van nabij door eigen waarneming en persoonlijke omgang te leren kennen en tegelijkertijd mijn ervaringen aan te vullen door gebruik te maken van de nodige authentieke bronnen. Wat ik gezien, gehoord en gelezen heb is in het hier volgende geschrift verwerkt. Ik ben erop voorbereid dat niet alleen mijn standpunt, maar ook de gebrachte feiten van vele kanten zullen worden aangevallen, vooral als mijn boek in handen van Engelsen komt. Even goed weet ik dat men hier en daar een onbelangrijke onjuistheid, welke bij zo'n omvangrijk onderwerp met zijn breedvoerig bewijsmateriaal zelfs een Engelsman niet had kunnen vermijden, te meer zal kunnen aanwijzen daar waar er zelfs in Engeland nog geen enkel werk bestaat dat, zoals het mijne, over alle arbeiders gaat. Toch daag ik, zonder mij ook maar een ogenblik te bedenken, de Engelse bourgeoisie uit om ook maar één enkel, voor de algemene strekking van betekenis zijnd feit, met even zulke authentieke bewijsstukken als ik heb aangevoerd, te weerleggen.

Juist voor Duitsland is het weergeven van de klassieke toestanden van het proletariaat in het Britse Rijk van grote betekenis, vooral op het huidige moment. Het Duitse socialisme en communisme zijn meer dan wat ook van theoretische stellingen uitgegaan. Wij, Duitse theoretici, kenden van de werkelijke wereld nog veel te weinig om door de werkelijke verhoudingen direct tot hervorming van deze 'slechte werkelijkheid' te worden gedreven. Van de openlijke voorvechters van zulke hervormingen is tenminste bijna niemand op andere wijze tot het communisme gekomen, dan via Feuerbachs ontrafelen van Hegels speculaties. De werkelijke levensomstandigheden van het proletariaat zijn onder ons zo weinig bekend dat zelfs de goedwillende 'verenigingen tot verheffing van de werkende klassen', waarin onze bourgeoisie het sociale vraagstuk nu mishandelt, voortdurend van de belachelijkste en meest afgezaagde opvattingen over de toestand van de arbeiders uitgaan. Vooral wij Duitsers hebben in deze kwestie behoefte aan feitenkennis. En hoewel ook de proletarische toestanden in Duitsland niet tot dezelfde klassieke hoogte ontwikkeld zijn als de Engelse, hebben wij toch in principe hetzelfde sociale stelsel, dat vroeger of later op dezelfde, aan de overkant van de Noordzee reeds bereikte spits gedreven moet worden, wanneer niet bijtijds het inzicht van de natie voor maatregelen zorgt die het hele sociale stelsel een nieuwe grondslag geven. Dezelfde fundamentele oorzaken die in Engeland de ellende en de onderdrukking van het

proletariaat hebben veroorzaakt, zijn ook in Duitsland aanwezig en moeten op den duur dezelfde resultaten voortbrengen. Ondertussen zal echter de geconstateerde Engelse ellende voor ons aanleiding zijn om ook onze Duitse ellende te constateren, en een maatstaf bieden waaraan wij zijn uitbreiding en de grootte van het — door de ongeregelde toestanden in Silezië en Bohemen[3] aan het licht gekomen — gevaar kunnen meten, dat van deze kant de directe rust in Duitsland bedreigt.

Tenslotte heb ik nog twee opmerkingen te maken. Ten eerste dat ik het woord middenklasse[4] voortdurend heb gebruikt (in de zin van het Engelse middle-class (of zoals bijna altijd gezegd wordt: middle-classes) daar dit, zoals het Franse woord ‘bourgeoisie’, de bezittende klasse, speciaal de van die zogenaamde adel te onderscheiden bezittende klasse betekent: de klasse die in Frankrijk en Engeland direct en in Duitsland als ‘Publieke opinie’ indirect de staatsmacht in handen heeft. Zo heb ik ook de uitdrukkingen: ‘arbeiders’ (working men) en proletariërs, arbeidersklasse, bezitloze klasse en proletariaat voortdurend als van gelijke betekenis zijnde gebruikt. Ten tweede heb ik bij die meeste citaten de partij van mijn berichtgevers daarom vermeld, omdat die liberalen bijna voortdurend de ellende in de landbouwdistricten op die voorgrond proberen te schuiven, maar die in de fabrieksdistricten trachten weg te praten, terwijl omgekeerd de conservatieven de nood in die fabrieksdistricten erkennen, maar van die in de landbouwstreek weer niets willen weten. Om deze reden heb ik ook, wanneer mij officiële documenten ontbraken bij de schildering van de industriearbeiders altijd aan, een liberaal bewijsstuk de voorkeur gegeven om de liberale bourgeoisie met haar eigen woorden te verslaan. En op de Tories of chartisten heb ik mij alleen dan beroepen, wanneer ik die juistheid van de zaak uit eigen aanschouwing kende, of ik van die waarheid van de uitspraak overtuigd kon zijn door het persoonlijke of literaire karakter van mijn autoriteiten.

Barmen (Rijn-Pruisen), 15 maart 1845.
F. Engels

Vertaling uit het Duits. K. Marx, E. Engels Werke, dl. 2, Berlijn 1970, blz. 232-234.

Uit het aanhangsel van de Amerikaanse uitgave[5]

Er zijn twee omstandigheden geweest die vele jaren verhinderden dat de onvermijdelijke consequenties van het kapitalistische systeem in Amerika ten volle aan het licht traden. Dat waren de gemakkelijke wijze goedkope grond te verwerven en de immigrantenstroom. Zij veroorloofden de grote massa van de ingezetenen Amerikaanse bevolking lange tijd zich in de jonge jaren uit de loondienst 'terug te trekken' en boer, handelaar of werkgever te worden, terwijl de harde loonarbeid en het levenslang proletariër zijn hoofdzakelijk voor de immigrant bestemd bleef. Maar Amerika is dit vroege stadium ontgroeid. De eindeloze oerwouden zijn verdwenen en de nog eindelozer prairiën gaan zienderogen uit de handen van de staat en de deelstaten in die van particuliere bezitters over. De veiligheidsklep tegen het ontstaan van een permanente proletarische klasse heeft, praktisch gesproken, opgehouden te functioneren. Thans bestaat er in Amerika een klasse van levenslange en zelfs erfelijke proletariërs. Een natie van 60 miljoen mensen die hard en met niet gering vooruitzicht op succes ervoor strijdt de leidende industriële natie van de wereld te worden, kan niet voortdurend haar eigen loonarbeidersklasse importeren; zelfs niet als per jaar een half miljoen immigranten het land binnenstromen. De tendentie van het kapitalistisch stelsel om tenslotte de maatschappij in twee klassen te splijten — een gering aantal miljonairs enerzijds en de grote massa van uitsluitend loonarbeiders anderzijds — deze tendentie werkt nergens krachtiger door dan in Amerika, hoewel andere sociale krachten er zich intomend tegenover stellen. En het resultaat was het ontstaan van een klasse van inheemse Amerikaanse loonarbeiders die weliswaar in vergelijking met de immigranten de aristocratie van de loonarbeidersklasse vormen, maar zich toch iedere dag meer bewust worden van hun solidariteit met de immigranten en die nu hun veroordeling tot levenslange loonarbeid des te scherper inzien omdat de dagen van weleer, toen het in verhouding gemakkelijk was om sociaal een trapje hoger te klimmen, hen nog vers in het geheugen liggen. Dientengevolge is de arbeidersbeweging in Amerika met echt Amerikaanse energie op gang gebracht en omdat aan de overkant van de Atlantische Oceaan de dingen zich minstens dubbel zo snel ontwikkelen als in Europa, zouden wij het nog wel eens kunnen beleven dat Amerika ook in dit opzicht de leiding grijpt.

De arbeidersbeweging in Amerika

(Voorrede bij de Amerikaanse uitgave)[6]

Tien maanden zijn verlopen sinds ik, op verzoek van de vertaalster, het Aanhangsel[7] bij dit boek schreef. In deze tien maanden heeft in de Amerikaanse maatschappij een omwenteling plaatsgegrepen, waarvoor ieder ander land minstens tien jaar nodig had gehad. In februari 1886 was de Amerikaanse openbare mening tamelijk eensgezind op dit ene punt: dat in Amerika een arbeidersklasse — in de Europese zin van het woord — niet bestaan zou: dat dientengevolge een klassenstrijd tussen arbeiders en kapitalisten, zoals deze de Europese maatschappij in stukken scheurt, in die Amerikaanse republiek onmogelijk zou zijn en dat derhalve het socialisme een buitenlands importartikel zou zijn, dat op Amerikaanse bodem geen wortel kan schieten. En toch wierp juist toen de op gang komende klassenstrijd reeds zijn gigantische schaduw vooruit in de stakingen van de mijnwerkers in Pennsylvania[8] van vele andere bedrijven, en vooral in de, het hele land omvattende voorbereidingen voor de grote achturedagbeweging die voor de maand mei voorbereid was en ook inderdaad in mei plaatsvond.[9] Dat ik deze voortekens toen reeds op hun juiste waarde schatte, dat ik met een arbeidersbeweging van nationale omvang rekende, toont het 'Aanhangsel'. Maar niemand kon voorzien dat deze beweging in zo korte tijd en met zulk een onweerstaanbare kracht uitbreken zou, dat zij met de snelheid van een prairiebrand om zich heen zou grijpen en de Amerikaanse maatschappij nu reeds tot op haar grondvesten zou schokken.

Het feit is er, onaantastbaar en onbetwistbaar. Hoezeer dit de Amerikaanse heersende klassen met schrik vervulde, werd mij op amusante wijze door Amerikaanse journalisten onthuld, die mij verleden zomer met een bezoek vereerden; de nieuwe beweging had ze in een toestand van hulpeloze en jammerlijke angst gebracht. En toch was de beweging toen nog pas aan het ontstaan en bestond zij nog maar uit een reeks van verwarde en schijnbaar onsamenhangende stuipachtige bewegingen van de klasse die door de onderdrukking van de slavernij der negers en door de snelle industriële ontwikkeling de onderste laag van de Amerikaanse maatschappij was geworden. Maar nog voor het einde van het jaar bleek hoe deze vreemde sociale krampe aanvallen steeds meer in een bepaalde richting liepen. De spontane, instinctieve bewegingen van deze enorme arbeidersmassa's, de verbreiding ervan over reusachtige gebieden van het land, het overal gelijktijdig uitbreken van hun gemeenschappelijke ontevredenheid over een ellendige maatschappelijke toestand, waaraan allerwegen dezelfde oorzaken schuldig zijn, dat alles wekte in deze massa's het bewustzijn dat zij een nieuwe, bijzondere klasse in de Amerikaanse samenleving vormden — een klasse van werkelijk min of meer erfelijke loonarbeiders, proletariërs. En met echt Amerikaans instinct leidde dit bewustzijn ze onmiddellijk naar de volgende stap voor hun bevrijding: naar de vorming van een politieke arbeiderspartij met een eigen program en met de verovering van het Capitool en het Witte Huis als doel. In mei de strijd voor de achturedag, de ongeregelheden in Chicago, Milwaukee enz., de poging van de heersende klassen om de opkomende arbeidersbeweging met bruto geweld en onbeschaamde klassenjustitie te onderdrukken; in november de jonge arbeiderspartij in alle grote centra reeds georganiseerd, de verkiezingen in New York, Chicago, Milwaukee.[10] Tot nog toe hadden mei en november de Amerikaanse bourgeoisie slechts herinnerd aan de vervaldagen van de coupons van de Amerikaanse Staatslening, van nu af zullen mei en november haar ook aan de vervaldagen herinneren, waarop het Amerikaanse proletariaat zijn coupons ter betaling aanbodt.

In de Europese landen had de arbeidersklasse vele lange jaren nodig voordat zij volkomen begreep dat zij een bijzondere en onder de gegeven omstandigheden permanente klasse in de moderne maatschappij vormt. En weer had zij er jaren voor nodig voordat dit klassenbewustzijn haar ertoe bracht om zich tot een bijzondere politieke partij te verenigen -

een partij die onafhankelijk en vijandig staat tegenover alle oude, door de verschillende groepen van de heersende klassen gevormde partijen. Op de meer bevoorrechtte bodem van Amerika, waar geen feodale ruïnes de weg versperren, waar de geschiedenis begint met de reeds in de 17de eeuw ontwikkelde elementen van de moderne burgerlijke maatschappij, heeft de arbeidersklasse deze beide trappen van haar ontwikkeling in slechts tien maanden doorlopen.

Nochtans is dit alles slechts het begin. Dat de werkende massa's de gemeenschappelijkheid van hun grieven en belangen, hun solidariteit als klasse tegenover alle klassen aanvoelen, dat zij, om aan dit gevoel uiting te geven en het effectief te maken, de voor deze stap in elk vrij land ter beschikking staande politieke machine in beweging zetten — dat is altijd slechts de eerste stap. De volgende stap bestaat daarin dat gemeenschappelijke geneesmiddelen voor dit gemeenschappelijk lijden gevonden en in het program van de nieuwe arbeiderspartij tot uitdrukking gebracht worden. En deze stap — de belangrijkste en moeilijkste van de gehele beweging — zal in Amerika nog moeten worden gedaan.

Een nieuwe partij moet een bepaald positief program hebben, een program waarvan de details weliswaar al naar gelang van de omstandigheden en met de ontwikkeling van de partij zelf wisselen kunnen, maar een program dan toch, waarover de partij het op elk gegeven ogenblik eens is. Zolang dit program nog niet is uitgewerkt, zal ook de partij nog slechts in kiem bestaan; al mag zij dan plaatselijk bestaan, nationaal bestaat zij nog niet; zij mag dan de bestemming hebben een partij te zijn, maar in feite is zij het nog niet.

Welke ook de oorspronkelijke gedaante van dit program zijn mag, het moet zich steeds verder ontwikkelen in een richting die van tevoren bepaald kan worden. De oorzaken die de grondeloos diepe kloof tussen de arbeidersklasse en de kapitalistische klasse hebben geslagen, zijn in Amerika dezelfde als in Europa en de middelen om deze kloof te dempen zijn eveneens overal dezelfde. Dientengevolge moet het program van het Amerikaanse proletariaat, naarmate de beweging zich verder ontwikkelen zal, steeds samenvallen met dat wat na zestig jaren van onenigheid en discussies het algemeen aangenomen program is geworden van het strijdbare Europese proletariaat. Evenals dit zal het als einddoel de verovering van de politieke heerschappij door de arbeidersklasse proclameren, als middel voor de directe toe-eigening van alle productiemiddelen — de bodem, spoorwegen, mijnen, machines enz. — door de samenleving als geheel en tot gemeenschappelijk gebruik van deze productiemiddelen door en voor de gemeenschap.

Nu streeft de nieuwe Amerikaanse partij, evenals alle politieke partijen overal, reeds uit hoofde van het simpele feit van haar bestaan, naar de verovering van de politieke heerschappij. Maar zij is verre ervan het er met zichzelf over eens te zijn waar deze heerschappij voor gebruikt moet worden. In New York en de andere grote steden van het oosten heeft de arbeidersklasse zich op de basis van vakverenigingen georganiseerd en in iedere stad een machtige 'Central Labor Union' (Centraal arbeidsverbond.- Red.) gevormd. In New York bijvoorbeeld verkoos de Central Labor Union in november jl. Henry George tot zijn vaandeldrager; ten gevolge daarvan was zijn toenmalige verkiezingsprogram rijkelijk doorspekt met de inzichten van Henry George. In de grote steden van het noordwesten werd de verkiezingsstrijd uitgevochten op basis van een betrekkelijk vaag arbeidersprogram, waarin de invloed van George's ideeën nauwelijks of zelfs helemaal niet te bespeuren was. En terwijl in deze grote bevolkings- en industriecentra de beweging een beslist politieke vorm aannam, vinden wij daarnaast, over het hele land verspreid, twee wijdvertakte arbeidersorganisaties: de 'Ridders van de Arbeid'[11] en de 'Socialistische Arbeiderspartij', waarvan alleen de

laatstgenoemde een verkiezingsprogram heeft in overeenstemming met het hierboven geschetste hedendaagse Europese standpunt.

Van deze drie min of meer uitgesproken vormen, waarin de Amerikaanse arbeidersbeweging zich presenteert, is de eerste, de Henry-George-beweging in New York, thans hoofdzakelijk van plaatselijke betekenis. Ongetwijfeld is New York verreweg de belangrijkste stad in de Verenigde Staten, maar New York is geen Parijs en de Verenigde Staten zijn Frankrijk niet. En mij schijnt het toe, dat het program van Henry George in zijn tegenwoordige vorm te beperkt is om de grondslag voor meer dan een plaatselijke beweging te vormen of, in het beste geval, voor meer dan een overgangsfase van korte duur van de algemene beweging. Volgens Henry George is de onteigening van de volksmassa, het feit dat zij geen grond bezit, de grote en algemene oorzaak van de splitsing van het volk in rijken en armen. Nu is dit historisch niet geheel juist. In de Aziatische en klassieke Oudheid was de overheersende vorm van klassenonderdrukking de slavernij, d.w.z. niet zo zeer de onteigening van de massa's van grond en bodem, als wel de toe-eigening van hen als personen door derden. Toen bij het verval van de Romeinse republiek de boerderijen van de vrije Italiaanse boeren onteigend werden, veranderden dezen in een klasse van 'verpauperde blanken' ('poor whites', 'white trash'), zoals die in de zuidelijke slavenstaten van de USA voor 1861 bestond; en tussen slaven en verpauperde vrijen — twee klassen gelijkelijk onbekwaam zichzelf te emanciperen — viel de oude wereld in puin. In de middeleeuwen was niet de onteigening van de volksmassa's — hun afscheiding van de bodem als bezit, maar veeleer hun toe-eigening — hun koppeling aan de bodem de grondslag van de feodale druk. De boer behield zijn hoeve, maar werd er als lijfeigene of horige aan geketend en moest aan zijn landheer schatting betalen met arbeid of in producten. Pas met het aanbreken van de nieuwe tijd, tegen het einde van de 15de eeuw, werd de expropriatie van de boeren op grote schaal doorgevoerd, en wel ditmaal onder historische omstandigheden die de bezitloos geworden boeren geleidelijk overhevelde naar de moderne klasse van loonarbeiders en tot mensen maakten die niets bezitten dan hun arbeidskracht en die slechts kunnen leven van de verkoop van deze arbeidskracht aan anderen. Terwijl nu de onteigening van de grond deze klasse in het leven riep, was de ontwikkeling van de kapitalistische productiewijze, waren de moderne grootindustrie en de moderne grote landbouw er om haar te vereeuwigen, te vermeerderen en er een bijzondere klasse met bijzondere belangen en een bijzondere historische taak van te maken. Dit alles werd uitvoerig beschreven door Marx (Het Kapitaal, deel I, zevende afdeling, hoofdstuk 24: De zogenaamde oorspronkelijke accumulatie) Volgens Marx ligt de oorzaak van de tegenwoordige klassentegenstelling en van de tegenwoordige sociale vernedering van de arbeidersklasse besloten in haar onteigening van alle productiemiddelen, natuurlijk met inbegrip van de bodem.

Nadat Henry George de monopolisering van de bodem nu eenmaal tot enige oorzaak van de armoede en de ellende heeft gemaakt, vindt hij begrijpelijkerwijze het geneesmiddel daarin dat de samenleving als zodanig de bodem weer in bezit zal nemen. Nu eisen de socialisten uit de school van Marx eveneens dat de samenleving de grond weer in bezit neemt, en niet alleen de grond, maar ook alle andere productiemiddelen. Maar zelfs afgezien hiervan, bestaat er nog een ander verschil. Wat moet er met de bodem gedaan worden? De hedendaagse socialisten eisen, voor zover zij door Marx vertegenwoordigd worden, dat deze aan de gemeenschap komt en gemeenschappelijk voor gemeenschappelijke rekening zal worden bewerkt, en hetzelfde voor alle andere maatschappelijke productiemiddelen: de mijnen, spoorwegen, fabrieken enz. Henry George daarentegen is er tevreden mee dat de grond, evenals thans, per perceel aan enkelingen verpacht wordt, als de verpachting maar geregeld wordt en de grondrente in plaats van, zoals tegenwoordig, in particuliere beurzen in de

openbare kas zal vloeien. De eis van de socialisten houdt een volledige omwenteling van het gehele systeem van de maatschappelijke productie in. De eis van Henry George daarentegen laat de productiewijze onaangetast en is inderdaad ook reeds jaren geleden opgesteld door de extreemste richting van burgerlijke economen uit de school van Ricardo. Ook zij eisen de confiscatie van de grondrente door de staat.

Het zou natuurlijk onbillijk zijn om te veronderstellen dat Henry George reeds eens en voor altijd zijn laatste woord zou hebben gesproken. Maar ik moet zijn theorie toch nemen zoals ik haar vind.

De tweede grote afdeling van de Amerikaanse beweging wordt gevormd door de Ridders van de Arbeid. En, naar het schijnt, weerspiegelen zij het getrouwst de huidige ontwikkelingstoestand van de beweging; zij zijn daarbij dan nog ongetwijfeld verreweg de talrijkste van de drie afdelingen. Een reusachtig grote vereniging, verspreid over onmetelijke landstreken in talrijke 'assemblies', waarin alle schakeringen van individuele en plaatselijke opvattingen binnen de arbeidersklasse vertegenwoordigd zijn — allen verenigd onder het gemeenschappelijke dak van een program van dienovereenkomstige vaagheid en veel minder vereend door hun niet te verwerklijken grondstellingen dan wel door het instinctieve gevoel dat het feit alleen al van hun samengaan voor het doel waarnaar zij gemeenschappelijk streven, hen verheft tot de rang van een grote macht in het land — een echt Amerikaans paradoxaal raadsel waarbij het modernste streven in middeleeuwse vormomming gekleed wordt en de meest democratische, zelfs meest opstandige geest wordt verborgen achter een schijnbaar despotisme dat in werkelijkheid echter machteloos is. Zie daar de indruk die de Ridders van de Arbeid op de Europese waarnemer maken.

Maar als wij niet alleen stil blijven staan bij de uiterlijke merkwaardigheden moeten wij wel zien dat deze kolossale menigte van arbeiders een geweldige massa sluimerende, potentiële energie vertegenwoordigt, die op het punt staat langzaam maar zeker een levende kracht te worden. De Ridders van de Arbeid zijn de eerste nationale organisatie geschapen door de Amerikaanse arbeidersklasse als geheel. Wat ook hun oorsprong en geschiedenis, welke ook hun tekortkomingen en kleine dwaasheden en hoe ook hun program en hun grondstellingen mogen zijn — zij bestaan en zijn werkelijk het werk van de hele klasse van Amerikaanse loonarbeiders, de enige nationale band die ze bijeenhoudt, die hen zelf hun sterkte niet minder voelen doet dan hun vijanden en die hen vervult met trotse hoop op toekomstige overwinningen. En het zou geenszins juist zijn om te zeggen dat de Ridders van de Arbeid niet in staat zouden zijn zich te ontwikkelen. Zij zijn voortdurend volop in staat van ontwikkeling en kentering, het is een golvende, gistende massa van kneedbaar materiaal dat doende is de met zijn natuur strokende vorm en gedaante te vinden. Deze vorm zal gevonden worden, dat is even zeker als dat de historische ontwikkeling, net als de ontwikkeling van de natuur, haar eigen immanente wetten heeft. Of de Ridders van de Arbeid dan hun huidige naam zullen behouden of niet is van geen belang. Maar wie deze beweging van verre gadeslaat zal nauwelijks kunnen nalaten haar te zien als de grondstof, waaruit de toekomst van de Amerikaanse arbeidersbeweging, en daarmee de toekomst van de Amerikaanse maatschappij als geheel, zal moeten worden gevormd.

De derde afdeling is de Socialistische Arbeiderspartij. Zij is slechts in naam een partij, want nergens in Amerika is zij tot nu toe werkelijk in staat geweest als politieke partij handelend op te treden. Zij is bovendien tot op zekere hoogte een buitenlands element in de Verenigde Staten: tot voor zeer kort heeft zij bestaan uit bijna uitsluitend Duitse immigranten, die hun eigen taal spreken en met de Engelse landstaal maar weinig vertrouwd zijn. Maar door haar

vreemde herkomst was zij ook toegerust met een veeljarige ervaring van klassenstrijd in Europa en met een inzicht in de algemene voorwaarden voor de vrijmaking van de arbeidersklasse, zoals bij Amerikaanse arbeiders tot nu toe maar bij uitzondering te vinden is. Dit is een gelukkige omstandigheid voor het Amerikaanse proletariaat dat nu in staat wordt gesteld zich de intellectuele en morele resultaten van de veertigjarige strijd van hun Europese klassebroeders eigen te maken en zodoende zijn eigen overwinning te bespoedigen. Want, zoals gezegd, kan er geen twijfel aan bestaan dat het uiteindelijk program van de Amerikaanse arbeidersklasse in wezen hetzelfde moet en zal zijn als het thans door de gehele strijdende arbeidersklasse van Europa aangenomene, hetzelfde als dat van de Duits-Amerikaanse Socialistische Arbeiderspartij. Daarmee en in zoverre is deze partij geroepen om een zeer belangrijk aandeel aan de beweging te nemen. Maar om deze roeping te vervullen, zal zij ook haar buitenlandse kledij tot het laatste toe moeten afleggen. Zij moet door en door Amerikaans worden. Zij kan niet verlangen dat de Amerikanen naar haar toekomen; zij — de geïmmigreerde minderheid — moet naar de Amerikanen gaan, die de grote meerderheid en de inheemse bevolking uitmaken. Om dit te kunnen, moet zij allereerst Engels leren.

Het proces van versmelting van de verschillende elementen waaruit deze geweldige, in beweging zijnde massa bestaat — elementen die in werkelijkheid niet tegenstrijdig, maar wel door hun verschillende uitgangspunten van elkaar vervreemd zijn — dit proces zal enige tijd en niet zonder heel wat wrijving verlopen, zoals thans reeds op verschillende punten blijkt. De Ridders van de Arbeid bv. bevinden zich hier en daar in de oostelijke steden in lokale strijd met de georganiseerde vakverenigingen. Maar juist dat soort wrijving bestaat ook in de rijen van de Ridders van de Arbeid zelf, waar het alles behalve vredig en eendrachtig toegaat. Dat zijn echter geenszins verschijnselen van verval, die de kapitalisten reden tot juichen zouden kunnen geven. Het zijn eerder slechts bewijzen ervoor dat de talloze scharen arbeiders die nu eindelijk in één gemeenschappelijke richting in beweging zijn gekomen, totnogtoe zomin de passende uitdrukking voor hun gemeenschappelijke belangen, als de meest juiste vorm van organisatie gevonden hebben. Zij zijn tot nu toe nog slechts de eerste massale mobilisatie voor de grote revolutionaire oorlog bijeengebracht en uitgerust in afzonderlijke, nog zelfstandige plaatselijke groepen die alle bestemd zijn één groot leger te vormen, maar nog geen reguliere organisatie en gemeenschappelijk plan de campagne hebben. Hier en daar kruisen de naar één plaats van samenkomst marcherende colonnes elkaar: verwarring, ruzie en strijd, zelfs dreigen er ernstige botsingen. De gemeenschappelijkheid van einddoel overwint echter tenslotte alle kleine moeilijkheden en de tijd is niet ver meer dat de afzonderlijk marcherende en rumoerige bataljons zich in volle wapenglans en onheilspellend zwijgend in rij en gelid op zullen stellen met dappere tirailleurs in het front en onwankelbare reserves in de rug.

Dit resultaat te bereiken, de vereniging van de verschillende, onafhankelijke korpsen tot één nationaal arbeidersleger met een gemeenschappelijk program — al mag dit program dan nóg zo onrijp zijn, als het maar een echt klassenprogram van arbeiders is — dát is de eerstkomende grote stap die in Amerika gedaan moet worden. Tot het bereiken van dit doel en om het program er geschikt voor te maken, daartoe kan niemand meer bijdragen dan de Socialistische Arbeiderspartij wanneer zij er maar toe besluit zal om dezelfde tactiek te volgen als de Europese socialisten deden, toen zij nog maar een kleine minderheid van de arbeidersklasse vormden. Deze tactiek werd in 1847 in het Communistisch Manifest voor het eerst uiteengezet in de volgende woorden:

‘De communisten’ — dat was de naam die wij toen aannamen en het is ook thans nog verre van ons deze te verwerpen — ‘zijn geen bijzondere partij tegenover de andere arbeiderspartijen.’

‘Zij hebben geen belangen, die van de belangen van heel het proletariaat zijn gescheiden.’

‘Zij stellen geen bijzondere beginselen op, waarnaar zij de proletarische beweging willen modelleren.’

‘De communisten onderscheiden zich van de overige proletarische partijen slechts daardoor dat zij enerzijds in de verschillende nationale klassegevechten van de proletariërs gemeenschappelijke, van de nationaliteit onafhankelijke belangen van het gehele proletariaat doen uitkomen en anderzijds daardoor dat zij op de verschillende trappen van ontwikkeling die de strijd tussen proletariaat en bourgeoisie noopt, steeds het belang der gehele beweging vertegenwoordigen.’

‘De communisten zijn dus praktisch het meest besliste, verder stuwende deel van de arbeiderspartijen van alle landen; zij hebben, wat de theorie betreft, op de overige van het proletariaat vóór, het inzicht in de voorwaarden, het verloop en de algemene resultaten van de proletarische beweging...’

‘Zij strijden dus voor het bereiken van de naastbij liggende doeleinden en belangen van de arbeidersklasse, maar zij vertegenwoordigen in de tegenwoordige beweging tegelijkertijd de toekomst van de beweging’.[12]

Dit is de tactiek die de grote grondlegger van het moderne socialisme, Karl Marx, en met hem ik zelf en de socialisten van alle naties die met ons samenwerkten, meer dan veertig jaar lang gevolgd hebben en die ons overal naar de overwinning leidde en gemaakt heeft dat heden de massa der Europese socialisten in Duitsland zowel als in Frankrijk, in België en Nederland zowel als in Zwitserland, in Denemarken en Zweden, in Spanje en Portugal als één groot leger onder één en hetzelfde vaandel strijdt.

26 januari 1887
Friedrich Engels

Vertaling uit het Duits. K. Marx, F. Engels Werke dl. 21, Berlijn, 1969, blz. 335-343.

Voorrede bij de tweede Duitse oplage (1892)

Het boek dat hierbij opnieuw aan het Duitse publiek wordt voorgelegd, verscheen voor het eerst in de zomer van 1845. Het draagt, zowel wat het goede als wat het slechte betreft, het stempel van de jeugd van de schrijver. Ik was toen vierentwintig jaar. Thans ben ik drie maal zo oud en nu ik dit jeugdwerk weer doorlees, vind ik dat ik mij er geenszins voor behoef te schamen. Ik denk er dus niet aan dit stempel van jeugdwerk hoe dan ook uit te wissen. Ik leg het de lezer weer onveranderd voor. Ik heb slechts enkele niet geheel duidelijke passages scherper geformuleerd en hier en daar een nieuwe korte met het jaartal (1892) aangeduide voetnoot toegevoegd.

Van de lotgevallen van dit boek vermeld ik slechts dat het in 1887 te New York in Engelse vertaling (van Mevr. Florence Kelley-Wischnewetzky) verscheen en dat deze vertaling in 1892 opnieuw gedrukt werd bij Swan Sonnenschein & Co in Londen. Het woord vooraf bij de Amerikaanse uitgave lag aan het Engelse, en dit weer aan de onderhavige Duitse voorrede ten grondslag. De moderne grote industrie nivelleert de economische verhoudingen van alle erbij betrokken landen in zo enorme mate dat ik de Duitse lezer nauwelijks iets anders te zeggen heb dan de Amerikaanse en Engelse.

De in dit boek beschreven stand van zaken behoort heden, tenminste wat Engeland betreft, grotendeels tot het verleden. Hoewel niet uitdrukkelijk in de erkende leerboeken in rekening gebracht, is het toch een wet van de moderne politieke economie dat, hoe meer de kapitalistische productie zich ontwikkelt zij des te minder bestaan kan door de kleine kunstgrepen van bedrog en zwendel, die haar vroegere stadia kenmerken. De kleine listigheden van de Poolse jood, van deze vertegenwoordiger van de laagste trap van Europese handel, dezelfde trucjes die hem in zijn eigen vaderland zulke voortreffelijke diensten bewijzen en daar algemeen gebruikelijk zijn, laten hem in de steek, zodra hij naar Hamburg of Berlijn komt. Evenzo ervoer de commissionair — jood of christen — die van Berlijn of Hamburg op de beurs van Manchester kwam, althans nog niet zo lang geleden, dit ene: wilde hij garen of weefsels goed inkopen, dan moest hij zich eerst van de weliswaar iets meer verfijnde, maar toch altijd nog jammerlijke manoeuvres en kneepjes ontdoen, die in zijn vaderland als het toppunt van koopmanswijsheid golden. Wel zal zich met de ontwikkeling van de grote industrie ook in Duitsland veel veranderd hebben, met name zal sinds het industriële Jena van Philadelphia[13] zelfs de oud-Duitse burgermanswijsheid 'Het kan de mensen toch alleen maar aangenaam zijn, als wij hun eerst goede monsters sturen en daarna slechte waar!' in een kwade reuk zijn komen te staan. En inderdaad, deze kneepjes en trucjes doen het niet meer op een grote markt, waar tijd geld is en waar zich tot op zekere hoogte een commerciële moraal ontwikkelt, niet uit liefde voor de deugd maar eenvoudig om onnodig tijdverlies en moeite te besparen. En net zo is het in Engeland gegaan met de verhouding van de fabrikant tot zijn arbeiders.

De opleving in zaken na de crisis van 1847 betekende het aanbreken van een nieuw industrieel tijdperk. De afschaffing van de graanwetten[14] en de daaruit noodzakelijk voortkomende verdere financiële hervormingen verschaften de Engelse handel en industrie alle gewenste bewegingsvrijheid. Onmiddellijk daarop kwam de ontdekking van de Californische en Australische goudvelden. De koloniale markten ontwikkelden in steeds toenemende mate hun vermogen de Engelse industrieproducten op te nemen. De mechanische weefstoel van Lancashire hielp eens en voor altijd miljoenen Indische handwevers de wereld uit. China werd meer en meer opengelegd. Vooral echter ontwikkelde zich Amerika met een zelfs voor dit land van reusachtige vooruitgang ongekende snelheid. En vergeten wij niet: Amerika was toen slechts een koloniale markt, en wel de grootste van alle, d.w.z. een land dat

grondstoffen leverde en industrieproducten vanuit het buitenland, in het gegeven geval vanuit Engeland, betrok.

Bij dat alles kwam dan nog dat de nieuwe, tegen het einde van de voorgaande periode ingevoerde verkeersmiddelen — spoorwegen en oceanstomers — thans op internationale schaal in gebruik kwamen en daarmee verwerkelijkten wat voordien slechts in eerste aanleg had bestaan: de wereldmarkt. Deze wereldmarkt bestond destijds nog hoofdzakelijk of uitsluitend uit een aantal akkerbouwlanden, gegroepeerd om één groot industriecentrum: Engeland. Engeland verbruikte het grootste deel van hun overschot aan grondstoffen en voorzag hen daarvoor van het grootste deel van de industrieproducten die zij nodig hadden. Geen wonder dus dat de industriële vooruitgang van Engeland kolossaal en ongekend is geweest, zozeer zelfs dat de toestand van 1844 ons thans onvergelykelyk gering en haast wel voorhistorisch voorkomt.

In dezelfde mate echter waarin deze vooruitgang plaatsvond, werd ook de grote industrie, althans uiterlijk, zedelijk. De concurrentie van fabrikant tegen fabrikant door middel van kleine bestelling van de arbeiders was niet meer lonend. Het bedrijf was deze miserabele manier van geldverdienen ontgroeid. De fabrikant-miljonair had wel wat beters te doen, dan zijn tijd te verliezen met zulke kleinzielige knepen. Zoiets was hoogstens goed voor kleine lieden in geldnood, die elk graantje mee moesten pikken om niet in de concurrentiestrijd te bezwijken. Zo verdween het truckstelsel uit de industriegebieden. De wet op de tienurendag[15] en een hele reeks kleinere hervormingen kwamen er door, allemaal dingen die voor de geest van de vrijhandel en voor de ongebreidelde concurrentie direct een klap in het gezicht waren, maar die evenzeer de concurrentiepositie van de grootkapitalist tegenover zijn minder bevoorrechte handelspartner sterker maakten.

Verder. Hoe groter een industrieel bedrijf en hoe talrijker zijn arbeiders, des te groter was de schade en het verlies bij elk conflict met de arbeiders. Zo maakte zich mettertijd een nieuwe geest meester van de fabrikanten, vooral over de grootste. Zij leerden onnodige twisten te vermijden, zich bij het bestaan en de macht van de Trade Unions[16] neer te leggen en zij leerden tenslotte zelfs in stakingen, als die maar op het juiste ogenblik ingezet hadden, een bruikbaar middel te zien tot het bereiken van hun eigen doeleinden. Zo kwam het dat de grootste fabrikanten, vroeger aanvoerders in de strijd tegen de arbeidersklasse, nu de eersten waren om op te roepen tot vrede en harmonie. En dat om zeer goede redenen.

Al deze concessies aan de gerechtigheid en mensenliefde waren in werkelijkheid slechts middelen om de concentratie van het kapitaal in de handen van weinigen te bespoedigen en de kleinere concurrenten die zonder zulke bijverdiensten niet leven konden, dood te drukken. In handen van deze weinigen hadden de kleine aanvullende afpersingen van vroeger jaren niet alleen alle betekenis verloren: zij stonden nu het grootscheeps zakendoen direct in de weg. En zo is de ontwikkeling van de kapitalistische productie al voldoende om — tenminste in de leidinggevende takken van industrie want in de minder belangrijke is dit geenszins het geval — al die kleine bezwaren op te heffen die in vroeger jaren het lot van de arbeiders verergerden. En zo treedt meer en meer het grote hoofdfeit op de voorgrond dat de oorzaak van de ellende der arbeidersklasse niet in al die kleinere misstanden gezocht moeten worden, maar in het kapitalistische stelsel zelf. De arbeider verkoopt zijn arbeidskracht aan de kapitalist voor een bepaalde som geld per dag. Na enkele uren arbeid heeft hij de waarde van dit bedrag gereproduceerd. Maar zijn arbeidscontract bepaalt dat hij nu nog een aantal uren door moet zwoegen om zijn arbeidsdag vol te maken. De waarde die hij nu in deze extra-uren van meerarbeid voortbrengt, is de meerwaarde die de kapitalist niets kost, maar niettemin in

zijn zak vloeit. Dat is de grondslag van het stelsel dat de beschaafde maatschappij splitst in enerzijds de paar Rothschilds en Vanderbilts, die eigenaars van alle productie- en bestaansmiddelen zijn, en anderzijds de geweldige massa van loonarbeiders die eigenaar van niets dan hun arbeidskracht zijn. En dat dit resultaat niet de schuld is van een of andere ondergeschikte beklagenswaardige kwestie, maar uitsluitend van het stelsel zelf dit feit is — door de ontwikkeling van het kapitalisme in Engeland heden in het scherpste licht gesteld.

Verder. De herhaaldelijke bezoeken van cholera, tyfus, pokken en andere epidemieën hebben de Britse bourgeoisie de dwingende noodzaak ingescherpt zijn steden gezond te maken, wil hij niet met zijn eigen familie aan deze ziekten ten offer vallen. Daarom zijn de ergste in dit boek beschreven misstanden thans opgeheven of althans minder opvallend gemaakt. Riolering is aangelegd of verbeterd, en dwars door vele van de slechtste ‘achterbuurten’ is een netwerk van brede straten aangelegd. ‘Klein Ierland’ is verdwenen en de ‘Seven Dials’[17] zijn binnenkort aan de beurt. Maar wat wil dat zeggen? Hele wijken die ik in 1844 nog als haast idyllisch kon schilderen, zijn nu, met het uitgroeien van de steden, in dezelfde toestand van verval, onbewoonbaarheid en ellende geraakt. Zeker, varkens en mesthopen duldt men niet meer. De bourgeoisie heeft verdere vorderingen gemaakt in de kunst het ongeluk van de arbeidersklasse te verbergen. Dat er echter wat de arbeiderswoningen betreft geen wezenlijke vooruitgang heeft plaatsgevonden, wordt volop bewezen door het rapport van de Koninklijke commissie ‘on the Housing of the Poor’[18] van 1885. En net zo is het met al het andere. Politieverordeningen kunnen de ellende van de arbeiders slechts bemantelen, niet opheffen.

Terwijl Engeland de door mij geschilderde kinderjaren van de kapitalistische uitbuiting ontgroeid is, hebben andere landen deze net pas bereikt. Frankrijk, Duitsland en vooral Amerika zijn de dreigende rivalen die, zoals ik in 1844 voorzag, meer en meer Englands industriële monopolie doorbreken. Hun industrie is jong, vergeleken bij de Engelse, maar zij groeit veel sneller dan deze en is heden al ongeveer op dezelfde trap van ontwikkeling gekomen waarop de Engelse in 1844 stond. Met betrekking tot Amerika is de parallel bijzonder identiek. Weliswaar zijn de uiterlijke omstandigheden voor de Amerikaanse arbeidersklasse heel anders, maar dezelfde economische wetten zijn aan het werk en de resultaten moeten, zoal niet in ieder opzicht identiek, toch van dezelfde orde zijn. Daarom vinden wij in Amerika dezelfde strijd voor een kortere, bij de wet vast te stellen arbeidsdag, in het bijzonder voor vrouwen en kinderen in fabrieken; wij vinden het truckstelsel in volle bloei en het cottagesysteem op het platteland, door de ‘bosses’, de kapitalisten en hun vertegenwoordigers uitgebuit als middelen om de arbeiders te overheersen. Toen ik in 1886 de Amerikaanse kranten kreeg met de berichten over de grote staking van de mijnwerkers in het district Connellsville, Pennsylvania, kwam het mij voor alsof ik mijn eigen schildering van de staking van de mijnarbeiders in Noord-Engeland in 1844 las. Hetzelfde bedriegen van de arbeiders door valse maten, hetzelfde truckstelsel, dezelfde poging om het verzet van de kompels te breken met het laatste, verpletterende middel van de kapitalisten: de uitzetting van de arbeiders uit hun woningen die eigendom van de mijndirectie zijn.

Ik heb noch hier, noch in de Engelse uitgaven getracht het boek aan de huidige stand van zaken aan te passen, d.w.z. de sinds 1844 ingetreden veranderingen in bijzonderheden op te sommen. En wel om twee redenen. Ten eerste had ik de omvang van het boek moeten verdubbelen. En ten tweede gaf Marx in het eerste deel van Het Kapitaal een uitvoerige voorstelling van de toestand van de Engelse arbeidersklasse omstreeks 1865; de tijd dus dat de Britse industriële welvaart haar hoogtepunt bereikte. Ik zou dus het door Marx gezegde hebben moeten herhalen.

Het zal wel bijna overbodig zijn op te merken dat het algemeen theoretisch standpunt van dit boek — in filosofische, economische en politieke zin — geenszins precies overeenkomt met mijn tegenwoordige opvattingen. In 1844 bestond het moderne internationale socialisme nog niet, dat zich sindsdien, vooral en bijna uitsluitend door de prestaties van Marx, tot een wetenschap ontwikkeld heeft. Mijn boek vertegenwoordigt slechts een van de fasen van zijn embryonale ontwikkeling. Zoals het menselijk embryo in zijn vroegste stadia van ontwikkeling nog altijd de kieuwbogen van onze voorouders, de vissen, reproduceert, zo verraadt dit boek overal de sporen van de afstamming van het moderne socialisme van een van zijn voorouders: de klassieke Duitse filosofie. Zo wordt, vooral tegen het eind, groot gewicht gehecht aan de bewering dat het communisme niet slechts een partijdoctrine van de arbeidersklasse is, maar een theorie waarvan het einddoel de bevrijding van de hele maatschappij, met inbegrip van de kapitalisten, uit de huidige beperkende verhoudingen is. Dit is in abstracte zin juist, maar in de praktijk meestal erger dan nutteloos. Zolang de bezittende klassen niet alleen geen behoefte aan bevrijding bespeuren, maar ook het zichzelf bevrijden van de arbeidersklasse uit alle macht tegenwerken, zal de arbeidersklasse wel gedwongen zijn de sociale omwenteling alleen voor te bereiden en door te voeren. Ook de Franse burgers van 1789 verklaarden dat de bevrijding van de bourgeoisie met de emancipatie van heel het menselijk geslacht gelijkstond; adel en geestelijkheid wilden dat echter niet inzien. Hoewel deze bewering toentertijd, voor zover het feodalisme erbij betrokken was, een onmiskenbare, abstracte, historische waarheid inhield, onttaardde zij al spoedig in een puur sentimentele frase en ging zij in het vuur van de revolutionaire strijd geheel in rook op. Tegenwoordig zijn er ook mensen genoeg die vanuit de onpartijdigheid van hun hogere standpunt, de arbeiders een boven alle klassentegenstellingen en klassenstrijd verheven socialisme voorpreken. Maar zij zijn of nieuwelingen die nog een massa leren moeten, of de ergste vijanden van de arbeiders: wolven in schaapsvacht.

In de tekst wordt gesteld dat de cyclus van de grote industriële crises vijf jaar is. Dit was de tijdsduur die scheen te volgen uit de loop van de gebeurtenissen van 1825 tot 1842. De geschiedenis van de industrie van 1842 tot 1868 bewees echter dat de werkelijke periode er een van tien jaar is en dat de crises daartussen van secundair karakter waren en sinds 1842 meer en meer verdwenen zijn. Sinds 1868 is de stand van zaken weer veranderd, maar daarover straks.

Ik heb er zelfs niet aan gedacht uit de tekst de vele voorspellingen te schrappen en vooral niet die betreffende een voor de deur staande sociale revolutie in Engeland, waaraan ik in mijn jeugdige overmoed toen geloofde. Ik heb geen reden om mijn werk en mijzelf beter voor te stellen dan wij beiden toen waren. Wonderbaarlijk is niet dat zovele van deze voorspellingen fout waren, maar dat zovele uitgekomen zijn en dat de kritieke toestand van de Engelse industrie als gevolg van continentale en vooral Amerikaanse concurrentie sindsdien werkelijk ingetreden is, al voorzag ik die toen in een veel te nabije toekomst. Met betrekking tot dit punt ben ik verplicht het boek met de huidige stand van zaken in overeenstemming te brengen. Dit doe ik door hierbij een artikel weer te geven, dat in het Engels in de Londense 'Commonweal' van 1 maart 1885 en in het Duits in de 'Neue Zeit' No. 6, in juni van hetzelfde jaar verscheen.

'Veertig jaar geleden stond Engeland voor een crisis die alleen nog met geweld scheen opgelost te kunnen worden. De enorme en snelle ontwikkeling van de industrie had de uitbreiding van buitenlandse markten en de toename van de vraag ver overtroffen. Elke tien jaar werd de voortgang van de productie gewelddadig onderbroken door een algemene handelscrisis waarop na een lange periode van chronische stagnatie enkele korte jaren van voorspoed volgden, wat dan steeds weer eindigde in koortsachtige overproductie met aan het

slot een nieuwe instorting. De kapitalistenklasse eiste luid vrije handel in graan en dreigde deze te zullen afdwingen door de hongerende stadsbevolking terug te sturen naar het platteland, waar zij vandaan was gekomen. Dit echter, zoals John Bright zei, “niet als noodlijdenden die om brood bedelen, maar als een leger dat op vijandelijk gebied kwartier maakt.” De arbeidersmassa’s in de grote steden eisten hun aandeel op aan de politieke macht: het Volkscharter[19]. Zij werden door de meerderheid van de kleinburgerij ondersteund. Het enige punt van verschil tussen chartisten en kleinburgerij was of het charter met geweld dan wel langs wettige weg verwerkelijkt zou worden. Toen kwamen de handelscrisis van 1847 en de Ierse hongersnood en met beide de mogelijkheid van een revolutie.

De Franse Revolutie van 1848 redde de Engelse bourgeoisie. De socialistische proclamaties van de overwinnende Franse arbeiders schrikten de Engelse kleinburgerij af en desorganiseerden de beweging van de Engelse arbeiders die zich binnen engere, maar meer direct praktische grenzen afspeelde. Juist op het ogenblik dat het chartisme zijn volle kracht zou ontwikkelen zakte het innerlijk in elkaar, nog voor het op 10 april 1848 [20] uiterlijk instortte. De politieke activiteiten van de arbeidersklasse werden op de achtergrond gedrongen. De kapitalistenklasse had over de hele linie de overwinning behaald.

De parlementaire hervorming van 1831 [21] was de overwinning van de gezamenlijke kapitalistenklasse op de grondbezittende adel. De afschaffing van de graanrechten was de overwinning van de industriële kapitalisten, niet slechts op het grootgrondbezit, maar ook op die groepen van kapitalisten, wier belangen min of meer met die van het grondbezit overeenkwamen of verbonden waren: bankiers, beursmensen, renteniers enz. Vrijhandel betekende de omvorming van heel de Engelse binnen- en buitenlandse geld- en handelspolitiek in overeenstemming met de belangen van de industriële kapitalisten, de klasse die nu de natie vertegenwoordigde. En deze klasse maakte ernst met de zaak. Alles wat de industriële productie in de weg stond werd onverbiddeijk opgeruimd. De douanetarieven en heel het belastingstelsel werden grondig omgewerkt. Alles werd aan een enkel doel ondergeschikt gemaakt, maar dan aan een doel dat van uiterst belang voor de industriële kapitalisten is, te weten het goedkoop maken van alle grondstoffen en in het bijzonder van alle levensmiddelen voor de arbeidersklasse; van de productie van grondstoffen en het laag houden, hoewel ook nog niet het omlaag drukken van het arbeidsloon. Engeland moest ‘de werkplaats van de wereld’ worden en alle andere landen moesten voor Engeland worden, wat Ierland al was: markten voor zijn industrieproducten en bronnen voor de levering van zijn grondstoffen en levensmiddelen. Engeland, het grote industriële middelpunt van een landbouwende wereld, met een steeds groeiend aantal graan en katoen producerende satellieten die om de industriële zon draaien. Wat een heerlijk vooruitzicht!

De industriële kapitalisten begonnen aan de verwerkelijking van hun grote doel met het krachtige, gezonde mensenverstand en de verachting voor overgeleverde principes waardoor zij zich altijd onderscheiden hebben van hun meer bekrompen concurrenten op het continent. Het chartisme was aan het uitsterven. De terugkeer van de opbloei in zaken, natuurlijk en bijna vanzelfsprekend nadat de krach van 1847 uitgewerkt was, werd uitsluitend op rekening van de vrijhandel gezet. Tengevolge van beide omstandigheden was de Engelse arbeidersklasse politiek het aanhangsel geworden van de ‘grote liberale partij’, de door de fabrikanten aangevoerde partij. Dit voordeel moest, eenmaal verkregen, verankerd worden. En uit de heftige oppositie van de chartisten, niet tegen de vrijhandel maar tegen het maken van de vrijhandel tot de enige levensvraag van de natie, hadden de fabrikanten begrepen en begrepen zij elke dag beter, dat de bourgeoisie nooit anders volledige sociale en politieke heerschappij over de natie verwerven kan, dan met hulp van de arbeidersklasse. Zo wijzigde

zich langzamerhand de wederzijdse houding van de beide klassen. De fabriekswetten, eens het schrikbeeld van alle fabrikanten, werden nu niet alleen gewillig door hen nageleefd, maar min of meer over de gehele industrie uitgebreid. De vakverenigingen, kort tevoren nog voor duivelswerk uitgemaakt, werden nu door de fabrikanten vertroeteld en beschermd als uiterst gerechtvaardigde instellingen en als nuttig instrument om gezonde economische ideeën onder de arbeiders te verbreiden. Zelfs stakingen, die vóór 1848 in de ban waren gedaan, werden nu soms heel nuttig gevonden, vooral wanneer zij door de heren fabrikanten zelf ter gelegener tijd uitgelokt waren. Van de wetten die de arbeider van gelijk recht tegenover zijn werkgever beroofd hadden, werden althans de ergerlijkste afgeschaft. En het eens zo verschrikkelijk Volkscharter werd nu in hoofdzaak tot het politiek program van diezelfde fabrikanten die er zich tot het laatst tegen verzet hadden. De afschaffing van de verkiesbaarheidsbeperkingen en de geheime stemming zijn bij de wet ingevoerd. De parlementaire hervormingen van 1867 [22] en 1884 [23] naderen al sterk het algemeen kiesrecht, tenminste zoals het nu in Duitsland bestaat. Het kieskringenontwerp dat het parlement nu bespreekt, scheidt gelijke kieskringen, over het geheel genomen althans niet minder gelijk dan in Frankrijk of Duitsland. Parlementaire vergoedingen en kortere mandaatsduur, zij het dan ook niet direct jaarlijks gekozen parlementen, komen in zicht als gewisse verworvenheden van de naaste toekomst. En toch zeggen enkele lieden, dat het chartisme dood zou zijn.

De revolutie van 1848 heeft, zoals vele van haar voorgangers, vreemde lotgevallen gehad. Dezelfde mensen die haar onderdrukten zijn, zoals Karl Marx placht te zeggen, haar executeurs-testamentair geworden. Lodewijk Napoleon was gedwongen een verenigd en onafhankelijk Italië te scheppen, Bismarck was gedwongen om Duitsland op zijn manier te veranderen en Hongarije een betrekkelijke onafhankelijkheid terug te geven. En de Engelse fabrikanten hebben niets beters te doen dan het Volkscharter kracht van wet te geven.

De uitwerking op Engeland van deze heerschappij van de industriële kapitalisten was aanvankelijk verbazingwekkend. De zaken leefden weer op en breidden zich uit in een mate die zelfs voor deze bakermat van de moderne industrie ongekend was. Alle vroegere geweldige scheppingen van stoom en mechanisatie zonken in het niet vergeleken bij de enorme vlucht die de productie in de twintig jaar van 1850 tot 1870 nam, met zijn overweldigende cijfers van in- en uitvoer, van zich in handen van de kapitalisten ophopende rijkdom en van zich in reuzensteden concentrerende menselijke arbeidskracht. Wel werd de vooruitgang als voorheen door een alle tien jaar terugkerende crisis onderbroken: in 1857 zo goed als in 1866. Maar deze terugslagen golden thans als natuurlijke, onvermijdelijke gebeurtenissen waar men nu eenmaal doorheen moet en die uiteindelijk toch weer in het goede spoor komen.

En de toestand van de arbeidersklasse in deze periode? Tijdelijk was er verbetering, zelfs voor de grote massa. Maar deze verbetering werd telkens weer tenietgedaan door de toevloed van een grote menigte van werkloze reserves, de voortdurende verdringing van arbeiders door nieuwe machines en de trek naar de stad van landarbeiders die nu ook meer en meer door machines verdrongen werden.

Een duurzame stijging is slechts te vinden bij twee beschermde groepen van de arbeidersklasse. Daarvan zijn de fabrieksarbeiders de eersten. Het ten behoeve van hen wettelijk vastleggen van een, althans naar verhouding rationele normale arbeidsdag bracht hun betrekkelijk herstel van lichamelijke conditie en een moreel overwicht dat nog gesterkt werd door hun concentratie op één plaats. Hun toestand is onmiskenbaar beter dan voor 1848. Het beste bewijs daarvoor is dat van de tien stakingen die uitbreken, negen door de

fabrikanten zelf in hun eigen belang uitgelokt zijn als enig middel om de productie in te krimpen. Je kunt er de fabrikanten toch niet toe brengen allen onderling overeen te komen om korter te werken, hoe onverkoopbaar hun producten ook zijn mogen. Breng echter de arbeiders tot staken en de kapitalisten sluiten hun fabrieken tot de laatste man.

Ten tweede de grote vakverenigingen. Dat zijn de organisaties in de productietakken, waarin alleen arbeid van volwassen mannen bruikbaar is of althans overheerst. Hier is noch de concurrentie, noch vrouwen- en kinderarbeid, noch de machine tot nu toe in staat geweest hun georganiseerde kracht te breken. De machinebankwerkers, de timmerlieden en meubelmakers, de bouwvakarbeiders zijn elk op zichzelf zo een macht dat zij zich zelfs, zoals de bouwvakarbeiders dat doen, met succes tegen het invoeren van machines kunnen verzetten. Hun toestand is ongetwijfeld sedert 1848 opvallend verbeterd. Het beste bewijs daarvoor is dat sinds meer dan vijftien jaar niet alleen hun werkgevers met hen, maar zij ook met hun patroons uiterst tevreden zijn geweest. Zij vormen een aristocratie binnen de arbeidersklasse; zij hebben het klaargespeeld om zich een betrekkelijk comfortabele positie te veroveren en deze toestand beschouwen zij als blijvend. Zij zijn de voorbeeldige arbeiders van de heren Leone Levi en Giffen (en ook van de kleinburger Lujo Brentano) en zij zijn inderdaad zeer fatsoenlijke, handelbare lieden voor iedere verstandige kapitalist afzonderlijk zowel als voor de kapitalistenklasse in het algemeen.

Wat echter de grote massa van de arbeiders betreft, voor hen zijn de ellende en bestaansonzekerheid heden net zo groot, zo niet groter dan ooit. Het Londense East-End^[24] is een zich steeds uitbreidend moeras van stagnerende ellende en wanhoop, van hongersnood in geval van werkloosheid, van lichamelijke en morele vernedering bij de arbeid. En zo is het in alle andere grote steden met uitzondering alleen voor de bevoorrechte minderheid van arbeiders; zo is het ook in de kleinere steden en in de plattelandsdistricten. De wet die de waarde van de arbeidskracht tot de prijs van de noodzakelijke levensmiddelen beperkt en de andere wet die haar gemiddelde prijs doorgaans tot het minimum van deze levensmiddelen neerdrukt, deze beide wetten werken op hen met de onweerstaanbare kracht van een automatische machine die hen tussen haar raderen verdrukt.

Zo was dus de toestand, geschapen door de vrijhandelspolitiek van 1847 en door de twintigjarige heerschappij van de industriekapitalisten. Maar toen kwam er een keerpunt. Op de crisis van 1866 tegen 1873 volgde werkelijk een korte en lichtelijke opleving in zaken, die echter niet van lange duur was. Inderdaad hebben we in 1877 of 1878, toen zij had moeten komen, geen volledige crisis doorgemaakt, maar sinds 1876 leven wij in een toestand van chronische verzanding van alle belangrijke takken van industrie. Een volledige instorting wil evenmin intreden als de lang verwachte tijd van opbloei in zaken, waarop wij recht meenden te hebben zowel voor als na de krach. Een dodelijke druk, een chronisch overvoerde markt in alle bedrijfstakken, dat is de toestand waarin wij ons sinds bijna tien jaar bevinden. Hoe komt dat?

De vrijhandelstheorie ging van deze veronderstelling uit: Engeland zou het enige grote industriecentrum van een landbouwende wereld worden. Maar de feiten hebben deze veronderstelling volkomen gelogenstraft. De voorwaarden voor de moderne industrie — stoom en machines — zijn overal tot stand te brengen waar brandstoffen, met name kolen zijn. En naast Engeland hebben ook andere landen kolen: Frankrijk, België, Duitsland, Amerika, zelfs Rusland. En de mensen in deze landen waren niet van mening dat het in hun belang zou zijn om, enkel en alleen tot grotere roem en rijkdom van de Engelse kapitalisten, Ierse hongerpachters te worden. Zij begonnen te produceren, niet slechts voor zichzelf maar

ook voor de rest van de wereld, en het gevolg is dat het industriemonopolie dat Engeland bijna een eeuw lang bezeten heeft, thans onherroepelijk doorbroken is. Maar het Engelse industriemonopolie is de hoeksteen van het bestaande Engelse maatschappelijke systeem. Zelfs toen dit monopolie bestond konden de markten het groeitempo van de productiviteit van de Engelse industrie niet bijhouden. De crises van elke tien jaar waren daarvan het gevolg. En thans worden nieuwe markten met de dag zeldzamer, en wel zo zeer dat zelfs aan de Congonegers de civilisatie opgedrongen moet worden, die voortvloeit uit het katoen van Manchester, het aardewerk van Staffordshire en de metaalwaren van Birmingham. Wat zal het gevolg zijn, wanneer continentale en vooral Amerikaanse waren in steeds toenemende stroom zullen komen opdagen en wanneer het nu de Engelse fabrieken nog toevallende leeuwendeel aan de verzorging van de wereld van jaar tot jaar inschrompelt? Antwoord daar eens op, jij universeel middel de vrijhandel!

Ik ben niet de eerste die hierop wijst. Al in 1833 zei de heer Inglis Palgrave, president van de economische sectie van de British Association, op de bijeenkomst in Southport ronduit, dat de dagen van de grote bedrijfswinsten in Engeland voorbij waren en een pauze ingetreden was in de verdere ontwikkeling van verschillende grote takken van industrie. Men zou bijna kunnen zeggen dat Engeland op het punt staat in een niet langer vooruitkomende toestand te geraken.

Maar wat zal het eind van dit alles zijn? De kapitalistische productie kan niet stabiel worden, zij moet groeien en zich uitbreiden óf sterven. Alleen het slinken van Englands leeuwendeel aan de verzorging van de wereldmarkt betekent nu al stagnatie, ellende, overvloed aan kapitaal hier en overvloed aan werkloze arbeiders daar. Wat zal dan gebeuren als de toename van de jaarlijkse productie geheel tot stilstand gekomen is? Dit is de kwetsbare achilleshiel van de kapitalistische productie. Haar bestaansvoorwaarde is de noodzaak van voortdurende uitbreiding en deze voortdurende uitbreiding wordt nu onmogelijk. De kapitalistische productie komt op dood spoor. Elk jaar brengt Engeland nader tot het vraagstuk: óf de natie gaat kapot óf de kapitalistische productie. Welke van de twee zal eraan moeten geloven?

En de arbeidersklasse? Als zij zelfs tijdens de fabelachtige uitbreiding van handel en industrie in 1848 tot 1868, zulk een ellende moest doormaken, als grote massa ervan zelfs toen in het beste geval maar een voorbijgaande lotsverbetering doormaakte, terwijl slechts een kleine bevoorrechte, beschermde minderheid duurzaam voordeel oogstte, hoe zal het dan zijn wanneer deze glansperiode definitief ten einde loopt, wanneer de drukkende stagnatie niet alleen toeneemt, maar deze toegenomen toestand van dodelijke druk de duurzame, de normale toestand van de Engelse industrie wordt?

De waarheid is deze: zolang Englands industriemonopolie duurde, profiteerde de Engelse arbeidersklasse tot op zekere hoogte ook van de voordelen van dit monopolie. Deze voordelen werden zeer ongelijk onder haar verdeeld: de bevoorrechte minderheid streek het grootste deel op, maar zelfs de grote massa had toch nu en dan tijdelijk ook iets. Dit is dan ook de reden waarom er sinds het uitsterven van het owenisme in Engeland geen socialisme bestond. Met de instorting van het monopolie zal de Engelse arbeidersklasse deze bevoorrechte positie verliezen. Zij zal algemeen — de bevoorrechte en leidende minderheid niet uitgezonderd - op zekere dag op hetzelfde peil zijn teruggebracht als dat van de arbeiders in het buitenland. En dat is de reden waarom er ook in Engeland weer socialisme zijn zal.'

Tot zover het artikel van 1885. In het Engelse voorwoord van 11 januari 1892 ging ik aldus voort:

‘Aan deze schildering van de toestand, zoals zij mij in 1885 voorkwam, heb ik maar weinig toe te voegen. Onnodig te zeggen dat er thans “werkelijk weer socialisme in Engeland is”, en wel massaal: socialisme van alle schakeringen, socialisme bewust en onbewust, socialisme in proza en in verzen, socialisme van de arbeidersklasse en van de burgerij. Want waarlijk, deze gruwel der gruwelen, het socialisme, is niet alleen respectabel geworden, maar het heeft zich alreeds in avondtoilet gestoken en luiert nonchalant op salonsofa’s. Dat bewijst weer eens hoe onverbeterlijk wispelturig de verschrikkelijke despoot van de “betere kringen” — de publieke opinie van de middenklasse — wel is en rechtvaardigt weer eens de verachting die wij, socialisten van een voorbije generatie, altijd voor deze publieke opinie hadden. Overigens hebben wij echter geen reden om over dit nieuwe symptoom te klagen.

Wat ik veel belangrijker vind dan deze momentele mode in bourgeoiskringen gewichtig te doen met een slap aftreksel van het socialisme, en zelfs belangrijker dan de voortgang die het socialisme in Engeland in het algemeen gemaakt heeft, is het hernieuwd ontwaken van het East-End te Londen. Dit onmetelijke pakhuis van ellende is niet meer het stilstaande water van zes jaar geleden; het heeft zijn doffe wanhoop afgeschud en is tot het leven teruggekeerd en de bakermat geworden van het “nieuw Unionisme” d.i. de organisatie der grote massa van “ongeschoolde” arbeiders. Al neemt deze organisatie in menig opzicht de vorm aan van de oude bonden van “geschoolde” arbeiders, toch is zij wezenlijk anders van karakter. De oude bonden bewaren de tradities van de tijd waarin ze opgericht werden: zij beschouwen het loonsysteem als een eens en voor altijd gegeven, voldongen toestand die zij in het gunstigste geval in het belang van hun leden iets kunnen verlichten. De nieuwe bonden werden daarentegen opgericht in een tijd dat het geloof aan het eeuwig voortbestaan van het loonsysteem al geweldig was ondermijnd. Hun stichters en leiders waren bewuste of gevoelssocialisten. De massa van toestromende leden die hun kracht uitmaakt, was ruw en verwaarloosd en werd door de arbeidersaristocratie met de nek aangezien. Maar zij hebben dit ene onschatbare voordeel: hun gemoederen zijn nog maagdelijke bodem, geheel vrij van de overgeërfde achtenswaardige bourgeoisvooroordelen die de geesten verwarren van de “oude” Unionisten, die het beter hebben. En zo zien wij thans dat deze nieuwe bonden de leiding van de hele arbeidersbeweging grijpen en de rijke en trotse “oude” bonden meer en meer op sleeptouw nemen.

Ongetwijfeld hebben de mensen van het Londense East-End kolossale bokken geschoten. Maar dat deden hun voorgangers ook en dat doen nog heden de doctrinaire socialistten die voor hen de neus optrekken. Een grote klasse leert, net als een grote natie, nooit sneller dan door de gevolgen van haar eigen vergissingen. En ondanks alle mogelijke fouten in verleden, heden en toekomst blijft het ontwaken van het Londense East-End een van de grootste en vruchtbaarste gebeurtenissen van dit “fin de siècle” en ik ben verheugd en trots het meegemaakt te hebben.’

Sinds ik dit zes maanden geleden schreef, heeft de Engelse arbeidersbeweging weer een flinke stap voorwaarts gedaan. De verkiezingen voor het parlement die enkele dagen geleden plaatsvonden, hebben de beide officiële partijen — de conservatieven zowel als de liberalen — volkomen op de hoogte gesteld van het feit dat zij beiden voortaan met een derde partij, de arbeiderspartij, rekening moeten houden. Deze arbeiderspartij is nog slechts aan het ontstaan; haar onderdelen zijn nog bezig zich van allerlei overgeërfde, zowel burgerlijke, als oude vakbewegings- en zelfs reeds doctrinair-socialistische vooroordelen te ontdoen om elkaar eindelijk op de voor hen allen gemeenschappelijke bodem te vinden. En toch was nu reeds het hen samendrijvende instinct zo groot dat het in Engeland tot op heden ongekende verkiezingsresultaten opleverde. In Londen stelden zich twee arbeiders kandidaat en wel

openlijk als socialisten; de liberalen wagen het niet er een der hunnen tegenover te stellen en de twee socialisten worden met een overweldigende en onverwachte meerderheid van stemmen gekozen. In Middlesbrough stond een arbeiderskandidaat zowel tegenover een liberale als een conservatieve kandidaat en hij werd ondanks deze beide gekozen. De nieuwe arbeiderskandidaten die met de liberalen een verbond aangingen, werden echter, op één enkele uitzondering na, hopeloos verslagen. Van de aftredende, zogenaamde arbeidersvertegenwoordigers — d.w.z. de lieden die men hun arbeider-zijn vergeeft omdat zij dit zelf het liefst in de oceaan van hun liberalisme zouden doen ondergaan — is Henry Broadhurst, de belangrijkste vertegenwoordiger van het oude Unionisme, glansrijk verslagen omdat hij had verklaard tegen de achturedag te zijn. In twee kieskringen van Glasgow, in één van Salford en nog in enkele andere traden onafhankelijke arbeiderskandidaten op tegen kandidaten van beide oude partijen; zij werden verslagen, maar de liberale kandidaten ook. Kortom in een aantal kieskringen in grote steden en industriedistricten hebben de arbeiders zich beslist van alle verbindingen met de beide oude partijen losgemaakt en daarmee directe of indirecte resultaten behaald, als bij geen vorige verkiezing ooit het geval was. En daarover heerst onder de arbeiders onnoemelijke vreugde. Voor het eerst hebben zij gezien en gevoeld wat ze kunnen wanneer zij hun stemrecht in het belang van hun klasse gebruiken. Het bijgeloof aan de ‘grote liberale partij’, dat de Engelse arbeiders bijna veertig jaar in de ban hield, heeft afgedaan. Overtuigende voorbeelden toonden hen dat zij, de arbeiders, indien ze willen en indien ze weten, wat ze willen, de beslissende macht in Engeland zijn. En de verkiezingen van 1892 zijn de aanvang van het weten en willen geweest. Voor de rest zal de continentale arbeidersbeweging zorgen; de in parlementen en plaatselijke raden al zo rijkelijk vertegenwoordigde Duitsers en Fransen zullen door verdere successen de wedijver van de Engelsen wel voldoende op gang houden. En als in de niet meer verre toekomst blijkt dat dit nieuwe parlement niets met de heer Gladstone en de heer Gladstone niets met dit parlement kan aanvangen, dan zal de Engelse arbeiderspartij ook wel sterk genoeg zijn geworden om aan het schommelspel der beide oude, elkaar in de regering aflossende en juist daardoor de bourgeoisheerschappij vereeuwigende partijen binnenkort een eind te maken.

21 juli 1892

F. Engels

Vertaling uit het Duits. K. Marx, F. Engels Werke, dl. 22. Berlijn 1963, blz. 316-330.

Noten:

Waar 'Red' staat, is dit van Uitgeverij Progres. Niet van MIA.

[1] Engels schreef zijn opdracht Aan de werkende klasse van Groot-Brittannië in het Engels, daar hij van plan was deze afzonderlijk te laten drukken en aan verschillende leiders van Engelse politieke partijen, aan schrijvers en parlamentsleden te sturen. In de Duitse uitgaven van De toestand van de arbeidersklasse in Engeland van 1845 en 1892 werd de opdracht in het Engels afgedrukt, in de Amerikaanse (1887) en de Engelse (1892) uitgave werd hij niet opgenomen. — Red.

[2] Engels ministerie van Binnenlandse zaken. — Red.

[3] Bedoeld wordt de opstand van de Silezische wevers van 4-6 juni 1844 — het eerste grote klassengevecht tussen het proletariaat en de bourgeoisie in Duitsland — en ook de gisting onder de Tsjechische arbeiders, o.a. onder de wevers in de omgeving van Praag in de zomer van 1844. — Red.

[4] In het Duitse origineel: Mittelklasse. — Red.

[5] Wij brengen hier slechts een deel van het Aanhangsel van de Amerikaanse uitgave van 1887 omdat het overige deel door Engels werd opgenomen in het voorwoord bij de tweede Duitse druk van 1892. — Red.

[6] Dit artikel van F. Engels werd gedrukt als 'Woord vooraf' bij de door F. Kelley-Wischnewetsky vertaalde en in mei 1887 te New York verschenen Amerikaanse editie van De toestand van de arbeidersklasse in Engeland.

[7] Het 'Aanhangsel' werd later door Engels opgenomen in de Voorrede bij de tweede Duitse oplage (1892) van De toestand van de arbeidersklasse in Engeland. — Red.

[8] Bedoeld wordt de staking van meer dan 10.000 mijnwerkers in Pennsylvania (VS) in 1886 (22-26 febr.). Tijdens de staking werd de eis van de hoogoven- en cokesovenarbeiders tot loonsverhoging en verbetering van de arbeidsvoorwaarden ten dele ingewilligd. — Red.

[9] Bedoeld is de algemene staking in de VS die op 1 mei 1886 begon onder de leuze van strijd voor de achturige werkdag; de staking breidde zich uit over de voornaamste industriecentra van het land: New York, Philadelphia, Chicago, Louisville, Saint-Louis, Milwaukee en Baltimore; dank zij de staking werd de werkdag van ongeveer 200.000 arbeiders verkort. De ondernemers gingen echter meteen tot de tegenaanval over: op 4 mei werd in Chicago met provocatorisch doel een bom op een afdeling politiemannen gegooid, hetgeen aanleiding gaf om wapens tegen de arbeiders te gebruiken en er enkele honderden te arresteren. Er werd een gerechtelijk proces georganiseerd, waarop leiders van de arbeidersbeweging in Chicago tot strenge straffen veroordeeld werden; vier van hen werden in november 1887 gehangen. In de volgende jaren werden de door de Amerikaanse arbeiders bij de meistaking van 1886 behaalde successen door de ondernemers tenietgedaan. Ter ere van deze staking werd op het Internationale Socialistische Arbeiderscongres van 1889 te Parijs het besluit genomen tot de jaarlijkse viering van de Eerste Mei door de arbeiders in de gehele wereld. — Red.

[10] Tijdens de verkiezingscampagne voor de gemeenteraad van New York in de herfst van 1886 werd de Verenigde Arbeiderspartij opgericht met het doel de politieke activiteiten van de arbeidersklasse te verenigen. De initiatiefnemer hiervan was de New Yorkse Centrale Arbeidersunie - een stedelijke vakbondscentrale die sinds 1882 bestond. Naar het voorbeeld van New York werden ook in een groot aantal andere steden dergelijke partijen gesticht. Bij de verkiezingen in New York, Chicago en Milwaukee behaalde de arbeidersklasse onder leiding van deze nieuwe partijen belangrijke successen: de kandidaat van de Verenigde Arbeiderspartij voor de post van burgemeester van New York, Henry George, verenigde 51 % van de stemmen op zich; in Chicago brachten de voorstanders van de arbeiderspartij één lid in de Senaat van de wetgevende vergadering van deze staat en negen leden in het Huis van Afgevaardigden ervan, de kandidaat voor het Congres van de VS kwam slechts 64 stemmen te

kort; in Milwaukee werd de kandidaat van de arbeiderspartij tot burgemeester gekozen, één kandidaat werd in de Senaat en zes werden er in het Huis van Afgevaardigden van de wetgevende vergadering van de staat verkozen, terwijl ook een vertegenwoordiger van die partij in het Congres van de VS zitting kreeg. — Red.

[11] ‘Ridders van de Arbeid’ — Verkorte benaming van de Orde der Ridders van de Arbeid — een in 1869 te Philadelphia opgerichte organisatie van Amerikaanse arbeiders met een half-mystiek ritueel. De bloei van deze organisatie viel in de jaren tachtig toen de ‘Ridders van de Arbeid’ deelnamen aan de grote stakingsbeweging. In deze periode telde de organisatie meer dan 600.000 leden, waaronder 60.000 negers. De onjuiste houding van de leiders die deelname van de arbeiders aan de politieke strijd in feite van de hand wezen, leidde echter langzamerhand tot verlies van de invloed van de Orde onder de massa en tegen het einde van de jaren negentig viel de organisatie uiteen. — Red.

[12] Karl Marx/Friedrich Engels, Het Communistisch Manifest Hoofdstuk 2 ‘Proletariërs en communisten’ en hoofdstuk 4 ‘De stellingname van de communisten ten opzichte van de verschillende oppositionele partijen’.

[13] De uitdrukking ‘het industriële Jena’ moet opgevat worden in de zin van ‘industriële echee’. Bij Jena (Thuringen) werd het Pruisische leger in 1806 door de strijdkrachten van Napoleon verslagen. In Philadelphia werd in 1876 een Wereldindustrietentoonstelling gehouden. — Red.

[14] De graanwetten betroffen hoge invoerrechten op graan, in 1815 door het Engelse parlement aangenomen in het belang van de grondbezitters-landlords. De graanwetten drukten niet alleen buitengewoon zwaar op de armste lagen van de bevolking maar waren ook onvoordelig voor de industriële bourgeoisie omdat zij de prijs van de arbeidskracht verhoogden, het opnemingsvermogen van de binnenlandse markt beperkten en de ontwikkeling van de buitenlandse handel belemmerden. De strijd tussen de industriële bourgeoisie en de grondbezittersaristocratie om de graanwetten liep daarop uit dat in 1846 een ‘bill’ op de intrekking ervan werd aangenomen. De opheffing van de graanwetten was een, zware slag voor de landaristocratie en werkte de snelle ontwikkeling van het kapitalisme in Engeland in de hand. — Red.

[15] Een beschrijving van het truckstelsel en het cottagesysteem werd door Engels in dit boek gegeven. In 1831 werd het systeem wettelijk verboden, maar vele fabrikanten overtraden deze wet. De door het Engelse parlement op 8 juni 1847 aangenomen wet op de tienurendag betrof alleen niet-volwassenen en arbeidsters. — Red.

[16] De Engelse vakbonden. — Red.

[17] Klein Ierland — een arbeiderswijk in Manchester in de veertiger jaren van de 19e eeuw. Seven Dials — een arbeiderswijk in het centrum van Londen. — Red.

[18] Bedoeld is ‘Report of the Royal Commission on the Housing of the Working Classes. England and Wales’, 1885. — Red.

[19] Het volkscharter dat de eisen van de chartisten inhield, werd gepubliceerd op 8 mei 1838 als wetsontwerp, bestemd om aan het parlement voorgelegd te worden: het charter bevatte zes punten: algemeen stemrecht (voor de mannen vanaf 21 jaar), jaarlijkse parlementsverkiezingen, geheime stemming, gelijkstelling in rechten van alle kieskringen, afschaffing van de (bezits) census, vergoeding voor de parlementsleden. De drie door de chartisten bij het parlement ingediende petitie met de eis dat het Volkscharter aangenomen zou worden werden in 1839, 1842 en 1849 verworpen. — Red.

[20] Voor 10 april 1848 was door de chartisten te Londen een massademonstratie belegd die naar het parlementsgebouw zou trekken om er de derde petitie voor het aannemen van het Volkscharter aan te bieden. De regering verbood de demonstratie, ter verhindering ervan werden troepen en politie in Londen samengetrokken. De chartistenleiders besloten van het houden van de demonstratie af te zien en haalden de massa’s betogers ertoe over uiteen te

gaan. Het mislukken van de demonstratie werd door de krachten van de reactie gebruikt voor een offensief tegen de arbeiders en voor represailles tegen de chartisten. — Red.

[21] Hier is sprake van de kiesrechthervorming waarvan de bill in 1831 door het Engelse Lagerhuis werd aangenomen en in juni 1832 door het Hogerhuis definitief werd bekrachtigd. De hervorming was gericht tegen het politieke monopolie van de landadel en de financiers-aristocratie en opende de deuren van het parlement voor vertegenwoordigers van de industriële bourgeoisie. Het proletariaat en de kleine burgerij, die in de hervormingsstrijd de belangrijkste kracht waren geweest, werden bedrogen door de liberale bourgeoisie en kregen geen stemrecht. — Red.

[22] In 1867 kwam in Engeland onder druk van de massale arbeidersbeweging de tweede parlementaire hervorming er door. Bij de nieuwe wet werd de verkiezingscensus in de graafschappen verlaagd voor pachters tot 12 pond sterling pacht per jaar; in de steden werd het stemrecht verleend aan alle huiseigenaars en verhuurders van huizen, alsmede aan de huurders die minstens één jaar op de gegeven plaats woonden en aan woninghuur niet minder dan 10 pond sterling betaald hadden. Als resultaat van de hervorming van 1867 werd het aantal stemgerechtigden in Engeland ruim tweemaal zo groot. Ook een zeker deel van de geschoolde arbeiders kreeg kiesrecht. — Red.

[23] In 1884 werd in Engeland onder druk van de massabeweging op het platteland de derde parlementaire hervorming doorgevoerd. Het kiesrecht van 1867 voor de inwoners van de stadsdistricten gold nu ook voor de plattelandsbevolking. Ook na de derde kiesstelselhervorming in Engeland hadden brede lagen van de bevolking nog geen stemrecht: het plattelandsproletariaat, de arme bevolking in steden en alle vrouwen. De geheime stemming werd in 1872 ingevoerd. — Red.

[24] East-End — wijk van de Engelse hoofdstad, waar overwegend proletariërs en andere minvermogene bevolkingslagen wonen. — Red.

Geschreven: 1844-45

Bron: Uitgeverij Progres, Moskou, 1976

Het boek *De toestand van de arbeidersklasse in Engeland* werd in de periode september 1844-maart 1845 door Friedrich Engels geschreven, na zijn terugkeer uit Engeland waar hij van 1842 tot 1844 woonde. De eerste uitgave van dit werk in de Duitse taal zag het licht in Leipzig in 1845. De tweede Duitse uitgave kwam in 1892 uit. Tevens verscheen de geautoriseerde vertaling van dit boek in 1887 in New York en in 1892 in Londen. De hier aangeboden Nederlandse vertaling werd gedaan aan de hand van de door Engels herziene en verbeterde Duitse uitgave van 1892, die opgenomen werd in *Verzamelde Werken van Marx en Engels* (Werke, Dietz Verlag, Berlijn). De vertaling van de voorberichten werd eveneens gedaan aan de hand van de tekst uit genoemde werken. De korte inhoud van de hoofdstukken van 'De toestand van de arbeidersklasse in Engeland' is vertaald naar de eerste Duitse druk van 1845. — Red. [Progres]

Inleiding

De geschiedenis van de arbeidersklasse in Engeland begint met de laatste helft van de vorige eeuw, met de uitvinding van de stoommachine en van de machines voor de bewerking van katoen. Zoals bekend, gaven deze uitvindingen de stoot tot een industriële revolutie die tegelijk de hele burgerlijke maatschappij veranderde en waarvan de wereldhistorische betekenis eerst nu begint door te dringen. Engeland is het klassieke land van deze omwenteling die des te geweldiger was naarmate zij zich geruislozer voltrok. En Engeland is daarom ook het klassieke land voor de ontwikkeling van haar voornaamste resultaat — het proletariaat. Alleen in Engeland kan het proletariaat in al zijn betrekkingen en van alle kanten bestudeerd worden.

Wij hebben hier voorlopig niet te maken met de geschiedenis van deze revolutie, noch met haar ongehoorde betekenis voor heden en toekomst. De beschrijving daarvan moet aan een toekomstig, meer omvattend werk voorbehouden blijven. Voor het ogenblik moeten wij ons beperken tot het weinige dat voor het begrip van de hieronder volgende feiten, het begrip voor de tegenwoordige toestand van de Engelse proletariërs noodzakelijk is.

Vóór de invoering van de machines geschiedde het spinnen en weven van de grondstoffen bij de arbeider thuis. Vrouw en dochters sponnen het garen waarvan de man stof weefde of dat, als het gezinshoofd het niet zelf verwerkte, werd verkocht. Deze weversfamilies leefden meestal op het land, in de nabijheid van steden, en konden met hun loon heel goed uitkomen omdat de eigen markt nog voor de vraag naar stoffen beslissend, ja vrijwel de enige markt was, terwijl de later met de verovering van vreemde markten en met de uitbreiding van de handel overmachtig doorbrekende concurrentie nog niet voelbaar op het arbeidsloon drukte. Daarbij kwam een voortdurend toenemende vraag op de eigen markt, die met de langzaam vermeerderende bevolking gelijke tred hield en zo alle arbeiders van werk voorzag, waarbij heftige concurrentie van de arbeiders onderling vanwege de landelijke spreiding van hun woningen onmogelijk was. Zo kwam het dat de wever meestal in staat was om iets over te sparen en een klein stukje grond te pachten, dat hij in zijn vrije uren bewerkte. En vrije uren had hij zoveel hij wilde daar hij weven kon wanneer en zolang hij er lust in had. Wel was hij een slechte boer die zijn landje slordig en met geringe nuttige opbrengst bebouwde, maar hij was toch in ieder geval geen proletariër en hij had, zoals de Engelsen zeggen, een paal in de bodem van zijn vaderland geslagen: hij had zich gevestigd en stond maatschappelijk een trapje hoger dan de tegenwoordige Engelse arbeider.

Op deze manier vegeteerden de arbeiders voort in een behaaglijk bestaan en zij leidden een rechtschapen, rustig, godzaliglijk en eerbaar leven. Hun materiële positie was veel beter dan die van hun nageslacht; zij hoefden zich niet te overwerken, maakten niet meer dan waarin ze zin hadden en verdienden toch wat ze nodig hadden. En daarbij hadden ze nog tijd over voor gezonde arbeid in hun tuin of op hun veld, wat op zichzelf al ontspanning was, terwijl ze ook nog aan de ontspanning en spelen van hun burens konden deelnemen: spelen als kegelen en kaatsen, die tot behoud van de gezondheid en versterking van het lichaam bijdroegen. Meestal waren het sterke, welgevormde lieden die zich naar lichaamsbouw weinig of niet onderscheidden van de boeren uit de omgeving. Hun kinderen groeiden in de vrije landlucht op en slechts zo nu en dan hielpen zij hun ouders bij de arbeid en van een acht- of twaalfurige werkdag was geen sprake.

Het morele en intellectuele karakter van deze klasse is gemakkelijk te raden. Afgesloten van de steden waar zij nooit kwamen omdat het garen en weefsel tegen uitbetaling van loon aan reizende agenten afgeleverd werd, zo afgesloten dat oude mensen die vlak bij een stad

woonden daar toch nooit heengingen, stonden zij op het morele en intellectuele peil van de plattelandsmensen, waarmee zij bovendien nog door hun stukje pachtgrond direct verbonden waren, totdat de machine hen tenslotte van hun broodwinning beroofde en dwong in de steden naar werk te gaan omzien. Zij beschouwden hun squire, de belangrijkste grondbezitter van de streek, als hun natuurlijke superieur: vroegen hem om raad, legden hun kleine twisten aan hem ter beslissing voor en bewezen hem al de eer die deze patriarchale verhouding met zich meebracht. Zij waren 'eerbare' lieden en goede gezinshoofden die deugdzaam leefden omdat ze geen reden hadden immoreel te zijn daar er kroegen noch slechte huizen in hun nabijheid waren en omdat de waard, waar ze soms hun dorst lesten, ook een eerbaar man en meestal zelf een grote pachter was die gesteld was op goed bier, orde en tijdig sluiten. Zij hadden hun kinderen de hele dag door bij zich thuis en voedden ze op in gehoorzaamheid en godsvrees. De patriarchale familieverhouding bleef onveranderd zolang de kinderen nog niet zelf getrouwd waren; de jonge mensen groeiden op in idyllische eenvoud en vertrouwelijkheid met hun speelgenoten totdat zij trouwden. En hoewel ook geslachtelijk verkeer vóór het huwelijk bijna altijd voorkwam, geschiedde dit toch alleen met wederzijdse erkenning van de morele verplichting tot trouwen en het erop volgende huwelijk bracht alles weer in orde. Kortom, de toenmalige Engelse arbeiders leefden en dachten op dezelfde manier als thans nog in Duitsland hier en daar voorkomt: afgesloten en teruggetrokken, zonder geestelijke activiteit en zonder gewelddadige zwenkingen in hun levenstoestand. Zij konden zelden lezen en nog meer zelden schrijven, gingen trouw naar de kerk, deden niet aan politiek, conspireerden niet, dachten niet, hadden plezier in lichaams oefeningen, hoorden met aangeboren vroomheid de bijbel lezen en kwamen in hun bescheiden nederigheid voortreffelijk uit met de meer aanzienlijke klassen der maatschappij. Maar geestelijk waren zij dan ook dood, leefden alleen voor hun kleine persoonlijke belangen, hun weefstoel en hun tuintje en wisten niets van de geweldige beweging die daarbuiten door de mensheid ging. Zij voelden zich behaaglijk bij hun stille plantenleven en zonder de industriële revolutie hadden zij dit weliswaar zeer gemoedelijk-romantische, maar een mens toch onwaardige bestaan nooit prijsgegeven. Zij waren dan ook geen mensen, maar slechts werkende machines in dienst van de paar aristocraten die tot toen het historische gebeuren geleid hadden. De industriële revolutie heeft de consequentie hiervan voortgezet doordat zij de arbeiders volledig tot alleen maar machines maakte en hen de laatste rest van zelfstandige werkzaamheid onder de handen wegnam, maar juist daardoor werden zij tot denken en tot het opeisen van een menswaardige positie aangezet. Zoals in Frankrijk de politiek, was het in Engeland de industrie, en de beweging van de burgerlijke maatschappij in het algemeen, die de laatste, in de apathie voor de algemeen menselijke belangen verzonken klassen meesleurde in de maalstroom van de geschiedenis.

De eerste uitvinding die in de bestaande toestand van de Engelse arbeiders een ingrijpende verandering teweegbracht, was de spinning jenny[1] van de wever James Hargreaves in Standhill bij Blackburn, Noord-Lancashire (1764). Deze machine was het primitieve beginstadium van de latere mulemachine en werd met de hand in beweging gebracht. In plaats van één spindel, zoals het gewone spinnewiel, had zij er echter zestien tot achttien die door één enkele arbeider gedreven werden. Hierdoor werd het mogelijk belangrijk meer garen te leveren dan voorheen. Terwijl er vroeger, toen voor één wever altijd drie spinsters werkten, nooit genoeg garen was en de wever dikwijls op garen had moeten wachten, was er nu meer garen voorhanden dan de arbeiders verwerken konden. De vraag naar geweven stoffen, die toch al groeiende was, steeg nog meer door de lagere prijs van deze stoffen, die het gevolg was van de door de nieuwe machine verlaagde productiekosten van het garen; er waren meer wevers nodig en het weefloon steeg. Nu de wevers meer aan hun weefstoel verdienen konden, lieten zij hun landbouw werkzaamheden langzamerhand varen om zich helemaal op het

weven toe te leggen. In die tijd kon een gezin van vier volwassenen en twee kinderen die met het opspoelen hielpen, bij een tienurige werkdag vier pond sterling (achtentwintig gangbare Pruisische daalders) in de week verdienen en vaak, als de zaken goed gingen en er haast bij het werk was, nóg meer. Dikwijls genoeg kwam het voor dat één enkele wever aan zijn stoel twee pond per week verdiende. Zo verdween langzamerhand de klasse van landbouwende wevers om zich geheel in de nieuw ontstane klasse van uitsluitend wevers op te lossen, die alleen van arbeidsloon leefden, helemaal geen bezit, zelfs niet het schijnbezit van gepachte grond hadden en dus proletariërs (working men) werden. Hier kwam nog bij dat ook de oude verhouding tussen spinners en wevers opgeheven werd. Tot nu toe werd het garen, voor zover dit mogelijk was, onder één dak gesponnen en geweven. Nu de jenny, net als de weefstoel, een krachtige hand eiste, begonnen ook mannen te spinnen en hele gezinnen leefden alleen daarvan, terwijl weer anderen het nu verouderde, achterhaalde spinnewiel aan de kant zetten om, wanneer de middelen tot aankoop van een jenny ontbraken, alleen van de weefstoel van het gezinshoofd te gaan rondkomen. Hiermee begon de in de latere industrie zo oneindig ver doorgevoerde arbeidsdeling bij het weven en spinnen.

Terwijl zich zo, al met de eerste, nog zeer onvolkomen machine het industriële proletariaat ontwikkelde, was diezelfde machine ook aanleiding tot het ontstaan van het landbouwproletariaat. Tot nu toe waren er een grote menigte kleine grondbezitters geweest, ‘yeomen’ genaamd, die in dezelfde rust en gedachteloosheid voortgevegeteerd hadden als hun burens, de landbouwende wevers. Zij bebouwden hun stukje land geheel op de oude, zorgeloze wijze van hun voorvaders en verzetten zich tegen iedere vernieuwing met de hardnekkigheid die zulke, sinds generaties dezelfde gebleven gewoontemensen eigen is. Er waren onder hen ook vele kleine pachters, niet in de huidige zin van het woord, maar lieden die hun stukje land van vader op zoon bezeten hadden — in contractueel vastgelegde erfpacht of krachtens oud gebruik — en die daarmee zo vergroeid waren, alsof het hun eigendom was. Daar de industriearbeiders zich uit de landbouw terugtrokken kwamen er nu vele grondstukjes vrij, waarop zich de nieuwe klasse van grote pachters nestelde, die in totaal vijftig, honderd, tweehonderd en meer morgen land ineens in pacht namen, ‘tenants-at-will’ waren, d.i. pachters, wier pacht ieder jaar opgezegd kon worden en die nu door betere akkerbouw en meer grootscheepse bedrijfsvoering de opbrengst van de grond wisten op te voeren. Zij konden hun producten voor minder verkopen dan de kleine ‘yeoman’, voor wie er nu, daar zijn stukje grond hem niet meer voedde, niets anders overbleef dan het te verkopen en een jenny of een weefstoel aan te schaffen, of wel zich als dagloner, landbouwproletariër bij de grote pachter te verhuren. Zijn aangeboren traagheid en de van zijn voorvaders overgenomen slordige wijze van bewerken van zijn stuk grond, waarboven hij zich niet verheffen kon, lieten hem geen andere keuze toen hij moest gaan concurreren tegen lieden die hun pachtbedrijf verstandiger beheerden en met alle voordelen die een groot bedrijf en het beleggen van kapitaal in de verbetering van de grond opleveren.

Ondertussen bleef de ontwikkeling van de industrie daar niet bij. Enkele kapitalisten begonnen jenny's in grote gebouwen op te stellen en door waterkracht te laten aandrijven, waardoor het hen mogelijk werd het aantal arbeiders te verminderen en hun garen billijker te verkopen dan de afzonderlijke spinners die hun machines slechts met de hand bewogen. De jenny werd voortdurend verbeterd, zodat een machine elk ogenblik verouderd was en veranderd of zelfs aan de kant gezet moest worden. En terwijl de kapitalist door het gebruik van waterkracht zelfs met oudere machines bestaan kon, was dit voor de individuele spinner op den duur onmogelijk. En terwijl reeds hiermee het eigenlijke fabriekssysteem begon, kwam het toch tot nieuwe uitbreiding door de spinning-throstle^[2] die Richard Arkwright, een barbier uit Preston, Noord-Lancashire, in 1767 uitvond. Deze machine, in het Duits

gewoonlijk 'Kettenstuhl' genoemd, is naast de stoommachine de belangrijkste, mechanische uitvinding van de 18de eeuw. Zij is van het begin af op mechanische aandrijving berekend en op geheel nieuwe principes gebaseerd. Door het combineren van de eigenschappen van de jenny en de vleugelspinmachine bouwde Samuel Crompton uit Firwood (Lancashire) in 1785 de mulemachine, terwijl Arkwright tezelfdertijd de kaart- en voorspinmachines uitvond. Hiermee was voor het spinnen van katoen het fabriekssysteem het alleenheersende geworden. Langzamerhand begon men deze machines door enige kleine veranderingen voor het spinnen van wol en later (1800 — 1810) ook van vlas bruikbaar te maken en daardoor ook hier de handarbeid te verdringen. Maar ook hierbij bleef het niet. In de laatste jaren van de 18de eeuw had Dr. Cartwright, een plattelandsdominee, de mechanische weefstoel uitgevonden en tegen 1804 zover ontwikkeld dat hij met succes tegen de handwevers concurreren kon. En al deze machines werden nog ééns zo belangrijk door James Watts stoommachine die, omstreeks 1764 uitgevonden, sinds 1785 voor het aandrijven van spinmachines in gebruik was.

Met deze uitvindingen die naderhand nog elk jaar verbeterd werden, was de overwinning van de machinale arbeid op het handwerk in de voornaamste takken van de Engelse industrie bezegeld en haar hele geschiedenis bericht van nu af slechts hoe de handarbeiders door de machines uit de ene positie na de andere verdreven werden. De gevolgen hiervan waren enerzijds het snel dalen van de prijzen van alle manufactuurgoederen, het opbloeien van handel en industrie, de verovering van bijna alle onbeschermden vreemde markten en snelle vermeerdering van de kapitalen en de nationale rijkdom. Anderzijds vonden een nog veel snellere vermeerdering van het proletariaat, vernietiging van alle bezit en bestaanszekerheid voor de werkende klasse, demoralisatie, politieke opwinding en al de verdere voor de Engelse bezitters hoogst onaangename feiten plaats, die wij in de komende hoofdstukken zullen hebben te beschouwen. Nadat wij hierboven reeds zagen wat voor omwenteling in de maatschappelijke verhoudingen van de laagste klassen teweeg werd gebracht door één enkele onbeholpen machine als de jenny, zal men zich niet meer verwonderen over wat er veroorzaakt werd door een volledig in elkaar grijpend systeem van precies uitgewerkte machinerieën die de grondstof van ons ontvangt en ons kant en klaar geweven stof teruggeeft.

Laten we intussen de ontwikkeling van de Engelse industrie[3] wat nauwkeuriger nagaan, te beginnen met haar voornaamste tak, de katoenindustrie. In de jaren 1771-1775 werd jaarlijks gemiddeld minder dan 5 miljoen pond ruwe katoen geïmporteerd; in 1841 528 miljoen pond, terwijl de invoer van 1844 minstens 600 miljoen pond zal bedragen. In 1834 exporteerde Engeland 556 miljoen yards geweven katoen, 76,5 miljoen pond katoengaren en voor £ 1.200.000 katoenen tricotages. In ditzelfde jaar waren er meer dan 8 miljoen mulespindels, 110.000 mechanische en 250.000 handweefgetouwen in bedrijf bij de katoenindustrie, de vleugelspinmachinespindels niet meegerekend. Volgens de berekening van MacCulloch leefden toen direct of indirect in geheel Groot-Brittannië van deze industrietak bijna anderhalf miljoen mensen, waarvan er alleen al 220.000 in fabrieken werkten. De energie die deze fabrieken verbruikten, was 33.000 pk stoom en 11.000 pk waterkracht. Thans zijn deze getallen op geen stukken na meer voldoende en men kan rustig aannemen dat in 1845 het vermogen en aantal der machines, zowel als het aantal arbeiders anderhalf maal zo groot zal zijn als in 1834. De hoofdzetel van deze industrie is Lancashire, waar zij ook ontstond. Zij heeft dit graafschap door en door gerevolutioneerd, van een duister en slecht gecultiveerd moeras tot een levendige, nijvere streek gemaakt, de bevolking in tachtig jaar vertienvoudigd en reuzensteden als Liverpool en Manchester met samen 700.000 inwoners en hun nabuursteden Bolton (60.000 inw.), Rochdale (75.000 inw.), Oldham (50.000 inw.), Preston (60.000 inw.), Ashton en Stalybridge (40.000 inw.) en een hele massa andere fabriekssteden als bij toverslag uit de bodem doen verrijzen. De geschiedenis van Zuid-Lancashire kent de

grootste wonderen van de nieuwe tijd en toch spreekt geen mens er van; al deze wonderen heeft de katoenindustrie teweeggebracht. Bovendien vormt Glasgow een tweede centrum voor het Schots katoendistrict — Lanarkshire en Renfrewshire — en ook hier is de bevolking van de centrale stad sedert de invoering van deze industrie van 30.000 op 300.000 gestegen. De kousenfabricage van Nottingham en Derby kreeg door de verlaagde garenprijzen eveneens een nieuwe impuls en een tweede door een verbetering van de kousenweefmachine, waardoor op één weefstoel twee kousen tegelijk konden worden geweven. De kant fabricage werd sinds 1777, toen de lace-machine werd uitgevonden, eveneens een belangrijke tak van industrie. Kort daarop vond Lindley de point-net-machine uit en in 1809 Heathcote de bobbinetmachine[4] waardoor het maken van kant oneindig vereenvoudigd werd en ook het verbruik toenam tengevolge van de lage prijzen, zodat nu minstens 200.000 mensen van deze fabricage leven. Zij heeft haar hoofdzetel in Nottingham, Leicester en in West-Engeland (Wiltshire, Devonshire enz). Eenzelfde vlucht hebben de van de katoenindustrie afhankelijke arbeidstakken — het bleken, verven en bedrukken — genomen. De blekerij kreeg door het gebruik van chloor in plaats van zuurstof bij het snelbleken, het verven en bedrukken door de snelle ontwikkeling van de chemie en het bedrukken door een reeks schitterende mechanische uitvindingen nog een extra impuls, hetgeen hen naast de door het toenemen van de katoenfabricage veroorzaakte uitbreiding van deze bedrijfstakken, tot een voorheen ongekende bloei bracht.

Bij de wolverwerking werd een zelfde activiteit ontwikkeld. Tot nu toe was deze de voornaamste tak van de Engelse industrie geweest, maar de omvang van de productie in die jaren is niets, vergeleken met wat er nu gefabriceerd wordt. In 1782 lag de hele wolopbrengst van de drie voorgaande jaren nog onbewerkt door gebrek aan arbeiders en deze zou ook zijn blijven liggen, als niet de nieuw uitgevonden machines te hulp waren gekomen om de wol te verwerken. De aanpassing van deze machines aan de wolspinnerij vond met het meeste succes plaats. Nu begon in de woldistricten dezelfde snelle ontwikkeling als wij in de katoengebieden zagen. In 1738 werden in West Riding (Yorkshire) 75.000 stukken doek gemaakt, in 1817 waren het er 490.000, en de uitbreiding van de wolindustrie was zo snel dat er in 1834 al 450.000 stukken laken meer uitgevoerd werden dan in 1825. In 1801 werd er 101 miljoen pond wol (waarvan 7 miljoen geïmporteerd) verwerkt en in 1835 180 miljoen pond (waarvan 42 miljoen geïmporteerd). Het belangrijkste gebied van deze industrie is West Riding in Yorkshire, waar in Bradford vooral de lange Engelse wol tot breiwool enz. verwerkt wordt en in de overige steden, Leeds, Halifax, Huddersfield enz. de korte wol tot sterke garens en garens voor de lakenweverij. Dan komt het aangrenzende deel van Lancashire, de streek van Rochdale, waar naast de katoenverwerking veel flanel gemaakt wordt, en het Westen van Engeland dat het fijnste laken fabriceert. De bevolkingstoename is ook hier opmerkelijk:

	in 1801	in 1831
Bradford:	29.000	77.000 inwoners
Halifax:	63.000	110.000
Huddersfield:	15.000	34.000
Leeds:	53.000	123.000
en heel West Riding:	564.000	980.000

Een bevolking, die sinds 1831 met nog minstens 20 tot 25 % moet zijn toegenomen. De wolspinnerij telde in 1835 in geheel Groot-Brittannië 1313 fabrieken met 71.300 arbeiders: deze laatsten vormen overigens maar een klein deel van de massa mensen die direct en indirect van de wolverwerking leven en waar bijna alle wevers buiten vallen.

De vooruitgang van de linnenindustrie kwam later doordat hier de aard van de grondstof het gebruik van de spinmachine zeer bemoeilijkte. Wel werden al de laatste jaren van de 18de eeuw in Schotland proeven in deze richting gedaan, maar pas in 1810 gelukte het de Fransman Girard het spinnen van vlas op een praktische manier mogelijk te maken en zelfs Girards machines kregen pas door de verbeteringen die in Engeland erin werden aangebracht, en door hun algemene toepassing in Leeds, Dundee en Belfast op Britse bodem de hun toekomstige betekenis. Nu breidde de Engelse linnenindustrie zich dan ook snel uit. In 1814 werd in Dundee 3000 ton vlas geïmporteerd, in 1833 bijna 19.000 ton vlas en 3400 ton hennep. De uitvoer van Iers linnen naar Groot-Brittannië steeg van 32 miljoen yard (1800) op 53 miljoen (1825), waarvan een groot deel weer werd geëxporteerd. De uitvoer van Engels en Schots linnen steeg van 24 miljoen yard (in 1820) tot 51 miljoen (in 1831). In 1835 waren er 347 vlasspinnerijen met 33.000 arbeiders; daarvan bevond de helft zich in Zuid-Schotland, meer dan 60 in het gebied West Riding van Yorkshire (Leeds en omgeving), 25 in Belfast, (Ierland) en de overige in Dorsetshire en Lancashire. Het weven wordt in Zuid-Schotland, hier en daar in Engeland, maar vooral in Ierland gedaan.

Met hetzelfde succes legden de Engelsen zich op het verwerken van de zijde toe. Het materiaal kregen zij, klaar gesponnen, uit Zuid-Europa en Azië en het voornaamste werk bestond uit het om elkaar draaien (twijnen) van de fijne draden. Tot 1824 was de zware tol op ruwe zijde (4 shilling per pond) de Engelse zijde-industrie zeer hinderlijk, en alleen de markt van Engeland en zijn koloniën stond haar door beschermende rechten ten dienste. Toen werd het invoerrecht op één penny teruggebracht en onmiddellijk steeg het aantal fabrieken aanzienlijk. In een jaar steeg het aantal dubbele spindels van 780.000 op 1.180.000 en hoewel de handelscrisis van 1825 deze tak van industrie een ogenblik verlamde, werd er toch al in 1827 meer gefabriceerd dan ooit, omdat de bekwaamheid en ervaring van die Engelsen op het gebied van de werktuigkunde hun twijnmolens voorrang verzekerde boven de onbeholpen installaties van hun concurrenten. In 1835 bezat het Britse Rijk 263 twijnderijen met 30.000 arbeiders, die meestal in Cheshire (Macclesfield, Congleton en omgeving), Manchester en Somersetshire gevestigd waren. Bovendien zijn er nog veel fabrieken voor de bewerking van de zijdeafval van de cocons, waaruit een apart artikel (spunsilk[5]) gemaakt wordt, waarmee de Engelsen zelfs de weverijen van Parijs en Lyon verzorgen. Het verweven van de aldus getwijnde en gesponnen zijde geschiedt vooral in Schotland (Paisley enz.) en Londen (Spitalfields), maar ook in Manchester en elders.

De reusachtige vlucht die de Engelse industrie sinds 1760 genomen heeft, beperkt zich echter niet tot de fabricage van de kledingstoffen. De eenmaal gegeven stoot breidde zijn werking uit over alle takken van industrieel bedrijf en een menigte uitvindingen die buiten alle verband staan met de tot nu toe genoemde, werden door hun, wat de tijd betreft, samenvallen met de algemene ontwikkeling van dubbele betekenis. Tegelijk echter werd nadat de onmetelijke waarde van de mechanische kracht in de industrie eenmaal praktisch bewezen was, ook alles in beweging gezet om deze kracht in alle richtingen te gebruiken en tot voordeel van iedere uitvinder en fabrikant uit te buiten. Bovendien zette de vraag naar machinerieën, brandstof en verwerkingsmateriaal al direct een massa arbeiders en bedrijven tot verdubbelde activiteit aan. De stoommachine verleende de grote kolenvoorraden van Engeland pas hun betekenis en eerst nu ontstond de machinefabricatie en daarmee nieuwe belangstelling voor de ijzerertsminnen die de grondstof voor de machinebouw leverden: het vermeerderde wolverbruik stimuleerde de Engelse schapenteelt en de toenemende invoer van wol, vlas en zijde bracht een uitbreiding van de Engelse handelsvloot teweeg. Allereerst steeg de ijzerproductie. Totnogtoe waren de aan ijzer zo rijke bergen van Engeland maar weinig geëxploiteerd; men had het ijzererts steeds gesmolten met de houtskool die met de verbetering

van de landbouw en het uitroeien van de wouden echter steeds duurder en zeldzamer werd. Pas in de 18de eeuw ging men ertoe over hiervoor ontzwavelde steenkool (cokes) te gebruiken en sinds 1780 ontdekte men een nieuwe methode om het met cokes gesmolten ijzer dat eerst alleen maar als gietijzer te gebruiken was, ook in bruikbaar smeedijzer te veranderen. Deze methode, die bestaat in het onttrekken van de zich tijdens het smelten met het ijzer verbindende koolstof, noemen de Engelsen ‘puddling’ en zij opende een geheel nieuw perspectief voor de Engelse ijzerproductie. De hoogovens werden vijftig maal zo groot gemaakt als voorheen men vereenvoudigde het smelten van het erts door de toevoer van hete lucht en kon daardoor het ijzer zo goedkoop produceren dat een massa voorwerpen die vroeger van hout of steen gemaakt waren, nu van ijzer werden vervaardigd. In 1788 bouwde Thomas Paine, de bekende democraat, in Yorkshire de eerste ijzeren brug waarop zoveel andere volgden dat thans bijna alle bruggen, vooral spoorbruggen, van gietijzer gemaakt worden. In Londen is zelfs een brug over de Theems — de Southwarkbrug — van dit materiaal geconstrueerd. Ijzeren zuilen, machinevoetstukken enz. zijn algemeen geworden en sinds de invoering van gasverlichting en van de spoorwegen zijn nieuwe afzetgebieden geopend voor de Engelse ijzerwinning. Spijkers en schroeven werden langzamerhand ook met machines gemaakt. Huntsman uit Sheffield vond in 1760 een methode om staal te gieten, waardoor veel arbeid overbodig en de vervaardiging van geheel nieuwe, goedkope artikelen mogelijk werd. Door de grotere zuiverheid van het ten dienste staande materiaal alsmede door betere instrumenten, nieuwe machines en verder doorgevoerde arbeidsdeling werd de Engelse metaalwarenindustrie nu pas belangrijk. De bevolking van Birmingham groeide van 73.000 (1801) aan tot 200.000 (1844), die van Sheffield van 46.000 (1801) tot 110.000 (1844) en het kolenverbruik van deze laatste stad alleen al beliep in 1836 515.000 ton. In 1805 werden 4300 ton ijzerwaren en 4600 ton ruwijzer, in 1834 16.200 ton ijzerwaren en 107.000 ton ruwijzer geëxporteerd en de hele ijzerwinning, die in 1740 nog slechts 17.000 ton bedragen had, steeg in 1834 tot op bijna 700.000 ton. Alleen het smelten van ruwijzer vordert jaarlijks al meer dan 3 miljoen ton kolen en men kan zich geen voorstelling maken van de betekenis, die de kolenmijnen in het verloop van de laatste zestig jaar hebben verworven. Alle Engelse en Schotse kolenlagen worden thans geëxploiteerd en alleen de mijnen van Northumberland en Durham leveren jaarlijks al meer dan 5 miljoen ton voor verschepping en geven werk aan 40-50.000 arbeiders. Volgens de Durham Chronicle waren in beide genoemde graafschappen in

1753	14 kolenmijnen,
in 1800	40
in 1836	76
en in 1843	130

in bedrijf. Daarbij komt dat alle mijnen thans veel intensiever worden geëxploiteerd dan voorheen. Een overeenkomstige verhoogde activiteit is in de tin-, koper- en loodmijnen waar te nemen en naast de uitbreiding van de glasfabricage ontstond, een nieuwe bedrijfstak — de vervaardiging van aardewerk, die omstreeks 1763 door Josiah Wedgwood betekenis kreeg. Hij baseerde de hele fabricage van steengoed op wetenschappelijke principes, voerde een betere stijl in en stichtte de pottenbakkerijen (potteries) van North-Staffordshire, een streek van acht Engelse vierkante mijlen, die, vroeger een onvruchtbaar woest gebied, nu met fabrieken en woningen is bezaaid en waar meer dan 60.000 mensen een bestaan vinden.

Alles werd in deze algemene maalstroom van de ontwikkeling meegesleept. Ook de landbouw onderging een omwenteling. En niet alleen omdat, zoals we al zagen, de eigendom van de grond in handen van andere bezitters en bewerkers overging; op ook nog andere wijze werd de landbouw aangetast. De grote pachters staken kapitaal in de verbetering van de bodem, haalden onnodige scheidsmuren neer, pasten drooglegging en bemesting toe, gebruikten

betere werktuigen en voerden een systematisch afwisselende bebouwing (cropping by rotation) in. Ook zij profiteerden van de vooruitgang van de wetenschappen. Sir H. Davy paste de chemie met succes op de landbouw toe en de ontwikkeling van de werktuigbouw deed de grote pachters talrijke voordelen aan de hand. Daarbij steeg tengevolge van de toegenomen bevolking de vraag naar landbouwproducten zo zeer dat van 1760 tot 1834 6.840.540 Engelse morgen woeste gronden ontgonnen werd en Engeland niettemin van een graanuitvoerend een graanimporterend land werd.

Een zelfde activiteit heerst bij het tot stand brengen van communicaties. Van 1818 tot 1829 werden er in Engeland en Wales 1000 Engelse mijl straatwegen van de wettelijk voorgeschreven breedte van 60 voet aangelegd en werden bijna alle oude straatwegen volgens het systeem van MacAdam vernieuwd. In Schotland bouwden de diensten van openbare werken vanaf 1803 ongeveer 900 mijl straatwegen en meer dan 1000 bruggen waardoor de bevolking van de hooglanden ineens in de nabijheid van de civilisatie werd gebracht. De Hooglanders waren voorheen meestal wilddieven en smokkelaars; nu werden zij vlijtige landbouwers en handwerkers, en hoewel er Gaelische scholen tot behoud van de taal opgericht zijn, verdwijnen de Gaelisch-Keltische taal en zeden snel als gevolg van het opdringen van de Engelse civilisatie. Hetzelfde in Ierland. Tussen de graafschappen Cork, Limerick en Kerry lag tot nu toe een woeste landstreek zonder berijdbare wegen, die door zijn ontoegankelijkheid het toevluchtsoord van alle misdadigers en het bolwerk van de Keltisch-Ierse nationaliteit in Zuid-Ierland was. Men doorsneed de streek met landwegen en verleende daardoor de civilisatie ook in deze wildernis toegang. Het hele Britse Rijk, vooral echter Engeland dat zestig jaar geleden even slechte wegen bezat als toentertijd Duitsland en Frankrijk, is nu met een net van de mooiste straatwegen overdekt en ook deze zijn, zoals bijna alles in Engeland, het werk van het particulier initiatief, aangezien de staat er weinig of niets toe heeft bijgedragen.

Vóór 1755 had Engeland bijna geen kanalen. In dat jaar werd in Lancashire het kanaal van Sankey Brook naar St. Helens aangelegd en in 1759 bouwde James Brindley het eerste belangrijke kanaal — het Hertog-van-Bridgewater-kanaal — dat van Manchester en de kolenmijnen in de omgeving naar de monding van de Mersey loopt en bij Barton in een aquaduct over de rivier de Irwell geleid wordt. Van deze tijd dateert het Engelse kanalenstelsel dat pas door Brindley betekenis gekregen heeft. Er werden in alle richtingen kanalen aangelegd en rivieren bevaarbaar gemaakt. Alleen al in Engeland zijn er 2200 mijl kanalen en 1800 mijl bevaarbare rivieren; in Schotland werd het Caledonische kanaal aangelegd dat dwars door het land loopt, en ook in Ierland werden eveneens verscheidene kanalen gegraven. Evenals de spoor- en straatwegen zijn deze werken bijna alle door particulieren en privé-ondernemingen uitgevoerd.

De spoorwegen zijn pas in de jongste tijd aangelegd. De eerste grotere was die van Liverpool naar Manchester (in 1825 geopend). Sedertdien zijn alle grote steden door spoorrails met elkaar verbonden. Londen met Southampton, Brighton, Dover, Colchester, Cambridge, Exeter (over Bristol) en Birmingham; Birmingham met Gloucester, Liverpool, Lancaster (over Newton en Wigan en over Manchester en Bolton), verder met Leeds (over Manchester en Halifax en over Leicester, Derby en Sheffield) en Leeds met Hull en Newcastle (over York). Daarbij komen de vele kleinere en de in aanbouw zijnde of geprojecteerde lijnen die het spoedig mogelijk zullen maken in één dag van Edinburgh naar Londen te reizen.

Zoals de stoom de verbindingen te land revolutioneerde, gaf hij ook die te water een nieuwe aanschijn. In 1807 voer op de Hudson in Noord-Amerika het eerste stoomschip; het eerste in

het Britse Rijk in 1811 op de Clyde. Sedertdien zijn er meer dan 600 in Engeland gebouwd en meer dan 500 deden in 1836 in Britse havens dienst.

Dat is in het kort de geschiedenis van de Engelse industrie in de afgelopen 60 jaar, een geschiedenis die haar gelijke niet heeft in de annalen der mensheid. Zestig, tachtig jaar terug nog een land als elk ander met kleine steden, weinig en eenvoudige industrie en een dunne, maar naar verhouding talrijke plattelandsbevolking; en nu dan een land als geen ander met een hoofdstad van 2,5 miljoen inwoners, met kolossale fabriekssteden, met een industrie die de hele wereld verzorgt en waar bijna alles met de meest gecompliceerde machines gemaakt wordt, met een vlijtige, intelligente, dichtbezaaide bevolking waarvan tweederde in industrie en handel werkzaam is, en die uit geheel andere klassen bestaat, ja een geheel andere natie met andere zeden en andere behoeften is dan toentertijd. De industriële revolutie heeft voor Engeland dezelfde betekenis als de politieke revolutie voor Frankrijk en de filosofische voor Duitsland. De afstand tussen het Engeland van 1760 en dat van 1844 is minstens even groot als dat tussen het Frankrijk van het ancien régime[6] en dat van de Julirevolutie. Het belangrijkste product van deze industriële omwenteling is echter het Engelse proletariaat.

Wij hebben hierboven gezien hoe het proletariaat door de invoering van de machines in het leven werd geroepen. De snelle uitbreiding van de industrie vroeg om handen; het arbeidsloon steeg en diensgevolge trokken scharen van arbeidskrachten uit de landbouwgebieden naar de steden. De bevolking nam zienderogen toe en bijna heel deze groei kwam op rekening van het proletariaat. Daarbij was in Ierland pas in het begin van de 18de eeuw een geordende toestand ingetreden; ook hier vermeerde de bij vroegere onlusten door Engelse barbarij meer dan gedecimeerde bevolking snel, vooral sinds de industriële opbloei een menigte Ieren naar Engeland begon te trekken. Zo ontstonden de grote fabrieks- en handelssteden van het Britse Rijk waarin minstens driekwart van de bevolking tot de arbeidersklasse behoort, terwijl de kleine burgerij slechts uit winkeliers en heel, heel weinig handwerkers bestaat. Terwijl dus de nieuwe industrie pas van betekenis werd doordat zij de werktuigen in machines, de werkplaatsen in fabrieken, en daarmee de werkende middenklasse in werkend proletariaat en de voormalige groothandelaars in fabrikanten veranderde, terwijl hier dus al de kleine middenklasse verdrongen en de bevolking tot de tegenstelling tussen arbeiders en kapitalisten herleid werd, gebeurde hetzelfde buiten het gebied van de industrie in engere zin: op het gebied van het handwerk en zelfs in de handel. In de plaats van de vroegere meesters en gezellen kwamen grote kapitalisten en arbeiders die nooit kans hadden om zich boven hun klasse te verheffen; het handwerk werd nu fabriekmatig bedreven, de deling van de arbeid streng doorgevoerd en de kleine meesters, die tegen de grote ondernemingen niet concurreren konden, werden naar de klasse der proletariërs verdrongen. Tegelijkertijd werd echter aan de arbeiders door de opheffing van de voormalige handwerksnijverheid en door de vernietiging van de kleine burgerij elke mogelijkheid ontnomen om zelf bourgeois te worden. Vroeger had hij altijd nog het vooruitzicht gehad zich ergens als zelfstandig meester te kunnen vestigen om later misschien zelf gezellen in dienst te nemen. Thans echter, nu de meesters zelf door de fabrikanten verdrongen werden en er voor een zelfstandig bedrijf grote kapitalen nodig waren, werd het proletariaat pas een werkelijke, vaste klasse van de bevolking, terwijl het vroeger dikwijls slechts een doorgangsstadium naar de bourgeoisie was. Wie nu als arbeider geboren werd had geen ander vooruitzicht dan levenslang proletariër te blijven. En nu pas was het proletariaat dus in staat om zelfstandig een beweging te vormen.

Op deze manier concentreerde zich de enorme arbeidersmassa die thans het hele Britse Rijk vult en wier sociale positie iedere dag meer en meer de aandacht eist van de beschaafde wereld.

De toestand van de arbeidersklasse, dat wil zeggen de toestand van de overgrote meerderheid van het Engelse volk, de vraag: wat zal er worden van deze bezitloze miljoenen die vandaag verbruiken wat zij gisteren verdienden, die hun uitvindingen en hun arbeid Englands grootheid tot stand brachten, die zich dagelijks meer van hun macht bewust worden en die elke dag nadrukkelijker hun aandeel in de voordelen van de maatschappelijke instellingen opeisen — deze vraag is sinds de reformbill[7] het nationale vraagstuk geworden. Alle enigermate belangrijke parlamentsdebatten zijn tot deze vraag terug te brengen. En al wil ook de Engelse bourgeoisie dit tot nu toe niet toegeven, al tracht zij deze grote vraag te omzeilen om in plaats daarvan haar eigen belangen als de waarlijk nationale voor te stellen, het zal haar niets helpen. Met iedere parlamentszitting wint de arbeidersklasse terrein, verliezen de belangen van de middenklassen aan betekenis en hoewel de middenklasse de voornaamste, ja de enige macht in het parlement is, was toch de laatste zitting, die van 1844, één voortdurend debat over arbeidsverhoudingen (de armenwet, de fabriekswet, de wet betreffende de verhouding tussen heren en dienaren) en Thomas Duncombe, de vertegenwoordiger van de arbeidersklasse in het Lagerhuis, was de grote man van de zitting, terwijl de liberale bourgeoisie met haar motie over de afschaffing van de korenwetten en de radicale bourgeoisie met haar voorstel tot belastingstaking een jammerlijk figuur sloegen. Zelfs de debatten over Ierland waren in feite slechts debatten over de toestand van het Ierse proletariaat en over de middelen om het te helpen. En het is dan ook hoog tijd dat de Engelse middenklasse de niet smekende, maar dreigende en eisende arbeiders concessies doet, want binnenkort zou het wel eens te laat kunnen zijn.

Maar ondanks dit alles wil de Engelse bourgeoisie, vooral de fabricerende die zich ten koste van de nood van de arbeiders direct verrijkt, niets van deze nood weten. Zij, die zich de machtige, de de natie vertegenwoordigende klasse voelt, schaamt zich om Englands wonde plek voor het oog van de wereld bloot te leggen; zij wil niet toegeven dat het de arbeiders ellendig gaat, omdat zij, de bezittende, industriële klasse, voor deze ellende de morele verantwoordelijkheid zou moeten dragen. Vandaar het spottende gezicht dat de ontwikkelde Engelsen — en alleen hen, d.i. de bourgeoisie kent men op het continent — plegen te trekken, wanneer men over de toestand van de arbeiders begint te spreken; vandaar de totale onwetendheid bij de hele bourgeoisie inzake alles, wat de arbeiders betreft; vandaar de belachelijke bokken, die deze klasse zowel in als buiten het parlement schiet als de toestand van het proletariaat ter sprake komt; vandaar de glimlachende zorgeloosheid, waarmee zij op een bodem leeft, die uitgehold is en elke dag onder haar voeten kan wegzinken en waarvan het spoedige instorten zo zeker is als welke mathematische of mechanische wetmatigheid dan ook; vandaar het wonder dat de Engelsen nog geen enkel volledig boek over de toestand van hun arbeiders bezitten, hoewel zij nu al wie weet hoeveel jaar daarover aan het onderzoeken en bedisselen zijn. Vandaar dan ook de diepe wrok van de hele arbeidersklasse van Glasgow tot Londen tegen de rijken, door welke zij systematisch uitgebuit en dan zonder medegevoel aan hun lot worden overgelaten- een wrok die binnen niet al te lange, welhaast te berekenen tijd in een revolutie moet omslaan, in vergelijking waarmee de eerste Franse Revolutie en ook het jaar 1894 maar kinderspel zal zijn.

Noten:

[1] Eerste spinbank. — Red.

[2] Vleugelspinmachine. — Red.

[3] Volgens Porters Progress of the Nation (Vooruitgang van de Natie), London 1836 eerste deel, 1843 tweede deel, 1843 derde deel (naar officiële gegevens) en andere, meestal ook officiële bronnen. — (1892) De bovenstaande historische schets van de industriële omwenteling is in kleinigheden onnauwkeurig. Er was echter in 1843-1844 geen beter bronnenmateriaal ter beschikking. — (Noot van Engels.)

[4] De drie genoemde machines zijn voor de fabricage van tule en kant. — Red.

[5] Spinsilk is floretgaren of chappe. — Red.

[6] Het oude regime (in het Frankrijk van voor de burgerlijke revolutie van 1789/94). — Red.

[7] Hier wordt bedoeld de parlamentshervorming van 1832. — Red.

Het industriële proletariaat

De volgorde, waarin wij de verschillende groepen van het proletariaat hebben te beschouwen, blijkt vanzelf uit de voorafgaande geschiedenis van zijn ontstaan. De eerste proletariërs behoorden tot de industrie en werden er rechtstreeks door voortgebracht. De industriearbeiders, diegenen die zich met het verwerken van grondstoffen bezighouden, zullen dus als eersten onze aandacht opeisen. Het voortbrengen van het industriële materiaal, de grond- en brandstoffen zelf, werden pas door de industriële omwenteling van betekenis en konden zodoende een nieuw proletariaat voortbrengen: de arbeiders in de kolen- en ertsmijnen. In derde instantie had de industrie zijn uitwerking op de landbouw en in vierde instantie op Ierland, en in overeenstemming daarmee willen wij dan ook de desbetreffende verschillende afdelingen van het proletariaat de revue laten passeren. Wij zullen ook ontdekken dat het ontwikkelingspeil van de verschillende arbeiders, misschien met uitzondering van de Ieren, geheel in overeenstemming is met hun verhouding tot de industrie en dat dus de industriearbeiders het meeste, de mijnwerkers al minder en de landbouwers bijna nog helemaal geen inzicht hebben in hun belangen. Wij zullen zelfs binnen het industrieproletariaat deze volgorde terugvinden en zien dat de fabrieksarbeiders deze oudste kinderen van de industriële revolutie, vanaf het begin tot thans de kern van de arbeidersbeweging geweest zijn en dat de overigen zich geheel in dezelfde mate bij de beweging aansloten, waarin hun handwerk bij de industriële omwenteling betrokken werd. Zo zullen wij aan de hand van het Engelse voorbeeld, aan de gelijke tred die de arbeidersbeweging met de industriële ontwikkeling hield, de historische betekenis van de industrie leren verstaan.

Omdat echter op dit ogenblik zo ongeveer het hele industriële proletariaat bij de beweging betrokken is en de toestand van de afzonderlijke groepen, juist omdat zij allen industrieel zijn, veel overeenkomst vertoont, zullen wij het eerst de toestand in het algemeen moeten doornemen om daarna de eigenaardigheden van iedere vertakking afzonderlijk des te scherper te kunnen bezien.

* * *

Er is hierboven al aangestipt hoe de industrie het bezit in handen van weinigen centraliseert. Zij eist grote kapitalen waarmee zij kolossale bedrijven opricht en daardoor de kleine, van het handwerk levende bourgeoisie ruïneert, en waarmee zij de natuurkrachten aan zich onderwerpt om de op zichzelf staande handwerker van de markt te verdringen. De arbeidsdeling, de toepassing van waterkracht en vooral van stoomkracht en het gebruik van het mechanisme van de machine, dat zijn de drie grote hefbomen waarmee de industrie sedert het midden van de 18de eeuw bezig is de wereld uit haar voegen te lichten. De kleine industrie schiep de middenklasse, de grote industrie bracht de arbeidersklasse voort en hielp de enkele uitverkorenen van de middenklasse op de troon, maar alleen om hen eenmaal des te zekerder in de afgrond te storten. Voorlopig intussen is het een onmiskenbaar en gemakkelijk te verklaren feit dat de talrijke kleinburgerlijke klasse uit de 'goede oude tijd' door de industrie vernietigd en in rijke kapitalisten enerzijds en arme arbeiders anderzijds is opgelost.[1]

Het blijft echter niet bij de centraliserende tendens van de industrie. De bevolking wordt evenzeer gecentraliseerd als het kapitaal, hetgeen vanzelf spreekt want in de industrie wordt de mens, de arbeider, slechts als een stuk kapitaal beschouwd, waaraan de fabrikant, omdat het zich hem voor gebruik ter beschikking stelt, een rente, genaamd arbeidsloon, verleent. Het grote industriële bedrijf eist veel arbeiders die samen in één gebouw werken; zij moeten

samen wonen, zij vormen al bij een middelgroot bedrijf een dorp. Zij hebben behoeften en voor de bevrediging daarvan hebben zij andere mensen nodig: handwerkers, kleermakers, schoenmakers, bakkers, metselaars en timmerlieden vestigen zich. De bewoners van het dorp, vooral de jongere generatie, wennen aan de fabrieksarbeid, raken ermee vertrouwd en als de eerste fabriek, zoals te begrijpen is, niet voor allen werk heeft, daalt het loon en de vestiging van nieuwe fabrikanten is er het gevolg van. Zo wordt het dorp een kleine stad en de kleine stad een grote. Hoe groter de stad, des te voordeliger is het zich daar te vestigen. Er zijn spoorwegen, kanalen en straatwegen; de keuze aan vakarbeiders wordt steeds groter; men kan nieuwe bedrijven, wegens de concurrentie onder de aannemers en machinefabrikanten die direct bij de hand zijn, billijker oprichten dan in een afgelegen streek, waarheen eerst bouwmaterialen en machines, bouwvak- en fabrieksarbeiders getransporteerd moeten worden; er is een markt, een beurs waar de kopers zich verdringen en men staat in directe verbinding met de markten, die de grondstoffen leveren of de producten afnemen. Vandaar de verwonderlijk snelle groei van de grote fabriekssteden. Weliswaar heeft het platteland weer het voordeel, dat het loon er doorgaans goedkoper is. Het platteland en de fabrieksstad blijven zo in voortdurende concurrentie en al is ook vandaag het voordeel aan de kant van de stad, morgen kan op het platteland het loon dusdanig dalen dat nieuwe bedrijven daar voordeliger gevestigd kunnen worden. Maar daarbij blijft toch de centraliserende tendens van de industrie ten volle van kracht, en iedere nieuwe fabriek die op het platteland ontstaat, draagt de kiem van een nieuwe fabrieksstad in zich. Indien het mogelijk ware dat dit dolle drijven van de industrie nog een eeuw zo voortging, zou iedere grote fabrieksstreek in Engeland één grote fabrieksstad zijn en zouden Manchester en Liverpool elkaar bij Warrington of Newton ontmoeten. Want op het gebied van de handel werkt deze centralisatie van de bevolking precies zo en daarom monopoliseren een paar grote havens zoals Liverpool, Hull, Bristol en Londen bijna de hele overzeese handel van het Britse Rijk.

Omdat industrie en handel zich in deze grote steden het volledigst ontwikkelt treden hier ook hun consequenties voor het proletariaat het duidelijkst en openlijk aan het licht. Hier heeft de centralisatie van het bezit het toppunt bereikt; hier zijn de zeden en verhoudingen van de goede oude tijd het grondigst vernietigd; hier heeft men het zover gebracht dat men zich bij de uitdrukking 'Old merry England'[2] niets meer kan voorstellen, omdat men dat 'Old England' zelfs niet meer kent uit de herinnering en de verhaaltjes van de grootouders. Daarom vindt men hier ook slechts een rijke en een arme klasse, want de kleine bourgeoisie verdwijnt mét de dag meer. Vroeger de meest stabiele klasse, is zij nu de beweeglijkste geworden; zij bestaat nu nog slechts uit enkele brokstukken van een voorbije tijd en uit een aantal lieden die graag een vermogen willen vergaren — complete industrieridders en speculanten, van wie er één rijk wordt tegen negenennegentig die bankroet gaan, terwijl van deze laatsten meer dan de helft uitsluitend van dit bankroet-gaan leeft.

In deze steden vormen de proletariërs echter de overgrote meerderheid. En nu gaan wij onderzoeken hoe het met hen gaat en welke invloed de grote stad op hen uitoefent.

Noten:

[1] Zie hierover ook mijn 'Schetsen voor een kritiek van de nationale economie' in de Duits-Franse Jaarboeken (Karl Marx/Friedrich Engels, Werke, dl. 1, Berlijn 1974, blz. 499-524 — Red). In dit opstel wordt uitgegaan van de 'vrije concurrentie'; maar de industrie is slechts de praktijk van de vrije concurrentie en deze weer niets anders dan het principe van de industrie. — (Noot van Engels)

[2] 'Het goede oude Engeland'. — Red.

De grote steden

Een stad als Londen waar men urenlang kan ronddwalen, zonder ook maar aan het begin van het einde te komen, zonder het geringste teken te zien waaruit de nabijheid van het platteland zou blijken, is toch iets bijzonders. Deze kolossale centralisatie, deze opeenhoping van twee-en-een-half miljoen mensen op één punt heeft de kracht van dit aantal personen verhonderdvoudigd; zij heeft Londen tot de commerciële hoofdstad van de wereld verheven, de reusachtige dokken geschapen en de duizenden schepen bijeengebracht, die voortdurend de Theems overdekken. Ik ken niets indrukwekkender dan de aanblik die de Theems biedt wanneer men deze van zee uit naar de London Bridge opvaart. De huizenzee en de werven aan beide zijden, vooral die van Woolwich stroomopwaarts, de talloze schepen langs beide oevers, steeds dichter aaneengesloten en tenslotte slechts een smalle doorgang in het midden van de stroom vrij latende — een geul waar honderd stoomschepen elkaar voorbijschieten — dit alles is zo groots, zo massaal, dat men helemaal niet tot bezinning komt en dat men al over Englands grootheid verbaasd staat, nog voor men een voet op Engelse bodem zet.[1]

De offers, die dit alles gekost heeft, ontdekt men echter pas later. Wanneer men een paar dagen over het plaveisel van de hoofdstraten heeft rondgezworven, zich met moeite een weg banend door het mensengewoel en de eindeloze files wagens en karren, wanneer men de ‘achterbuurten’ van de wereldstad heeft bezocht, dan pas merkt men dat deze Londenaren het beste deel van hun mens-zijn hebben moeten opofferen om al de wonderen van de beschaving te volbrengen waar hun stad van wemelt, dat honderd in hen sluimerende krachten ongebruikt bleven en onderdrukt werden, opdat enige weinige des te voller ontplooid en door de vereniging met die van anderen verveelvoudigd konden worden. Het straatgewoel heeft al iets stuitends, iets waartegen de menselijke natuur in opstand komt. Deze honderdduizenden van alle klassen en van alle standen, die elkaar in de straten, voorbij ijlen — zijn ze niet allen mensen met dezelfde eigenschappen en bekwaamheden en met hetzelfde belang ervoor om gelukkig te worden? En moeten zij dan per slot van rekening niet allen hun geluk langs dezelfde weg en met dezelfde middelen verwerven? Niettemin hollen zij elkaar voorbij alsof zij helemaal niets gemeen, helemaal niets met elkaar te maken zouden hebben, en toch is er één enkele overeenkomst tussen hen, te weten de stilzwijgende afspraak dat ieder op het trottoir rechts houdt, opdat de beide elkaar voorbij haastende stromen van het gedrang niet opgehouden zullen worden maar niemand zal het in het hoofd opkomen om de ander ook maar een blik waardig te keuren. De brutale onverschilligheid en het door ieder afzonderlijk gevoelloos najagen van zijn particuliere belang, treden des te stuitender en kwetsender aan het licht, hoe meer deze enkelingen op de kleine ruimte zijn samengedrongen. En hoewel wij ook weten dat dit isolement van de enkeling, deze bekrompen zelfzucht overal het grondbeginsel van onze huidige maatschappij is, treedt dit toch nergens zo schaamteloos onverhuld, zo zelfbewust te voorschijn als juist hier in het gewoel van de grote stad. Het uiteenvallen van de mensheid in monaden die elk een apart levensprincipe en een apart doel hebben, de wereld van het atoom, is hier ten top gedreven.

Vandaar dan ook dat de sociale oorlog, de oorlog van allen tegen allen, hier openlijk verklaard is. Evenals vriend Stirner zien de mensen in elkaar slechts bruikbare subjecten: ieder buit de ander uit met als resultaat dat de sterkere de zwakkere onder de voet loopt en dat de weinige sterken, d.w.z. de kapitalisten, alles aan zich trekken, terwijl de vele zwakken, de armen, nauwelijks het naakte leven gelaten wordt.

En wat voor Londen geldt, geldt ook voor Manchester, Birmingham en Leeds, het geldt voor alle grote steden. Overal barbaarse onverschilligheid, egoïstische hardheid aan de ene zijde en onnoemelijke ellende aan de andere; overal sociale oorlog, ieders huis in belegeringstoestand,

overal wederzijdse uitplundering onder dekking van de wet en dat alles zo onbeschaamd en openlijk dat men schrikt voor de consequenties van onze maatschappelijke toestand, zoals deze hier onverbloemd aan het daglicht treden, en men zich over niets verwondert behalve over het feit dat met heel dit dolle gedoe nog steeds doorgegaan kan worden.

Omdat in deze sociale oorlog het kapitaal — het directe of indirecte bezit van de levensmiddelen en productiemiddelen — het wapen is waarmee gestreden wordt, is het duidelijk dat alle nadelen van deze toestand ten laste van de armen komen. Geen mens bekommert zich om hen; de wervelende maalstroom in gestoten moeten zij maar zien hoe zij zich drijvende houden. Als de arme het geluk heeft werk te vinden, d.w.z. als de bourgeoisie zo lankmoedig is om zich ten koste van hem te verrijken, wacht hem een loon dat nauwelijks toereikend is om lijf en ziel bijeen te houden. Krijgt hij geen werk, dan kan hij uit stelen gaan als hij niet bang is voor de politie, of verhongeren; en ook daarbij zal de politie zorg dragen dat hij op een stille, de bourgeoisie geen aanstoot gevende manier verhongert. Tijdens mijn verblijf in Engeland zijn minstens twintig tot dertig mensen onder de schandelijkste omstandigheden direct van honger gestorven, en zelden was er bij de lijkschouwing een jury die de moed had om dit openlijk uit te spreken. Hoe duidelijk en ondubbelzinnig de getuigenverklaringen ook mochten zijn, de bourgeoisie waaruit de jury gekozen was, vond altijd wel een achterdeurtje om te ontkomen aan de verschrikkelijke uitspraak: gestorven van honger! Maar de bourgeoisie mag in dergelijke gevallen de waarheid niet zeggen, zij zou immers zichzelf veroordelen. Ook indirect echter zijn velen van honger gestorven — veel meer nog dan direct — omdat de voortdurende ondervoeding dodelijke ziekten veroorzaakte en zo zijn slachtoffers wegrukte; het gebrek aan voldoende voedsel verzwakte de mensen zozeer dat bepaalde omstandigheden die anders met goed gevolg zouden zijn doorstaan, nu noodzakelijk zware ziekten en de dood ten gevolge hadden. De Engelse arbeiders noemen dat sociale moord en zij klagen de hele maatschappij aan van het voortdurend begaan van deze misdaad. En hebben zij ongelijk?

Weliswaar verhongeren slechts enkelen, maar welke waarborg heeft de arbeider dat het niet morgen zijn beurt zal zijn? Wie garandeert hem zijn werk? Wie geeft hem de zekerheid dat, indien hij om één of andere reden of zelfs zonder reden morgen door zijn broodheer wordt ontslagen, hij met de zijnen rondkomt tot hij een ander vindt, die hem 'brood geeft'? Wie staat ervoor in, dat de wil om te werken voor de arbeider voldoende is om werk te vinden, dat eerlijkheid, vlijt, spaarzaamheid en hoe al die hem door de wijze bourgeoisie aanbevolen deugden verder heten mogen, ook werkelijk voor hem de weg naar het geluk zijn? Niemand. Hij weet dat hij vandaag wat heeft en dat het niet van hem afhangt, of hij morgen nog wat heeft. Hij weet dat iedere stemming of luim van de werkgever, iedere slechte handelsconjunctuur hem terug kan werpen in de wilde maalstroom waaruit hij zich tijdelijk gered heeft en waarin het moeilijk, dikwijls onmogelijk is om het hoofd boven water te houden. Hij weet dat wanneer hij vandaag leven kan, het heel onzeker is of hij het morgen ook nog kan.

Maar, laat ons overgaan tot een gedetailleerder onderzoek van de toestand, waarin de bezitloze klasse door de sociale oorlog gebracht wordt. Laat ons zien wat voor loon de maatschappij de arbeider eigenlijk voor zijn werk, woning, kleding en voeding toekent, wat voor bestaan zij waarborgt aan hen die het meeste tot het bestaan van de samenleving bijdragen. Laat ons eerst de woningen beschouwen.

Iedere grote stad heeft één of meer 'slechte buurten' waarin de werkende klasse opeengehoopt zit. Wel woont de armoede vaak in verborgen steegjes vlak bij de paleizen van de rijken, maar

in het algemeen heeft men haar een apart gebied toegewezen, waar zij, uit het oog van de gelukkigere klassen verbannen, maar zien moet zich er zo goed of zo slecht als het gaat, door te slaan. Deze achterbuurten zijn in Engeland in alle steden vrijwel gelijk ingericht: de slechtste huizen in de slechtste buurt van de stad; meestal lange rijen één of twee verdiepingen hoge bakstenen huizen, zo mogelijk met bewoonde kelderruimten en bijna overal onregelmatig van aanleg. Deze huisjes met drie of vier kamers en een keuken worden 'cottages' genoemd en zijn in heel Engeland, met uitzondering van enige delen van Londen, de algemeen gebruikelijke arbeiderswoningen. De straten zelf zijn gewoonlijk ongeplaveid, hobbelig en smerig, vol plantaardige en dierlijke afval, zonder riolering en straatgoten maar met des te meer stilstaande, stinkende plassen. Daar komt nog bij dat de ventilatie bemoeilijkt wordt door de slechte, chaotische bouwwijze van heel zo'n stadswijk en omdat hier vele mensen op een klein oppervlak leven, kan men zich gemakkelijk voorstellen, wat voor lucht er in die arbeiderswijken hangt. In de straten wordt bovendien bij goed weer de was gedroogd; van huis tot huis worden dwars over de weg lijnen gespannen, waaraan de natte was wordt gehangen.

Laten we enige van deze achterbuurten bekijken. Daar is allereerst Londen[2] met zijn beroemde 'ravenest' (rookery) St. Giles, waar nu eindelijk een paar brede straten doorgetrokken zullen worden en die dus zal verdwijnen. Dit St. Giles ligt midden in het volkrijkste deel van de stad, omgeven door prachtige, brede straten, waarin de 'society' van Londen rondkuiert, vlak bij Oxford Street en Regent Street, Trafalgar Square en Strand. Het is een wanordelijke massa van drie en vier verdiepingen hoge huizen met nauwe, kromme en smerige straatjes, waar het minstens even druk is als in de hoofdstraten van de stad; alleen ziet men in St. Giles uitsluitend mensen uit de arbeidersklasse. Op straat wordt markt gehouden en manden met groente en fruit, alles natuurlijk slecht en nauwelijks genietbaar, vernauwen de doorgang nog meer, terwijl zij evenals de vleeswinkels een afschuwelijke stank verspreiden. De huizen zijn van de kelder tot onder de nok van het dak bewoond, vuil van buiten en van binnen en zien er zo uit dat geen mens er in zou willen wonen. Maar dit is nog niets vergeleken bij de woningen in de nauwe binnenplaatsen en steegjes tussen de straten, waar men komt door overdekte gangen tussen de huizen en waarvan de smerigheid en bouwvalligheid alle voorstellingen overtreffen: er is haast geen enkele hele vensterruit te vinden, de muren zijn brokkelig, de deurposten en raamkozijnen zijn kapot en zitten los, terwijl de deuren van oude planken aaneengespijkerd zijn of helemaal ontbreken: hier, in deze dievenwijk, zijn deuren zelfs overbodig, omdat er niets te stelen valt. Overal liggen hopen vuilnis en as, terwijl de voor de deur uitgestorte vuile vloeistoffen zich verzamelen in stinkende plassen. Hier wonen de allerarmsten, de slechtst betaalde arbeiders, samen met dieven, schavuiten en slachtoffers van de prostitutie in bonte mengeling dooreen. De meesten zijn Ieren of nakomelingen van Ieren en degenen, die zelf nog niet zijn ondergegaan in de poel van morele ontredde die hen omgeeft, zinken toch elke dag dieper weg en verliezen dagelijks steeds meer de kracht om de demoraliserende invloeden van nood, vuiligheid en slechte omgeving te weerstaan.

Maar St. Giles is niet de enige 'slechte buurt' in Londen. In de reusachtige wirwar van straten zijn honderden en duizenden verborgen slopjes en steegjes, waar de huizen te slecht zijn voor ieder die nog iets voor een menselijke woning kan uitgeven, en dikwijls vindt men zulke schuilhoeken van de bitterste armoede vlak bij de prachtige huizen van de rijken. Zo werd kort geleden, bij gelegenheid van een lijkschouwing, een buurt dicht bij Portman Square — een zeer fatsoenlijk plein — beschreven als het verblijf 'van een menigte door vuil en armoede gedemoraliseerde Ieren'. Zo vindt men in straten als Long Acre enz. die weliswaar niet deftig maar toch fatsoenlijk zijn, een massa kelderwoningen waaruit ziekelijke kinderen

en half verhongerde, in lompen gehulde vrouwen te voorschijn komen. In de onmiddellijke nabijheid van het Drury Lane Theatre — de tweede schouwburg van Londen — zijn enkele van de slechtste straten van de hele stad, de Charles, de King en de Parker Street, waar de huizen ook van de kelder tot onder het dak door louter arme families worden bewoond. In de parochies St. John en St. Margaret in Westminster woonden in 1840 volgens het blad van de Vereniging voor Statistiek 5366 arbeidersgezinnen in 5294 ‘woningen’ (als ze deze naam verdienen) — mannen, vrouwen en kinderen van elke leeftijd en beide geslachten door elkaar, samen 26.830 personen, terwijl drievierde van het genoemd aantal gezinnen slechts één kamer had. In de aristocratische parochie St. Georg, Hanover Square, woonden volgens dezelfde autoriteit 1465 arbeidersfamilies, samen ongeveer 6000 personen, onder soortgelijke verhoudingen; ook hier meer dan tweederde van het totaal in één kamer per gezin samengepakt. En hoezeer nu wordt de armoede van deze ongelukkigen, waar zelfs dieven niet meer hopen nog iets te vinden, door de bezittende klasse langs wettige weg uitgebuit! De afschuwelijk, zo-even genoemde woningen bij Drury Lane doen de volgende huren: twee kelderwoningen 3 shilling (1 taler), een kamer begane grond 4 shilling, één trap op 4,5 shilling, twee trappen op 4 shilling en een dakkamer 3 shilling per week. Zo betalen alleen al de uitgehongerde bewoners van Charles Street aan de huiseigenaars een jaarlijks tribuut van 2000 pond sterling (14.000 talers) en de genoemde 5366 gezinnen in Westminster een totale jaarlijkse huur van 40.000 pond sterling (270.000 talers).

De grootste arbeiderswijk ligt echter oostelijk van de Tower: in Whitechapel en Bethnal Green waar de meerderheid van de Londense arbeiders geconcentreerd is. Laten wij eens zien wat de heer G. Alston, de predikant van St. Philips in Bethnal Green, over de toestand in zijn parochie zegt: ‘Zij omvat 1400 huizen waarin 2795 gezinnen ofwel ongeveer 12.000 personen wonen. De oppervlakte waarop deze grote bevolking woont, meet minder dan 400 yard (1200 voet) in het vierkant en bij zulk een opeenhoping is het niet ongewoon dat man, vrouw en vier tot vijf kinderen en soms nog grootvader en grootmoeder in één enkel vertrek van tien tot twaalf voet in het kwadraat gevonden worden, waarin zij werken, eten en slapen.

Ik geloof dat voordat de bisschop van Londen de publieke opinie op deze zo hoogst arme parochie opmerkzaam maakte, West-End[3] even weinig van haar afwist als van de inboorlingen in Australië of op de Zuidzee-eilanden. En wanneer wij het lijden van deze ongelukkigen eenmaal uit eigen aanschouwing hebben leren kennen, wanneer wij hen bij hun schamele maaltijd waarnemen en onder ziekte of werkloosheid gebukt zien gaan, dan treffen wij zo’n massa hulpeloosheid en ellende aan, dat een natie als de onze zich moet schamen dat dit mogelijk is. Ik was predikant bij Huddersfield gedurende de drie jaren, dat het de fabrieken het slechtst ging, maar ik heb nooit zo’n volkomen hulpeloosheid van de armen gezien als daarna in Bethnal Green. In de hele buurt zal er op de tien gezinshoofden geen enkele zijn die andere kleding heeft dan zijn werkplunje en die is nog zo slecht en voddig als maar mogelijk. Ja, velen hebben voor de nacht, behalve deze lompen, geen andere dekking en als bed niets dan een zak met stro en houtkrullen.’[4]

Wij zien uit deze beschrijving al hoe het er in deze woningen zelf gewoonlijk uitziet. Ten overvloede zullen wij de Engelse autoriteiten die somtijds daar verzeild raken, nog in enige proletariërswohnungen volgen.

Bij gelegenheid van een onderzoek dat de heer Carter, coroner[5] in Surrey, op 16 november 1843 instelde op het lijk van de 45 jarige Ann Galway, vertelden de kranten het volgende over de woning van de gestorvene: zij had op White Lion Court No. 3, Bernondsey Street in Londen met haar man en hun negentienjarige zoon in een klein vertrek gewoond, waarin zich

geen bed of beddengoed, noch andere meubels bevonden. Zij lag dood naast haar zoon op een hoop veren die over haar bijna naakte lichaam gestrooid waren, want dekens of lakens waren niet voorhanden. De veren kleefden overal zo vast aan haar lichaam dat de arts het lijk niet kon onderzoeken voordat het gereinigd was, waarna hij het volkomen vermagerd en met beten van ongedierte overdekt vond. In de kamer was een deel van de vloer opgebroken en het gat werd door het gezin voor het doen van de behoefte gebruikt.

Op maandag 15 januari 1844 werden twee knapen voor de politierechter in Worship Street, Londen, gebracht omdat zij van honger in een winkel een halfgekookt rundsbeen gestolen en onmiddellijk opgegeten hadden. De politierechter zag zich genoodzaakt een nader onderzoek te gelasten, waarna politiebeambten spoedig de volgende opheldering brachten: de moeder van de jongens was de weduwe van een oud-soldaat, later politieman, die het sedert de dood van haar man zeer slecht had met haar negen kinderen, waarmee ze in de grootste ellende op Pool's Place No. 2, Quaker Street, Spitalfields woonde. Toen de politiebeampte kwam, vond hij haar met zes van haar kinderen letterlijk opeengepakt in een klein achterkamertje, zonder inboedel behalve twee oude biezen stoelen zonder zittingen, een tafeltje met twee gebroken poten, een gebroken kopje en een kleine schaal. Op de stookplaats nauwelijks vuur en in een hoek zoveel oude vodden, als een vrouw in haar schort kan meenemen, maar dat was dan de slaapplek van de hele familie. Als dekking hadden zij niets dan hun armelijke kleding. De arme vrouw vertelde hem dat ze het jaar daarvoor haar bed had moeten verkopen om voedsel te krijgen; haar lakens waren bij de kruidenier als onderpand voor enige levensmiddelen en zij had letterlijk alles moeten verkopen om alleen maar brood te kunnen krijgen. De politierechter verleende de vrouw een aanmerkelijk voorschot uit de armenbus.

In februari 1844 werd een zestigjarige weduwe, Theresa Bishop, met haar 26 jarige zieke dochter voor weldadigheidsdoeleinden aanbevolen in de aandacht van de politierechter in Marlborough Street. Zij woonde in de Brown Street No. 5, Grosvenor Square, in een klein achtervertrekje niet groter dan een kast, waarin geen enkel meubel was. In een hoek enige lompen waar beiden op sliepen. Een kist diende als tafel en stoel tegelijk. De moeder verdiende een kleinigheid met schoonmaken. Sinds mei 1843 hadden zij, volgens de huisbaas, in deze toestand geleefd en langzamerhand alles wat zij nog hadden verkocht of verpand, zonder nochtans ooit de huur te betalen. De politierechter liet hen een pond sterling uit de armenbus uitkeren.

Het is verre van mij om te beweren dat alle Londense arbeiders in zo'n ellende leven als de drie bovengenoemde gezinnen: ik weet wel dat er tien zijn die het beter gaat, wanneer er één zo volkomen door de maatschappij onder de voet gelopen wordt. Maar ik stel dat duizenden vlijtige en deugdzame gezinnen, veel deugdzamer en veel achtenswaardiger dan alle rijken van Londen tezamen, in deze de mens onwaardige toestand leven en dat iedere proletariër zonder uitzondering, buiten zijn schuld en ondanks al zijn inspanningen, door hetzelfde lot kan worden getroffen.

Maar bij dit alles zijn diegenen nog gelukkig, die een of ander dak boven het hoofd hebben - gelukkig in vergelijking met de totaal daklozen. In Londen staan iedere morgen 50.000 mensen op zonder te weten waar zij de volgende nacht het hoofd ter ruste zullen leggen. De gelukkigsten onder hen zijn nog degenen die het lukt tegen de avond een paar penny's te hebben, waarvoor zij een onderkomen vinden in een zogenaamd logement (lodging-house), waarvan er in alle grote steden een massa zijn. Maar wat voor onderkomen! Zo'n huis is van onder tot boven met bedden gevuld; vier, vijf of zes bedden in één vertrek zoveel als er ingaan. In ieder bed worden vier, vijf, zes mensen gestopt, eveneens zoveel als er ingaan:

zieken en gezonden, ouden en jongen, mannen en vrouwen, dronken en nuchter, net als het uitkomt, alles door elkaar. Vandaar allerlei ruzies, vechtpartijen en verwondingen. En als de bedgenoten zich met elkaar verdragen dan is het nog erger: er worden diefstallen beraamd of dingen gedaan, voor welke bestialiteit onze meer menselijk geworden talen geen woorden willen vinden. En zij die zo'n nachtverblijf niet kunnen betalen? Wel, die slapen waar ze maar een plaatsje vinden: in passages, galerijen of een of andere hoek waar de politie of de eigenaar ze ongemoeid laten slapen. Enkelen vinden wel onderdak in de doorgangshuizen die door particuliere weldadigheid hier en daar zijn opgericht. Anderen slapen in parken op de banken, vlak onder de vensters van koningin Victoria. Laten wij eens zien wat de Times van oktober 1843 zegt:

‘Uit ons politierapport van gisteren blijkt dat elke nacht gemiddeld vijftig menselijke wezens in de parken slapen, zonder andere beschutting tegen weer en wind dan de bomen en enkele uithollingen in de wallen. De meeste hunner zijn jonge meisjes die door soldaten verleid, naar de hoofdstad gebracht en de wijde wereld in geslingerd zijn, in heel de verlatenheid van de nood in een vreemde stad, slachtoffers van de wilde zorgeloosheid van de vroegrijpe ondeugd.

Dat is waarlijk verschrikkelijk. Armen moeten er overal zijn. Nood en gebrek zullen overal hun weg vinden en zich in al hun afzichtelijkheid midden in een grote en weelderige stad vestigen. In de duizenden straatjes en steegjes van een dichtbevolkte metropool moet naar wij vrezen altijd veel geleden worden, veel zijn wat het oog kwetst, en ook veel wat nooit aan het daglicht komt.

Maar dat binnen de kring waar rijkdom genot en schittering zich geconcentreerd hebben, vlak naast de Koninklijke grootheid van St. James en onder de muren van het stralende paleis van Bayswater, waar de oude en de nieuwe aristocratische wijk elkaar ontmoeten, in een buurt waar het voorzichtige raffinement van de moderne stedenbouwkunst er wel voor gewaakt heeft ook maar het kleinste hutje voor de armoede op te richten, in een buurt die uitsluitend aan de genietingen van de rijkdom gewijd schijnt te zijn — dat dáár nood en honger en ziekte en ondeugd met heel hun nasleep van verschrikkingen hun intrek nemen om het ene lichaam na het andere, de ene ziel na de andere te verteren!

Inderdaad, dat is een monsterlijke toestand. De hoogste genietingen die lichamelijke gezondheid, geestelijke activiteit en onschuldig zingenot verschaffen kunnen, in directe aanraking met de ergste ellende! Rijkdom die in ongegeneerde gedachteloosheid vanuit zijn glansrijke salons lachend neerziet op de ongekende wonden van het gebrek! Plezier dat onbewust maar wreed het lijden hoont, dat daar beneden kreunt! Al deze contrasten en tegenstellingen zijn in strijd met elkaar, alleen niet met de ondeugd die verleidt en de ondeugd die zich verleiden laat... Mogen echter alle mensen eraan denken dat in het glansrijkste gedeelte van de rijkste stad op deze aarde, nacht aan nacht, winter op winter, vrouwen te vinden zijn — vrouwen, jong van jaren maar oud naar zonden en lijden, maatschappelijk uitgestotenen die wegteren in honger, vuil en ziekte. Mogen zij daaraan denken en leren niet te theoretiseren, maar te handelen. En God weet dat er heden veel ruimte voor handelen is!

Hierboven sprak ik van de doorgangshuizen voor daklozen. Hoe overvol deze zijn, mogen twee voorbeelden ons leren. Een nieuw opgericht ‘Refuge of the Houseless’[6] in Upper Ogle Street, dat iedere nacht 300 personen kan herbergen, nam sedert de opening op 27 januari tot 17 maart 1844 2740 personen voor één of meer nachten op; en hoewel het jaargetijde gunstiger werd, was het aantal aanmeldingen hier zowel als in de asielen van Whitecross Street en Wapping sterk aan het toenemen en iedere nacht moesten een massa daklozen

worden afgewezen wegens plaatsgebrek. In een ander onderkomen, het centrale asiel van Playhouse Yard, werden in de eerste drie maanden van 1844 per nacht gemiddeld 460 slaappleatsen verleend, in totaal 6681 personen geherbergd en 96.141 rantsoenen brood uitgedeeld. Toch verklaarde het leidinggevende comité dat ook deze inrichting de toeloop van behoeftigen pas enigermate aankon, toen ook het asiel voor daklozen in het oosten van de stad was geopend.

Verlaten wij Londen om de andere grote steden van de drie Rijken[7] stuk voor stuk door te gaan. Laten wij eerst Dublin nemen, een stad waar het binnenvaren van zee uit even bekoorlijk is als in Londen imposant. De baai van Dublin is de schoonste van heel het Britse eilandenrijk en pleegt door de Ieren zelfs met die van Napels te worden vergeleken. De stad zelf is ook heel mooi en de aristocratische wijken zijn er beter en smaakvoller aangelegd dan in enige andere Britse stad. Daarentegen behoren de arme wijken van Dublin tot het afschrikwekkendste en lelijkste, wat men in de wereld kan ontmoeten. Weliswaar heeft daarin het Ierse volkskarakter, dat zich onder omstandigheden pas in het vuil behaaglijk voelt, zijn aandeel. Daar wij echter in elke grote Engelse en Schotse stad duizenden Ieren vinden en iedere arme bevolking langzamerhand wel in een zelfde vervuiling moet wegzakken, is de ellende van Dublin niets bijzonders meer, niets wat de Ierse stad speciaal eigen is, maar iets dat alle grote steden overal ter wereld gemeen hebben. De arme buurten van Dublin zijn buitengewoon uitgebreid en het vuil, de onbewoonbaarheid van de huizen en de verwaarlozing van de straten gaan elk begrip te boven. Van de manier waarop de armen hier opeengepakt zijn, kan men zich een voorstelling maken, wanneer men hoort dat in 1817 volgens het bericht van de inspecteurs van het werkhuis[8] in Barrack Street in 52 huizen met 390 kamers 1318 personen woonden en in Church Street en omgeving in 71 huizen met 393 kamers 1997; dat ‘in deze en de aangrenzende wijk een massa stinkende (foul) slopjes en binnenplaatsen zijn, dat in vele kelders het licht slechts door de deur binnenkomt en dat in verscheidene ervan de bewoners op de kale bodem slapen, hoewel de meerderheid tenminste nog bedden bezit; dat echter bv. in Nicholson’s Court in 28 kleine, ellendige kamers 151 mensen in de grootste nood huizen, zodat er in het hele hofje maar twee bedden en twee dekens te vinden waren.’

De armoede is in Dublin zo groot, dat één enkele weldadigheidsinstelling, de ‘Mendicity Association’, dagelijks 2500 personen d.i. één procent van de hele bevolking opneemt, voedt en ’s avonds weer laat gaan.

Iets dergelijks vertelt ons Dr. Alison over Edinburgh — weer een stad waarvan de prachtige ligging die hem de naam ‘modern Athene’ verschafte, en waarvan de fraaie aristocratische wijken in het nieuwe gedeelte in schrille tegenstelling staan tot de stinkende ellende van de arme in de oude stad. Alison zegt dat dit grote stadsdeel net zo vervuild en afschuwelijk is als de slechtste buurten van Dublin en dat de ‘Mendicity Association’ in Edinburgh een vergelijkenderwijze even groot aantal noodlijdenden te bedelen zou hebben als in de Ierse hoofdstad. Ja, hij zegt zelfs dat de armen er in Schotland, vooral in Edinburgh en Glasgow, erger aan toe zijn dan in enig ander deel van het Britse Rijk en dat niet de Ieren maar de Schotten er het ellendigst aan toe zijn. De predikant van de Oude Kerk in Edinburgh, Dr. Lee, verklaarde in 1836 voor de Commission of Religious Instruction[9] dat hij ‘zo’n ellende als in zijn parochie nog nooit eerder gezien had. De mensen zitten zonder meubels en bezitten niets. Vaak wonen twee echtparen in één kamer. Op één dag was hij in zeven huizen geweest waar geen bed, en in sommige zelfs geen stro aanwezig was. Tachtigjarigen sliepen op de planken vloer en bijna allen brachten de nacht door met al hun kleren aan. In een kelderruimte trof hij twee Schotse gezinnen van het platteland aan; kort na aankomst in de stad waren twee van

hun kinderen gestorven en het derde lag ten tijde van zijn bezoek op sterven. Elk gezin had een hoop smerig stro in een hoek liggen en bovendien herbergde de kelder, waar het zelfs overdag zo donker was dat men er geen mens herkennen kon, ook nog een ezel. Zelfs een hart van diamant zou bloeden bij het zien van zo'n ellende in een land als Schotland.'

Iets overeenkomstigs vermeldt Dr. Hennen in het Edinburgh Medical and Surgical Journal. Uit een parlamentsverslag[10] blijkt wat een vervuiling er — wat onder zulke omstandigheden ook te verwachten is — in de huizen van de armen van Edinburgh heerst. Op de stijlen van bedden slapen kippen, terwijl honden en zelfs paarden met de mensen in één kamer overnachten. Het natuurlijke gevolg daarvan is, dat deze woningen zich kenmerken door vuil, stank en een menigte ongedierte. De bouwwijze van Edinburgh werkt deze verschrikkelijke toestand zoveel mogelijk in de hand. De oude stad is gebouwd op beide hellingen van een heuvel over de kam waarvan de High Street loopt. Van deze Hoogstraat uit lopen naar beide kanten een menigte nauwe, kronkelige steegjes, vanwege hun vele bochten 'wynds' genoemd, bergafwaarts en deze vormen het proletarische stadsdeel. De huizen in de Schotse steden zijn over het algemeen hoog: van vijf en zes verdiepingen, zoals in Parijs. En in tegenstelling tot Engeland waar ieder zoveel mogelijk zijn aparte huis heeft, worden ze hier door een groot aantal verschillende gezinnen bewoond. De opeenhoping van veel mensen op een kleine oppervlakte wordt hierdoor nog vergroot.

'Deze straten', zegt een Engels blad[11] in een artikel over de gezondheidstoestand van de arbeiders in de steden, 'deze straten zijn dikwijls zo nauw dat men uit het raam van het ene huis in dat aan de overkant kan stappen en daarbij zijn de huizen zo hoog, verdieping op verdieping gestapeld, dat het daglicht nauwelijks op de binnenplaats of in het tussenliggende steegje kan doordringen. In dit stadsdeel zijn zomin zinkputten als andere bij de huizen behorende afwateringen of gemakken en daarom worden alle vuil, afval en uitwerpselen van minstens 50.000 mensen iedere nacht in de straatgoot geworpen, zodat, ondanks al het straatvegen, zich een massa opgedroogd drek vormt en een stinkende walm ontstaat, die niet alleen het oog en de reuk krenken maar ook de gezondheid van de bewoners in het grootste gevaar brengen. Is het te verwonderen dat in zulke lokaliteiten elke zorg voor gezondheid en zeden, ja zelfs het gewoonste fatsoen volledig wordt verwaarloosd? Integendeel, allen die de toestand van de bewoners beter kennen, zullen getuigen welke hoge graad ziekte, ellende en demoralisatie hier bereikt hebben. De samenleving is in deze buurten tot op een onbeschrijfelijk lage en ellendige trap gezonken. — De woningen van de armere klasse zijn in het algemeen erg vuil en worden klaarblijkelijk nooit hoe dan ook gereinigd. Zij bestaan in de meeste gevallen uit één enkele kamer die, uiterst slecht geventileerd, tegelijkertijd toch koud is vanwege gebroken ruiten of slecht passende vensters; meestal is het er vochtig en liggen zij gedeeltelijk onderaards, altijd zijn zij slecht gemeubileerd en eigenlijk onbewoonbaar, terwijl een hoop stro vaak een heel gezin tot bed dient, waarop mannen en vrouwen, jong en oud in een stuitende wirwar door elkaar liggen. Water is slechts bij de openbare pompen te krijgen en de moeite die het kost om het te halen, werkt natuurlijk alle mogelijke onreinheid in de hand.'

In andere grote havensteden ziet het er niet beter uit. Liverpool behandelt ondanks al zijn handel, pracht en rijkdom zijn arbeiders met dezelfde barbaarsheid. Een heel vijfde deel van de bevolking, dus meer dan 45.000 mensen, woont in nauwe, donkere, vochtige en slecht geventileerde kelders zoals er 7862 in de stad zijn. Daarbij komen nog 2270 hofjes (courts) dat wil zeggen kleine, aan alle vier zijden dichtbebouwde (binnen) plaatsen met maar één smalle, meestal overwelfde ingang, waar dus helemaal geen ventilatie mogelijk is en die meestal zeer vervuild en bijna uitsluitend door proletariërs bewoond zijn. Over zulke hofjes

zullen wij uitvoeriger spreken wanneer wij naar Manchester komen. In Bristol werden bij een bepaalde gelegenheid 2800 arbeidersgezinnen bezocht en daarvan had 46 % slechts één enkele kamer.

Geheel hetzelfde beeld leveren de fabriekssteden op. Nottingham telt totaal 11.000 huizen waarvan er tussen de 7 en 8000 met de achtermuren tegen elkaar gebouwd zijn, zodat er geen doorgaande ventilatie mogelijk is. Daarbij is meestal slechts één privaat voor meerdere huizen voorhanden. Bij een onlangs gehouden inspectie vond men vele rijen huizen, gebouwd over ondiepe afvoergreppels die slechts met de planken van de vloer bedekt waren. In Leicester, Derby en Sheffield ziet het er niet anders uit. Over Birmingham bericht het boven geciteerde artikel in de Artizan: ‘In de oudere delen van de stad zijn veel slechte buurten vervuild en verwaarloosd, vol stilstaande plassen en afvalhopen. De hofjes zijn in Birmingham zeer talrijk, meer dan tweeduizend, en daar woont het grootste deel van de arbeidersklasse. Zij zijn meestal nauw, morsig, slecht geventileerd en met slechte afwatering, bevatten van acht tot twintig huizen die meestal slechts van één kant gelucht kunnen worden omdat zij de achtermuur met een ander gebouw gemeen hebben. Achter in zo’n hofje ligt meestal een asvaal of iets dergelijks, waarvan de smerigheid niet te beschrijven is. Intussen moet opgemerkt worden dat de nieuwere hofjes verstandiger aangelegd en beter onderhouden zijn en zelfs in de oude staan de cottages veel minder opeengedrongen dan in Manchester en Liverpool. Daardoor waren dan ook in Birmingham tijdens epidemieën veel minder sterfgevallen dan bv. in Wolverhampton, Dudley en Bilston, die slechts enkele mijlen van Birmingham verwijderd liggen. Kelderwoningen kent Birmingham ook niet, hoewel een aantal daarvoor ongeschikte kelderruimten als werkplaats in gebruik zijn. De logementen voor proletariërs zijn nogal talrijk (ruim 400), vooral in hofjes in het centrum van de stad; bijna alle zijn walgelijk vies en bedompt en het toevluchtsoord voor bedelaars en landlopers’ (trampers — over de nadere betekenis van dit woord straks), ‘dieven en hoeren die hier zonder te geven om fatsoen of comfort eten, drinken, roken en slapen in een alleen voor deze aan lager wal geraakte mensen uit te houden atmosfeer.’

Glasgow vertoont in veel opzichten gelijkenis met Edinburgh: dezelfde ‘wynds’ en dezelfde hoge huizen. Over deze stad merkt de Artizan op:

‘De arbeidersklasse bedraagt hier zowat 78 % van de hele bevolking (ongeveer 300.000) en woont in stadswijken, die in ellende en verschrikkelijkheid de gemeenste schuilhoeken van St. Giles en Whitechapel, de Liberties van Dublin en de “wynds” van Edinburgh overtreffen. Zulke buurten zijn er massa’s in het hartje van de stad: zuidelijk van Trongate, westelijk van de Zoutmarkt, in Calton, terzijde van de Hoogstraat enz.; een eindeloos labyrint van nauwe steegjes of “wynds” waarin om de paar stappen hofjes door of doodlopende slopjes uitmonden, die gevormd worden oude, slecht geventileerde, vele etages hoge, vervallen huizen zonder waterleiding. Deze huizen zitten letterlijk volgestopt met bewoners: drie of vier families, met elkaar misschien zo’n twintig personen, op elke verdieping en soms zijn op iedere verdieping alle slaappleatsen afzonderlijk verhuurd, zodat vijftien tot twintig mensen in één ‘enkele kamer opeengehoopt, wij kunnen niet zeggen ondergebracht, zijn. Deze buurten herbergen het armste, het meest ontaalde en waardeloze deel van de bevolking en moeten beschouwd worden als de haard van de vreselijke koortsepidemieën die van hieruit heel Glasgow teisteren.’

Laten wij eens horen hoe J. G. Symons, regeringscommissaris bij het onderzoek naar de toestand van de handwevers, deze stadsdelen beschrijft:[12]

‘Ik heb de ellende in enkele van haar ergste vormen gezien, zowel hier als op het continent, maar voordat ik de “wynds” van Glasgow bezocht, geloofde ik niet dat in enig beschaafd land zoveel misdaad, ellende en ziekte bestaan kon. In de logementen van het laagste gehalte slapen tien, twaalf, ja soms twintig personen van beiderlei geslacht en van alle leeftijden in verschillende mate van naaktheid op de vloer door elkaar. Deze verblijven zijn gewoonlijk (generally) zo smerig, vochtig en vervallen dat geen mens daarin zijn paard zou willen onderbrengen.’

En op een andere plaats:

‘De “wynds” van Glasgow hebben een fluctuerende bevolking van vijftien- tot dertigduizend mensen. Deze wijk bestaat uit louter nauwe straatjes en rechthoekige hofjes, waar middenin steeds een mesthoop ligt. Hoe weerzinwekkend het uiterlijke aanzien van deze oorden ook was, op de smerigheid en ellende binnen was ik toch nog nauwelijks voorbereid. In enige slaapvertrekken die wij (de politiechef, kapitein Miller, en Symons) bij nacht bezochten, vonden wij een dichte laag menselijke wezens op de grond uitgestrekt, vaak vijftien tot twintig, enige gekleed, andere naakt, mannen en vrouwen door elkaar. Hun bed bestond uit een laag rottend stro met wat vodden vermengd. Er waren weinig of geen meubels en het enige wat deze holen een nog ietwat bewoonbare aanschijn gaf, was een vuurtje op de stookplaats. Diefstal en prostitutie zijn de hoofdbronnen van inkomsten van deze bevolking. Niemand scheen de moeite te nemen om deze Augiasstal, dit pandemonium, dit kluwen van misdaad, vuil en pestilentie in het centrum van de tweede stad van het Rijk op te ruimen. Een uitgebreid onderzoek in de armste buurten in andere steden bracht mij nooit ergens waar het ook maar half zo slecht gesteld was, noch wat betreft de mate van morele en fysieke verrotting, noch wat de relatieve dichtheid der bevolking aangaat. — In deze wijk zijn de meeste huizen door de Court of Guild[13] vervallen en onbewoonbaar verklaard, maar juist in deze huizen wonen de meeste mensen omdat er wettelijk geen huur voor verlangd kan worden.’

Het grote industriegebied midden op de Britse eilanden, de dichtbevolkte streek van West-Yorkshire en Zuid-Lancashire doet met zijn vele fabriekssteden niet onder voor de overige grote steden. Het wolgebied van West Riding in Yorkshire is een prachtige streek, een mooi groen, heuvelachtig land dat naar het westen toe steeds steiler oploopt om in de scherpe kam van Blackstone Edge — de waterscheiding tussen de Ierse Zee en de Noordzee — zijn hoogste punt te bereiken. Het dal van de Aire, waaraan Leeds ligt en dat van de Calder, waar de spoorlijn Manchester-Leeds doorheen loopt, behoren tot de bekoorlijkste van Engeland en zijn overal met fabrieken, dorpen en steden bezaaid. De huizen van grijze natuursteen zien er zo aardig en proper uit in vergelijking met de groezelige bakstenen gebouwen van Lancashire, dat het een lust is om te zien. Maar wanneer men in de steden zelf komt, vindt men weinig wat verheugen kan. Leeds ligt zoals de Artizan het (op bovengenoemde plaats) schildert en zoals ik het bevestigd vond, ‘op een lichte helling die naar het dal van de Aire afdaalt’. Deze rivier slingert zich over een lengte van ongeveer anderhalve mijl[14] door de stad en verwekt bij dooi of overvloedige regenval flinke overstromingen. De hoger gelegen, westelijke stadswijken zijn voor een zo grote stad keurig, maar de lager gelegen gedeelten aan de rivier en de haar voedende zijstroompjes (becks) zijn smerig, nauw en op zichzelf al reden genoeg om het leven van de inwoners, in het bijzonder van de kleine kinderen, te verkorten. Daarbij komt nog de weerzinwekkende toestand van de arbeiderswijken om Kirkgate, March Lane, Cross Street en Richmond Road, die voornamelijk te wijten is aan de ongeplaveide en niet gerioleerde straten, de onregelmatige bebouwing, de vele hofjes en slopjes en de algehele afwezigheid van de meest elementaire hygiënische voorzieningen. Dit alles tezamen geeft ons

genoeg oorzaken om de overgrote sterfte in deze ongelukkige regionen van de vuilste ellende te verklaren. — Tengevolge van de overstromingen van de Aire (die, dit moet hier aan toegevoegd worden, als alle aan de industrie dienstbaar gemaakte rivieren aan de ene kant de stad helder en doorzichtig binnenstroomt om deze aan het andere einde dik, zwart en stinkend van alle mogelijke afval weer te verlaten) lopen de woonhuizen en kelders vaak zo vol water dat het naar de straat gepompt moet worden; in zulke perioden stijgt het water, zelfs daar waar riolen zijn, uit deze in de kelders[15] veroorzaakt miasmatische, sterk met zwavelwaterstofgas vermengde dampen en laat een weerzinwekkend en voor de gezondheid hoogst nadelig bezinnsel achter. Tijdens de overstroming in het voorjaar van 1839 waren die gevolgen van zo'n verstopping van de cloaken zo nadelig dat volgens de mededeling van de ambtenaar van de burgerlijke stand in dit stadsdeel in het betreffende kwartaal tegen twee geboorten drie sterfgevallen voorkwamen, terwijl in ditzelfde kwartaal in alle andere delen van de stad drie geboorten tegen twee sterfgevallen geregistreerd werden.'

Andere dichtbevolkte wijken zijn zonder enige afwatering of daar zo slecht van voorzien dat zij er geen nut van hebben. In enkele rijen huizen zijn die kelders zelden droog. In andere wijken zijn verschillende straten bedekt met een modderbrij waarin je tot de enkels wegzakt. Tevergeefs proberen die inwoners de gaten in de straten af en toe met hopen as te dichten; desondanks blijven er overal plassen vol gier en uit die huizen gegoten vuil water, tot wind en zon ze opdrogen (zie het rapport van die Gemeenteraad in het Statistical Journal, deel 2, blz. 404). Een gewone cottage in Leeds beslaat niet meer dan vijf vierkante yard grond en bestaat gewoonlijk uit een kelder, een woonkamer en een slaapvertrek. Deze benauwde, dag en nacht met mensen gevulde woningen zijn ook een gevaar voor de zedelijkheid, zowel als voor de gezondheidstoestand van de bewoners. En hoe vol deze woningen zijn gepakt, vertelt het boven geciteerde rapport over de gezondheidstoestand van de arbeidersklasse:

'In Leeds troffen wij broeders, zusters en kostgangers van beiderlei kunne aan, die één slaapvertrek met de ouders deelden; dit heeft dan gevolgen die het menselijke gevoel zich niet zonder afgrijzen realiseert'.

Hetzelfde in Bradford dat slechts zeven mijl van Leeds ligt op het trefpunt van meerdere dalen, aan een klein, pikzwart en stinkend riviertje. Vanaf de omliggende hoogten biedt het stadje op mooie zondagen — want op werkdagen is het in een grauwe rooksluier gehuld — een prachtige aanblik. Maar in de stad heerst hetzelfde vuil en hetzelfde ongerief als in Leeds. De oudere stadsdelen zijn nauw en onregelmatig op steile hellingen gebouwd. In slopjes, steegjes en hofjes ligt vuil en afval opgehoopt. De huizen zijn vervallen, vervuild en slecht bewoonbaar, en vlak bij de rivier, in het laagste deel van het dal vond ik er vele waarvan de onderste, half in de helling uitgegraven verdieping volkomen onbewoonbaar was. In het algemeen zijn de plaatsen op de bodem van het dal, waar arbeiderswoningen tussen de hoge fabrieken gedrongen liggen, de slechtst gebouwde en meest vervuilde van heel de stad. In de nieuwere buurten zijn, als in iedere fabrieksstad, de cottages regelmatiger, in rijen gebouwd. Maar ook hier vertonen zij alle gebreken die met de van ouds gebruikelijke manier van arbeidershuisvesting verbonden zijn en die wij nog nader zullen bezien als Manchester ter sprake komt. Hetzelfde geldt voor de overige steden in West Riding, namelijk Barnsley, Halifax en Huddersfield. Deze laatste die door zijn aantrekkelijke ligging en moderne bouwwijze verreweg de mooiste van alle fabriekssteden van Yorkshire en Lancashire is, heeft toch ook zijn achterbuurten, want een op een vergadering van de burgerij benoemd comité dat de stad moest bezichtigen, berichtte op 5 augustus 1844:

‘Het moet algemeen bekend zijn dat in Huddersfield hele straten en vele steegjes en hofjes niet geplaveid, noch van cloaken of andere afvoerinrichtingen voorzien zijn; dat hier alle mogelijke afval, rommel en vuilnis opgehoopt ligt, verrot en tot ontbinding overgaat en dat zich bijna overal stilstaand water in plassen verzamelt; dat dientengevolge de daar gelegen woningen noodzakelijk slecht en smerig zijn zodat op zulke plaatsen ziekten uitbraken die de gezondheid van de hele stad bedreigden.’[16]

Gaan wij langs of met de spoorweg midden door Blackstone Edge, dan komen we op de klassieke bodem waar de Engelse industrie haar meesterwerk volbracht heeft en waar iedere beweging van de arbeiders haar uitgangspunt neemt: Zuid-Lancashire met zijn centrum — de stad Manchester. Alweer hebben we hier een mooi heuvelland dat vanaf de waterscheiding langzaam westwaarts afdaalt naar de Ierse Zee en waardoor de prachtige groene dalen lopen van de Ribble, de Irwell en de Mersey met hun zijriviertjes: een land dat voor honderd jaar nog grotendeels alleen maar moeras en dun bevolkt was, en dat nu met steden en dorpen bezaaid en de dichtst bevolkte landstreek van Engeland is. Lancashire, en met name Manchester, is de bakermat en het centrum van de industrie van het Britse Rijk. De beurs van Manchester is de graadmeter voor alle schommelingen in het industriële verkeer en de tegenwoordige kunst van de fabrieksmatige productie heeft in Manchester haar volmaaktheid bereikt. In de katoenindustrie van Zuid-Lancashire zien wij het gebruik van de natuurkrachten, het verdringen van de handarbeid door de machine (vooral de mechanische weefstoel en de selfactormule) en de deling van de arbeid in hun hoogste graad van ontwikkeling, en, aangenomen dat deze drie elementen karakteristiek zijn voor de moderne industrie, moeten wij toegeven dat ook hierin de katoenverwerking alle andere takken van industrie van begin af aan tot nu toe voor gebleven is. Ondertussen moesten zich hier tegelijk ook de gevolgen van de moderne industrie voor de arbeidersklasse het volledigst en zuiverst ontwikkelen en moest het industriële proletariaat in zijn meest klassieke gestalte aan het licht treden. De vernedering die de arbeider door de toepassing van stoomkracht, machines en arbeidsdeling ondergaat en de pogingen van het proletariaat zich uit deze ontterende toestand te verheffen, moesten hier eveneens het meest op de spits gedreven worden en het duidelijkst tot bewustzijn komen. Omdat Manchester dus het klassieke type van een moderne industriestad is en ook omdat ik deze stad net zo goed ken als mijn geboortestad — beter zelfs dan de meeste inwoners — zullen wij ons hier wat langer moeten ophouden.

De steden rondom Manchester verschillen wat de arbeiderswijken betreft weinig van de centrale stad, behoudens het feit dat daar (de arbeiders een zo mogelijk nog groter deel van de bevolking uitmaken dan in Manchester zelf. Deze plaatsen zijn namelijk zuiver industrieel en laten alle handels aangelegenheden in en door Manchester verzorgen; zij hangen in ieder opzicht van Manchester af en er wonen daarom alleen arbeiders, fabrikanten en kleinere winkeliers, terwijl Manchester toch nog een zeer belangrijke handelsbevolking heeft, vooral commissiezaken en aanzienlijke detailhandelshuizen. Zo zijn Bolton, Preston, Wigan, Bury, Rochdale, Middleton, Heywood, Oldham, Ashton, Stalybridge, Stockport enz., hoewel zij haast allemaal dertig-, vijftig-, zeventig- tot negentigduizend inwoners tellen, bijna alleen grote arbeiderswijken die slechts door fabrieken en door enige hoofdstraten van winkels onderbroken zijn, en met enkele uitvalswegen, waarlangs de tuinen en als villa's gebouwde huizen van de fabrikanten liggen. De steden zelf zijn slecht en onregelmatig gebouwd met vieze binnenplaatsen, steegjes en achterstraatjes, vol rook, en zien er onaantrekkelijk uit met hun oorspronkelijk lichtrode, maar na verloop van tijd roetzwart geworden baksteen dat hier algemeen het bouw materiaal is. Kelderwoningen zijn hier overal: waar het maar even gaat, worden deze onderaardse holen aangelegd en een zeer groot deel van de bevolking woont erin.

Tot de slechtste van deze steden behoort, na Preston en Oldham, het elf mijl noordwestelijk van Manchester gelegen Bolton. Er is, voor zover ik tijdens mijn herhaaldelijk verblijf aldaar kon vaststellen, maar één en daarbij nog tamelijk vuile hoofdstraat, Deansgate, die tegelijk als markt dienst doet, en de stad is zelfs bij het mooiste weer nog een duister, onooglijk gat, hoewel er behalve de fabrieken slechts huizen van één en twee verdiepingen zijn. Evenals overal is het oudere deel van de stad bijzonder vervallen en ongeriefelijk. Een zwart water, dat twijfel oproept of het een beek of een lange rij stinkende plassen is, stroomt er doorheen en draagt er het zijne toe bij om de toch al niet frisse lucht helemaal te verpesten.

Dan is er verder Stockport dat weliswaar aan de Cheshire oever van de Mersey ligt, maar toch tot het industriegebied van Manchester behoort. Het ligt in een smal dal langs de Mersey zodat de straat aan de ene kant steil bergafwaarts en aan de andere kant even steil weer bergopwaarts loopt en de trein van Manchester naar Birmingham op een hoog viaduct over de stad en heel dit dal rijdt. Stockport is in de hele streek bekend als een van de donkerste en rokerigste nesten en ziet er inderdaad vooral vanaf het viaduct, bijzonder troosteloos uit. Maar nog veel onvriendelijker zien de cottages en kelderwoningen van de proletariërs eruit, die in lange rijen door alle delen van de stad vanaf de laagste punten van het dal tot op de top van de heuvels lopen. Ik herinner me niet in deze streek een andere stad met naar verhouding zoveel bewoonde kelders gezien te hebben.

Enkele mijlen noordoostelijk van Stockport ligt Ashton-under-Lyne, een van de nieuwste fabriekssteden in het gebied. Het ligt op de glooiing van een heuvel, aan de voet waarvan het kanaal en de rivier de Tame lopen, en is over het algemeen volgens het nieuwere, regelmatigere systeem gebouwd. Vijf of zes lange parallelstraten lopen dwars over de heuvel en worden door andere, haaks erop staande en dal waarts lopende straten doorsneden. De fabrieken worden door deze bouwwijze allemaal uit de eigenlijke stad verdrongen, ook al hadden de stroom en het kanaal ze niet reeds alle tot zich getrokken onder in het dal, waar zij nu dicht opeengedrongen staan en een dikke rook uit hun schoorstenen stoten. Daardoor heeft Ashton een veel vriendelijker aanzien dan de meeste andere fabriekssteden; de straten zijn er breed en zindelijker, de cottages zien er nieuw, fris rood en aardig uit. Maar het nieuwe systeem om cottages voor de arbeiders te bouwen heeft ook zijn slechte kanten. Iedere straat heeft namelijk een verborgen achterstraatje waar een smal zijwegje heenvoert en dat dan ook des te smeriger is. En ook in Ashton — al zag ik geen gebouw dat, met uitzondering van enkele aan de toegangsweg, ouder dan vijftig jaar kon zijn — ook in Ashton zijn straten, waar de cottages oud en slechts beginnen te worden, op de hoeken van de muren waarvan de bakstenen beginnen los te raken en te verschuiven, waarvan de wanden gaan scheuren en het pleisterwerk binnen afbrokkelt: straten waarvan het onzindelijke en zwartberookte uiterlijk in niets onderdoet voor de overige steden van de streek, alleen dan dat het in Ashton uitzondering en geen regel is.

Een mijl verder oostwaarts ligt Stalybridge, eveneens aan de Tame. Als men van Ashton bergopwaarts gaat, vindt men boven gekomen links en rechts mooie grote tuinen met midden erin prachtige villa-achtige huizen, meestal in ‘Queen Elisabethstijl’ — een stijl die in precies dezelfde verhouding staat tot de gotische als de protestants-anglicaanse godsdienst tot de apostolisch-rooms-katholieke. Honderd stappen verder en we zien Stalybridge in het dal liggen. Wat een krasse tegenstelling tot de prachtige buitenverblijven, kras zelfs in vergelijking met de bescheiden huisjes van Ashton!

Stalybridge ligt in een nauw, kronkelig kloofdal dat nog veel smaller is dan het dal bij Stockport, beide steile hellingen ervan zijn bezet met een wirwar van cottages, huizen en

fabrieken. Als men binnenkomt, ziet men direct al de teerste cottages die klein, rokerig, oud en vervallen zijn en zoals die eerste huizen is de hele stad. Slechts weinige straten liggen op de smalle bodem van het dal: de meeste lopen kriskras door elkaar, bergop bergaf, van bijna ieder huis is door deze bouw tegen de helling de benedenverdieping half in de aarde ingegraven. Wat een massa binnenplaatsen, achterstraatjes en dode hoeken er uit deze chaotische bouwwijze is voortgekomen, kan men zien vanaf de heuveltoppen waar men de stad soms bijna als in vogelvlucht onder zich heeft. Neem daarbij nog de ontstellende verontreiniging, en het is te begrijpen hoe afstotend de indruk is die Stalybridge in weerwil van de mooie omgeving maakt.

Genoeg echter over deze kleinere steden. Zij hebben elk iets aparts, maar in het algemeen leven de arbeiders er net als in Manchester. Daarom dan ook heb ik in het bijzonder alleen het eigenaardige in hun bouwwijze beschreven en constateer ik alleen nog maar dat alle algemene opmerkingen over de toestand van de arbeiderswoningen in Manchester ten volle ook op de omliggende steden van toepassing zijn. Laat ons nu tot de centrale stad zelf overgaan.

Manchester kaart

Manchester ligt aan de voet van de zuidelijke helling van een heuvelrij die zich vanaf Oldham verheft tussen de dalen van de Irwell en de Medlock en waarvan de laatste top, Kersall-Moor, de renbaan en tegelijkertijd de ‘mons sacer’ van Manchester^[17] vormt. Het eigenlijke Manchester ligt op de linkeroever van de Irwell, tussen deze stroom en de beide kleinere riviertjes Irk en Medlock, die hier in de Irwell uitmonden. Op de rechteroever van de Irwell ligt, door een grote bocht in deze rivier omvat, Salford en meer westelijk Pendleton. Noordelijk van de Irwell liggen Hoog- en Laag-Broughton, ten noorden van de Irk Cheetham Hill, zuidelijk van de Medlock ligt Hulme, verder naar het oosten Chorlton-on-Medlock en nog verder, ongeveer in het oosten van Manchester, ligt Ardwick. Heel het huizencomplex wordt in het dagelijkse leven Manchester genoemd en omvat eerder boven dan onder de vierhonderdduizend mensen. De stad zelf is eigenaardig gebouwd zodat men er jarenlang wonen en dagelijks in- en uitgaan kan, zonder ooit met een arbeiderswijk of zelfs maar met arbeiders in aanraking te komen: zolang men namelijk alleen maar zijn zaken afdoet of uit wandelen gaat. Dit komt echter hoofdzakelijk doordat bij onbewuste, stilzwijgende afspraak, zowel als door bewuste, uitgesproken opzet de arbeiderswijken streng gescheiden zijn van de aan de middenklasse overgelaten stadsdelen of, waar dat niet gaat, met de mantel der liefde bedekt worden. Manchester heeft in zijn centrum een tamelijk uitgestrekte handelswijk, ongeveer een halve mijl lang en even zo breed, die bijna uitsluitend uit kantoren en pakhuizen (warehouses) bestaat. Bijna heel deze wijk is onbewoond en 's nachts eenzaam en verlaten: alleen dwalen dienstdoende politieagenten, met hun dievenlantaarns door de nauwe, donkere straatjes. Door deze buurt lopen enkele hoofdstraten met een verschrikkelijk druk verkeer en met schitterende winkels. In die straten zijn hier en daar bovenverdiepingen bewoond en er is ook tot laat in de avond een tamelijk druk straatleven. Met uitzondering van deze handelswijk is heel het eigenlijke Manchester, heel Salford en Hulme, een belangrijk deel van Pendleton en Chorlton, tweederde van Ardwick en delen van Cheetham Hill en Broughton louter een arbeiderswijk, een gemiddeld anderhalve mijl brede gordel die om de handelswijk loopt. Daarbuiten, aan de andere kant van die gordel woont de hogere en middelgrote bourgeoisie: de middelgrote in regelmatige straten in de nabijheid van de arbeidersbuurten, vooral in Chorlton en de lager gelegen delen van Cheetham Hill en de hogere bourgeoisie in de verder af gelegen, door tuinen omringde villa-achtige huizen van Chorlton en Ardwick of op de luchtige heuvels van Cheetham Hill, Broughton en Pendleton — in een vrije, gezonde landlucht, in prachtige, gerieflijke woningen, waaraan de naar de stad rijdende omnibussen elk kwartier of half uur voorbijkomen. En het mooiste is daarbij dat deze rijke

geldaristocraten dwars door alle arbeidersbuurten langs de kortste weg naar hun kantoren in het stadscentrum komen kunnen zonder ook maar te merken dat ze in de nabijheid komen van de treurigste ellende die links en rechts te vinden is. De hoofdstraten die vanaf de beurs in alle richtingen de stad uit lopen, zijn immers aan beide zijden één bijna ononderbroken rij winkelzaken en dus in handen van de middelgrote en kleinere bourgeoisie die al terwille van haar voordeel op een fatsoenlijker een verzorgd voorkomen gesteld is en zich dit ook veroorloven kan. Wel hebben deze winkels altijd nog enige verwantschap met de buurten die er achter liggen en zijn zij in de handelswijk en in de nabijheid van de bourgeoisbuurten dus eleganter dan daar, waar zij vuile arbeiderswoningen verbergen, maar zij zijn toch toereikend om voor de rijke heren en dames met hun sterke magen en zwakke zenuwen de ellende en het vuil te verbergen, die het aanvullend element van hun rijkdom en luxe zijn. Zo is bv. Deansgate, de straat die van de oude kerk rechtuit naar het zuiden voert, in het begin bebouwd met fabrieken en pakhuizen, vervolgens met tweederangs winkels en enkele bierhuizen en verder zuidelijk, waar hij de handelswijk verlaat, met steeds minder aanzienlijke winkels die, hoe verder je komt, steeds meer door kroegjes afgewisseld worden, totdat aan het zuidelijk einde geen twijfel meer bestaat dat arbeiders en alleen arbeiders de klandizie vormen. Hetzelfde met Market Street, die van de beurs zuidoostelijk loopt: eerst schitterende eersteklaswinkels met daarboven kantoren en magazijnen, vervolgens in het verlengde (Piccadilly) kolossale hotels en opslagplaatsen; in het verlengde daarvan (London Road), vlak bij de Medlock, fabrieken, kroegen en winkels voor de onderste lagen van de burgerij en voor arbeiders; dan bij Ardwick Green woningen voor de hogere en middelgrote bourgeoisie en daarna weer grote tuinen en landhuizen voor de rijkere fabrikanten en kooplieden. Op die manier kan men wel, Manchester goed kennende, van de hoofdstraten uit het karakter van de daarachter liggende wijken vermoeden, maar men is zeer zelden in staat van daaruit de werkelijke arbeiderswijken te zien te krijgen. Ik weet goed dat deze huichelachtige bouwwijze min of meer een gemeenschappelijke trek van alle grote steden is, ik weet eveneens dat de kleinhandelaren alleen al door de aard van hun bedrijf beslag moeten leggen op de grote verkeersstraten en ik weet dat men overal aan zulke straten meer goede dan slechte huizen aantreft en dat in de nabijheid ervan de grondprijs hoger is dan in de afgelegen buurten, maar behalve in Manchester heb ik nooit ergens zo stelselmatig de arbeidersklasse uit de hoofdstraten zien weren en nooit ergens een zo fijngevoelig verbergen bemerkt van alles wat ogen en zenuwen van de bourgeoisie pijnlijk zou kunnen treffen. En toch is juist Manchester minder planmatig of naar politievoorschriften en méér door het toeval ontstaan dan welke andere stad ook. En wanneer ik daarbij na ga met hoe grote ijver de middenklasse betuigt dat het de arbeiders zo bijzonder goed gaat, dan schijnt het mij toch toe dat de liberale fabrikanten, de 'big whigs' van Manchester niet zo helemaal onschuldig zijn aan deze schijnheilige bouwwijze.

Ik vermeld nog even dat de fabrieken bijna allemaal langs de drie rivieren liggen of langs de verschillende kanalen die zich door de hele stad vertakken, en ga nu tot de schildering van de arbeiderswijken zelf over. Daar is allereerst de oude stad Manchester die tussen de noordgrens van de handelswijk en de Irk ligt. Hier zijn de straten — zelfs de betere — nauw en kronkelig zoals Todd Street, Long Millgate, Withy Grove en Shude Hill. De huizen zijn er vuil, oud en bouwvallig en de bouwwijze van de zijstraten is eenvoudig afschuwelijk. Als men bij de oude kerk de Long Millgate ingaat, ziet men direct rechts een rij ouderwetse huizen, waarvan geen enkele gevelwand loodrecht gebleven is; het zijn de resten van het oude, voorindustriële Manchester vanwaar de vroegere inwoners met hun nakomelingen naar beter gebouwde wijken verhuisd zijn en deze voor hen te slecht geworden huizen overgelaten hebben aan een sterk met Iers bloed vermengd arbeidersras. Men is hier beslist in een bijna onverhulde arbeidersbuurt, want zelfs de winkels en kroegjes doen geen moeite om er een beetje zindelijk

uit te zien. Dit is echter nog niets in vergelijking met de daarachter gelegen steegjes en binnenplaatsen die alleen bereikbaar zijn door smalle, overbouwde gangen waarin geen twee mensen elkaar kunnen passeren. Men kan zich geen voorstelling maken van de onordelijke, iedere verstandige bouwkunst tartende wirwar van huizen, die hier letterlijk opeengehoopt staan. En het zijn niet alleen de uit het verleden van Manchester overgebleven gebouwen die daaraan schuldig zijn. De wanordelijkheid werd pas in de nieuwste tijd op de spits gedreven doordat er overal waar de bebouwingswijze van vroeger tijden nog maar een plekje vrijliet, later bij- en aangebouwd werd, tot er tenslotte tussen de huizen geen handbreed ruimte meer was overgebleven, waarop nog iets kon worden gebouwd. Ter bevestiging teken ik hier een klein stukje over van de kaart van Manchester en dit is geenszins het ergste stuk en nog geen tiende deel van heel de oude stad.

Stadsdeel Manchester

Deze tekening karakteriseert voldoende de waanzinnige bouwwijze van het hele stadsdeel, te weten dát in de nabijheid van de Irk. De oever van de Irk is hier aan de zuidelijke kant zeer steil en wel tussen de vijftien en dertig voet hoog. Op deze zeer schuine helling zijn meestal nog drie rijen huizen geplant, waarvan de laagste rechtstreeks uit het water oprijst, terwijl de voorgevel van de hoogst gelegen huizen op het peil van de heuveltop in Long Millgate staat. Daartussen staan langs de rivier ook nog fabrieken. Kortom, de bouwwijze is hier net zo nauw en wanordelijk als in het benedenste gedeelte van Long Millgate. Rechts en links leiden een groot aantal overbouwde gangen van de hoofdstraat naar de vele binnenplaatsen en wanneer men daar binnegaat, stoot men op een vuile en weerzinwekkend onzindelijke toestand die met niets te vergelijken is, vooral op de binnenplaatsen die naar de Irk aflopen en waar zich ongetwijfeld de afschuwelijkste woningen bevinden die ik tot nu toe ben tegengekomen. Op een van deze binnenplaatsen is direct bij de ingang, aan het einde van de overdekte gang een privaat zonder deur en zo smerig dat de bewoners alleen door een stilstaande poel van stinkende urine en uitwerpselen in of uit hun binnenplaats kunnen komen. Het is de eerste binnenplaats aan de Irk, stroomopwaarts van Ducie Bridge, als iemand soms lust mocht hebben het te controleren. Onder aan de rivier bevinden zich enkele leerlooierijen die de hele omgeving verpesten met de stank van dierlijke resten in ontbinding. Op de binnenplaatsen stroomafwaarts van Ducie Bridge komt men meestal langs smalle, smerige trappen om daarna slechts over hopen vuilnis en afval de huizen te bereiken. De eerste binnenplaats stroomafwaarts van Ducie Bridge heet Allen's Court en was ten tijde van de cholera in een dergelijke toestand dat de gezondheidspolitie hem ontruimen, schoonmaken en met chloor uitroken liet. Dr. Kay geeft in een brochure[18] een schrikbarende beschrijving van de toenmalige toestand van dit hofje. Sindsdien schijnt het gedeeltelijk afgebroken en opnieuw gebouwd te zijn; vanaf Ducie Bridge ziet men tenminste nog verscheidene muuroverblijfselen en hoge puinhopen naast enige huizen van nieuwere bouw. Het uitzicht vanaf deze brug — uit overwegingen van fijngevoeligheid voor stervelingen die klein van stuk zijn, door een manshoge, gemetselde borstwering aan het oog onttrokken — is karakteristiek voor dit hele stadsdeel. In de diepte stroomt, of beter gezegd stagneert de Irk, een smalle, pikzwarte, stinkende stroom vol rommel en afval die hij op de vlakkere rechteroever aan land spoelt. Bij droog weer blijven op deze oever een lange reeks van de meest weerzinwekkende, zwartgroene modderpoelen staan, uit de diepte waarvan voortdurend miasmatische gasbellen opstijgen, die een dusdanige stank verspreiden dat het zelfs boven op de brug, veertig à vijftig voet boven de waterspiegel, nog onverdraaglijk is. De stroom zelf wordt bovendien nog op zeer vele plaatsen tegengehouden door hoge stuwen, waarachter modder en afval in dikke lagen steken blijven en rotten. Stroomopwaarts van de brug liggen leerlooierijen verderop ververijen, beendermolens en gasfabrieken die al hun afvalwater en afval zonder meer spuien in de Irk die tevens de inhoud opneemt van de riolen en afvoer in de buurt. Men kan zich dus

voorstellen van wat voor aard het bezinksel is die de rivier achterlaat. Stroomafwaarts van de brug ziet men hopen puin, afval, vuil en de vervallen hofjes op de steile linkeroever; het ene huis staat altijd vlak achter het andere en door het sterke hellen van de oever ziet men van elk een stuk: allemaal zwartberookt, vervallen, oud, de ruiten en vensters gebroken. De achtergrond wordt gevormd door kazerneachtige oude fabrieksgebouwen. Op de vlakke rechteroever staat een lange reeks huizen en fabrieken — het tweede huis al is een met puin gevulde ruïne zonder dak en het derde staat zo laag dat de benedenverdieping onbewoonbaar is en dientengevolge geen deuren en vensters heeft. De achtergrond wordt hier gevormd door het armenkerkhof en de stations van de spoorlijnen naar Leeds en Liverpool met daarachter het werkhuis — de ‘armenwet-Bastille’ van Manchester, die op de heuvel als een vesting van achter hoge muren en tinnen dreigend neerziet op de tegenoverliggende arbeidersbuurt.

Stroomopwaarts van Ducie Bridge wordt de linkeroever vlakker, de rechter daarentegen steiler. De toestand van de woningen is daar intussen aan beide kanten van de Irk eerder slechter dan beter. Wie hier vanuit de hoofdstraat, nog altijd Long Millgate, linksaf slaat, is verloren. Je komt van de ene binnenplaats op de andere: almaar ga je hoeken om en nauwe, vuile bochten en gangen door, totdat je na enige tijd de richting helemaal kwijt bent en niet meer weet welke kant je op moet. Overall half of geheel vervallen bouwsels — enige zijn werkelijk onbewoond en dat wil héél wat zeggen hier — in de huizen zelden een planken- of stenen vloer, wel daarentegen bijna altijd kapotte, verzakte deuren en vensters, en een smeerboel ...! Alom vuilnishopen, drek en afval; stilstaande poelen in plaats van goten en een stank die het alleen al ieder enigszins beschaafd mens onmogelijk zou maken in zo’n buurt te wonen. De nieuw gebouwde verlenging van de spoorlijn naar Leeds, die hier over de Irk gaat, heeft een deel van deze hofjes en slopjes weggevaagd, andere daarentegen nu pas goed zichtbaar gemaakt. Zo bevindt zich vlak onder de spoorbrug een binnenplaats die aan vervuiling en afschuwelijkheid alle andere verre overtreft, juist omdat hij totnogtoe zo afgesloten, zo achteraf gelegen had dat men er slechts met moeite kon komen. Ikzelf zou hem nooit gevonden hebben zonder het door het spoorwegviaduct geslagen gat, hoewel ik dacht deze hele buurt goed te kennen. Men komt over een oneffen stuk oever, tussen palen en waslijnen door in deze chaos van kleine éénverdiepings- en éénkamerkrotjes, waarvan de meeste geen enkel soort aangelegde vloer bezitten en waarin kook-, woon- en slaapruijnte in één vertrek verenigd zijn. In een van deze hokken, nauwelijks zes bij vijf voet groot, zag ik twee bedden — en wat voor ledikanten en bedden! — die met een trap en een haard net de hele ruimte vulden. In verschillende andere zag ik helemaal niets ofschoon de deur wijd open stond en de bewoners er tegen aan leunden. Overall voor de deuren puin en afval; of daaronder een of andere bestrating lag was niet te zien, maar alleen hier en daar door woelen met de voet vast te stellen. Deze hele verzameling door mensen bewoonde veestallen was aan twee kanten door huizen en een fabriek ingesloten, aan de derde kant is zij begrensd door de rivier; behalve een smal pad langs de oever leidt alleen nog een nauw poortsteegje naar buiten, naar een ander, bijna even slecht gebouwd en onderhouden labyrint van woningen.

Maar genoeg hierover! Op deze wijze is er langs de hele Irk gebouwd: een zonder enig plan samengeraapte chaos van volkomen of bijna onbewoonbare huizen en waarvan het onzindelijk inwendige volkomen strookt met de vervuilde omgeving. Hoe zouden de mensen hier ook zindelijk kunnen zijn? Zelfs voor de bevrediging van de meest natuurlijke en dagelijkse behoeften ontbreken de nodige gelegenheden. De privaten zijn hier zo schaars dat ze of alle dagen overlopen of voor de meeste bewoners veel te veraf liggen. Hoe zouden de mensen zich kunnen wassen terwijl zij in de buurt alleen maar het smerige water van de Irk hebben, en slechts in de nette stadsdelen waterleidingen en pompen zijn! Men kan het deze heloten[19] van de moderne maatschappij waarlijk niet ten kwade duiden dat hun woningen

niet helderder zijn dan de varkenshokken die er hier en daar midden tussen staan! Maar schamen zich de huiseigenaars niet om woningen te verhuren zoals de zes of zeven kelders aan de kade, vlak bij Scotland Bridge, waarvan de vloer bij laagwater nog minstens twee voet onder de waterspiegel van de op hoogstens zes voet afstand stromende Irk ligt, of zoals de bovenste verdieping van het hoekhuis op de andere oever, ook vlak bij de brug, waarvan de benedenverdieping met haar lege deur- en venstergaten onbewoonbaar is? Dergelijke gevallen komen in deze buurt toch niet zelden voor: de open benedenverdieping wordt gewoonlijk door die hele buurt als privaat gebruikt omdat er geen andere gelegenheid is!

Laat ons nu de Irk verlaten om aan de andere kant van Long Millgate weer midden onder de arbeiderswoningen door te dringen: wij komen dan in een iets nieuwere buurt die zich van de St. Michaeliskerk tot Withy Grove en Shude Hill uitstrekt. Hier heerst tenminste iets meer orde. In plaats van een chaotische bebouwing vinden wij hier tenminste lange, rechte straatjes en sloppen of met opzet gebouwde, meestal rechthoekig aangelegde binnenplaatsen. Maar terwijl vroeger ieder afzonderlijk huis willekeurig en zonder ook maar enigszins rekening te houden met de ligging van de rest werd gebouwd, is dat hier met minstens elke steeg en elke binnenplaats het geval. Een straatje loopt nu eens in deze, dan weer in een heel andere richting; om de haverklap kom je in een doodlopende steeg of dichtgebouwde hoek terecht of weer precies op dezelfde plaats vanwaar je vertrok. Wie niet een lange tijd in dit labyrint gewoond heeft, vindt er beslist de weg niet. De ventilatie, als ik dit woord in verband met deze buurt mag gebruiken, van de straten en binnenplaatsen is daar door even onvolkomen als die in de buurt van nabij de Irk. En dat deze buurt toch iets voor heeft op die in het Irk-dal komt doordat de huizen er in ieder geval nieuwer zijn, terwijl de straten er althans hier en daar van goten zijn voorzien. Maar daartegenover vindt men hier weer onder bijna elk huis een kelderwoning, wat in het Irkdal juist door de grotere ouderdom zowel als door de slordige wijze van huizenbouw een zeldzaamheid is. Overigens hebben beide wijken vuilnis-, afval- en ashopen zowel als plassen midden op straat gemeen en in de buurt, waarvan nu sprake is, vinden wij ook nog een andere omstandigheid die op de zindelijkheid van de bewoners van zeer nadelige invloed is, namelijk de massa varkens die hier overal in de steegjes rondscharrelen, in het vuil snuffelen of op de binnenplaatsen in hokken opgesloten zitten. Varkensfokkers huren hier, zoals in de meeste arbeidersbuurten van Manchester, de binnenplaatsen en zetten daar varkenshokken neer; op bijna iedere binnenplaats zijn één of zelfs meer van zulke afgerasterde hoeken waarin de bewoners alle afval en vuilnis gooien: de varkens worden er vet van, maar de in deze aan alle vier zijden volgebouwde binnenplaatsen ingesloten lucht wordt volkomen vunzig door de in ontbinding verkerende plantaardige en dierlijke stoffen. Men heeft door deze buurt een brede tamelijk nette straat, Millers Street, aangelegd en de achterbuurt met vrije veel succes aan het oog onttrokken. Mocht men zich echter uit nieuwsgierigheid verleiden laten een van de talloze gangen naar de binnenplaatsen door te lopen dan kan men deze letterlijke zwijnerij om de twintig passen telkens weer zien.

Dat is de oude stad van Manchester. Na het herlezen van mijn schildering moet ik bekennen dat deze in plaats van overdreven nog lang niet schril genoeg is om de vervuiling, het verval en de onbewoonbaarheid, om de met alle eisen van reinheid, luchtverversing en gezondheid spottende bouwwijze van dit minstens twintig- tot dertigduizend inwoners tellende stadsdeel aanschouwelijk te maken. En zo'n wijk bestaat er nu in het hartje van de tweede stad van Engeland, in de eerste fabrieksstad van de wereld! Als men eens zou willen zien hoe weinig ruimte de mens om zich te bewegen, hoe weinig lucht — en wat voor lucht! — om adem te halen hij in geval van nood nodig heeft, met hoe weinig beschaving hij bestaan kan, dan hoeft men maar hierheen te komen. Dit is weliswaar de oude stad — en daarop wijzen de mensen hier zodra men met hen over de verschrikkelijke toestanden in deze hel op aarde

spreekt — maar wat wil dat zeggen? Alles wat onze afkeer en verontwaardiging hier het meest verwekt, is van nieuwere oorsprong; het behoort tot het industriële tijdperk. De paar honderd huizen die tot oud-Manchester behoren, zijn door hun oorspronkelijke bewoners sinds lang verlaten; pas de industrie heeft ze volgepropt met de scharen arbeiders die daar nu geherbergd zijn; alleen de industrie heeft ieder plekje tussen deze huizen volgebouwd om onderdak te gewinnen voor de mensenmassa's die zij uit de landbouwstreken en uit Ierland liet komen; alleen de industrie maakt het de eigenaars van deze veestallen mogelijk om ze tegen hoge huur aan de mensen als woning af te staan, de armoede van de arbeiders te exploiteren en de gezondheid van duizenden te ondermijnen, opdat alleen zij zich zullen verrijken. Alleen de industrie heeft het mogelijk gemaakt dat de nauwelijks uit de lijfeigenschap bevrijde arbeider weer gewoon als een materiaal, als een ding gebruikt kon worden, dat hij zich moest laten opsluiten in een woning die ieder ander te slecht is en die hij nu voor zijn dure geld volkomen mag laten vervallen. Dat heeft alleen de industrie gedaan die zonder deze arbeiders, zonder de armoede en het knechtschap van deze arbeiders niet had kunnen bestaan. Het is waar dat de oorspronkelijke aanleg van deze wijk al niet deugde; er was niet veel goeds van te maken. Maar hebben de grondeigenaars, heeft de overheid iets gedaan om dit bij de latere bouw te verbeteren? Integendeel, waar nog een hoekje vrij was, is er een huis bijgebouwd; waar nog een overbodige uitgang was, is deze dichtgebouwd. De grondprijzen stegen met de opbloei van de industrie en hoe meer deze stegen, des te doller werd erop los gebouwd zonder enige aandacht voor gezondheid en gerief van de bewoners — geen krot is zo slecht, of er is wel een arme die geen betere betalen kan — enkel en alleen met inachtneming van het belang van een zo groot mogelijke winst. Maar het is nu eenmaal de oude stad en daarmee stelt de bourgeoisie zichzelf gerust; laten wij dan eens zien hoe het met de nieuwe stad (the New Town) is gesteld.

De nieuwe stad, ook wel de Ierse stad (the Irish Town) genaamd, ligt aan de overzijde van de oude stad tussen de Irk en St. George's Road tegen een uit leem bestaande heuvel op. Hier houden alle uiterlijke kenmerken van het stad-zijn op: losse huizenrijen of stratencplexen liggen als kleine dorpen verstrooid op de kale, niet eens met gras begroeide leembodem; de huizen of veeleer cottages zijn in slechte toestand, nooit hersteld, vuil en met vochtige, onzindelijke kelderwoningen; de wegen zijn er ongeplaveid en zonder afwatering. Wel zijn er talrijke kolonies varkens die in kleine binnenplaatsen of hokken zijn opgesloten als ze niet brutaalweg op de hellingen rondlopen. De wegen zijn zo vol drek dat slechts bij uiterst droog weer de kans bestaat er door te komen zonder bij iedere stap tot over de enkels weg te zakken. In de nabijheid van St. George's Road sluiten de afzonderlijke gehuchten zich dichter aanéén en men komt in een doorlopende reeks steegjes, sloppen, achterstraatjes en binnenplaatsen waarvan de nauwte en wanordelijkheid toenemen, naarmate men dichter bij het centrum van de stad komt. Wel zijn ze dan ook vaker geplaveid of minstens van bestrate voetpaden en goten voorzien. Het vuil, de slechte toestand van de huizen en vooral van de kelders blijft echter hetzelfde.

Het is hier de plaats om enige algemene opmerkingen te maken over de in Manchester gebruikelijke bouwwijze van de arbeidersbuurten. Wij zagen hoe in de oude stad de groepering van de huizen meestal door zuiver toeval werd bepaald. Ieder huis is zonder enig verband met de overige gebouwd en de hoekige ruimten tussen de afzonderlijke woningen worden bij gebrek aan beter 'hofjes' (courts) genoemd. In de iets nieuwere gedeelten van deze buurten en in de andere arbeiderswijken, die uit de begintijd van de industriële opbloei stammen, vinden wij een iets planmatiger opzet. De ruimte tussen twee straten wordt in regelmatiger, meestal rechthoekige binnenplaatsen verdeeld, ongeveer zo:

S t r a a t

Straat schema

S t r a a t

die van meet af aan zo aangelegd werden en door een overdekte gang vanaf de straat toegankelijk zijn. Terwijl de geheel planloze bouwwijze door de verhinderende van de ventilatie al zeer nadelig was voor de gezondheid van de bewoners, is deze manier om arbeiders op te sluiten in hofjes die aan alle kanten door gebouwen omsloten zijn, het nog veel meer. De lucht kan hier doodgewoon niet circuleren; de schoorstenen van de huizen zelf zijn zolang er gestookt wordt, de enige afvoerkanalen van de op de binnenplaats opgesloten lucht.[20] Daar komt nog bij dat de huizen rondom zo'n hofje meestal dubbel zijn, twee aan twee met de achtermuur tegen elkaar gebouwd, en dat is al voldoende om elke goede, doorgaande ventilatie te verhinderen.

En daar de straatpolitie zich niets aan de toestand van deze hofjes gelegen laat liggen, terwijl alles wat weggegooid wordt er rustig blijft liggen, mag niemand zich verwonderen over de smerigheid en over de hopen as en afval die men hier vindt. Ik ben in hofjes geweest — ze liggen aan Millers Street — die minstens een halve voet dieper lagen dan de hoofdstraat, waarbij elke afvoer voor het zich daar verzamelende regenwater ontbrak!

In later tijd is men tot de bouwwijze overgegaan, die de thans algemeen gebruikelijke is. Afzonderlijke arbeiderswoninkjes (cottages) worden nu bijna niet meer gebouwd, maar wel een dozijn of zelfs vele dozijnen bij elkaar; één enkele ondernemer bouwt één of meer straten tegelijk. Deze worden dan als volgt aangelegd: De eerste rij — zie de tekening hieronder — bestaat uit cottages van betere kwaliteit, die het geluk hebben een achterdeur en een klein plaatsje te bezitten en die de hoogste huur doen. Achter de tuinmuurtjes van deze cottages is een smal, aan beide einden doodlopend achtersteegje (back street) dat door een smal pad of een overdekte gang vanaf de zijkant bereikbaar is. Aan deze achtersteeg liggen de huisjes die de laagste huren opbrengen en die over het algemeen het meest verwaarloosd zijn. Zij hebben een gemeenschappelijke achtermuur met de derde rij cottages die aan de tegenovergestelde zijde op straat uitkomen en die in huurprijs tussen de eerste en tweede soort in liggen. De aanleg van de straten is dus ongeveer zo:

Straat aanleg

Door deze bouwwijze wordt weliswaar voor de eerste rij cottages een tamelijk goede ventilatie bereikt, terwijl die in de derde rij althans niet slechter is dan bij de vroegere bouwtrant. De middelste rij daarentegen is minstens zo slecht geventileerd als de huizen aan de binnenplaatsen en het achtersteegje is steeds in dezelfde vervuilde en onooglijke toestand als deze. De ondernemers geven aan deze bouwtrant de voorkeur omdat dit ruimte spaart en gelegenheid biedt de beter betaalde arbeiders door middel van hogere huren in de cottages van de eerste en derde rij met des te meer succes uit te buiten.

Deze drie vormen van huizenbouw vindt men in heel Manchester, ja in heel Lancashire en Yorkshire terug, dikwijls door elkaar, maar meestal met voldoende onderscheid om alleen al hieruit te kunnen concluderen, hoe oud de verschillende stadsdelen naar verhouding zijn. Het derde systeem — dat van de achtersteegjes — is het beslist overheersende in de grote arbeiderswijk ten oosten van St. George's Road en aan beide zijden van Oldham Road en Great Ancoats Street en men treft het ook in de overige arbeidersbuurten van Manchester en zijn voorsteden het meest aan.

In het genoemde grote stadsdeel dat men onder de naam Ancoats kent, liggen langs de kanalen de meeste en grootste fabrieken van Manchester; zes en zeven verdiepingen hoge, kolossale gebouwen die met hun slanke schoorstenen hoog boven de lage arbeiderscottages uit steken. De bevolking van dit stadsdeel bestaat dan ook hoofdzakelijk uit fabrieksarbeiders en, in de slechtste straten, uit handwerkers. De straten die het dichtst bij het stadscentrum liggen, zijn de oudste en dus de slechtste, maar zij hebben plaveisel en afvoer. Ik reken daartoe de het dichtst bij Oldham Road en Great Ancoats Street gelegen parallelstraten. Verder naar het noordoosten vindt men menige nieuw gebouwde straat, waar de huisjes er netjes en proper uitzien: de deuren en vensters zijn nieuw en pas geveerd en de binnenvertrekken zijn helder gewit. De straten zelf zijn ruimer, de lege bouwterreinen daartussen groter en veelvuldiger. Maar dit alles kan slechts van het kleinste deel van de woningen gezegd worden en daarbij komt dan nog dat er onder bijna alle cottages kelderwoningen zijn, dat vele straten ongeplaveid en zonder riolering zijn en vooral, dat het nette uiterlijk toch maar schijn is, een schijn, die na de eerste tien jaar al verdwenen is. De bouwwijze van die afzonderlijke cottages is namelijk niet minder verwerpelijk dan de aanleg van de straten. Zulke cottages zien er alle aanvankelijk netjes en solide uit, de massieve baksteenmuren strelen het oog en wanneer men door een pas gebouwde straat arbeiderswoningen loopt, zonder op de achterstraatjes of de bouwwijze van de huisjes zelf nader acht te slaan, dan stemt men in met de bewering van de liberale fabrikanten, dat nergens de arbeiders zo goed gehuisvest zijn als in Engeland. Wanneer men echter nauwkeuriger toeziet, ontdekt men dat de muren van deze cottages zo dun zijn als maar mogelijk is. De buitenmuren die kelder- en benedenverdieping vormen en het dak dragen, zijn hoogstens één baksteen dik, zodat in iedere verticale laag de stenen met de lange kant aaneengevoegd worden; Steense muur ik heb echter ook menig huisje van dezelfde hoogte gezien — enige zelfs nog in aanbouw — waarbij de buitenmuren slechts een halve steen dik waren: dan waren de stenen dus niet in de breedte, maar in de lengte gevoegd, zodat de smalle zijden tegen elkaar kwamen. Halfsteense muur Dit geschiedt deels om materiaal te sparen, echter ook omdat de bouwers nooit de eigenaars van de grond zijn, maar deze naar Engels gebruik slechts gehuurd hebben voor twintig, dertig, veertig, vijftig of negenennegentig jaar, waarna deze weer aan de oorspronkelijke eigenaar vervalt en wel met alles wat erop staat, zonder dat de laatste voor de opstallen ook maar iets hoeft te vergoeden. De pachter berekent de opstallen dus zo dat zij na afloop van het contract zo weinig mogelijk waard zijn, en aangezien zulke cottages dikwijls maar twintig of dertig jaar vóór afloop van de huurtermijn gebouwd worden, is dus gemakkelijk te begrijpen dat de ondernemers er niet te veel geld in steken. Daar komt nog bij, dat deze bouwers, meestal metselaars en timmerlui of fabrikanten, deels om de huuropbrengst niet te verminderen, deels wegens het naderen van het tijdstip waarop de bebouwde grond aan de eigenaar teruggegeven moet worden, weinig of niets aan herstelling uitgeven, dat tengevolge van handelscrises en de daaruit voortvloeiende werkloosheid vaak hele straten leeg staan en dat als gevolg daarvan de cottages zeer snel vervallen en in een onbewoonbare toestand komen.

Men rekent er feitelijk altijd mee dat arbeiderswoningen gemiddeld slechts veertig jaar bewoonbaar blijven. Dat klinkt vreemd genoeg, als men daarbij de mooie, massieve muren van de nieuwgebouwde cottages ziet, die een levensduur van een paar eeuwen schijnen te beloven. Maar toch is het zo: de krenterigheid bij de bouw, het nalaten van elke reparatie, het veelvuldig leegstaan, de voortdurende snelle wisseling van de bewoners en daarbij nog de verwoestingen die de bewoners — meestal Ieren — in de laatste tien jaren van bewoonbaarheid aanrichten door het houtwerk nogal eens te slopen en voor verwarming te gebruiken, dit alles maakt deze cottages na veertig jaar tot ruïnes. Daardoor komt het dan ook,

dat het stadsdeel Ancoats dat pas met het opkomen van de industrie, ja grotendeels eerst in deze eeuw gebouwd werd, toch een massa oude en vervallen huizen telt en dat de meerderheid daarvan zich nu reeds in het laatste stadium van bewoonbaarheid bevindt. Ik wil er niet van spreken hoeveel kapitaal er op deze manier verkwist wordt en met welke geringe extra uitgaven voor de bouw zowel als later voor onderhoud, dit hele district jarenlang proper, netjes en bewoonbaar zou kunnen blijven. Mij interesseert hier alleen de toestand van de huizen en van de bewoners ervan en dan moet beslist gezegd worden, dat er geen schadelijker en meer demoraliserend systeem van arbeidershuisvesting bestaat dan juist dit. De arbeider is gedwongen dergelijke vervallen huisjes te bewonen omdat hij geen betere betalen kan of omdat er geen betere voorhanden zijn in de nabijheid van zijn fabriek en misschien zelfs omdat ze eigendom zijn van de fabrikant en deze hem alleen dan te werk stelt, als hij z'n woning betreft. Natuurlijk wordt het met die veertig jaar niet zo nauw genomen, want als de woningen in een dichtbebouwde wijk liggen en er zodoende bij hoge grondpacht uitzicht is om steeds huurders te vinden, doen de huiseigenaars ook wel iets om ze meer dan veertig jaar in een enigermate bewoonbare toestand te houden, maar zeker niet meer dan het allernodigste en deze herstelde woningen zijn dan juist de allerslechtste. Soms, in geval van dreigende epidemieën, wordt het anders zeer slaperig geweten van de gezondheidspolitie ietwat onrustig en dan onderneemt zij speurtochten door de arbeiderswijken en ontruimt hele reeksen kelders en cottages, zoals dat bv. met verscheidene steegjes in de buurt van Oldham Road is geschied. Maar dat duurt niet lang; na korte tijd vinden de afgekeurde woningen weer bewoners en de eigenaars staan er zelfs beter voor bij het zoeken naar huurders: men weet immers dat de gezondheidspolitie niet zo gauw terugkomt!

Deze oostelijke en noordoostelijke kant van Manchester is de enige, waar de bourgeoisie zich niet gevestigd heeft, en wel omdat de tien à elf maanden per jaar heersende westen-en zuidwestenwinden de rook van alle fabrieken — en dat is niet weinig — steeds die kant op drijft. Laten de arbeiders maar alleen de rook inademen.

Ten zuiden van Great Ancoats Street ligt een grote, halfbebouwde arbeiderswijk; een kale, heuvelachtige strook land met afzonderlijke, onregelmatig aangelegde rijen of blokken huizen. Daartussen lege bouwterreinen, oneffen, kleiachtig, zonder gras en dus bij nat weer nauwelijks begaanbaar. De cottages zijn alle vies en oud, liggen vaak in diepe kuilen en doen over het algemeen aan de nieuwe stad denken. Het dichtst bebouwd en ook het slechtst is het gedeelte waar de spoorlijn naar Birmingham doorheen loopt. Hier stroomt de Medlock in talloze bochten door een dal dat op sommige plaatsen op hetzelfde niveau staat als dat van de Irk. Aan beide zijden van de alweer pikzwarte, stagnerende en stinkende stroom ligt vanaf de stadsrand de plaats waar de rivier zich met de Irwell verenigt, een brede gordel van fabrieken en arbeiderswoningen. De laatste zijn alle in de meest deplorabele toestand. De oever helt meestal sterk en is tot aan de rivier bebouwd net zoals wij het bij de Irk reeds zagen. De aanleg van de huizen en straten is even slecht of zij nu aan de kant van Manchester of aan die van Ardwick, Chorlton of Hulme liggen. De afschuwelijkste buurtschap — als ik alle afzonderlijke buurtschappen uitvoerig zou willen beschrijven, zou er nooit een einde aan komen — ligt echter aan de kant van Manchester, direct zuidwestelijk van Oxford Road, en heet Klein Ierland (Little Ireland). In een tamelijk diep gat dat in een cirkelboog door de Medlock en van alle vier kanten door hoge fabrieken, hoog bebouwde oevers of opgehoogde terreinen ingesloten is, liggen in twee groepen ongeveer 200 cottages, meestal twee aan twee met de achtermuren tegen elkaar gebouwd, waar tezamen een 4000 mensen, bijna uitsluitend Ieren, wonen. De cottages zijn oud, vervuild en van de kleinste soort, de straten zijn ongelijk, hobbelig, gedeeltelijk ongeplaveid en zonder afvoer; overal liet een grote massa vuilnis, afval en afschuwelijk drek tussen stilstaande plassen. De atmosfeer is door de uitwasemingen van

dit alles verpest en door de rook van een dozijn fabrieksschoorstenen bezwangerd en verduisterd. Er lopen hier massa's in lompen geklede vrouwen en kinderen rond, even vervuild als de varkens die zich thuis voelen op de asvaalten. Kortom, dit hele nest levert een zo onaangename, afstotende aanblik op als zelfs op de ellendigste binnenplaatsen aan de Irk haast niet aangetroffen wordt. Het geslacht dat in deze vervallende cottages, achter de gebroken en met geolied papier dichtgeplakte ruitjes en gebarsten deuren met vermolmde posten of zelfs in de donkere, natte kelders tussen al deze grenzeloze vervulling- en stank, in deze als het ware opzettelijk afgesloten atmosfeer leeft — dat geslacht moet werkelijk op de laagste trap van menselijkheid staan: dat is de indruk en de conclusie die alleen al door het uiterlijk van deze buurt aan je wordt opgedrongen. En wat te zeggen als men hoort[21] dat in elk van deze huisjes die hoogstens twee kamers, een dakkamertje en misschien nog een kelder hebben, gemiddeld twintig mensen wonen; dat in de hele buurt op ongeveer 120 mensen slechts één, natuurlijk meestal helemaal onbruikbaar, privaat is en dat ondanks al het leraren van de doktoren, ondanks de opwinding die de toestand van Klein Ierland tijdens de cholera bij de gezondheidspolitie verwekte, dit alles thans, in het genadelijke jaar 1844, bijna in precies dezelfde toestand is als in 1831? Dr. Kay deelt mee dat niet slechts de kelders maar zelfs de benedenverdiepingen van alle huizen in deze buurt vochtig zijn; dat voorheen een aantal van deze kelders met aarde werd dichtgegooid, maar dat ze mettertijd weer zijn uitgegraven en nu door Ieren worden bewoond, terwijl in één kelder, omdat de bodem ervan beneden het peil van de rivier lag, ononderbroken water opsteeg uit een met leem dichtgestopt gat in de vloer, zodat de bewoner, een handwever, iedere morgen zijn kelder uithozen en het water op straat gieten moest! Verder stroomafwaarts ligt op de linkeroever van de Medlock Hulme dat eigenlijk niets anders dan één grote arbeiderswijk is en waar de toestanden bijna helemaal overeenstemmen met die in het stadsdeel Ancoats: de dichtst bebouwde gedeelten meestal slecht en bijna in staat van verval en de minder dichtbevolkte, nieuwere gedeelten ruimer, maar meestal in de modder verzonken. De cottages liggen over het algemeen op vochtige plaatsen en de bouwtrant is al weer met achtersteegjes en kelderwoningen. Op de tegenoverliggende oever van de Medlock, in het eigenlijke Manchester, ligt een andere grote arbeiderswijk die zich aan beide zijden van Deansgate tot aan de handelswijk uitstrekt en die ten dele niet onderdoet voor de oude stad. In de directe nabijheid van de handelswijk, tussen Bridge Street en Quay Street, tussen Princess Street en Peter Street, overtreft namelijk de dichtheid van bebouwing hier en daar de benauwdste binnenplaatsen van de oude stad. Men vindt er lange, smalle stegen met daartussen nauwe, hoekige hofjes en passages waarvan de uit- en ingangen zo chaotisch zijn aangelegd dat men in dit labyrint ieder ogenblik doodloopt of helemaal verkeerd uitkomt, als men niet iedere doorgang en elk hofje precies kent. In deze benauwde, vervallen en smerige buurten woont volgens Dr. Kay de meest gedemoraliseerde bevolkingsgroep van heel Manchester, welks ambacht diefstal of prostitutie is, en het heeft er alle schijn van dat hij daarin ook nu nog gelijk heeft. Toen de gezondheidspolitie in 1831 ook hier een onderzoek instelde, vond zij de hygiënische wantoestanden er even erg als aan de Irk of in Little Ireland (en ik kan verzekeren dat het hiermee thans nog niet veel beter is). Men ontdekte toen o.a. in Parliament Street één toilet voor 380 mensen en in Parliament Passage hetzelfde voor dertig met mensen volgepropte huizen.

Over de Irwell naar Salford gaande, vinden wij op een door deze rivier gevormd schiereiland een stad van tachtigduizend inwoners die eigenlijk niets dan een door één enkele brede straat doorsneden arbeiderswijk is. Salford dat vroeger van meer betekenis was dan Manchester, was toen de hoofdplaats van het omliggende district dat aan hem nog de naam (Salford Hundred) ontleent. Vandaar, dat zich ook hier een tamelijk oud en dientengevolge thans zeer ongezond, smerig en vervallen stadsdeel bevindt, dat tegenover de oude kerk van Manchester ligt en in een even slechte toestand is als de oude stad aan de overzijde van de Irwell. Verder

van de rivier af ligt een nieuwer gedeelte dat evenwel ook al ruim veertig jaar oud en dus vrij bouwvallig is. Heel Salford bestaat uit binnenhofjes of smalle steegjes, die zo nauw zijn dat ze mij herinnerde aan de nauwste die ik ooit zag, namelijk aan de smalle steegjes van Genua. Wat dit aangaat is de gemiddelde bouwwijze van Salford nog veel slechter dan die van Manchester en hetzelfde geldt voor de zindelijkheid. Terwijl in Manchester de politie tenminste van tijd tot tijd — eenmaal in de zes tot tien jaar — in de arbeiderswijken komt, er de slechtste woningen sluit en de smerigste plaatsen van deze Augiasstal reinigen laat schijnt zij in Salford helemaal niets gedaan te hebben. De nauwste zijsteegjes en binnenplaatsjes van Chapel Street, Greengate en Grave Lane zijn sinds ze gebouwd werden beslist nooit gereinigd. Nu loopt de spoorlijn naar Liverpool er op een hoog viaduct dwars doorheen en daartoe werden veel van de smerigste uithoeken opgeruimd, maar wat helpt dat? Als je over dit viaduct rijdt zie je beneden nog vervuiling en ellende genoeg en wie de moeite neemt deze steegjes te doorkruisen en door open deuren en vensters in de kelders en huizen naar binnen te kijken, kan zich er ieder ogenblik van overtuigen dat de arbeiders van Salford in woningen huizen, waar zindelijkheid en geriefelijkheid onmogelijk zijn. Geheel hetzelfde vinden we in de meer afgelegen delen van Salford, in Islington, aan Regent Road en achter de spoorlijn naar Bolton. De arbeiderswoningen tussen Oldfield Road en Gross Lane waar zich aan beide kanten van Hope Street een menigte binnenplaatsen en slopjes in de slechtste toestand bevinden, wedijveren in smerigheid en bevolkingsdichtheid met de oude stad van Manchester. In deze buurt trof ik een man aan, naar het uiterlijk te oordelen zestig jaar oud, die in een koestal woonde. Hij had in de vensterloze, rechthoekige ruimte waarvan de vloer zomin met planken als met plavuizen bedekt was, een soort rookvang gemaakt, een bed neergezet en woonde daar nu, hoewel de regen door het slechte, vervallen dak droop. De man was te oud en te zwak voor regelmatige arbeid en onderhield zich door met zijn kruiwagen mest enz. te vervoeren; de beerput lag vlak bij zijn stal.

Dat zijn de verschillende arbeidersbuurten van Manchester zoals ik zelf twintig maanden lang gelegenheid had deze waar te nemen. Het resultaat van onze omzwervingen door dit gebied samenvattend kunnen wij zeggen dat 350.000 arbeiders van Manchester en voorsteden bijna allen in slechte, vochtige en vervuilde cottages wonen, die meestal aan de slechtste en smerigste straten liggen, en door de bouwondernemer zonder enige aandacht voor gezonde luchtcirculatie, uitsluitend met het oog op winstbejag zijn aangelegd: kortom, dat in de arbeiderswoningen van Manchester geen reinheid, geen geriefelijkheid en dus geen huiselijkheid mogelijk is; dat in deze woningen slechts een verdierlijkt en gedegradeerd, intellectueel en moreel tot bestialiteit verlaagd en lichamelijk verziekt ras zich thuis en op zijn gemak kan voelen. En ik ben niet de enige die dit beweert. Wij zagen dat Dr. Kay geheel en al dezelfde beschrijving geeft en ten overvloede zal ik nog de woorden aanhalen van een liberaal, een erkende en bij de fabrikanten zeer gewaardeerde autoriteit, een fanatiek tegenstander van elke zelfstandige arbeidersbeweging, namelijk de woorden van de heer Senior.[22]

‘Toen ik de arbeiderswoningen in de Ierse stad, in Ancoats en in Klein Ierland bezocht, verbaasde ik mij er slechts over hoe het mogelijk kan zijn om in zulke woningen een draaglijke gezondheid te behouden. Deze steden — want dat zijn zij naar omvang en inwonertal — zijn opgericht met volkomen onverschilligheid voor alles, behalve onmiddellijk profijt voor de speculerende bouwers. Een timmerman en een metselaar komen overeen om samen een aantal bouwterreinen te kopen’ (d.w.z. voor een aantal jaren te huren) ‘en daar zogenaamde huizen neer te zetten. Op een plaats vonden wij een hele straat die de loop van een droge gracht volgde, waardoor men zonder kosten voor grondwerk diepere kelders verkregen had — kelders, niet bedoeld als rommel en opslagplaatsen maar als woningen voor

mensen. Niet één huis in deze straat ontkwam aan de cholera. In het algemeen zijn de straten in deze voorsteden ongeplaveid, met een mesthoop of een plas in het midden, de huizen met de achtermuren tegen elkaar aangebouwd, zonder ventilatie of drainering en hele families leven in geen grotere ruimten dan een hoek van een kelder of dakkamer.’

Ik sprak hierboven reeds van de ongewone bedrijvigheid die de gezondheidspolitie in Manchester ten tijde van de cholera ten toon spreidde. Toen namelijk deze epidemie in aantocht was, werd de bourgeoisie in die stad algemeen door een dodelijke schrik bevangen; men herinnerde zich plotseling de ongezonde woonplaatsen der armoede en beefde bij die gedachte dat elk van die achterbuurten een epidemiehaard moest worden, van waaruit zij haar verwoestende werk in alle richtingen, tot in de woningen van de bezittende klasse zou uitbreiden. Onmiddellijk werd een gezondheidscommissie benoemd om deze buurten te onderzoeken en over de toestanden aldaar nauwkeurig rapport uit te brengen aan de gemeenteraad. Dr. Kay, zelf lid van die commissie, die elk politiedistrict behalve het elfde speciaal bezichtigde, geeft uit dit rapport enige uittreksels. Er werden in totaal 6951 huizen — natuurlijk alleen in het eigenlijke Manchester, met uitzondering van Salford en de andere voorsteden — geïnspecteerd. Daarvan moesten 2565 dringend van binnen gewit worden; bij 960 was het nodige herstel nagelaten (were out of repair); 939 waren niet voorzien van toereikende afvoer; 1935 waren vochtig; 452 slecht geventileerd en 2221 zonder toilet. Van de 687 geïnspecteerde straten waren 53 slechts gedeeltelijk en 248 helemaal niet geplaveid, bij 112 was de luchtverversing slecht en in 352 straten waren stilstaande poelen en hele hopen vuilnis, afval enz. Natuurlijk was het eenvoudig onmogelijk om een dergelijke augiasstal nog voor het opkomen van de cholera te reinigen; men vergenoegde zich daarom met het reinigen van enkele van die ergste hoeken, om alles verder bij het oude te laten. Het is duidelijk dat op die gereinigde plaatsen, zoals Klein Ierland bewijst, na enkele maanden die oude vuiligheid weer geheel en al was teruggekeerd. En over het inwendige van deze woningen bericht dezelfde commissie soortgelijke dingen als wij over Londen, Edinburgh en andere steden hoorden.

‘Dikwijls slaapt een hele Ierse familie opeengepakt in één bed; vaak ook bergen een hoop vuil stro en dekens van oud zakkenlinnen een onontwarbare hoop individuen, allen door gebrek, stompzinnigheid en liederlijkheid even laag gezonken. Dikwijls vonden de inspecteurs twee families en een tweekamerwoning: de ene kamer diende allen tot slaapvertrek, de andere werd gemeenschappelijk als eetkamer en keuken gebruikt. Vaak ook woonde meer dan één familie in een vochtige, uit één vertrek bestaande kelderruimte, waar in een pestilente atmosfeer twaalf tot zestien mensen waren opeengepakt. Bij deze en andere oorzaken van ziekte kwam nog dat varkens werden gehouden en andere weerzinwekkende dingen van meest stuitende aard gebeurden.’[23]

Wij moeten daar aan toevoegen, dat vele gezinnen die zelf maar één kamer hebben, daarin tegen vergoeding kostgangers en slaapgasten opnemen, dat zulke kostgangers van beiderlei geslacht niet zelden zelfs met het echtpaar in één bed slapen en dat bv. het feit dat mannen met hun vrouw en volwassen schoonzuster in één bed slapen, volgens het Rapport over de gezondheidstoestand van de arbeidersklasse, in Manchester wel zes of meer malen werd genoteerd. De volkslogementen zijn ook hier zeek talrijk; Dr. Kay noemt voor 1831 een aantal van 267 in het eigenlijke Manchester en sindsdien moeten er vele bijgekomen zijn. Zij nemen elk zo’n twintig tot dertig gasten op en herbergen dus tezamen elke nacht van 5 tot 7000 personen. De aard van deze huizen en het soort gasten komen overeen met die in andere steden. Vijf tot zeven bedden liggen per kamer op de grond, zonder ledikanten; daarop worden zoveel mensen gelegd als er komen en allemaal door elkaar. Wat voor fysieke en morele atmosfeer er in deze hollen van ondeugd heerst, hoef ik wel niet te zeggen. Elk van

deze huizen is een centrum van misdaad en een toneel van handelingen die alle menselijkheid tarten en die misschien nooit gepleegd zouden zijn indien deze gewelddadige centralisatie van de zedeloosheid niet bestaan had. Het aantal in het eigenlijke Manchester in kelderwoningen levende individuen is volgens Gaskell[24] 20.000. De Weekly Dispatch stelt het aantal 'volgens officiële berichten' op 12 % van de arbeidersklasse, hetgeen daarmee klopt: aangenomen dat er 175.000 arbeiders zijn, is 12 % daarvan 21.000. De kelderwoningen in de voorsteden zijn minstens even talrijk en daarmee zal het aantal in Manchester in ruimere zin in kelders wonende personen zeker niet minder dan 40 à 50.000 bedragen. Tot zover dan over de woningen van de arbeiders in de grote steden. De voorziening in de behoefte aan huisvesting biedt ons een maatstaf voor de wijze waarop alle andere behoeften bevredigd worden. Dat in deze smerige hokken slechts een in lompen geklede, slecht gevoede bevolking huizen kan, ligt voor de hand. En zo is het ook. De kleding van de overgrote meerderheid van de arbeiders is in deplorabele toestand. De gebruikte stoffen zijn al de minst geschikte; linnen en wol zijn uit de garderobe van mannen zowel als vrouwen bijna verdwenen en katoen heeft hun plaats ingenomen. De hemden zijn van gebleekt of bont katoen en evenzo zijn de kleren van de vrouwen meestal van bedrukt katoen. Wollen ondergoed ziet men maar zelden op een waslijn. De mannen dragen meestal broeken van katoenfluweel of een andere zware katoenen stof en jasjes of vesten van hetzelfde goed. Het katoenfluweel (fustian) is zelfs de spreekwoordelijke dracht van de arbeiders geworden. 'Fustianjackets' worden de arbeiders genoemd en noemen zij elkaar in tegenstelling tot de heren in fijn zwart laken (broadcloth) — dit laatste wordt ook wel als aanduiding van de middenklasse gebruikt. Toen Feargus O'Connor, de chartistenleider, tijdens de opstand van 1842 naar Manchester kwam, verscheen hij onder stormachtige bijval van de arbeiders in een katoenfluwelen pak. Hoeden zijn in Engeland de algemene dracht, ook onder de arbeiders, hoeden van de meest uiteenlopende vormen: ronde, kegel- of cylindervormige, breed- en smalgerande of zonder rand; alleen jonge mensen dragen in de fabriekssteden petten. Wie geen hoed heeft, vouwt van papier een laag, vierkant mutsje. De hele kleding van de arbeiders — aangenomen zelfs dat ze in goede staat is — is heel weinig in overeenstemming met het klimaat. De vochtige Engelse lucht die samen met de snelle weersveranderingen meer dan waar ook verkoudheden opwekt, brengt praktisch de hele middenklasse ertoe om op het blote lijf flanel te dragen: flanelen halsdoeken, borstrokken en gordels zijn algemeen in gebruik. De arbeidersklasse kan zich deze voorzorg niet alleen niet permitteren, maar is ook bijna nooit in staat om ook maar een draad wol voor kleding te gebruiken. De zware katoenstoffen houden echter, hoewel ze stugger en zwaarder zijn dan wol, koude en vocht veel minder tegen dan deze. Zij blijven door hun dikte en de aard van het materiaal langer vochtig en hebben helemaal niet de dichtheid van gevold wolweefsel. En als een arbeider zich eens een wollen zondagspak kan aanschaffen, dan moet hij naar een 'goedkope' winkel gaan waar hij slecht, zogenaamd 'devils dust'-laken krijgt dat 'alleen om te verkopen, niet om te dragen' gemaakt is en dat over twee weken scheuren gaat of kaal tot op de draad wordt, of hij moet bij de uitdrager een oud, half versleten kostuum kopen dat zijn beste tijd gehad heeft en maar een paar weken dienst zal doen. Daarbij komt echter voor de meesten nog de slechte toestand van hun garderobe en de noodzaak om af en toe de betere kleding naar de lommerd te brengen. Bij een zeer, zeer groot aantal, vooral onder de Ieren, zijn de kledingstukken echter werkelijk lompen die vaak niet meer te verstellen zijn of waarvan men door de vele lappen de oorspronkelijke kleur niet eens meer herkent. De Engelsen en de in Engeland geboren Ieren stoppen en verstellen toch nog en in deze kunst hebben ze het opvallend ver gebracht: wol of zakkengoed op katoenfluweel of omgekeerd, dat doet hen niets, De echte, geïmmigreerde Ieren daarentegen lappen hun goed haast nooit, alleen in geval van hoogste nood, als hun kleren volkomen aan stukken dreigen te scheuren: gewoonlijk hangen de flarden van hun hemd door de scheuren in hun jasje of broek, zij dragen, zoals Thomas Carlyle zegt,[25] 'lompen

waarvan het aan- en uittrekken een allermoeilijkste operatie is en dan ook alleen op feestdagen en in bijzonder gunstige tijd wordt ondernomen’.

De Ieren hebben ook de gewoonte meegebracht van het barrevoets gaan dat voordien in Engeland onbekend was. Thans ziet men in alle fabriekssteden een massa mensen, vooral kinderen en vrouwen, op blote voeten rondlopen en dat vindt langzamerhand ook bij de armere Engelsen ingang.

Zoals met de kleding is het ook met de voeding. De arbeiders krijgen wat de bezittende klasse te slecht vindt. In de grote steden van Engeland kan men van alles het beste krijgen, als men er maar goed voor betaalt; de arbeider die van een paar stuivers moet rondkomen, kan daaraan echter niet denken. Daarbij komt dat hij zijn loon meestal pas op zaterdagavond uitbetaald krijgt. Men begint hier en daar op vrijdagavond te betalen, maar deze heel goede regeling is nog lang niet algemeen en dus komt hij zaterdag pas laat, om vier, vijf of zeven uur, op de markt waarvan de middenklasse al in de voormiddag het beste heeft weggehaald. ’s Morgens puilt de markt uit van de beste dingen, maar wanneer de arbeiders komen is het beste weg, maar ook als het er nog was, zouden zij het waarschijnlijk niet kunnen kopen. De aardappels die de arbeiders kopen zijn meestal slecht, de groente verlept, de kaas oud en van mindere kwaliteit, het spek ranzig, het vlees mager, oud, taai en van oude, vaak zieke of gecrepeerde dieren, dikwijls begint het al te bederven. De verkopers zijn meestal kleine venters die slechte waar opkopen en deze juist door de slechtheid ervan zo goedkoop kunnen verkopen. De armste arbeiders moeten nog een andere kunstgreep toepassen om met hun weinige dingen van geld rond te komen, zelfs wanneer zij alleen maar de slechtste kwaliteit kopen. Daar namelijk op zaterdagavond de winkels om middernacht moeten sluiten en op zondag niets verkocht mag worden, wordt ’s avonds tussen tien en twaalf uur alle aan bederf onderhevige waar die de maandag niet zou halen, tegen spotprijzen van de hand gedaan. Wat echter tot tien uur ’s avonds is blijven liggen, zal voor negentig procent op zondagmorgen niet meer genietbaar zijn en juist deze levensmiddelen vormen de zondagsdis van de armste klasse. Het vlees dat de arbeiders krijgen is heel vaak oneetbaar, maar het moet wel op omdat het nu eenmaal gekocht is. Op 6 januari (als ik mij niet erg vergis) 1844 veroordeelde de marktrechtbank (court leet) in Manchester elf slagers omdat zij voor consumptie ongeschikt vlees hadden verkocht. Bij elk van hen waren of een heel rund, een varken, meerdere schapen of 50 tot 60 pond vlees in beslag genomen, alles in bedorven staat. Bij één hunner werden 64 gevulde kerstganzen in beslag genomen die in Liverpool niet verkocht en toen naar Manchester getransporteerd waren, waar ze bedorven en stinkend op de markt kwamen. Deze hele geschiedenis werd destijds met de namen en het bedrag van de boete in de Manchester Guardian verteld. In de zes weken van 1 juli tot 14 augustus vermeldde het blad drie soortgelijke gevallen; volgens het nummer van 3 juli werd in Heywood een varken van 200 pond in beslag genomen dat dood en bedorven aangetroffen, bij een slager in stukken werd gehakt en toen te koop aangeboden. Op 31 juli werd gemeld dat twee slagers in Wigan, waarvan één zich vroeger al aan hetzelfde vergrijp had schuldig gemaakt, beboet werden met twee en vier pond sterling wegens het uitstallen van bedorven vlees en volgens het nummer van 10 augustus werden bij een handelaar in Balton 26 ondeugdelijke hammen in beslag genomen en in het openbaar verbrand, terwijl de winkelier met 20 shilling boete werd bestraft. Dit zijn echter nog lang niet alle gevallen, het is niet eens een gemiddelde voor de tijd van zes weken waarnaar een jaargemiddelde berekend zou kunnen worden. Vaak zijn er tijden dat elk nummer van de twee maal wekelijks verschijnende Guardian zo’n geval uit Manchester of de nabije fabrieksstreek brengt; en als je bedenkt hoeveel gevallen er wel onopgemerkt moeten blijven bij de marktinspecteurs gezien het grote aantal markten dat er aan elke hoofdstraat ligt, en gezien het geringe toezicht dat er is (hoe zou ook anders de

brutaliteit te verklaren zijn waarmee hele stukken slachtvee te koop worden aangeboden!), als je bedenkt hoe groot bij bovengenoemde onbegrijpelijk lage boetes de verleiding moet zijn, als je bedenkt hoe erg een stuk vlees wel bedorven moet zijn, voordat de inspectie het als volkomen ondeugdelijk in beslag neemt, als men dit alles in rekening brengt, kun je toch onmogelijk meer geloven dat de arbeiders gewoonlijk goed en voedzaam vlees krijgen. Maar zij worden nog op andere wijze uit geldzucht door de middenklasse afgezet. Handelaars en fabrikanten vervalsen alle levensmiddelen op een onverantwoordelijke manier en zonder zich iets gelegen te laten liggen aan de gezondheid van degenen die deze levensmiddelen zullen consumeren. Wij lieten hierboven de Manchester Guardian aan het woord, laat ons nu eens horen wat een ander burgerlijk: blad — ik neem met voorliefde mijn tegenstanders tot getuigen — laten wij horen wat de Liverpool Mercury zegt:

‘Gezouten boter wordt als verse verkocht door de klompen met een laagje verse boter te overdekken of door een pond verse boter om te proeven bovenop te leggen en dan na het proeven de ponden gezouten boter te verkopen, of ook nog door het zout weg te wassen en de boter dan als verse te verkopen. Suiker wordt met gemalen rijst of andere goedkopere waren vermengd en dan voor de volle prijs verkocht. De afval van de zeepziederijen wordt ook met andere stoffen vermengd en als suiker verkocht. Door gemalen koffie wordt cichorei en dergelijk goedkoop spul gemengd, dat zelfs tot bonen verwerkt met de koffiebonen vermengd wordt. Cacao wordt zeer vaak met fijne bruine aarde vermengd, die eerst met schaapsvet gewreven is om het mengen te vergemakkelijken. Thee wordt met sleedoornbladeren en andere rommel vermengd of gebruikte theebladeren worden gedroogd, op hete koperen platen geroosterd om ze weer kleur te geven en dan als vers verkocht. Peper wordt met fijngemalen peulschillen en dergelijke vervalst. Portwijn wordt gewoon gefabriceerd (uit kleurstoffen, alcohol enz.), want het is algemeen bekend dat in Engeland alleen al meer portwijn gedronken wordt dan alle wijngaarden van Portugal leveren kunnen; tabak wordt met allerlei walglijke stoffen vermengd en wel in alle vormen waarin dit artikel verwerkt wordt.’

(Ik kan hieraan nog toevoegen dat in verband met de algemene tabaksvervalsing enkele van de meest vooraanstaande tabakshandelaars van Manchester vorige zomer in het openbaar verklaarden dat geen enkele zaak van dit soort zonder vervalsingen zou kunnen bestaan en dat geen enkele sigaar die minder dan drie pence kost, helemaal uit tabak bestaat.)

Natuurlijk beperken de bedriegerijen zich niet tot de levensmiddelen waarvan ik zeker nog een dozijn zou kunnen opsommen o.a. de gemeenheid om gips of krijt door het meel te mengen. Met alle artikelen wordt bedrog gepleegd; flanel, kousen enz. worden opgerekt om groter te schijnen en krimpen na éénmaal wassen; smal laken wordt voor zulk van anderhalf of drie duim breder verkocht; steengoed wordt zo dun geglazuurd dat er zo goed als geen glazuur op zit en het er onmiddellijk af springt, en zo honderd andere schandelijke dingen meer. Tout comme chez nous[26], maar wie onder de kwade gevolgen van al deze bedriegerij het meest lijden zijn de arbeiders. De rijke wordt niet bedrogen omdat hij de hoge prijzen kan betalen van de betere zaken die hun goede naam hoog moeten houden en zichzelf het meest zouden schaden, als zij slechte, vervalste waren leveren zouden. De rijke is verwend door goede kost en merkt met zijn fijne neus het bedrog gauwer op. Maar de arme, de arbeider voor wie een paar centen veel uitmaken en die voor weinig geld veel hebben moet en het dus niet zo nauw kan en mag nemen met de kwaliteit van de waren, terwijl hij nooit gelegenheid had zijn smaak te verfijnen, die krijgt nu al de vervalste, ja vaak vergiftige waren. Hij is aangewezen op de kleine winkeliers, moet zelfs vaak op de poef kopen en deze winkeliers die vanwege hun kleine kapitaal en grotere onkosten bij gelijke kwaliteit toch al niet zo goedkoop kunnen verkopen als de belangrijke detailhandelaars, moeten alleen al wegens de lagere

prijzen die van hen geëist worden en wegens de concurrentie van de anderen wetens of onwetens vervalste waren inkopen. Daarbij komt dat, terwijl een grote winkelier die aanzienlijke kapitalen in zijn zaak heeft gestoken, door een ontdekt bedrog wegens het verlies van krediet zelf ook geruïneerd wordt, het de kleine winkelier die maar één straat tot klant heeft, niet veel uitmaakt als hij op bedrog betrapt is. Als men hem in Ancoats niet meer vertrouwt, trekt hij naar Chorlton of Hulme waar niemand hem kent, en begint zijn bedrog van voren af aan. En wettelijke straffen staan er maar op enkele vervalsingen, behalve dan wanneer tegelijkertijd van een ontduiking van de accijnzen sprake is. Maar niet alleen wat de kwaliteit, ook wat kwantiteit van de waren betreft wordt de Engelse arbeider bedrogen; de kleine winkeliers hebben meestal valse maten en gewichten: een ongelooflijke massa strafzaken wegens zulke delicten worden elke dag in de politierapporten vermeld. Hoe algemeen dit soort bedriegerij in de fabrieksstreken is, mag blijken uit een paar uittreksels uit de Manchester Guardian. Ze omvatten slechts een kort tijdsverloop en zelfs van die tijd beschik ik niet over alle nummers:

Guard. 16 juni 1844. Rechtszittingen in Rochdale: vier winkeliers wegens te licht bevonden gewichten voor een bedrog van 5 tot 10 shilling beboet. Zittingen in Stockport: twee winkeliers met 1 shilling beboet; een hunner had zeven te lichte gewichten en een valse weegschaal en beiden waren al eens gewaarschuwd.

Guard. 19 juni. Zitting in Rochdale: een winkelier met 5 en twee boeren met 10 shilling beboet.

Guard: 22 juni. Manchesters vrederechter beboette 19 winkeliers voor een bedrog van 2,5 shilling tot twee pond sterling.

Guard. 26 juni. Zittingen in Ashton: 14 winkeliers en boeren bestraft met boetes van 2,5 shilling tot 1 pond sterling. Kleine zitting in Hyde: 9 boeren en winkeliers veroordeeld tot de kosten en 5 shilling boete.

Guard. 6 juli. Manchester: 16 winkeliers veroordeeld tot de kosten en tot geldstraffen tot 10 shilling.

Guard. 13 juli. Manchester: 9 winkeliers kregen boetes van 2,5 tot 20 shilling.

Guard. 24 juli. Rochdale: 4 winkeliers kregen boetes van 10 tot 20 shilling.

Guard. 27 juli. Bolton: 12 winkeliers en kroeghouders tot de kosten veroordeeld.

Guard. 3 augustus. Bolton: drie evenzo met 2,5 tot 5 shilling beboet.

Guard. 10 augustus. Bolton: één idem veroordeeld tot 5 shilling boete.

En om dezelfde reden waarom het bedrog bij de kwaliteit van de waar hoofdzakelijk op de hoofden van de arbeiders neerkomt, lijden zij ook van het kwantitatieve bedrog.

De gebruikelijke voeding van de afzonderlijke arbeiders verschilt natuurlijk al naargelang van het arbeidsloon. De beter betaalde arbeiders, vooral de fabrieksarbeiders, bij wie ieder gezinslid wat mee kan verdienen, hebben zolang het duurt goede voeding, dagelijks vlees en 's avonds spek en kaas. Waar minder verdiend wordt vindt men alleen 's zondags of twee-, driemaal in de week vlees, daar tegenover meer brood en aardappels. Dalen wij geleidelijk dieper af dan vinden wij de dierlijke voedingsmiddelen beperkt tot een beetje spekbij de aardappels en tenslotte verdwijnt ook dit en blijft er slechts kaas, brood, havermeelpap (porridge) en aardappels, totdat op de laagste trap, bij de Ieren, als enige voeding aardappels overblijven. Daarbij wordt dan algemeen slappe thee met misschien wat suiker, melk of brandewijn erin gedronken. Thee geldt in Engeland en zelfs in Ierland als een even noodzakelijke en onontbeerlijke drank als bij ons koffie, en waar geen thee meer gedronken wordt, daar heerst de bitterste armoede. Dit alles echter onder voorwaarde dat de arbeider

werk heeft. Is dat niet het geval, dan is hij geheel aan het noodlot overgeleverd en eet wat men hem geeft, wat hij bij elkaar bedelt of... wat hij steelt. En als hij niets krijgt, verhongert hij, zoals wij al eerder zagen. Het is natuurlijk duidelijk dat kwaliteit zowel als kwantiteit van de voeding van het loon afhangt en dat onder de slechter betaalde arbeiders, vooral als zij een groot gezin hebben, ook bij volop werk hongersnood heerst. En het aantal van deze slechter betaalde arbeiders is zeer groot. Vooral in Londen waar de concurrentie onder de arbeiders even sterk toeneemt als de bevolking, is deze klasse zeer talrijk, maar in alle andere steden vinden wij haar ook. Daar wordt dan naar allerlei uitwegen gezocht: bij gebrek aan andere voeding eet men aardappelschillen, groenteafval, rotte vruchten[27] en wordt alles waarin nog- maar een atoom voedingsstof vermoed wordt, gretig bijeengeraapt. En als het weekloon voor het einde van de week op is, komt het vaak genoeg voor dat het gezin de laatste dagen van die week helemaal geen voeding heeft of net zoveel als dringend noodzakelijk is om niet dood te hongeren. Een dergelijke leefwijze kan natuurlijk alleen maar op grote schaal ziekten veroorzaken. Wanneer dat gebeurt, wanneer de man van wiens arbeid de familie hoofdzakelijk leeft en wiens dagelijks ingespannen werken het meest voeding eist, die er dus ook het eerst bij neervalt, — wanneer deze man tenslotte ziek wordt, dan is de nood ook werkelijk groot en dan komt de hondsheid waarmee de maatschappij haar leden juist op dat ogenblik in de steek laat, wanneer zij haar ondersteuning het meest nodig hebben, eerst recht in alle schrilheid naar voren.

Laten wij nu tot slot de aangehaalde feiten nog eens kort samenvatten. De grote steden zijn hoofdzakelijk door arbeiders bevolkt, want in het gunstigste geval is er één bourgeois op twee, maar vaak ook op drie, hier en daar op vier arbeiders. Deze arbeiders zijn volkomen bezitloos en leven van het arbeidsloon bijna altijd van de hand in de tand. De geheel in losse atomen uiteengevallen maatschappij bekommert zich niet om hen, laat het aan hen over om voor zichzelf en hun familie te zorgen, maar onthoudt hen niettemin de middelen om dit op een effectieve en duurzame manier te kunnen doen. Iedere arbeider, ook de beste, is daardoor voortdurend blootgesteld aan het gevaar van werkloosheid dat hongerdood betekent en velen gaan daaraan ten onder. De woningen van de arbeiders zijn altijd slecht van ligging, slecht gebouwd, slecht onderhouden, slecht geventileerd, vochtig en ongezond. De inwoners zijn op de kleinste oppervlakte samengeperst en meestal slaapt minstens één familie in één vertrek. De inrichting der woningen 'is in grotere of kleinere mate armelijk, tot en met het volledig ontbreken van zelfs de meest noodzakelijke meubels. De kleding van de arbeiders is eveneens gewoonlijk armelijk en een grote massa loopt in lompen. De voeding is in het algemeen slecht, vaak ongenietbaar en in vele gevallen althans bij tijd en wijle ontoereikend, zodat in het uiterste geval de hongerdood intreedt. De arbeidersklasse in de grote steden biedt dus een beeld van zeer verschillende levensomstandigheden die kunnen variëren van, in het gunstigste geval, een tijdelijk draaglijk bestaan: voor harde arbeid goed loon en een goede woning en geen bepaald slechte voeding — dit alles goed en draaglijk, gezien vanuit arbeidersstandpunt natuurlijk — tot aan in het ergste geval, bittere ellende die tot dakloosheid en hongerdood leiden kan. Het gemiddelde ligt echter veel dichterbij het ergste, dan bij het gunstigste geval. Bovendien zijn met deze schaal van mogelijke omstandigheden geen vaste groepen aan te geven, zodat men zou kunnen zeggen: deze groep van arbeiders heeft het goed en die slecht, zo was het en zo zal het blijven. Neen, ook wanneer dit hier en daar het geval is, indien enkele arbeidstakken als geheel in geen voordeliger positie zijn dan andere, dan wisselt de toestand van de arbeiders in iedere branche toch zo sterk, dat het iedere afzonderlijke arbeider kan overkomen de hele ladder van betrekkelijk comfort tot uiterste nood, ja zelfs tot de hongerdood te moeten afdalen. Bijna iedere Engelse proletariër kan dan ook meepraten van belangrijke lotswisselingen. De oorzaken daarvan willen wij nu iets nader beschouwen.

Noten:

- [1] (1892) Dat was voor bijna 50 jaar, in de tijd van de schilderachtige zeilschepen. Deze liggen nu - voor zover er nog enkele in Londen komen — in de dokken en de Theems ligt vol met door roet bedekte, lelijke stoomschepen. — (Noot van Engels.)
- [2] Sinds ik de nu volgende beschrijving gaf, kwam mij een artikel over de Londense arbeiderswijken in het *Illuminated Magazine* (oktober 1844) onder ogen, dat op vele plaatsen bijna woordelijk, maar ook overigens naar inhoud overal met mijn schildering volkomen overeenstemt. De titel is *The Dwellings of the Poor, from the notebook of M.D.* (De huisvesting der armen, uit het notitieboek van een doctor in de medicijnen'.) — (Noot van Engels)
- [3] De 'betere' wijken van Londen. — Red.
- [4] Engels citeert een bericht van predikant Alston, dat voor het eerst verscheen in het radikaal-burgerlijk orgaan *The Weekly Dispatch* en daarna overgedrukt werd in de chartistenkrant *The Northern Star*. Nr. 338 van 4 mei 1844. — Red.
- [5] Coroner — lijkschouwer. — Red.
- [6] Asiel voor daklozen. — Red.
- [7] Engeland, Schotland en Ierland. — Red.
- [8] Geciteerd bij Dr. W. P. Alison, F.R.S.E., lid en voormalig president van het 'Royal College of Physicians' enz. *Observations on the Management of the Poor in Scotland and its Effects on the Health of Great Towns* (Beschouwingen over de armenverzorging in Schotland en haar uitwerking op de gezondheidstoestand in grote steden), Edinburgh 1840. De auteur is een vrome Tory en de broer van de historicus Archibald Alison. — (Noot van Engels.)
- [9] Commissie voor godsdienstonderwijs. — Red.
- [10] Report to the Home Secretary from the Poor-Law Commissioners, on an Inquiry into the Sanitary Condition of the Labouring Classes of Great Britain. With Appendices, Presented to both Houses of Parliament in July 1842 (Bericht van de Armenwetcommissie aan de Minister van Binnenlandse Zaken over een onderzoek naar de hygiënische toestand van de werkende klassen in Groot-Brittannië. Met bijlagen. In juli 1842 aan beide Kamers van het parlement voorgelegd.) in drie foliobanden. Verzameld en samengesteld uit medische rapporten door Edwin Cladwick, secretaris van de Armenwetcommissie. — (Noot van Engels.)
- [11] *The Artizan*, 1843, oktobernummer. Een maandblad. — (Noot van Engels.)
- [12] *Arts and Artisans at Home and Abroad* (Handwerk en handwerkers in binnen- en buitenland) door J. G. Symons. Edinburgh 1839. De auteur, zelf een Schot naar het schijnt, is liberaal en dus fanatiek tegen elke zelfstandige arbeidersbeweging vooringenomen. De hierboven geciteerde passages zijn te vinden op blz. 116 e.v. — (Noot van Engels.)
- [13] Woningscommissie. — Red.
- [14] Overal waar zonder nadere aanduiding van mijlen sprake is, zijn Engelse mijlen bedoeld, waarvan er 69,5 graad van de equator en dus ongeveer vijf in een Duitse mijl gaan. — (Noot van Engels.)
- [15] Men vergeete niet dat deze 'kelders' geen bergruimten, maar woningen voor mensen zijn. — (Noot van Engels.)
- [16] Het door Engels geciteerde rapport van een door inwoners van Huddersfield op 19 juli 1844 gekozen comité voor onderzoek naar de sanitaire toestanden in de stad werd gepubliceerd in *The Northern Star*. Nr. 352 van 10 augustus 1844. — Red.
- [17] Kersall-Moor is een heuvel in de buurt van Manchester waar arbeidersvergaderingen plaatsvonden. Engels noemt deze heuvel de 'Heilige berg' naar de analogie van de Heilige berg in het oude Rome, waarop zich volgens de overlevering in 494 vóór onze jaartelling de tegen de patriciërs in opstand gekomen plebejers terugtrokken. — Red.
- [18] *The Moral and Physical Condition of the Working Classes, employed in the Cotton Manufacture in Manchester* (De zedelijke en lichamelijke toestand van de arbeidende klassen,

werkzaam in de katoenindustrie in Manchester), door James Ph. Key, Dr. Med. 2de druk, 1832. — Hij verwacht de arbeidersklasse als geheel met de fabrieksarbeiders; verder een voortreffelijk werk. — (Noot van Engels.)

[19] Heloten — horigen van de staat Sparta, die de grond bewerkten. In feite slaven. — Red.

[20] En toch beweerde eens een wijze Engelse liberaal — in het rapport van de Children's Employment Commission (commissie van onderzoek naar kinderarbeid) — dat deze hofjes een meesterstukje van stedebouw zijn omdat ze, net als enkele pleintjes, de ventilatie en luchtcirculatie zouden verbeteren! Zeker, als elk hofje twee of vier brede, naar boven open, tegenover elkaar gelegen toegangen had, waardoor lucht kon stromen: maar ze hebben er nooit twee, zelden één die open is en bijna allen slechts smalle overdekte ingangen. — (Noot van Engels.)

[21] Dr. Kay, t.a.p. — (Noot van Engels.)

[22] Nassau W. Senior: Letters on the Factory Act to the Rt. Hon. the President of the Board of Trade (Brieven over de fabriekswet aan de Hoogedelgestrenge Heer Minister van Handel) (Chas. Poulett Thomson Esq.) London, 1837, pag. 24. — (Noot van Engels.)

[23] Kay, t.a.p., blz. 32. — (Noot van Engels.)

[24] P. Gaskell: The Manufacturing Population of England, its Moral, Social and Physical Conditions, and the Changes which have arisen from the Use of Steam Machinery; with an 'Examination of Infant Labour. 'Fiat Justitia' 1833. (De fabrieksarbeidersbevolking van Engeland, haar morele, sociale en lichamelijke toestand en de veranderingen daarin, door het gebruik van de stoommachine veroorzaakt. Met een onderzoek naar de kinderarbeid. 'Opdat gerechtigheid heerse' — 1833.) — Het schildert hoofdzakelijk de toestand der arbeiders in Lancashire. De auteur is liberaal, maar hij schreef in een tijd dat het nog niet tot het liberalisme behoorde om het geluk van de arbeiders te prijzen. Daardoor is hij nog onbevangen en mag oog hebben voor de huidige wantoestanden, in het bijzonder voor die van het fabrieksstelsel. Hij schreef dan ook voordat de Factories Inquiry Commission (Fabrieksonderzoekscommissie) bestond en ontleent aan onbetrouwbare bronnen veel, later door het rapport van deze commissie weerlegde beweringen. Dit werk dat als geheel wel goed is, moet daarom en omdat hij, evenals Kay, de arbeidersklasse als geheel verwacht met de fabrieksarbeider in het bijzonder, wanneer het details betreft, slechts met voorzichtigheid gebruikt worden. De ontwikkelingsgeschiedenis van het proletariaat, die in de Inleiding geschilderd wordt, is hoofdzakelijk aan dit werk ontleend. — (Noot van Engels.)

[25] Thomas Carlyle, Chartism, London 1840, pag. 28. Zie over Carlyle ook de noten verderop.

[26] Allemaal net als bij ons. — Red.

[27] Weekly Dispatch, april of mei 1844, volgens een rapport van Dr. Southwood Smith over de toestand der armen in Londen. — (Noot van Engels.)

De concurrentie

Wij hebben in de Inleiding gezien hoe de concurrentie direct in het begin van de industriële ontwikkeling het proletariaat deed ontstaan door, toen de vraag naar gewezen stoffen toenam, het weefloon te verhogen, hetgeen de thuiswevende boeren er toe bracht hun landbouwbedrijfje op te geven om aan de weefstoel des te meer te kunnen gaan verdienen. Wij zagen hoe de concurrentie de kleine boeren door het systeem van de grote landbouw verdrong, ze tot proletariërs verlaagde en toen gedeeltelijk naar de steden aantrok. Wij zagen verder hoe de concurrentie de kleine bourgeoisie grotendeels ruïneerde en eveneens tot proletariërs verlaagde, hoe zij het kapitaal in handen van enkelen, en de bevolking in de grote steden centraliseerde. Dat zijn de verschillende wegen en middelen waarmee de concurrentie, toen zij in de moderne industrie tot volle ontplooiing en tot vrije ontwikkeling van al haar consequenties kwam, het proletariaat in het leven riep en uitbreidde. Wij zullen nu haar invloed op het reeds bestaande proletariaat nagaan. En hier moeten wij eerst de gevolgen bezien van de concurrentie van de afzonderlijke arbeiders onderling.

De concurrentie is de meest volkomen uitdrukking van de oorlog van allen tegen allen, die de moderne burgerlijke maatschappij beheerst. Deze oorlog, een oorlog om het leven, om het bestaan, om alles, dus in geval van nood ook een strijd op leven en dood, bestaat niet slechts tussen de verschillende klassen van de samenleving, maar ook tussen de leden van deze klassen onderling. Ieder staat de anderen in de weg en iedereen probeert dus ook allen die hem in de weg staan, te verdringen en hun plaats te bezetten. De arbeiders concurreren onderling net zo, als de bourgeois onderling concurreren. De machineweaver concurreert tegen de handweaver, de werkloze of slecht betaalde handweaver tegen de werkenden of beter betaalden en probeert ze te verdringen. Deze concurrentie van de arbeiders onderling is echter voor de arbeiders de ergste kant van de huidige verhoudingen en in handen van de bourgeoisie het scherpste wapen tegen het proletariaat. Vandaar het streven van de arbeiders om deze concurrentie op te heffen door zich te verenigen en vandaar de woede van de bourgeoisie tegen deze bonden en haar triomf bij iedere klap die eraan wordt toegebracht.

De proletariër is hulpeloos; op zichzelf aangewezen kan hij geen dag leven. De bourgeoisie heeft zich het monopolie aangematigd over alle levensmiddelen, in de ruimste zin van dit woord. Wat de proletariër nodig heeft, kan hij slechts krijgen van deze bourgeoisie wier monopolie door de staatsmacht wondt beschermd. De proletariër is dus in rechte en in feite de slaaf van de bourgeoisie; zij kan over zijn leven en zijn dood beschikken. Zij biedt haar levensmiddelen aan, maar voor een 'equivalent', voor zijn arbeid; zij laat hem daarbij zelfs nog de schijn alsof hij uit vrije wil handelt, alsof hij als mondig mens, vrij en zonder dwang ermee instemmen zou een verdrag met haar af te sluiten. Een mooie vrijheid is dat, waarbij de proletariër geen andere keus heeft dan om met de voorwaarden die de bourgeoisie hem stelt, in te stemmen óf ... te verhongeren, dood te vriezen of zich naakt bij de dieren in het bos te voegen! Het is een mooi 'equivalent', waarvan de omvang geheel en al afhangt van de vriendelijkheid van de bourgeoisie! En is de proletariër zo gek om liever te verhongeren dan zich — naar de 'billijke' voorstellen van de bourgeois zijn 'natuurlijke meerdere'[1] — te willen schikken, welnu een ander is makkelijk te vinden, er zijn genoeg proletariërs in de wereld, niet allemaal zijn zij zo gek, niet allemaal geven zij de voorkeur aan de dood boven het leven.

Daar hebben we nu de concurrentie van de arbeiders onderling. Als alle proletariërs maar als hun wil uitspraken, liever te verhongeren dan voor de bourgeoisie te werken, zou deze haar monopolie al hebben moeten afstaan. Maar dat is niet het geval, het is zelfs een vrijwel onmogelijk geval en daarom is de bourgeoisie dan ook nog in goede doen. Er is slechts een

grens voor deze concurrentie van de arbeiders echter: geen arbeider zal voor minder willen werken dan hij voor zijn bestaan nodig heeft, als hij nu eenmaal verhongeren moet zal hij liever werkeloos dan werkend willen verhongeren. Wel is deze grens betrekkelijk want de een heeft meer nodig dan de ander, de een is aan meer gerief gewend dan de ander; de Engelsman die nog een beetje beschaafd is, heeft meer nodig dan de Ier die in lompen loopt, aardappels eet en in een zwijnenstal slaapt. Maar dat verhindert de Ier niet tegen de Engelsman te concurreren en zo langzamerhand het loon en daarmee de graad van beschaving van de Engelse arbeider tot op het Ierse peil neer te drukken. Bepaalde soorten werk vereisen een zekere graad van beschaving en daartoe behoort bijna iedere industriële arbeid. Daarom moet hier het loon reeds in het belang van de bourgeoisie zelf zó hoog zijn, dat het de arbeider veroorlooft om in deze sfeer te blijven. De kortgeleden geïmmigreerde, in de eerste de beste stal huizende Ier, die zelfs uit een draaglijke woning iedere week op straat gezet wordt, omdat hij alles verzuipt en de huur niet betalen kan, zou een slechte fabrieksarbeider zijn. Daarom moeten de fabrieksarbeiders zoveel ontvangen dat zij hun kinderen tot regelmatige arbeid kunnen opvoeden, maar ook niet meer, opdat zij het loon van hun kinderen niet zullen kunnen ontberen en ze wat anders zullen laten worden dan gewoon arbeider. Ook hier is de grens — het minimum aan loon — betrekkelijk; waar ieder in het gezin werkt, kan ieder afzonderlijk minder loon ontvangen, en de bourgeoisie heeft van de haar door de machinearbeid geboden gelegenheid om de lonen te drukken door het te werk stellen en productief maken van vrouwen en kinderen, ruimschoots gebruik gemaakt. Natuurlijk is niet iedereen in elk gezin tot werken in staat en zo'n gezin zou er slecht aan toe zijn, als het ging werken voor het minimumloon dat berekend is voor een geheel tot werken in staat zijnd gezin. Daarom schommelt het loon hier om een gemiddelde waarbij het een geheel tot werken in staat zijnd gezin tamelijk goed, een gezin met een kleiner aantal voor arbeid geschikte leden tamelijk slecht gaat. Maar in het ergste geval zal iedere arbeider liever een klein beetje luxe of beschaving waaraan hij gewend was, opgeven om slechts zijn naakte bestaan te kunnen rekken; hij zal liever in een varkenshok kruipen dan helemaal dakloos zijn, liever in lompen dan helemaal zonder kleren rondlopen en liever alleen aardappels eten dan doodhonger. Hij zal liever, in de hoop op betere tijden, met half loon genoeg nemen dan rustig op straat te gaan zitten en voor de ogen van de wereld te sterven zoals zoveel brodelozen dat gedaan hebben. Dit beetje dus, dit ietsje meer dan niets, dat is het minimum aan loon. En als er meer arbeiders voorhanden zijn dan het de bourgeoisie goedgeeft te werk te stellen, wanneer er dus aan het eind van de concurrentiestrijd toch nog een aantal overblijft, dat geen werk kan vinden, dan moet dit aantal maar verhongeren. Want de bourgeois zal hen toch heus geen werk geven als het product van hun arbeid niet met voordeel verkocht kan worden.

Wij zien hier dus wat het minimumloon is. Het maximum wordt bepaald door de concurrentie van de bourgeois tegen elkaar, want wij zagen immers hoe ook zij concurreren. De bourgeois kan zijn kapitaal alleen door handel of industrie vergroten en voor beide doeleinden heeft hij arbeiders nodig. Zelfs wanneer hij zijn geld op rente zet, heeft hij hen indirect nodig want zonder handel en industrie zou niemand hem er rente voor geven, zou niemand het kunnen gebruiken. Dus heeft de bourgeois weliswaar de proletariër nodig, maar niet voor zijn onmiddellijk bestaan — hij zou namelijk zijn kapitaal kunnen verteren — doch zoals men een handelsartikel of een lastdier gebruikt, ter verrijking. De proletariër verwerkt voor de bourgeois de waren die deze met voordeel verkoopt. Wanneer dus de vraag naar deze waren toeneemt, zodat de tegen elkaar concurrerende arbeiders allen werk vinden en er zelfs misschien enkele te weinig zijn, dan valt de concurrentie onder de arbeiders weg en begint de bourgeoisie onderling te concurreren. De kapitalist die arbeiders zoekt, weet heel goed dat hij met de prijzen die door de toegenomen vraag de hoogte ingaan, grotere winst maakt en dan betaalt hij ook liever wat meer loon, dan zich de hele winst te zien ontgaan; hij gooit dus met

de worst naar de ham en als hij die ham nu maar krijgt, gunt hij de proletariër graag de worst. Zo kaapt de ene kapitalist de andere de arbeiders af en het loon stijgt. Maar slechts zoveel als de grotere vraag veroorlooft, want als de kapitalist die wel van zijn buitengewone winst wat opoffert, gedwongen wordt ook van zijn gewone, d.w.z. gemiddelde winst iets prijs te geven, wacht hij er zich wel voor om hogere lonen te betalen dan de gemiddelde.

Hieruit kunnen wij het gemiddelde loon bepalen. Bij doorsnee verhoudingen, d.i. wanneer noch de arbeiders noch de kapitalisten bijzondere redenen hebben om elkaar scherp te beconcurreren, wanneer er precies zoveel arbeiders voorhanden zijn, als er te werk gesteld kunnen worden om de waren te produceren waarnaar juist vraag is, zal het loon iets boven het minimum liggen. Hoeveel daarboven zal van de doorsnee behoeften en de graad van beschaving van de arbeiders afhangen. Als de arbeiders gewoon zijn om meermaals per week vlees te eten, zullen de kapitalisten zich erin moeten schikken hen zoveel loon te betalen dat een dergelijke voeding bereikbaar wordt. Niet minder, omdat de arbeiders niet onderling concurreren en dus ook geen reden hebben om met minder genoeg te nemen; niet méér, omdat bij gebrek aan concurrentie onder de kapitalisten voor dezen geen aanleiding bestaat om de arbeiders door buitengewone gunsten aan te trekken.

De omvang van de doorsnee behoeften en de gemiddelde beschaving van de arbeiders is door de gecompliceerde verhoudingen in de huidige Engelse industrie zeer ingewikkeld en verschillend voor de verschillende arbeidersklassen geworden zoals hierboven reeds werd aangeduid. Ondertussen vereist het meeste werk in de industrie thans een bepaalde bekwaamheid en regelmaat die dan ook een zekere mate van beschaafdheid eisen, en daarom moet het gemiddelde loon zó zijn dat het de arbeider ertoe brengt om zich deze bekwaamheid te verwerven en zich aan deze regelmaat van de arbeid te onderwerpen. Vandaar dan dat het loon van de industriearbeiders gemiddeld hoger ligt dan dat van gewone lastdragers, dagloners enz. en vooral hoger dan dat van de arbeiders op het platteland, waartoe ongetwijfeld ook de duurte van de levensmiddelen in de steden het hare bijdraagt.

Of om het nu eens duidelijk te zeggen: de arbeider is rechtens en in feite de slaaf van de bezittende klasse, van de bourgeoisie, en wel zo zeer dat hij als een waar verkocht wordt en als een waar in prijs stijgt en daalt. Als de vraag naar arbeiders toeneemt, stijgt de arbeider in prijs; neemt die vraag af, dan daalt de prijs van hen. Daalt de prijs zo erg dat een aantal arbeiders niet verkoopbaar is en 'in voorraad blijven', dan blijven ze maar liggen en daar ze van liggen alleen niet kunnen leven, sterven ze van honger. Want, om het met de woorden van de volkshuishoudkundigen te zeggen, de voor hun onderhoud gemaakte kosten zouden zich niet 'reproduceren', dat zou weggesmeten geld zijn en daarvoor geeft geen mens zijn kapitaal. En in zoverre heeft de heer Malthus met zijn bevolkingstheorie volkomen gelijk. Heel het verschil met de oude, onverholen slavernij is slechts dat de tegenwoordige arbeider vrij schijnt te zijn, omdat hij niet in zijn geheel verkocht wordt, maar alleen in stukjes: per dag, per week, per jaar, en omdat niet één eigenaar hem aan een andere verkoopt, maar hij zichzelf op deze wijze verkopen moet omdat hij niet de slaaf van een enkeling maar van de hele bezittende klasse is. Voor hem blijft de zaak in wezen gelijk, want hoewel deze schijn van vrijheid hem enerzijds enige werkelijke vrijheid schenken moet, zit er anderzijds het nadeel aan dat geen mens hem zijn onderhoud garandeert en dat hij door zijn heer, de bourgeoisie, ieder ogenblik verstoten en aan de hongerdood overgeleverd kan worden, zodra de bourgeoisie geen belang meer heeft bij zijn werk, bij zijn bestaan. De bourgeoisie gaat het daarentegen bij deze stand van zaken veel beter dan bij de oude slavernij; zij kan haar mensen afdanken als ze daar lust in heeft, zonder daarbij belegd kapitaal te verliezen en zij krijgt

tenslotte het werk nog veel goedkoper dan slaven het ooit zouden kunnen leveren, zoals Adam Smith[2] de bourgeoisie tot troost voorrekent.

Hieruit volgt dan ook, dat Adam Smith volkomen gelijk heeft wanneer hij elders de stelling poneert 'dat de vraag naar arbeiders, precies als de vraag naar elk ander artikel, de productie van arbeiders, de hoeveelheid voortgebrachte mensen regelt, deze productie versnelt wanneer zij te langzaam gaat en vertraagt wanneer zij te snel voortschrijdt.'

Precies als met ieder ander handelsartikel: is er te weinig dan stijgt de prijs, d.i. het loon, het gaat de arbeiders beter, het aantal huwelijken neemt toe, er worden meer mensen voortgebracht, er groeien meer kinderen op totdat er genoeg arbeiders geproduceerd zijn. Is er te veel dan dalen de prijzen, er ontstaat werkloosheid, ellende, hongersnood en als gevolg daarvan epidemieën die de 'overbodige bevolking' wegmaaien. En Malthus die bovengenoemde stelling van Smith verder ontwikkelt, heeft eveneens op zijn manier gelijk wanneer hij beweert dat er steeds overbodige bevolking is en dat er altijd te veel mensen op de wereld zijn; hij heeft pas ongelijk wanneer hij beweert dat er meer mensen zijn dan er met de voorhanden levensmiddelen gevoed zouden kunnen worden. De overbodige bevolking wordt veeleer veroorzaakt door de concurrentie van de arbeiders onderling, die iedere arbeider afzonderlijk dwingt om dagelijks zo veel te werken als zijn krachten ook maar enigszins toelaten. Wanneer een fabrikant dagelijks tien arbeiders negen uur lang werk kan geven, kan hij, als de arbeiders dagelijks tien uur werken, slechts negen werk geven en verliest de tiende zijn brood. En wanneer de fabrikant in een tijd van weinig vraag naar arbeidskrachten die negen arbeiders door bedreiging met ontslag kan dwingen om voor hetzelfde loon dagelijks een uur meer, dus tien uur, te werken dan ontslaat hij de tiende en spaart dus diens loon. Zoals hier in het klein gaat het bij een natie in het groot. De door de onderlinge concurrentie van de arbeiders ten top gevoerde prestaties van ieder afzonderlijk, de arbeidsdeling, de invoering van machines en de exploitatie van de natuurkrachten, maken een massa arbeiders brodeloos. Maar deze brodeloze arbeiders raken buiten de markt: zij kunnen niets meer kopen en de vroeger door hen verbruikte hoeveelheid handelswaren wordt nu niet meer verlangd en behoeft dus niet meer geproduceerd te worden. De vroeger bij deze productie betrokken arbeiders worden dus ook weer brodeloos en vallen uit de markt. En zo gaat dat steeds verder, steeds dezelfde kringloop, of eigenlijk, zo zou het gaan wanneer niet andere omstandigheden tussenbeide kwamen. De invoering van de bovengenoemde industriële hulpmiddelen om de productie op te voeren, leidt namelijk op den duur tot lagere prijzen van de geproduceerde artikelen en tengevolge daarvan tot een groter verbruik zodat een groot deel van de brodeloos geworden arbeiders, hoewel dan ook na lang lijden, eindelijk toch weer werk vindt in nieuwe productietakken. Komt hier dan nog, zoals dat in Engeland de laatste zestig jaar gebeurde, de verovering van vreemde markten bij zodat de vraag naar fabriekswaaren voortdurend en snel toeneemt, dan neemt ook de vraag naar arbeiders toe en daarmee in dezelfde verhouding de bevolking. In plaats van te dalen, is het inwonertal van het Britse Rijk dan ook razend snel toegenomen en het neemt nog steeds toe. En ondanks alle toenemende uitbreiding van de industrie, ondanks alle, in het algemeen stijgende vraag naar arbeiders heeft Engeland, volgens de uitlatingen van de officiële partijen (d.i. van Tories, Whigs[3] en radicalen), toch nog voortdurend een overtallige en overbodige bevolking en is dus toch het algemeen de concurrentie onder de arbeiders voortdurend groter dan de concurrentie om arbeiders.

Waar komt deze tegenstrijdigheid vandaan? Uit het wezen van de industrie en concurrentie en de daaruit voortvloeiende handelscrises. Bij de huidige ordeloze productie en distributie van de levensmiddelen waarbij het niet om de directe bevrediging van behoeften maar om de geldwinning begonnen is, bij het systeem, in overeenstemming waarmee ieder op eigen

gelegenheid werkt en zich verrijkt, moeten wel elk ogenblik stagnaties optreden. Engeland bv. verzorgt een hele reeks landen met de meest verschillende waren. Zelfs wanneer een fabrikant nu weet hoeveel van ieder artikel in elk land afzonderlijk jaarlijks verbruikt wordt, weet hij nog niet hoe omvangrijk de voorraden daar op een bepaald moment zijn en nog veel minder hoeveel zijn concurrenten daarheen zenden. Hij kan uitsluitend uit het verloop van de eeuwig schommelende prijzen een onzekere conclusie trekken betreffende voorraden en behoeften, hij moet er zijn waren op goed geluk beensturen. Alles geschiedt blindelings en lukraak, min of meer slechts bij toeval. Op het kleinste gunstige bericht afgaande, stuurt ieder wat hij maar kan en het duurt niet lang of zo'n markt is overvoerd van waren, de afzet stagneert, er komt geen geld meer binnen, de prijzen vallen en de Engelse industrie heeft geen werk meer voor haar arbeiders. In het begin van de industriële ontwikkeling beperkten deze stagnaties zich tot enkele takken van fabricage en tot enkele markten. Maar door de centraliserende werking van de concurrentie die de in een bepaalde tak van beroep brodeloos geworden arbeiders naar de het gemakkelijkst te leren andere beroepen drijft en de op de ene markt niet meer te plaatsen waren op andere markten werpt en daardoor de afzonderlijke, kleine crises langzamerhand dichterbij elkaar brengt, zijn deze gaandeweg tot één enkele keten van periodiek terugkerende crises verenigd. Een dergelijke crisis pleegt om de vijf jaar op een korte periode van bloei en algemene wel, stand te volgen. De binnenlandse zowel als de vreemde markten liggen vol smet goederen van Engels fabricaat en kunnen deze slechts langzaam verbruiken. De industriële ontwikkeling stagneert in bijna alle takken; de kleinere fabrikanten en handelaars die niet bestand zijn tegen het uitblijven van hun in omloop zijnde kapitaal, gaan failliet de grotere onderbreken gedurende de ergste tijd het zaken doen en zetten hun machines stil of laten slechts 'korte tijd' werken, bv. slechts halve dagen. Het loon daalt door de concurrentie van de brodelozen, de verkorting van de arbeidstijd en het ontbreken van winstgevendende warenomzet. Onder de arbeiders verspreidt zich algemene ellende, de eventuele spaarduitjes van enkelen zijn snel verteerd, de deuren van de liefdadigheidsinstellingen worden platgelopen, de armenbelasting wordt verdubbeld en verdrievoudigd maar blijft ontoereikend, het aantal verhongerden neemt toe en plotseling treedt heel de 'overbodige' bevolking in zijn schrikwekkende omvang aan het licht. Dat duurt zo een tijdlang; de 'overtolligen' slaan zich er zo goed als het gaat door of slaan zich er niet door; weldadigheid en armenwetten helpen velen hun bestaan moeizaam voort te slepen; anderen vinden hier en daar een karig levensonderhoud — en met hoe weinig kan een mens toch een tijdlang uitkomen! — in takken van beroep waarin de concurrentie vooralsnog niet zo ver doordrong en die verder van de industrie af staan. Langzamerhand wordt de stand van zaken gunstiger: de opeengehoopte warenvoorraden worden verbruikt, de algemene neerslachtigheid in handels- en industriekringen verhindert een te snel opvullen van de bressen, totdat tenslotte stijgende prijzen en de van alle kanten komende gunstige berichten een herstel van de activiteit bewerkstelligen. De markten liggen meestal ver af; voordat de eerste nieuwe aanvoer daar ter plaatse kan aankomen, stijgt de vraag voortdurend en daarmee de prijzen; men vecht om de eerst, aangekomen partijen waren en de eerste transacties verlevendigen de markt nog meer, de nog te verwachten aanvoer belooft nog hogere prijzen, men begint, in afwachting van verdere prijsstijging, op speculatie te kopen en zo de voor consumptie bestemde goederen juist wanneer zij het meest nodig zijn, aan het verbruik te onttrekken. Door de speculatie stijgen de prijzen nog meer, aangezien zij anderen aanmoedigt in te kopen en nieuw aangevoerde goederen aan de omsloop onttrekt. Dit alles wordt naar Engeland bericht: de fabrikanten gaan weer vlot werken, nieuwe fabrieken worden ingericht en alle middelen worden aangewend om van de gunstige tijd gebruik te maken. De speculatie begint ook hier en met precies dezelfde uitwerking als op de vreemde markten: de prijzen stijgen, waren worden aan het verbruik onttrokken en deze beide factoren zetten de industriële productie tot de grootste krachtsinspanning aan. Dan komen de 'onsolide' speculanten die met fictief

kapitaal werken, van krediet leven en geruïneerd zijn wanneer ze niet onmiddellijk vlot kunnen verkopen. Zij storten zich in deze algemene, ordeloze wedloop om financiële winst, vergroten de wanorde en gejaagdheid door hun onbeteugelde hartstochten, waardoor prijzen en productie tot het waanzinnige omhoog worden gedreven — een dolle jacht die ook de kalmsten en meest ervarenen meesleept; er wordt getimmerd, geweven en gesponnen als gold het de hele mensheid opnieuw uit te rusten en als of er een paar duizend miljoen nieuwe consumenten op de maan waren ontdekt. Plotseling beginnen ginds de onsolide speculanten die geld nodig hebben, te verkopen — onder de marktprijs, wel te verstaan, want er is haast bij de zaak — en op de ene verkoop volgen andere, de prijzen gaan schommelen, de speculanten gooien verschrikt hun goederen op de markt, de markt raakt in wanorde, het krediet is ondermijnd, het ene handelshuis na het andere staakt zijn betalingen, bankroet volgt op bankroet en men ontdekt dat driemaal zoveel waren voorhanden en onderweg zijn als voor de consumptie nodig zou zijn. De berichten komen naar Engeland waar intussen nog altijd met alle macht geproduceerd wordt — een panische schrik maakt zich ook hier van de gemoederen meester, de faillissementen daarginds hebben andere in Engeland tengevolge, de stagnatie brengt nog een groot aantal huizen ten val, uit angst worden ook hier alle voorraden opeens op de markt geworpen waardoor de schrik nog groter wordt. Dat is het begin van de crisis die dan weer precies net zo verloopt als de vorige om later weer in een periode van bloei om te slaan. Zo gaat dat maar door: bloei, crisis, bloei, crisis. En deze eeuwige kringloop waarin de Engelse industrie zich beweegt, pleegt zich, zoals gezegd, telkens in vijf of zes jaar te voltrekken.

Hieruit volgt dat de Engelse industrie ten allen tijde, behalve in de korte perioden van hoogste opbloei, een reserve van werkloze arbeiders moet hebben om juist in de drukste maanden de door de markt verlangde hoeveelheden waren te kunnen voortbrengen. Deze reserve is groter of kleiner naar gelang de toestand van de markt in mindere of in meerdere mate het tewerkstellen van een deel daarvan vereist. En al kunnen op het moment van de markt de landbouwdistricten, Ierland en de minder in de opleving betrokken takken van arbeid althans tijdelijk een aantal werkkrachten leveren, toch vormen deze enerzijds een minderheid en anderzijds behoren zij eveneens tot de reserve, zij het dan met dit verschil dat pas een eventuele opleving toont dat zij daartoe behoren. Wanneer zij naar de levendiger takken van arbeid overgaan, bekrimpt men zich thuis iets om hun uitvallen minder te bemerken (men werkt langer, stelt vrouwen en jongeren te werk) en wanneer zij bij het intreden van de crisis ontslagen thuishomen ontdekken zij dat hun plaats bezet is en zij zelf — voor het grootste deel tenminste — overbodig zijn. Deze reserve waartoe tijdens een crisis een enorme massa en in de perioden die men als gemiddelde tussen bloei en crisis kan beschouwen, altijd nog een behoorlijk aantal mensen behoren — dat is de ‘overtollige bevolking’ van Engeland die met bedelen en stelen, straatvegen, het ophalen van paardenmest, kruien of het rijden met een ezelwagen, straatventen of kleine gelegenheidskarweitjes het armzalig bestaan rekt. Men ziet in alle grote steden massa’s van zulke lieden die zó door bij gelegenheid eens een kleinigheid te verdienen ‘lijf en ziel bij elkaar houden’ zoals de Engelsen zeggen. Het is merkwaardig tot welke takken van beroep deze ‘overbodige bevolking’ zijn toevlucht neemt. De Londense straatvegers (crossing sweeps) zijn wereldbekend. Tot dusverre werden echter niet alleen deze kruiswegen maar in andere grote steden ook de hoofdstraten geveegd door werklozen, die daarvoor door de armenzorg of straatreinigingsdienst werden aangenomen. Thans heeft men echter een machine die dagelijks door de straten ratelt en de werklozen deze tak van beroep verzuurd heeft. Op de grote toegangswegen tot de steden waar veel wagenverkeer is, ziet men talrijke lieden met kleine karretjes, die met levensgevaar de verse paardenmest tussen de voorbijrollende koetsen en omnibussen wegschrapen en voor verkoop inzamelen; zij moeten daarvoor vaak nog elke week een paar shilling betalen aan de dienst die de straten beheert, en

in vele plaatsen is het geheel verboden omdat anders het door deze dienst opgehaalde straatvuil niet genoeg paardenmest zou bevatten om het nog als mest te kunnen verkopen. Gelukkig zijn de ‘overtolligen’ die een kruiwagen kunnen bemachtigen en er vrachtjes mee kunnen vervoeren, nog gelukkiger zijn diegenen aan wie het gelukt geldt voor een kar met ezel bij elkaar te krijgen; de ezel moet dan zelf zijn voer zoeken of krijgt wat bijeengescharrelde afval en kan toch nog wat geld inbrengen.

De meeste ‘overtolligen’ gaan venten. Vooral op zaterdagavond wanneer de hele arbeidersbevolking op straat is, kan men de velen zien die daarvan leven. Veters, bretels, garen en band, sinaasappelen, koeken, kortom alle mogelijke artikelen worden door talloze mannen, vrouwen en kinderen te koop aangeboden. Ook op andere tijden ziet men elk ogenblik zulke venters met sinaasappelen, koeken, ginger-beer of nettle-beer[4] in de straten staan of rondtrekken. Lucifers en dergelijke, zegellak, gepatenteerde mengsels om vuur aan te maken enz. zijn voor deze lieden eveneens handelsartikelen. Anderen — zogenaamde ‘jobbers’ — gaan langs de straat op zoek naar kleine gelegenhedskarweitjes: sommigen gelukt het om zo een dag arbeid te vinden, velen zijn niet zo gelukkig.

‘Aan de poorten van alle Londense dokken’, vertelt Reverend W. Champneys, predikant in Oost-Londen, ‘verschijnen ’s winters iedere morgen nog voor de dag aanbreekt honderden armen die, in de hoop een dag werk te zullen krijgen, op het opengaan van de poorten wachten. En wanneer de jongsten en sterksten en de bekendsten zijn aangenomen, keren er nog honderden naar hun armzalige woningen terug, terneergeslagen door bedrogen verwachtingen.[5]

Wat rest deze mensen wanneer zij geen werk vinden en wanneer zij niet tegen de maatschappij in opstand willen komen, anders dan te gaan bedelen? En dus mag men zich niet verwonderen over de enorme hoeveelheid bedelaars, meestal tot werken in staat zijnde mannen, waarmee de politie voortdurend te kampen heeft. De bedelarij van deze lieden heeft echter een eigenaardig karakter. Zo’n man pleegt met zijn gezin rond te trekken en langs de straat een smekend lied te zingen of met een aanspraak een beroep te doen op de mildheid van de mensen in de buurt. En het is opvallend dat men deze bedelaars bijna uitsluitend in arbeidersbuurten vindt en dat het bijna alleen giften van arbeiders zijn waarvan zij bestaan. Of zo’n gezin gaat zwijgend in een drukke straat staan en laat, zonder een woord te zeggen, alleen al de aanblik van de hulpeloosheid zijn uitwerking hebben. Ook hier rekenen zij alleen op deelneming van de kant van de arbeiders die uit ervaring weten wat honger is en die ieder ogenblik in dezelfde toestand kunnen komen; want men vindt deze stomme en toch zo hoogst aangrijpende manifestaties bijna uitsluitend in die straten waar arbeiders vaak komen en op de uren dat daar arbeiders passeren; vooral echter op zaterdagavond wanneer toch al de ‘geheimen’ van de arbeidersbuurten in de hoofdstraten zichtbaar worden en de middenklasse deze zo verontreinigde buurten zoveel mogelijk vermijdt. En diegenen van de overtolligen die moed en hartstocht genoeg hebben (om zich openlijk te verzetten tegen de maatschappij en om de verkapte oorlog die de bourgeoisie tegen hen voert, te antwoorden met de openlijke oorlog tegen de bourgeoisie — die gaan dan stelen, roven en moorden.

Volgens de rapporten van de inspecteurs van de armenwetcommissies zijn er in Engeland en Wales gemiddeld anderhalf miljoen van zulke overtolligen, in Schotland is hun aantal wegens het ontbreken van armenwetten niet vast te stellen en over Ierland zullen wij nog apart spreken. Onder deze anderhalf miljoen zijn overigens alleen diegenen die zich werkelijk om hulp tot de armbesturen wenden; de grote massa die zich ziet te redden zonder van deze laatste, zo verafschuwde toevluchtsmogelijkheid gebruik te maken, is daarbij niet inbegrepen.

Wel komt daarentegen een groot deel van genoemd aantal voor rekening van de landbouwdistricten en deze moeten hier dus buiten beschouwing blijven. Tijdens een crisis neemt dit aantal natuurlijk belangrijk toe en hun nood stijgt ten top. Nemen wij bv. de crisis van 1842 die, als laatste, ook de ergste was, want de intensiteit van de crises groeit met iedere herhaling en de volgende die wel op het laatst in 1847 moet uitbreken[6], zal naar alle waarschijnlijkheid weer heftiger en langduriger zijn. Tijdens deze crisis steeg de armenbelasting in alle steden tot een ongekend hoogtepunt. In Stockport o.a. moest van ieder pond sterling huishuur acht shilling armenbelasting betaald worden zodat de belasting alleen al 40 % van het huurbedrag van de hele stad uitmaakte. Daarbij kwam dat hele straten leeg stonden zodat er minstens 20.000 inwoners minder dan gewoonlijk waren en men op de deuren van leegstaande woningen het opschrift kon lezen: 'Stookport to let' — Stockport staat te huur. In Bolton waar in gewone jaren de huuropbrengst waarover armenbelasting geheven wordt 86.000 pond sterling bedraagt, liep deze tot 36.000 pond sterling terug; het aantal te ondersteunen armen steeg daarentegen tot 14.000, wat dus meer dan 20 procent van het hele inwonertal is. In Leeds had het armenbestuur een reservefonds van 10.000 pond: dit was, samen met een collecte van 7000 pond, al geheel uitgeput nog voordat de crisis haar hoogtepunt bereikte. Zo was het overal: een rapport dat een comité van de Anti-Korenwet-Liga in januari 1843 over de toestand in de industriegebieden in 1842 uitbracht en dat op uitvoerige gegevens van de fabrikanten was gebaseerd, vermeldt dat de armenbelasting gemiddeld het dubbele van 1839 bedragen had en het aantal ondersteuning behoevendenden het drie-, ja zelfs vijfvoudige van toen; dat een menigte aanvragers tot een klasse behoorden die tot nog toe nooit om steun aangeklopt had enz.; dat de werkende klasse over tweederde minder levensmiddelen beschikken kon dan in 1834-1836; dat het vleesverbruik aanzienlijk gedaald was — in enkele plaatsen met 20 %, in andere zelfs met 60 %; dat zelfs de gewone handwerkers, smeden, metselaars enz. die anders in de slechtste tijden nog volop werk hadden, ook veel leden onder gebrek aan werk en loonsverlaging en dat zelfs thans, in januari 1843, de lonen nog voortdurend dalende waren. En dat zijn gegevens van fabrikanten!

De brodeloze arbeiders uit de stilgelegde fabrieken waarvan de eigenaars hun geen werk konden geven, stonden overal op straat, bedelden alleen of in groepen, belegerden in massa de grote straatwegen en spraken de voorbijgangers om ondersteuning aan — maar niet nederig als gewone bedelaars, doch dreigend door hun aantal, hun gebaren en woorden. Zo zag het er in alle industriegebieden uit, van Leicester tot Leeds en van Manchester tot Birmingham. Hier en daar braken enkele woelingen uit zoals in juli in de pottenbakkerijen van Noord-Staffordshire; onderode arbeiders heerste de vreselijkste gisting die dan tenslotte in augustus met de algemene opstand in de fabrieksdistricten tot uitbarsting kwam. Toen ik eind november 1842 in Manchester aankwam, stonden nog overal massa's werklozen op de straathoeken en vele fabrieken lagen nog stil; in de daarop volgende maanden tot midden 1843 verdwenen die onvrijwillige baliekluiers langzamerhand en de fabrieken kwamen weer op gang.

Wat voor grote nood en ellende er hier tijdens zo'n crisis onder deze werklozen heerst, behoef ik wel nauwelijks meer te zeggen. De armenbelasting is op geen stukken na toereikend; de weldadigheid der rijken is als een druppel op een gloeiende plaat, waarvan de uitwerking in een oogwenk verdwenen is; de bedelarij kan, waar zovelen zijn, slechts weinigen helpen. Als de kleine kramers de arbeiders in zulke tijden niet op krediet verkochten zolang zij konden — zij laten zich daar later ook wel flink voor betalen — en wanneer de arbeiders elkaar niet onderling steunden zolang zij konden, zou iedere crisis beslist een massa 'overtolligen' door hongersnood wegrukken. Zo echter, omdat de slechtste periode maar kort, één, twee, hoogstens twee en een half jaar duurt, kunnen de meesten toch nog, zij het dan met de ergste

ontberingen, het vege lijf redden. Dat indirect, door ziekten, enz., in iedere crisis een massa slachtoffers vallen, zullen wij nog zien. Voorlopig richten wij ons tot een andere oorzaak van de vernedering waaraan de Engelse arbeiders blootgesteld zijn, een oorzaak die nog voortdurend bezig is deze klasse meer en meer omlaag te drukken.

Noten:

[1] Geliefde uitdrukking van de Engelse fabrikanten. — (Noot van Engels).

[2] ‘Men heeft gezegd, dat de verslijting van een slaaf op kosten van zijn heer plaatsvindt, terwijl die van een vrije arbeider voor rekening van deze arbeider zelf komt. Maar de verslijting van de laatste is eveneens voor rekening van de heer. Het aan dagloners, bedienden enz. van ieder soort betaalde loon moet zo hoog zijn dat het dezen in staat stelt, het ras van de dagloners en bedienden zodanig voort te planten als de toenemende, gelijkblijvende of dalende vraag van de maatschappij naar zulke lieden dit telkens verlangt. Hoewel dus de verslijting van een vrije arbeider ook op kosten van de heer plaatsvindt, kost dit de laatste in de regel toch veel minder dan de verslijting van een slaaf. De fondsen, bestemd om de verslijting van een slaaf te compenseren of hem te vervangen, worden gewoonlijk door een onverschillige heer of door een onachtzame opzichter beheerd enz.’ A. Smith, *Wealth of Nations* (De rijkdom van de naties), I, 8, blz. 184 van de uitgave in 4 delen van MacCulloch. — (Noot van Engels).

[3] Tories — conservatieven; Whigs — liberalen. — Red.

[4] Twee verkoelende en mousserende dranken, de ene uit water, suiker en wat gember en de andere uit water, suiker en netels samengesteld en bij de arbeiders, vooral de geheelonthouders, geliefd.

[5] Het door Engels geciteerde bericht van dominee W. Champneys over de toestand van de Londense dokwerkers werd eerst gepubliceerd in het weekblad *The Weekly Dispatch* en daarna overgenomen door het blad *The Northern Star*, Nr. 338 van 4 mei 1844. — Red.

[6] En hij kwam ook in 1847. (Voetnoot van Engels uit 1887).

De Ierse immigratie

Wij noemden al meermaals bij gelegenheid de Ieren die naar Engeland verhuisden en zullen de oorzaken en gevolgen van deze immigratie nu nader moeten beschouwen.

De snelle uitbreiding van de Engelse industrie zou niet mogelijk geweest zijn als Engeland niet had kunnen beschikken over een reserve in de vorm van de talrijke en arme bevolking van Ierland. De Ier had thuis niets te verliezen, in Engeland echter veel te winnen en vanaf het moment dat in Ierland bekend werd dat er ten oosten van het St. George-Kanaal verzekerde arbeid en goed loon voor sterke handen te vinden was, zijn ieder jaar uit Ierland hele scharen overgekomen. Men neemt aan dat er zodoende tot op heden ruim een miljoen Ieren zijn geïmmigreerd en er nog elk jaar een vijftigduizend binnenkomen, die zich bijna allen op de industriegebieden, vooral de grote steden stortten en daar de laagste klasse van de bevolking vormen. Zo telt Londen 120.000, Manchester 40.000, Liverpool 34.000, Bristol 24.000, Glasgow 40.000, Edinburgh 29.000 arme Ieren[1]. Deze lieden, bijna zonder enige beschaving opgegroeid, van jongs af aan ontberingen van elke soort gewend, ruw, drankzuchtig en onbezorgd als zij zijn voor de dag van morgen, komen zij en brengen al hun ruwe zeden mee over naar een klasse van de Engelse bevolking, die waarlijk al weinig wordt aangespoord tot beschaving en zedelijkheid. Geven wij Thomas Carlyle[2] het woord:

‘De wilde Miles-gezichten[3] waarop valse sluwheid, slechtheid, onverstand, ellende en spotternij te lezen staat, groeten u in al onze hoofd- en nevenstraten. De Engelse koetsier slaat in het voorbijrijden met de zweep naar de Milesiër, deze vervloekt hem met de tong, houdt de hoed op en bedelt. Hij is de ergste plaag waarmee dit land te kampen heeft. In zijn lompen en met zijn verwilderd lachen is hij bij de hand om elk werk te doen, waarvoor niets dan sterke armen en een sterke rug vereist zijn, voor een loon dat genoeg is om er aardappelen van te kopen. Als specerij heeft hij alleen maar zout nodig; hij slaapt met alle genoegen in het eerste het beste varkens- of hondenhok, nestelt zich in schuren en draagt een stel lompen waarvan het aan- en uittrekken één der moeilijkste operaties is, die alleen op feestdagen en op bijzonder gunstige tijden wordt ondernomen. De Saks die op zulke voorwaarden niet werken kan, wordt brodeloos. De onbeschaafde Ier verdringt — niet door zijn kracht maar door het tegendeel daarvan — de Saksische landzaat en neemt zijn plaats in. Zo leeft hij dan in zijn vuil en onverschilligheid, zijn dronken gewelddadigheid en valsheid als een bron van verval en wanorde. Wie nog tracht te zwemmen en zich drijvende te houden aan de oppervlakte, kan aan dit voorbeeld zien hoe een mens zonder te zwemmen, in gezonken toestand bestaan kan ... Dat de toestand van de onderste lagen van de Engelse arbeiders steeds meer die van de Ierse nadert, die op alle markten met hen concurreren; dat alle arbeid die alleen met lichaamskracht zonder veel handigheid gedaan kan worden, niet voor Engels loon gedaan wordt, maar slechts voor een loon dat het Ierse nadert, d.w.z. voor iets meer dan ‘dertig weken per jaar half verzadigd met aardappels van de slechtste soort’ — voor iets meer, maar bij aankomst van elke nieuwe stoomboot uit Ierland, nader tot dit einddoel komende — wie ziet dat niet?’

Afgezien van zijn overdreven en eenzijdige verwerping van het Ierse nationale karakter heeft Carlyle hierin volkomen gelijk. Deze Ierse arbeiders die voor vier penny's (31/3 zilvergroschen) — op het dek van de stoomboot dikwijls als vee opeengepakt — overvaren naar Engeland, dringen overal binnen. De slechtste woningen zijn nog goed genoeg voor hen: over hun kleren maken zij zich geen zorgen zolang deze nog maar met een enkele draad aan elkaar hangen, schoenen zijn hun onbekend; hun voeding bestaat uit aardappels en niets meer dan aardappels: wat zij meer verdienen, verzuipen zij. Heeft zulk een slag mensen dan veel loon nodig? De ergste achterbuurten van alle grote steden zijn door Ieren bevolkt; overal waar een buurt opvalt door bijzondere smerigheid en bijzonder verval, kan men er staat op maken

voornamelijk deze Keltische gezichten aan te treffen die men direct van de Saksische fysionomieën der inheemse bevolking onderscheidt, en de zingende, aspirerende Ierse tongval te horen, die de echte Ier nooit afleert. Soms heb ik zelfs Iers-Keltisch horen spreken in de dichtst bevolkte buurten van Manchester. De meeste gezinnen die in kelders wonen, zijn haast overal van Ierse oorsprong. Kortom, de Ieren hebben, zoals Dr. Kay zegt, uitgevonden wat minimum levensbehoeften zijn en dat leren zij nu de Engelse arbeiders. Ook vervuiling en drankzucht hebben zij meegebracht. Deze onzindelijkheid die op het land waar de bevolking verstrooid leeft, niet zoveel schaadt maar die de Ieren tot tweede natuur geworden is, wordt hier in de grote steden door haar concentratie pas schrikwekkend en gevaarlijk. Zoals de Milesiër thuis gewend was, gooit hij ook hier al het vuil en de afval voor de deur en veroorzaakt zo de poelen en drekhopen die de arbeidersbuurten ontsieren en er de lucht verpesten. Net als thuis bouwt hij een varkenshok tegen het huis aan en als dat niet gaat, laat hij zijn varken bij zich in de kamer slapen. Deze nieuwe, abnormale soort van veeteelt in de grote steden is geheel van Ierse oorsprong. De Ier is aan zijn varken gehecht zoals de Arabier aan zijn paard, alleen verkoopt hij het als het vet genoeg is om geslacht te worden — maar overigens eet en slaapt hij ermee, zijn kinderen spelen ermee, rijden er op en rollen ermee door het vuil, zoals men dat in alle grote Engelse steden duizenden malen zien kan. En wat daarbij in de huizen zelf voor vervuiling en ongerief heerst, daarvan kan men zich geen voorstelling maken. Aan meubels is de Ier niet gewend: een hoop stro en een paar vodden die als kledingstuk volkomen ongeschikt zijn, zijn voldoende voor zijn nachtleger. Een blok hout, een kapotte stoel en een oude kist als tafel, meer heeft hij niet nodig. Een theeketel, enige potten en scherven zijn toereikend om zijn keuken, die tegelijk woon- en slaapkamer is in te richten. En wanneer hij gebrek heeft aan brandstof verhuist alles wat binnen zijn bereik brandbaar is — stoelen, deurposten, plinten en vloerplanken als ze er zijn, naar de stookplaats. En waartoe zou hij veel ruimte nodig hebben? Thuis had hij in zijn leemhut ook maar één ruimte voor alle huishoudelijke doeleinden en meer dan één vertrek heeft het gezin ook in Engeland niet nodig. Zo is ook deze opeenhoping van velen in één enkele kamer, die nu zo algemeen is, in hoofdzaak door de Ierse immigratie ingevoerd. En omdat de arme duivel toch één geneugte moet hebben en de maatschappij hem van alle andere uitgesloten heeft, gaat hij brandewijn drinken. De brandewijn is het enige wat voor de Ier het leven nog de moeite waard maakt — de brandewijn en wellicht nog zijn zorgeloze, vrolijke temperament — en daarom zwelgt hij dan ook brandewijn totdat hij stomdronken is. Het zuidelijk, lichtzinnig karakter van de Ier, zijn ruwheid die hem maar weinig boven een wilde verheft, zijn verachting voor alle menselijke genoegens waarvoor hij juist door zijn ruwheid zelf ontoegankelijk is, zijn vervuiling en zijn armoede — dat alles werkt zijn drankzucht in de hand: de verleiding is te groot, hij kan deze niet weerstaan en zodra hij geld krijgt moet hij het door zijn keelgat gieten. Hoe zou hij ook anders? Hoe kan de maatschappij die hem in een toestand brengt waarin hij bijna noodzakelijk een zuiplap moet worden, en die hem volkomen verwaarloost en verwilderen laat — hoe kan deze maatschappij hem dan achteraf aanklagen wanneer hij werkelijk een dronkaard wordt?

Tegen zo'n concurrent moet de Engelse arbeider de strijd opnemen, tegen een concurrent die op de in een beschaafd land laagst denkbare trap staat, en die daarom dan ook minder loon nodig heeft dan wie ook. Daarom is het niet anders mogelijk dan dat, zoals Carlyle zegt, het loon van de Engelse arbeider in alle branches waarin de Ier met hem concurreren kan, steeds verder naar beneden wordt gedrukt. En zulke nijverheidstakken zijn er vele. Alle die weinig of geen kundigheid vereisen, staan voor de Ieren open. Voor werk dat een lange leertijd of een regelmatig aanhoudende werkzaamheid vereist, staat de losbandige, wankelmoedige en aan de drank geraakte Ier te laag. Om mecanicien (mechanici is in Engeland iedere arbeider die bij het maken van machinerieën wordt gebruikt), om fabrieksarbeider te worden zou hij eerst

Engelse beschaving en Engelse zeden moeten aannemen, kortom, feitelijk eerst Engelsman moeten worden. Maar als het om eenvoudig, minder exact werk gaat, waar het meer op kracht dan op vaardigheid aankomt, dan is de Ier net zo goed als de Engelsman. Daarom dan ook zijn vooral zulke takken van arbeid met Ieren overstromd; onder de handwevers, metselaarsknechten, sjouwerlieden, losse werklieden enz. zijn massa's Ieren en het binnendringen van deze natie heeft hier heel veel bijgedragen tot het verlagen van het loon en van de arbeidersklasse zelf. En hoewel ook de in andere bedrijfstakken binnengedrongen Ieren beschaafder moesten worden, bleef er toch altijd nog genoeg van de oude rommel hangen om ook hier — naast de invloed die van het milieu van Ieren in het algemeen moet uitgaan — degraderend op de Engelse arbeidscollega's te werken. Want daar bijna in iedere grote stad een vijfde of een vierde deel van de arbeiders Ieren of in Ierse smerigheid opgegroeide kinderen van Ieren zijn, mag men zich er niet over verwonderen dat het leven van de hele arbeidersklasse, haar zeden, haar intellectuele en morele instelling, haar hele karakter een belangrijk deel van deze Ierse wezenstrekken overgenomen heeft en zal men kunnen begrijpen hoe de reeds door de moderne industrie en haar directe gevolgen veroorzaakte schandalige toestand van de Engelse arbeiders nog mensonterender kon worden gemaakt.

Noten:

[1] Archibald Alison, High Sheriff of Lancashire, *The Principles of Population, and their Connection with Human Happiness* (De principes van de bevolking en hun samenhang met het menselijk geluk), 2 delen, 1840. — Deze Alison is de geschiedschrijver van de Franse Revolutie en evenals zijn broeder, Dr. W. P. Alison, een religieuze Tory.

[2] Chartism, blz. 28, 31 enz.

[3] Miles is de naam van de oude Keltische koningen van Ierland.

Resultaten

Nu wij de verhoudingen waaronder de Engelse arbeidersklasse in de steden leeft, tamelijk uitvoerig beschouwd hebben, is de tijd gekomen om uit deze feiten verdere gevolgtrekkingen te maken en deze dan weer met het feitenmateriaal te vergelijken. Laat ons dus zien wat er onder zulke omstandigheden van de arbeiders zelf geworden is, wat voor mensen wij hier voor ons hebben en hoe het met hun lichamelijke, geestelijke en morele toestand gesteld is.

Wanneer een persoon iemand anders lichamenlijk letsel toebrengt, en wel zodanig letsel dat het slachtoffer daaraan sterft, noemen wij dit doodslag; als de dader vooruit wist dat het letsel dodelijk zou zijn, noemen wij zijn daad een moord. Wanneer echter de maatschappij[1] honderden proletariërs in een zodanige toestand brengt dat zij noodzakelijk een voortijdige, onnatuurlijke dood moeten sterven, een dood die even gewelddadig is als de dood door het zwaard of de kogel; wanneer zij duizenden de nodige levensvoorwaarden ontnemt en ze in omstandigheden plaatst waaronder ze niet kunnen leven; wanneer zij hen door de sterke arm van de wet dwingt om in deze omstandigheden te blijven tot de dood intreedt die het gevolg van deze omstandigheden moet zijn wanneer zij weet, maar ál te goed weet dat deze duizenden aan zulke omstandigheden ten offer moeten vallen en deze omstandigheden toch laat voortbestaan — dan is dat evengoed moord als de daad van de enkeling, maar een verborgen, arglistige moord, een moord waartegen niemand zich verweren kan en die geen moord schijnt te zijn omdat men de moordenaar niet ziet, omdat ieder en tegelijkertijd weer niemand de moordenaar is, omdat de dood van het slachtoffer er als een natuurlijke dood uitziet en omdat het minder een handelingsdelict dan een nalatigheidsdelict is. Maar het blijft moord. Ik zal nu moeten bewijzen dat de maatschappij in Engeland deze door de Engelse arbeiderskranten met het volste recht als zodanig aangeduide sociale moord dagelijks, ja elk uur pleegt; dat zij de arbeiders in een toestand gebracht heeft waarin zij niet gezond kunnen blijven en niet lang leven kunnen; dat zij zo het leven van deze arbeiders stukje bij beetje, stapje voor stapje ondermijnt en hen voortijdig in het graf brengt. Ik zal verder moeten bewijzen, dat de maatschappij weet hoe schadelijk zo'n toestand voor gezondheid en leven van de arbeiders is en dat zij desondanks niets doet om deze toestand te verbeteren. Dat zij weet wat de gevolgen van haar instellingen zijn, dat haar handelwijze dus niet alleen doodslag maar moord is, zal ik reeds bewezen hebben wanneer ik officiële documenten, parlaments- en regeringsrapporten als gezaghebbend bewijs voor het feit van de doodslag zal kunnen overleggen.

Dat een klasse die in de hierboven geschilderde verhoudingen leeft en die zo slecht met de allernoodzakelijkste levensbehoeften verzorgd is, niet gezond kan zijn en geen hoge leeftijd kan bereiken, spreekt zonder meer vanzelf. Laten wij intussen de omstandigheden nogmaals elk afzonderlijk nagaan speciaal met betrekking tot de gezondheidstoestand van de arbeiders. Reeds de opeenhoping van de bevolking in grote steden oefent ongunstige invloed uit; nooit kan de atmosfeer van Londen zo rein, zo zuurstofrijk zijn als die van een landelijke streek. Twee en een half miljoen longen en tweehonderdvijftigduizend stookplaatsen, samengepakt op drie tot vier vierkante geografische mijl, verbruiken een enorme massa zuurstof die slechts met moeite vervangen wordt omdat de bouwwijze van steden op zichzelf al de ventilatie moeilijk maakt. Het door ademen en verbranding gevormde koolzuurgas blijft door zijn soortelijke zwaarte in de straten hangen en de belangrijkste windstroom strijkt over de daken van de huizen heen. De longen van de bewoners krijgen niet de volledige hoeveelheid zuurstof en het gevolg daarvan is lichamelijke en geestelijke verzwakking en verminderde levenskracht. Om deze reden zijn de bewoners van grote steden weliswaar minder vatbaar voor acute ziekten en vooral voor ontstekingen dan plattelanders die in een vrije, normale atmosfeer leven, maar lijden zij des te meer aan chronische kwalen. En als dus het leven in de

grote steden op zichzelf reeds niet bevorderlijk is voor de gezondheid, hoe groot moet deze nadelige invloed van een abnormale atmosfeer dan wel in de arbeiderswijken zijn, waar, zoals we zagen, alles verenigd is wat de lucht slechter kan maken. Op het land mag het dan niet zo schadelijk zijn om vlak naast het huis een mestput te hebben, omdat de lucht hier van alle kanten vrij toegang heeft, maar midden in een grote stad tussen volgebouwde, van iedere luchtcirculatie afgesneden steegjes en binnenplaatsen is dit heel iets anders. Alle rottende dierlijke en plantaardige stoffen ontwikkelen gassen die voor de gezondheid beslist schadelijk zijn, en wanneer deze gassen niet ongehinderd weg kunnen trekken, zullen zij de atmosfeer verpesten. Het vuilnis en de stilstaande plassen in de arbeiderswijken van de grote steden hebben dus de ergste gevolgen voor de volksgezondheid want juist zij ontwikkelen de ziekteverwekkende gassen; hetzelfde geldt voor de uitwatering van de verontreinigde rivieren. Maar dit is nog lang niet alles. Het is werkelijk ontstellend hoe de grote massa van de armen behandeld wordt door de huidige maatschappij. Men haalt hen naar de grote steden waar zij slechtere lucht inademen dan in hun landelijke woonplaats. Men wijst hun woonwijken toe, die door hun bouwwijze slechter geventileerd zijn dan alle andere. Men onthoudt hen alle middelen tot zindelijkheid, men onthoudt hen water omdat er alleen tegen betaling waterleiding wordt aangelegd en men de rivieren dermate verontreinigt dat zij niet meer voor zindelijkheidsdoeleinden deugen. Men dwingt hen alle afval en vuilnis, al het vuile water, ja vaak de meest weerzinwekkende drek en fecaliën op straat te gooien door hun alle middelen te ontnemen om zich er op andere wijze van te ontdoen; men dwingt hen daardoor hun eigen buurten te verpesten. Maar ook dit is nog niet genoeg. Alle mogelijke euvelen worden op de hoofden van de armen gestapeld. Al zijn de steden ook zó al te dicht bevolkt, zij worden pas werkelijk op een kleine ruimte opeengepakt. Er nog niet mee tevreden de atmosfeer op straat bedorven te hebben, sluit men hen bij dozijnen in één enkel vertrek op zodat de lucht die zij 's nachts inademen, volkomen om van te stikken is. Men geeft hun vochtige woningen, kelderholen die van onderen of dakkamertjes die van boven niet waterdicht zijn. Men bouwt hun huizen zó dat de bedompte lucht niet weg kan. Men geeft hun slechte, voddige of snel in lompen veranderende kleding en slechte, vervalste en moeilijk verteerbare voedingsmiddelen. Men stelt hen bloot aan de meest opwindende stemmingswisselingen, aan de heftigste slingeringen tussen angst en hoop: men jaagt hen op als wild en laat hen niet tot rust en rustig levensgenot komen. Men ontnemt hen elk genot behalve het geslachtsverkeer en de drank, maar wel beult men hen dagelijks af tot aan de volkomen uitputting van al hun geestelijke en lichamelijke krachten en prikkelt hen zodoende voortdurend tot de onzinnigste buitensporigheid in de twee enige genietingen die hun zijn gelaten. En als dit alles niet helpt, als zij dit alles doorstaan, dan vallen zij ten prooi aan de werkloosheid van een crisis, waarin hen ook het weinige wat men hen tot nog toe gelaten had, ontnomen wordt.

Hoe is het mogelijk dat de armere klasse onder zulke omstandigheden gezond is en lang leven kan? Wat is hier anders te verwachten dan een overgrote proportie aan sterfgevallen, een voortdurend optreden van epidemieën en een onvermijdelijk toenemend lichamenlijk verval van de werkende generatie? Laat ons zien hoe de feiten liggen.

Dat de woningen van de arbeiders in de slechte stadsdelen, samen met de verdere levensomstandigheden van deze klasse een massa ziekten veroorzaken, wordt ons van alle kanten betuigd. Het eerder geciteerde artikel in de Artizan verzekert met het volste recht dat longziekten het noodzakelijk gevolg van zulke toestanden moeten zijn en dat deze inderdaad bijzonder veel onder de arbeiders voorkomen. Dat de slechte atmosfeer van Londen en vooral van de arbeidersbuurten de tering in hoogste mate bevordert, toont het hectische uiterlijk van vele mensen die men op straat ontmoet. Als je 's ochtends vroeg, op de tijd dat ieder naar het werk gaat, wat door de straten zwerft, sta je er verstomd van hoeveel half of geheel

teringachtig aandoende mensen je tegenkomt. Zelfs in Manchester zien de mensen er niet zo uit: zulke bleke, uitgemergelde, aamborstige en hologige spookgestalten die je elk ogenblik ontmoet, zulke slappe, krachtloze, volkomen energieloze gezichten heb ik alleen in Londen in een zo opvallend groot aantal gezien, hoewel ook in de fabriekssteden van het noorden de tering jaarlijks een massa slachtoffers maakt. Met de tering concurreert nog, naast andere longziekten en roodvonk, vooral de ziekte die de vreselijkste verwoestingen onder de arbeiders aanricht — de tyfus. Deze algemeen verbreide kwaal wordt in het officiële rapport over de gezondheidstoestand van de arbeidersklasse rechtstreeks geweten aan de slechte woningtoestanden wat betreft ventilatie, vochtigheidsgraad en zindelijkheid. Dit rapport — dat, vergeet niet, door de meest vooraanstaande geneeskundigen van Engeland op grond van meldingen van andere geneesheren werd opgesteld — dit rapport dus verzekert dat één enkel slecht geventileerde binnenplaats, één enkel slop zonder afvoerriolen, vooral wanneer de bewoners er dicht opeengedrongen wonen en er organische stoffen in de buurt in ontbinding verkeren, in staat is koorts op te wekken en dit ook bijna altijd doet. Deze koorts is bijna overal van dezelfde aard en ontwikkelt zich in zo goed als alle gevallen tot een volmaakte vorm van tyfus. In de arbeidersbuurten van alle grote steden, zelfs in enkele slecht gebouwde en slecht onderhouden straten van kleinere plaatsjes komt deze voor en de grootste verbreiding vindt hij in achterbuurten, al vallen natuurlijk in de betere wijken ook wel eens slachtoffers. In Londen heeft die koorts lange tijd geheerst, en wel in 1837 met bijzondere heftigheid, hetgeen aanleiding was tot het opstellen van genoemd officieel rapport. Volgens het jaarbericht van Dr. Southwood Smith over het Londense koortsziekenhuis bedroeg daar in 1843 het aantal verpleegde zieken 1462 d.i. 418 meer dan in enig voorgaand jaar. In de vochtige en smerige buurten van Oost-, Noord- en Zuid-Londen woedde deze ziekte bijzonder heftig. Vele patiënten waren arbeiders die van het platteland naar Londen kwamen, onderweg en na aankomst de grootste ontberingen hadden geleden, halfnaakt en halfverhongerd op straat hadden geslapen en zo aan de koorts ten prooi waren gevallen. Deze mensen waren zo verzwakt naar het ziekenhuis gebracht dat een ongewoon grote hoeveelheid wijn, cognac, ammoniumpreparaten en andere opwekkende middelen moest worden aangewend. Van alle zieken stierven er 16,5 %. Ook in Manchester is deze boosaardige koorts te vinden: in de slechtere arbeidersbuurten van de oude stad, Ancoats, Little Ireland enz., is hij bijna nooit geheel afwezig, maar toch vindt men hem hier, zoals overal in de Engelse steden, niet in zo'n mate als men verwachten zou. In Schotland en Ierland woedt de tyfus daarentegen met een hevigheid die elk begrip te boven gaat; in Edinburgh en Glasgow greep hij bijzonder fel om zich heen in 1817 na de duurte en in 1826 en 1837 na de handelscrises en telkenmale luidde hij voor een tijdje na een drietal jaren lang geheerst te hebben. In Edinburgh leden tijdens de epidemie van 1817 ongeveer 6000 en in 1837 ongeveer 10.000 personen aan de koorts en niet alleen het aantal zieken, maar ook de hevigheid van de ziekte en het relatief aantal sterfgevallen nam toe bij ieder opnieuw uitbreken van de epidemie.[2] Maar het woeden van de ziekte in alle vroegere perioden lijkt kinderspel te zijn geweest in vergelijking met haar optreden na de crisis van 1842. In heel Schotland werd een zesde van alle armen door de koorts aangetast, terwijl het kwaad door rondtrekkende bedelaars met vliegende snelheid van de ene naar de andere plaats werd overgebracht; de middelste en hogere maatschappelijke klassen werden er niet door getroffen. In twee maanden waren er meer ziektegevallen dan in de twaalf voorafgaande jaren. In Glasgow kregen in 1843 twaalf procent van de bevolking, 32.000 mensen, de koorts en van hen stierf 32 procent, terwijl de sterfte in Manchester en Liverpool gewoonlijk slechts acht procent bedraagt. De ziekte had haar crises op de zevende en vijftiende dag; op deze laatste werd de patiënt gewoonlijk geel, wat onze zegsman houdt voor een bewijs dat de oorzaak van de kwaal ook in geestelijke opwindning en angst moet worden gezocht.[3] In Ierland komen deze epidemische koortsen eveneens voor. In 21 maanden van de jaren 1817-1818 werden in het ziekenhuis van Dublin 39.000 gevallen van

koorts behandeld en enkele jaren later volgens sheriff Alison (in het tweede deel van zijn *Principles of Population*) zelfs 60.000. In Cork moest het koortsziekenhuis in 1817-1818 een zevende deel van de bevolking opnemen, in Limerick was in dezelfde tijd een kwart van de inwoners door koorts aangetast en in de slechte buurt van Waterford negentien twintigste deel.[4]

Wanneer men de omstandigheden waaronder de arbeiders leven in de herinnering terugroept en bedenkt hoe benauwd hun woningen zijn, hoe ieder hoekje volgepropt is met mensen en hoe zieken en gezonden in één kamer, op één legerstede slapen, dan zal men zich er nog over verwonderen dat een besmettelijke ziekte als deze koorts zich niet nog meer verbreidt. En als men bedenkt hoe weinig geneeskundige bijstand de aan de ziekte lijdenden genieten, hoe velen van iedere medische raad verstoken en van de gewoonste dieetvoorschriften onkundig blijven, dan lijkt de sterfte nog gering. Dr. Alison die deze ziekte nauwkeurig kent, schrijft haar, evenals dat in het geciteerde rapport wordt gedaan, rechtstreeks toe aan de nood en de ellendige toestand van de armen; hij zegt dat ontberingen en onvoldoende voorziening in de levensbehoeften het lichaam voor besmetting vatbaar maken en dat dit in het algemeen 'de epidemie pas gevaarlijk maakt en haar snelle verbreiding in de hand werkt. Hij bewijst, dat telkens een periode van ontbering — een handelscrisis of misoogst — het epidemisch optreden van de tyfus in Schotland zowel als in Ierland veroorzaakt heeft en dat de kwaadaardigheid van de ziekte bijna uitsluitend de werkende klasse trof. Het is opvallend dat volgens zijn zeggen de meerderheid van de tyfusslachtoffers van gezinshoofden zijn, dus juist diegenen die door de hunnen het minst gemist kunnen worden; hetzelfde zeggen verschillende door hem geciteerde Ierse artsen.

Een andere reeks van ziekten vindt zijn directe oorzaak niet zozeer in de huisvesting als in de voeding van de arbeiders. De op zichzelf al moeilijk verteerbare kost van de arbeiders is voor kleine kinderen volkomen ongeschikt. Maar toch ontbreken de arbeider de middelen en de tijd om zijn kinderen een passender voeding te verschaffen. Daarbij komt nog de zeer verbreide gewoonte om de kinderen brandewijn of zelfs opium te geven en door dit alles ontstaan, in samenwerking met de overige voor de lichamelijke ontwikkeling nadelige levensomstandigheden, de meest verschillende ziekten van de spijsverteringsorganen, die voor het hele leven hun sporen achterlaten. Bijna alle arbeiders hebben een min of meer zwakke maag en zijn desondanks gedwongen om voortdurend bij de voeding te blijven die de oorzaak van hun kwaal was. Hoe zouden zij ook kunnen weten wat daar schuld aan is en zelfs als zij het wisten, hoe zouden zij geschikter voedsel kunnen krijgen, zolang de omstandigheden van hun leven en hun ontwikkeling niet veranderd zijn? Maar uit deze slechte spijsvertering ontwikkelen zich al in de kinderjaren weer andere ziekten. Scrofulose is bijna algemeen verbreid onder de arbeiders en scrofuleuze ouders hebben scrofuleuze kinderen, in het bijzonder als de oorspronkelijke oorzaak van de ziekte opnieuw inwerkt op de overgeërfde scrofuleuze aanleg van de laatsten. Een tweede gevolg van deze onvoldoende voeding van het lichaam tijdens de ontwikkeling in de kinderjaren is rachitis (Engelse ziekte, knobbelige uitgroeisels aan de gewrichten) die zich eveneens veelvuldig bij de kinderen van de arbeiders voordoet. Het hard worden van de beenderen wordt vertraagd en het hele beendergestel wordt in zijn ontwikkeling geremd, naast de gewone rachitische aandoeningen treft men vaak genoeg het krom groeien van de benen en de ruggengraat aan. Hoezeer al deze kwalen verergerd worden door de wisselvalligheden waaraan de arbeiders blootstaan door de schommelingen van de markt, de werkloosheid en de schrale crisislonen behoef ik zeker nauwelijks te zeggen. Het tijdelijk ontbreken van voldoende voeding, waaraan bijna iedere arbeider minstens eenmaal in zijn leven is blootgesteld, draagt er alleen nog maar toe bij om de gevolgen van de slechte, hoewel toereikende voeding te verergeren. Kinderen die juist in

de tijd dat zij de voeding het meest nodig hebben, maar half te eten krijgen — en hoeveel zijn er zulke niet tijdens iedere crisis, ja zelfs nog in de beste periodes van bedrijvigheid — zulke kinderen zullen vast en zeker in hoge mate zwak, scrofuleus en rachitisch worden. En dat zij het worden kun je zó zien. De verwaarlozing waartoe de grote massa van de arbeiderskinderen is veroordeeld, laat onuitwisbare sporen na en heeft de verzwakking van de hele werkende generatie ten gevolge. Daarbij komen nog de ongeschikte kleding van deze klasse en de hierdoor verhoogde onmogelijkheid om zich tegen kouvatten te weren, verder de noodzaak om aan het werk te blijven zolang een ongesteldheid het nog maar even toelaat, de in geval van ziekte toenemende nood van het gezin en het maar al te vaak voorkomend ontbreken van elke doktershulp — dit alles erbij in aanmerking genomen, kan men zich zo ongeveer voorstellen hoe de gezondheidstoestand van de Engelse arbeiders is. En dan wil ik het hier nog niet eens hebben over de schadelijke gevolgen die sommige bedrijfstakken onder de huidige arbeidsomstandigheden met zich brengen.

Daarbij komen nog andere invloeden die de gezondheid van een groot aantal arbeiders verzwakken. Allereerst het drinken. Alle verlokkingen, alle mogelijke verzoeken spannen samen om de arbeiders drankzuchtig te maken. Brandewijn is bijna hun enige bron van vreugde en alles helpt mee om deze zo dicht mogelijk binnen hun bereik te brengen. De arbeider komt moe en verslapt van zijn werk thuis; hij vindt zijn woning van alle huiselijkheid gespeend, vochtig, ongezellig en vuil; hij heeft dringend iets nodig wat hem opkikkeren kan, hij moet iets hebben dat hem de arbeid de moeite waard en het vooruitzicht van de volgende zware dag draaglijk maakt. Zijn afgetobde, onbehaaglijke en zwaarmoedige stemming die reeds het gevolg is van zijn slechte gezondheid, vooral van de slechte spijsvertering, wordt helemaal ondraaglijk door zijn overige levensomstandigheden, door de onzekerheid van zijn bestaan, door zijn afhankelijkheid van alle mogelijke toevallen en door zijn onvermogen om zelf iets te doen voor het zekerder maken van zijn toestand. Zijn verzwakte lichaam, verzwakt door slechte lucht en slechte voeding, eist met alle geweld een stimulans van buitenaf; zijn behoefte aan gemeenschap kan alleen maar in de kroeg bevredigd worden, er is absoluut geen andere plaats waar hij zijn vrienden zou kunnen treffen — en zou de arbeider bij dit alles niet aan de sterkste verleiding tot drinken blootstaan, zou hij in staat zijn de verlokkingen van de drank te weerstaan? Integendeel, de morele en fysieke noodzaak is voorhanden dat onder de gegeven omstandigheden een zeer grote massa arbeiders aan de drank moet raken. En afgezien van de meer fysieke invloeden die de arbeider aan de drank brengen, zijn het voorbeeld van de grote massa, de verwaarloosde opvoeding, de onmogelijkheid om jongere mensen tegen de verleiding te beschermen, in vele gevallen de directe invloed van drankzuchtige ouders die hun kinderen zelf brandewijn geven, de zekerheid in de roes tenminste voor een paar uur de nood en de zorgen van het leven te vergeten en honderd andere omstandigheden van zo sterke inwerking dat men de arbeiders hun voorliefde voor de brandewijn waarlijk niet kwalijk kan nemen. De drankzucht heeft hier opgehouden een zonde te zijn waarvoor men de zondaars aansprakelijk kan stellen, het wordt een fenomeen, het noodzakelijke, onvermijdelijke gevolg van bepaalde omstandigheden voor een althans ten aanzien van deze omstandigheden machteloos object. Zij die de arbeiders tot louter object hebben gemaakt, hebben de verantwoordelijkheid te dragen. Maar met dezelfde onafwendbaarheid waarmee een grote massa arbeiders aan de drank is geraakt, met dezelfde onafwendbaarheid komt de verwoestende inwerking van de drank op lichaam en geest van de slachtoffers ervan tot uiting. De vatbaarheid voor alle ziekten, die uit de levensomstandigheden van de arbeiders voortvloeit, wordt door de drank verhoogd, de ontwikkeling van long-, maag- en ingewandskwalen zowel als het ontstaan en de verbreiding van tyfus worden er in de hoogste mate door begunstigd.

Een andere oorzaak van lichamelijk lijden ligt voor de arbeidersklasse in de onmogelijkheid om zich in geval van ziekte bijstand van goede artsen te verschaffen. Het is waar dat een menigte weldadigheidsinstellingen dit euvel tracht te verhelpen en dat bv. het ziekenhuis in Manchester jaarlijks ongeveer 22.000 zieken deels opneemt, deels met medische adviezen en medicijnen ondersteunt — maar wat is dat in een stad waar volgens de berekening van Gaskell[5] driekwart der inwoners jaarlijks doktershulp nodig heeft? De Engelse artsen hebben hoge tarieven en de arbeiders zijn niet in staat deze te betalen. Zij kunnen dus óf helemaal niets doen óf zijn gedwongen zich van goedkope kwakzalvers en kwakzalversmiddeltjes te bedienen, waarmee zij zich op den duur meer schade dan goed doen. Een overgroot aantal van zulke kwakzalvers huist in alle Engelse steden en verschaft zich door advertenties, muurplakkaten en allerlei andere foefjes een praktijk onder de armere klassen. Daarnaast worden ook nog een massa zogenaamde patentgeneesmiddelen (patent medicines) voor alle mogelijke en onmogelijke kwalen verkocht: Morrisons pillen, Parrs levenspillen, Dr. Mainwarings pillen en duizend andere pillen, aftreksels en balsems die de eigenschap bezitten om alle ziekten ter wereld te genezen. Deze artsijen bevatten weliswaar zelden direct schadelijke dingen, maar werken wel heel dikwijls nadelig op het lichaam als er vaak en veel van wordt ingenomen, en daar de onkundige arbeiders in alle advertenties krijgen voor gepreikt dat men daarvan nooit te veel kan innemen moet men niet verbaasd zijn dat zij er voortdurend, met en zonder verdere noodzaak, grote hoeveelheden van slikken. Het is niet ongewoon dat de fabrikant van Parrs levenspillen in één week 20.000 tot 25.000 doosjes van deze heilzame pillen verkoopt en zij worden ingenomen ook: door de één tegen verstopping en door de ander tegen diarree, tegen koorts, zwakte en alle mogelijke kwalen. Zoals onze Duitse boeren zich op bepaalde tijden van het jaar koppen lieten zetten of lieten aftappen, nemen thans de Engelse arbeiders hun patentgeneesmiddelen in om zichzelf daardoor te schaden en de fabrikant ervan met hun geld snel rijk te maken. Een van de schadelijkste van deze patentmiddelen is een van opiaten, vooral laudanum gemaakt drankje dat onder de naam ‘Godfrey’s Cordial’ wordt verkocht. Vrouwen die thuis werken en op eigen of andere kinderen moeten letten, geven hun deze drank, opdat ze rustig zullen zijn en, zoals velen menen, sterker zullen worden. Vaak beginnen zij direct na de geboorte te dokteren, zonder enig idee te hebben van de schadelijke gevolgen van deze ‘hartversterking’, totdat de kinderen sterven. Hoe ongevoeliger het organisme van het kind voor de uitwerking van het opium wordt, des te groter hoeveelheid wordt hem ervan ingegeven. Als het ‘Cordial’ niet meer helpt, wordt ook wel onvermengd laudanum toegediend, vaak 15 tot 20 druppels tegelijk. De coroner van Nottingham verklaarde aan een regeringscommissie[6], dat één apotheker volgens eigen zeggen in één jaar tijd dertien centenaar laudanum tot ‘Godfrey’s Cordial’ had verwerkt. Men kan zich licht voorstellen wat de gevolgen voor de aldus behandelde kinderen zijn. Zij worden bleek, kwijnend en zwak en sterven meestal nog voor zij twee jaar oud zijn. Het gebruik van deze medicijn is in alle grote steden en industriestreken van Groot-Brittannië zeer verbreid.

Het gevolg van al deze invloeden is een algemene lichaamsverzwakking bij de arbeiders. Men ziet weinig sterke, wel gebouwde en gezonde mensen onder hen: tenminste niet onder de industriearbeiders die meestal in gesloten ruimten werken, en van hen alleen is hier sprake. Bijna allemaal zijn zij zwakkelijk, met een hoekig maar niet sterk beendergestel, mager, bleek en met door koorts verslachte spieren, behalve die, welke bij de arbeid bijzonder worden ingespannen. Bijna allen lijden aan slechte spijsvertering en zijn dientengevolge min of meer zwaarmoedig en in een trieste en onaangename gemoedsstemming. Hun verzwakte lichaam is niet in staat weerstand te bieden aan ziekten en valt er dan ook bij elke gelegenheid aan ten prooi. Daarom worden zij vroeg oud en sterven jong. De sterftcijfers leveren daar het onweerlegbare bewijs voor.

Volgens het rapport van de directeur van het bevolkingsregister G. Graham ligt de sterfte in heel Engeland en Wales jaarlijks iets onder de 21/4 %, d.w.z. jaarlijks sterft één op 45 mensen.[7] Dit was tenminste het gemiddelde in 1839-1840; het jaar daarop daalde het sterftecijfer iets en was slechts één op 46. In de grote steden echter ligt de verhouding heel anders. Voor mij liggen (in de Manchester Guardian van 31 juli 1844) officiële statistieken met sterftecijfers, waarin de sterfte in enige grote steden als volgt berekend wordt: Manchester inclusief Salford en Chorlton 1 op 32,72 en exclusief Salford en Chorlton 1 op 30,75; Liverpool inclusief de voorstad West-Derby 31,90 en exclusief West-Derby 29,90 terwijl het gemiddelde van alle aangegeven districten van Cheshire, Lancashire en Yorkshire — en daaronder vallen een groot aantal heel of half landelijkse districten alsmede vele kleine stadjes — met een bevolking van 2.172.506 mensen een sterftecijfer van 1 op 39,80 oplevert. Hoe ongunstig de arbeiders in de steden ervoor staan toont het sterftecijfer van Prescott in Lancashire, een streek waar steenkoolgravers wonen en dat, daar het werk in de open steenkoolgroeven niet zo gezond is, nog achter staat bij de landbouwgebieden wat de gezondheidstoestand er betreft. De arbeiders wonen echter op het land en het sterftecijfer is 1 op 47, 54, dus bijna 21/2 maal gunstiger dan het gemiddelde van heel Engeland. Al deze gegevens berusten op de sterftestatistiek van 1843. Relatief nog hoger is de sterfte in de Schotse steden: in Edinburgh in 1838-1839 1 op 29, ja in 1831 in de oude stad zelfs 1 op 22, in Glasgow volgens Dr. Cowan (Vital Statistics of Glasgow)[8] gemiddeld sinds 1830 1 op 30 en in sommige jaren 1 op 22 tot 24. Dat deze enorme verkorting van de gemiddelde levensduur hoofdzakelijk voor rekening van de arbeidersklasse komt, ja dat het gemiddelde van alle klassen door de geringere sterfte onder de hogere en middelste klassen nog verbeterd wordt, wordt ons van alle kanten verzekerd. Een van de meest recente getuigenissen komt van de arts P.H. Holland in Manchester die in officiële opdracht[9] een onderzoek instelde te Chorlton-on-Medlock, de voorstad van Manchester. Hij classificeert huizen en straten in elk drie klassen en vond de volgende verschillen in sterfte:

		Sterfte	
Straten eerste klasse:	huizen	1ste	klasse 1:51
"	2de	"	1:45
Straten tweede klasse:		3de	" 1:36
"	1ste	"	1:55
"	2de	"	1:38
"	3de	"	1:35
Straten derde klasse:	"	1ste	" ontbreekt
"	2de	"	1:35
"	3de	"	1:25

Uit verschillende andere tabellen die Holland brengt, blijkt dat de sterfte in de tweede klasse van straten 18 % en in de derde klasse ervan 68 % hoger ligt dan in die van de eerste klasse; dat de sterfte in de huizen van de tweede klasse 31 % en in die van de derde klasse 78 % groter is dan in de eerste klasse en dat het sterftecijfer in de slechte straten die gesaneerd werden, met 25 % terugliep. Hij eindigt met de voor een Engelse bourgeois zeer openhartige opmerking:

‘Wanneer wij zien dat de sterfte in enige straten viermaal zo groot is als in andere en in hele stratenklassen dubbel zo groot is dan in andere klassen, wanneer wij verder zien dat zij nagenoeg onveranderlijk groot is in de straten die in slechte toestand verkeren, en nagenoeg onveranderlijk klein in straten die in goede conditie zijn, dan kunnen wij niet aan de gevolgtrekking ontkomen, dat massa’s onder medemensen, honderden van onze naaste burens

jaarlijks omgebracht (destroyed) worden door gebrek aan de allergewoonste voorzichtigheidsmaatregelen’.

Het rapport over de gezondheidstoestand van de arbeidersklasse bevat een mededeling die ditzelfde feit bewijst. In Liverpool was in 1840 de gemiddelde levensduur van de hogere klassen (gentry, professional men etc.) 35 jaar, van de zakenmensen en beter gesitueerde handwerkers 22 jaar en van de arbeiders, dagloners en de werkende klasse over het algemeen slechts 15 jaar. In parlamentsrapporten zijn nog talloze soortgelijke feiten te vinden.

De sterftcijfers worden hoofdzakelijk door de vele sterfgevallen onder de kleine kinderen in de arbeidersklasse zo hoog opgevoerd. Het tere lichaampje van een kind weerstaat de ongunstige invloeden van een laag levenspeil het slechtst: als beide ouders werken of een hunner gestorven is, staat het vaak bloot aan een verwaarlozing die zich zeer spoedig wrekt en men hoeft zich dan ook niet te verwonderen dat bv. volgens het laatstgenoemd rapport in Manchester meer dan 57 % van de arbeiderskinderen voor het vijfde levensjaar sterft, terwijl van de kinderen der hogere klassen maar 20 % en gemiddeld van alle klassen op het platteland nog geen 32 % van alle kinderen onder het 5de jaar sterft[10]. Het meergenoemde artikel in de Artizan geeft ons hierover nauwkeurigere inlichtingen door de verhouding tussen de sterftegevallen bij enkele kinderziekten in de steden en op het platteland te vergelijken en zo te bewijzen dat epidemieën in Manchester en Liverpool in het algemeen driemaal dodelijker zijn dan in de plattelandsdistricten; dat ziekten van het zenuwstelsel vijfmaal en maagkwalen meer dan tweemaal zoveel in de steden voorkomen, terwijl het aantal sterfgevallen ten gevolge van longziekten zich in de steden en op het land verhoudt als 2,5 tot 1. Dodelijke afloop van pokken, mazelen, kinkhoest en roodvonk komt in de stad bij kleine kinderen viermaal vaker voor; die tengevolge van waterzucht in de hersenen driemaal zoveel en tengevolge van stuipen tienmaal zoveel. Om nog een onbetwistbare autoriteit aan te voeren, geef ik hier een tabel die Dr. Wade in zijn History of the Middle and Working Classes[11] (Londen, 1835 3de druk) uit het rapport van de parlementaire fabriekscommissie van 1832 overneemt.

Op de 10.000 mensen stierven	Onder de											
5 jaar en ouder	5-9	20-39	40-59	60-69	70-79	80-89	90-99	100 jaar				
in het graafschap Rusland (een gezonde landbouwstreek)					2865	891	1275	1299	1189	1428	938	112
3												
in het graafschap Essex (een drassige landbouwstreek)					3159	1110	1526	1413	963	1019	630	77
3												
in de stad Carlisle 1778-1787, voor dat er fabrieken kwamen					4408	911	1006	1201	940	826	533	153
22												
in de stad Carlisle nadat er fabrieken kwamen				4738	930	1261	1134	667	727	452	80	1
in de stad Preston, fabrieksstad	4947	1136	1379	1114	553	532	298	38	3			
in de stad Leeds, fabrieksstad	5286	927	1228	1198	593	512	225	29	2			

Behalve deze verschillende ziekten die het noodzakelijk gevolg van de huidige verwaarlozing en onderdrukking van de armere klassen zijn, dragen ook nog andere factoren het hunne bij

tot vermeerdering van de kindersterfte. In vele gezinnen werkt de vrouw evenals de man buitenshuis en het gevolg daarvan is algehele verwaarlozing van de kinderen die thuis opgesloten zitten of bij anderen zijn die erop passen moeten. Geen wonder dus dat honderden van zulke kinderen door allerlei ongelukken het leven verliezen. Nergens worden zoveel kinderen door een paard en wagen overreden, nergens maken er zoveel dodelijke vallen en verdrinken of verbranden er als in de grote Engelse steden. Vooral komen er vaak dodelijke ongelukken door brandwonden of kokend water voor: in Manchester gebeurt er in de winter bijna elke week zoiets en in Londen ook vaak, maar in de krant zie je daar zelden wat over; ik beschik over slechts één bericht in de Weekly Dispatch van 15 december 1844, waarin zes zulke gevallen vermeld worden, die in de week van 1 tot 7 december waren voorgekomen. Deze arme kinderen, op zo vreselijke wijze om het leven gekomen, zijn niet anders dan slachtoffers van onze maatschappelijke wanorde en van de bezittende klasse die belang heeft bij het in stand houden van deze wanorde — en toch weet je niet of deze vreselijke, pijnlijke dood voor de kinderen zelfs niet een weldaad is geweest omdat er hen een lang leven van moeite en ellende, rijk aan lijden en arm aan genietingen mee werd bespaard. Zo ver is het in Engeland gekomen en de bourgeoisie leest het dagelijks in de kranten, maar maakt er zich geen zorgen over. Zij zal zich echter ook niet kunnen beklagen als ik haar aan de hand van alle aangevoerde officiële en niet officiële bewijsstukken die zij kennen moet, ronduit van sociale moord beschuldig. Eén van de twee: óf zij zorgt ervoor dat deze ontzettende toestand verdwijnt, óf zij moet het beheer over de algemene belangen aan de arbeidersklasse overdragen. En voor dit laatste voelt zij niets, terwijl haar voor het eerste de kracht ontbreekt zolang zij bourgeoisie is en in de ban van haar burgerlijke vooroordelen gevangen blijft. Want nu zij eindelijk, nadat er honderdduizenden slachtoffers zijn gevallen, enige kleine voorzorgsmaatregelen voor de toekomst treft en een ‘Metropolitan Buildings Act’[12] uitvaardigt, waarbij althans de ergste opeenhoping van huizen iets beperkt wordt, nu zij met maatregelen pronkt die — verre van het kwaad in de kiem aan te tasten — nog niet eens kunnen tippen aan de voorschriften van de allergewoonste gezondheids politie, kan zij zich daardoor toch niet aan de aanklacht onttrekken. De Engelse bourgeoisie heeft slechts de keuze: óf met de onweerlegbare aanklacht van moord belast en ondanks deze aanklacht verder te regeren, óf ten gunste van de arbeidersklasse af te danken. Tot op heden heeft zij aan het eerste de voorkeur gegeven.

Laat ons overgaan van de fysieke toestand van de arbeiders op hun morele omstandigheden. Daar de bourgeoisie hen om te leven net zoveel laat als strikt nodig is, mag het ons niet verbazen, dat zij hun ook maar net zoveel onderwijs geeft als met de belangen van de bourgeoisie strookt. En dat is waarlijk niet zo veel. De hoeveelheid onderwijsinstellingen in Engeland staat in geen enkele verhouding tot het bevolkingsaantal. De weinige dagscholen die de arbeidende klassen ten dienste staan, kan slechts een kleine minderheid bezoeken en bovendien zijn zij slecht: de onderwijzers — meestal uitgediende arbeiders en andere, ongeschikte lieden die alleen schoolmeester werden om te kunnen leven — missen grotendeels zelf de meest elementaire kennis van de leerstof alsmede elke, voor een leraar zo noodzakelijke zedelijke vorming en werken zonder enige openbare controle. Ook hier heerst de vrije concurrentie en als altijd hebben de rijken het voordeel, terwijl de armen voor wie de concurrentie nu eenmaal niet vrij is en die niet de nodige kennis hebben om te kunnen oordelen, aan het kortste eind trekken. Schoolplicht bestaat nergens, op de eigenlijke fabrieken, zoals we zullen zien, alleen in naam en toen in de zitting van 1843 de regering deze slechts in schijn bestaande schoolplicht van kracht wilde laten worden, verzette de fabricerende bourgeoisie zich uit alle macht, hoewel de arbeiders zich beslist voor de schoolplicht uitspraken. Buitendien werken een massa kinderen de hele week door in fabrieken en thuis en kunnen zij dus de school niet bezoeken. Want de avondschoolen, bestemd

voor hen die overdag werken, worden bijna helemaal niet bezocht en zijn nutteloos. Het zou ook werkelijk teveel gevraagd zijn als jonge arbeiders die zich twaalf uur lang hebben afgebeeld, daarna nog van acht tot tien naar school moesten. En degenen die het doen, slapen daar meestal in, zoals door het Children's Empl. Rept. (verslag van de commissie voor kinderarbeid) in honderden gevallen werd vastgesteld. Weliswaar zijn er zondagsscholen maar die zijn ook hoogst gebrekkig van leerkrachten voorzien en alleen wie op de dagschool al wat heeft geleerd, kan er nut van hebben. Het tijdsverloop tussen twee zondagen is te groot dan dat een kind, dat nog helemaal geen onderwijs genoot, tot de tweede les onthouden zal wat het acht dagen eerder op de eerste les heeft geleerd. Het rapport van de Commissie voor kinderarbeid levert duizenden bewijzen, en de commissie zelf spreekt zich op de meest besliste wijze in die zin uit, dat dag noch zondagsscholen ook maar in de verste verte in de behoeften van de natie voorzien. Dit rapport levert bewijzen van een onwetendheid onder de Engelse arbeidersklasse, als men zelfs in landen als Spanje en Italië niet verwachten zou. Het kan echter niet anders: de bourgeoisie heeft weinig te hopen maar allerhand te vrezen van de ontwikkeling van de arbeiders. De regering heeft op haar kolossale staatsbegroting van 55 miljoen pond sterling niets dan een heel klein postje van 40.000 pond voor openbaar onderwijs staan. En zonder het fanatisme van de religieuze sekten — dat minstens evenveel bederft als het hier en daar verbetert — zou het er met de onderwijsinstellingen nog veel ellendiger voor staan. Maar de Engelse Kerk richt haar 'National Schools' en alle sekten en kerkgenootschappen richten hun eigen scholen op met als enig doel de kinderen van geloofsgenoten in eigen schoot te behouden en zo mogelijk hier en daar de andere sekten een arm kinderzieltje af te vangen. Het gevolg daarvan is dat de godsdienst en juist de onvruchtbaarste kant van de godsdienst — de polemiek — bij uitstek tot onderwerp van het onderricht wordt verheven en het geheugen van de kinderen met onbegrijpelijke dogma's en theologische haarkloverijen volgepropt wordt, dat de sektehaat en fanatieke kwezelarij zo vroeg mogelijk opgewekt en elke redelijke, geestelijke en zedelijke vorming schandelijk verwaarloosd zal worden. De arbeiders hebben vaak genoeg zuiver wereldlijk, openbaar onderwijs van het parlement geëist, waarbij de godsdienst aan de geestelijken van elke sekte zal worden overgelaten, maar zij vonden tot op heden nog geen ministerie bereid om zoiets tot stand te brengen. Vanzelfsprekend. De minister is de gehoorzame knecht van de bourgeoisie en deze valt in talloze sekten uiteen; nu gunt echter iedere sekte de arbeider alleen dan het anders zo gevaarlijke onderwijs als hij het tegengif van de speciale dogma's van deze sekte op de koop toenemen moet. En daar deze sekten elkaar tot op heden nog de opperheerschappij betwisten, blijft de arbeidersklasse voorlopig zonder onderwijs. Wel beroemen de fabrikanten zich erop de grote massa het lezen te hebben bijgebracht, maar het is er dan ook het lezen naar, zoals uit het rapport van de Commissie voor kinderarbeid blijkt. Wie het alfabet kent, beweert dat hij lezen kan en daarmee nemen de fabrikanten genoegen. En wanneer men de verwarde spelling van het Engels in aanmerking neemt, waarbij het lezen een ware kunst is die alleen door langdurig onderwijs geleerd kan worden, dan is deze onwetendheid begrijpelijk. Werkelijk schrijven kunnen zeer weinigen: zelfs talrijke 'ontwikkelden' schrijven niet zonder spelfouten. De zondagsscholen van de Anglicaanse Kerk, de quakers en ik geloof nog verschillende andere sekten geven helemaal geen onderricht in schrijven 'omdat dit een voor de zondag veel te wereldse bezigheid is'. Hoe het verder met de ontwikkeling van de arbeiders staat, zal worden aangetoond met een paar voorbeelden ontleend aan het rapport van de Commissie voor kinderarbeid dat helaas de eigenlijke fabrieksindustrie buiten beschouwing laat.

'In Birmingham', aldus het lid van de Commissie Grainger, 'waren de door mij ondervraagde kinderen geheel gespeend van alles wat ook maar in de verste verte op een bruikbare opvoeding kon lijken. Hoewel op bijna alle scholen uitsluitend godsdienstonderwijs wordt

gegeven, bleken zij toch in het algemeen ook op dit gebied volkomen onwetend te zijn'. — 'In Wolverhampton', aldus het lid van de Commissie Horne, 'vond ik o.a. de volgende voorbeelden: een meisje van 11 jaar dat de dag en zondagsschool had bezocht, "had nooit van een andere wereld, de hemel of een ander leven gehoord". Een ander, 17 jaar oud, wist niet hoeveel tweemaal twee is, hoeveel farthings (1/4 penny) er in 2 penny gaan, zelfs niet toen men het geld in zijn hand legde. Enige knapen hadden nooit gehoord van Londen of zelfs van Willenhall, hoewel dit op slechts een uur afstand van hun woonplaats ligt en in regelmatige verbinding met Wolverhampton staat. Enigen hadden nooit de naam van de koningin of namen als Nelson, Wellington, Bonaparte gehoord. Het was echter opmerkelijk dat zij die zelfs nooit van de Heilige Paulus, Mozes of Salomo gehoord hadden, heel goed op de hoogte waren van het leven, de daden en het karakter van de straatrover Dick Turpin en vooral van Jack Sheppard — de meerdere malen uit een gevangenis ontsnapte dief. Een jongen van 16 jaar wist niet hoeveel tweemaal twee is of hoeveel vier farthings zijn; een jongen van 17 beweerde dat tien farthings hetzelfde als tien halfpence is en een derde, 17 jaar oud, antwoordde kort en goed op enkele zeer eenvoudige vragen: "Hij wist niks van niemandal af (he was ne judge o' nothin')" (Horne, Rept. App. Part II, Q 18, No. 216, 217, 226, 233, etc.).

Deze kinderen die vier tot vijf jaar lang met religieuze dogma's geplaagd zijn, weten aan het eind net zoveel als aan het begin.

Een kind 'is vijf jaar lang regelmatig op de zondagsschool geweest; wist niet wie Jezus Christus was maar had de naam wel eens gehoord; had nooit van de twaalf apostelen, Simson, Mozes, Aron enz. gehoord' (terzelfder plaatse, blz. q 39, I, 33). Een ander is 'zes jaar lang regelmatig op de zondagsschool geweest. Weet wie Jezus Christus was, hij stierf aan het kruis en vergoot zijn bloed om onze verlossers te verlossen; had nooit van St. Pieter of Paulus gehoord' (idem blz. q 36, I, 46). Een derde is 'zeven jaar op verschillende zondagsscholen geweest, kan alleen in de dunne boekjes lezen, gemakkelijke éénlettergrepige woorden; heeft van de apostelen gehoord weet niet of St. Pieter er een van was of St. Johann, het moest de Heilige Johann Wesley (stichter van de methodisten) geweest zijn enz.' (idem blz. q 34, I, 58) en op de vraag wie Jezus Christus was, kreeg Horne o.a. nog de volgende antwoorden: 'Hij was Adam', 'hij was een apostel', 'hij was de zoon van de Heer van de Verlosser' ('he was the Saviour's Lord's Son'). Een zestienjarige jongen beweerde nog: 'Hij was een koning van Londen, lang lang geleden.'

In Sheffield liet het lid van de Commissie Symons de zondagsscholieren lezen; zij waren niet in staat te zeggen wat zij gelezen hadden of wat voor mensen die apostelen geweest waren, waarover zij zo-even gelezen hadden. Nadat hij ze allen op de rij af over de apostelen ondervraagd had zonder een enkel goed antwoord te krijgen, riep een klein, slim uitzierend jongetje met groot zelfvertrouwen uit:

'Ik weet het meneer, dat waren de melaatsen!' (Symons, Rept., App. Part I, pp. E. 22 sqq).

Uit de pottenbakkerstreken en Lancashire worden soortgelijke dingen bericht.

Men ziet dus wat de bourgeoisie en de staat voor de opvoeding en de ontwikkeling van de arbeidersklasse hebben gedaan. Gelukkig zijn de omstandigheden waaronder deze klasse leeft, van die aard dat zij voor haar een praktische opleiding geven die niet alleen de hele schoolkraam vervangt, maar ook de daarmee verbonden verwarde religieuze voorstellingen onschadelijk maakt en de arbeiders zelfs aan de kop van de Engelse nationale beweging stelt. Nood leert bidden en, wat meer zeggen wil, denken en handelen. De Engelse arbeider die

nauwelijks lezen en nog minder schrijven kan, weet desondanks zeer goed wat zijn eigen belang en dat van de hele natie is: hij weet ook wat het bijzondere belang van de bourgeoisie is en wat hij van deze bourgeoisie te verwachten heeft. Al kan hij niet schrijven, spreken kan hij wel en openlijk spreken ook; al kan hij niet rekenen, hij kan toch voldoende met nationale economische begrippen overweg als nodig is om een de korenwet afschaffende bourgeoisie te voorzien en te weerleggen; al blijven, ondanks alle inspanningen van de geestelijken, de hemelse vraagstukken een gesloten boek voor hem, des te beter weet hij raad met aardse, politieke en sociale vraagstukken. Daarover zullen wij het nog hebben, maar gaan nu over tot het kenschetsen van de zedelijke hoedanigheden van onze arbeiders.

Dat de morele vorming die op alle Engelse scholen met de godsdienstige verenigd is, geen beter resultaat kan opleveren dan deze laatste, is nogal duidelijk. De eenvoudige principes die voor de mensen de verhouding van mens tot mens regelen, principes die al door de sociale toestand, door de oorlog van allen tegen allen allergruwelijkst in verwarring raken, zullen de onontwikkelde arbeider volkomen duister en vreemd blijven, wanneer zij met onbegrijpelijke godsdienstige leerstellingen vermengd en in de religieuze vorm van een willekeurig, ongemotiveerd bevel worden opgediend. De scholen dragen dan ook zoals alle autoriteiten, met name het rapport van de Commissie voor kinderarbeid, moeten erkennen, vrijwel niets bij tot het moreel van de arbeidende klasse. De Engelse bourgeoisie is in haar egoïsme zo niets ontziend en bekrompen dat zij niet eens moeite doet om de arbeider de huidige moraal in te prenten — een moraal die de bourgeoisie toch in haar eigen belang en tot haar eigen bescherming samengeflanst heeft! Ook deze zorg voor zichzelf is de verslappende, trage bourgeoisie al te veel moeite, zelfs dat schijnt haar overbodig toe. Wel zal de tijd komen dat dit verzuim haar als het te laat is, zal berouwen. Maar beklagen mag zij zich niet als de arbeiders niets van deze moraal af weten en zich er ook niet naar richten.

Zo zijn de arbeiders, evenals lichamelijk en intellectueel, ook moreel door de machthebbende klasse verstoten en verwaarloosd. De enige overweging die men ten opzichte van hen nog gelden laat, is de wet die hen bij de kraag pakt, zodra zij de bourgeoisie te na komen. Als bij onredelijke dieren gebruikt men voor hen maar één opvoedingsmiddel: de zweep, grof geweld dat niet overtuigt maar slechts intimideert. Het valt dan ook niet te verwonderen, wanneer de aldus als dieren behandelde arbeiders óf werkelijk verdierlijken óf slechts door de gloeiendste haat, voortdurend innerlijk verzet tegen de machthebbende bourgeoisie het bewustzijn en het gevoel van hun mens-zijn weten te bewaren. Zij zijn slechts mensen zolang zij de toorn tegen de heersende klasse voelen; zij worden tot dieren, zodra zij zich geduldig hun juk dragend schikken en alleen nog trachten zich het leven onder dit juk wat aangener te maken, zonder het juk zelf te willen afschudden.

Dit is dus alles wat de bourgeoisie voor de ontwikkeling van de arbeidersklasse heeft gedaan. En wanneer wij de verdere omstandigheden nagaan, waaronder deze laatste leeft, dan zullen wij haar de gramschap die zij jegens de heersende klasse koestert, geenszins kwalijk kunnen nemen. De zedelijke opvoeding die de arbeider op school onthouden wordt, wordt hem ook in zijn verdere levensomstandigheden niet geboden — althans niet die zedelijke opvoeding die in de ogen van de bourgeoisie meetelt. Zijn hele positie en omgeving includeert de sterkste nijgingen tot immoraliteit. Hij is arm, het leven heeft geen bekoring voor hem, bijna alle geneugten zijn hem ontzegd, de straffen waarin de wet voorziet, hebben niets verschrikkelijks meer voor hem; waarom zou hij dan zijn begeerten beteugelen, waarom zou hij de rijke in het genot van zijn bezit laten in plaats van zichzelf daar een deel van toe te eigenen? Wat voor redenen heeft de proletariër om niet te stelen? Het is wel heel mooi en klinkt de bourgeoisie ook aangenaam genoeg in de oren wanneer men van de 'heiligheid des eigendoms' spreekt,

maar voor degene die geen eigendom heeft, houdt de heiligheid van de eigendom vanzelf op. Het geld is de god van deze wereld. De bourgeois ontnemt de proletariër zijn geld en maakt hem daardoor feitelijk tot atheïst. Geen wonder dan ook, wanneer de proletariër zijn atheïsme waarmaakt door de heiligheid en de macht van de aardse god niet langer te respecteren. En wanneer de armoede van de proletariër opgedreven wordt tot werkelijk gebrek aan de allernodigste levensbehoeften, tot ellende en tot brodeloosheid, dan neemt de prikkel tot minachting van de hele maatschappelijke orde nog meer toe. Dat weet ook de bourgeoisie grotendeels zelf. Symons merkt op[13] dat de armoede dezelfde ontwrichtende werking op de geest uitoefent, als de drankzucht op het lichaam en vooral sheriff Alison vertelt de bezitters heel precies welke gevolgen de sociale onderdrukking voor de arbeiders moeten hebben.[14] De ellende laat de arbeider geen andere keus dan langzaam te verhongeren, zichzelf snel om het leven te brengen of hetgeen hij nodig heeft, te nemen waar hij het vindt, duidelijker gezegd: te stelen. En dan mag het ons niet verwonderen dat de meesten liever stelen dan dood te hongeren of zelfmoord te plegen. Toch zijn er ook onder de arbeiders een aantal, die moraal genoeg hebben om niet te stelen, zelfs als zij tot het uiterste gebracht worden, en deze verhongeren of doden zichzelf. De zelfmoord, eens het benijdenswaardige privilege van de hogere klassen, is in Engeland ook bij de proletariërs mode geworden en veel arme mensen slaan de hand aan zichzelf om zich zodoende van de ellende te bevrijden, waaruit zij geen andere uitweg zien.

Maar nog veel demoraliserender dan de armoede werkt op de Engelse arbeiders de bestaansonzekerheid, de noodzaak om van het loon van de hand in de tand te leven, kortom dát wat hen tot proletariërs maakt. Onze kleine boeren in Duitsland zijn grotendeels ook arm en lijden doorgaans gebrek, maar toch zijn zij minder afhankelijk van het toeval, zij hebben tenminste iets bepaalds. De proletariër echter, die niets heeft dan zijn beide handen, die vandaag verteert wat hij gisteren verdiende, die van alle mogelijke toevalsfactoren afhangt, die geen enkele zekerheid heeft met zijn bekwaamheid ook maar het nodigste levensonderhoud te zullen verdienen — iedere crisis, iedere luim van zijn baas kan hem brodeloos maken — deze proletariër is in de meest stuitende, onmenselijke toestand gebracht, die een mens zich kan indenken. De slaaf ontleent tenminste bestaanszekerheid aan het eigenbelang van zijn meester, de lijfeigene heeft nog een stukje land waarvan hij leeft; beiden is dus minstens het naakte leven gegarandeerd — de proletariër echter is alleen op zichzelf aangewezen en toch tegelijkertijd niet in staat gesteld om zijn krachten zo aan te wenden, dat hij op ze rekenen kan. Alles wat de proletariër zelf voor de verbetering van zijn toestand kan doen, verdwijnt als een druppel in de stroom van wisselvalligheden waaraan hij blootstaat zonder er ook maar enige invloed op te kunnen uitoefenen. Hij is de willoze speelbal van allerhande samenloop van omstandigheden en hij kan nog van geluk spreken wanneer hij, al is het maar voor korte tijd, het naakte leven redt. En zoals vanzelf spreekt, richt zich zijn karakter en zijn levenswijze weer naar deze omstandigheden. Hij tracht óf in deze maalstroom boven te blijven en zijn menswaardigheid te redden, wat hij al weer alleen kan in zijn verzet[15] tegen de klasse die hem zo onbarmhartig uitbuit om hem dan aan zijn lot over te laten en die hem tracht te dwingen in deze menonwaardige toestand te blijven: tegen de bourgeoisie, óf hij geeft de strijd tegen zijn toestand als zijnde vruchteloos op en tracht zoveel hij kan van gunstige ogenblikken te profiteren. Sparen helpt hem niets, want hij kan hoogstens zoveel bijeenbrengen als hij nodig heeft om er enkele weken van te kunnen leven, maar wordt hij eenmaal werkloos, dan blijft het niet bij een paar weken. Op den duur eigendom verwerven kan hij niet, maar kon hij het wel dan zou hij immers toch moeten ophouden arbeider te zijn en zou een ander zijn plaats innemen. Wat kon hij dus beter doen dan het er goed van te nemen als hij goed verdient? De Engelse bourgeois is ten hoogste verbaasd en spreekt schande van het vlotte leven van de arbeiders in de tijd dat het loon hoog is; maar toch

is het niet alleen heel natuurlijk, maar zelfs heel verstandig van de mensen om als het kan van het leven te genieten, in plaats van schatten te verzamelen die hen geen voordeel brengen en die tenslotte toch weer door de motten en de roest, d.w.z. door de bourgeoisie, worden opgevreten. Maar zo'n leven is demoraliserend als geen ander.

Wat Carlyle van de katoenspinners zegt, geldt voor alle Engelse industriearbeiders:

‘Bij hen staan de zaken er vandaag rooskleurig, maar morgen hachelijk voor, het is een voortdurend gokspel en zo leven zij ook als gokkers: vandaag luxe, morgen honger. Duistere, miltzieke ontevredenheid verteert hen, het ellendigste gevoel dat in de menselijke borst kan zetelen. De Engelse handel met zijn wereldwijde stuiptrekkingen en schommelingen, met zijn onmetelijke stoom-Proteus[16] heeft als bij betovering elk pad voor hen onzeker gemaakt; nuchterheid, een houvast en rustige duurzaamheid, deze voornaamste zegeningen van de mens, zijn hun vreemd... Voor hen is deze wereld geen goed tehuis maar een duffe gevangenis vol onzinnige, nutteloze kwellingen, opstandigheid, wrok en verbittering tegen zichzelf en alle mensen. Is het een groene, bloemrijke wereld, geschapen en geregeerd door een god, of is het een duister borrelende hel vol vitrioldamp, katoenstof, dronkemanslawaaai, woede en arbeidsdwang, gemaakt en ‘beheerst door een duivel?’[17]

En verder op blz. 40:

‘Indien onrechtvaardigheid, ontrouw aan waarheid, werkelijkheid en de orde van de natuur het enige euvel onder de zon is en het bewustzijn onrecht en onrechtvaardigheid te dulden het enige onverdraaglijk schrijnende gevoel, dan zou onze grote vraag inzake de toestand van de arbeiders deze zijn: is dit rechtvaardig? En vooral: Wat denken zij zelf van de rechtvaardigheid van deze zaak? — Hun woorden zijn antwoord genoeg, hun daden nog meer... Verontwaardiging, plotselinge wraaklustige aandrifft tot opstand tegen de hogere klassen, afnemende eerbied voor de bevelen van hun wereldlijke hoofden, afnemend geloof in de leerstukken van hun geestelijke leiders, dit wordt meer en meer de algemene stemming van de lagere klassen. Deze stemming mag gelaakt, mag bestraft worden maar allen moeten haar als werkelijk bestaand erkennen, moeten weten dat het treurig is en, indien verandering uitblijft, onheilbrengend zal zijn.’

Carlyle heeft wat de feiten betreft volkomen gelijk en alleen daarin ongelijk dat hij de hartstochtelijke haat van de arbeiders tegen de hogere klassen laakt. Deze hartstocht, deze toorn is veeleer het bewijs dat de arbeiders het onmenselijke van hun toestand voelen, dat zij niet van zins zijn zich tot dieren te laten verlagen en dat zij zich eens uit de knechtschap van de bourgeoisie zullen bevrijden. Wij zien het immers aan degenen die deze toorn niet delen óf zij onderwerpen zich deemoedig aan het noodlot dat hen treft, leven zo goed en zo kwaad als het gaat als eerlijke particulieren, bekommeren zich niet om de gang van zaken in de wereld, helpen de bourgeoisie om de ketenen van de arbeiders vaster te klinken en staan op het achterhaalde standpunt van het voorindustriële tijdperk, óf zij laten zich door het noodlot slingeren en spelen er mee, verliezen ook innerlijk het houvast dat zij uiterlijk al kwijt zijn, leven er maar op los, drinken en lopen de meisjes na: in beide gevallen zijn zij dieren. Deze laatsten dragen dan ook voornamelijk bij tot ‘het snel toenemen van de zonde’ waarover de sentimentele bourgeoisie zo ontsteld is, nadat zij zelf de oorzaken ervan in beweging gezet heeft.

Een andere bron van de demoralisatie onder de arbeiders is de veroordeling tot de arbeid. Terwijl het vrijwillig productief werkzaam zijn het grootste genot is dat wij kennen, is de

gedwongen arbeid de hardste, meest vernederende kwelling. Niets is vreselijker dan iedere dag opnieuw van 's ochtends tot 's avonds iets te moeten doen, wat je tegenstaat. En hoe sterker het menselijke gevoel in de arbeider leeft, des te meer moet hij een dergelijke arbeid haten omdat hij de dwang en het voor hemzelf zinloze voelt, dat erin besloten ligt. Waarom werkt hij dan? Uit scheppingsdrang? Uit natuurdrift? Geenszins! Hij werkt ter wille van het geld, om iets dat met de arbeid zelf niets te maken heeft; hij werkt omdat hij moet en daarbij nog zo lang en zo ononderbroken eentonig dat het werk reeds daarom alleen al in de eerste weken een kwelling moet worden als hij nog enig menselijk gevoel bewaard heeft. De deling van de arbeid heeft de verdierlijkende werking van de gedwongen arbeid nog verveelvoudigd. In de meeste bedrijfstakken is het werk van de arbeider beperkt tot een heel kleine, zuiver mechanische handeling die zich elke minuut herhaalt en jaar in jaar uit dezelfde blijft.[18] Wie van kindsbeen af iedere dag twaalf uur lang of meer speldenkoppen maakte of tandraden bijvijlde en daarbij nog onder de omstandigheden van een Engelse proletariër leefde, hoeveel menselijke gevoelens en eigenschappen zal hij na zijn dertigste jaar nog hebben kunnen overhouden? Hetzelfde gebeurt bij de invoering van de stoomkracht en de machines. Het werk van de arbeider wordt lichter, er wordt spierkracht gespaard en de arbeid zelf wordt onbelangrijk maar in hoogste mate eentonig. Het werk biedt hem geen terrein voor geestelijke activiteit maar neemt toch zijn aandacht juist zozeer in beslag dat hij om het goed te doen, aan niets anders mag denken. En een veroordeling tot zulke arbeid, tot werk dat al zijn beschikbare tijd in beslag neemt, hem nauwelijks tijd tot eten en slapen laat en zelfs niet tot lichaamsbeweging in de open lucht, tot genieten van de natuur, om van geestelijke activiteit maar te zwijgen — zulk een veroordeling zou de mens niet tot dier verlagen! Weer heeft de arbeider slechts de keuze, zich in zijn lot te schikken, een 'goede arbeider' te worden, de belangen van de bourgeoisie 'trouw' te dienen — en dan verdierlijkt hij zeer beslist — óf zich te verzetten, zolang mogelijk voor zijn menswaardigheid te vechten, en dat kan hij alleen in de strijd tegen de bourgeoisie.

En wanneer al deze oorzaken een grote mate van demoralisatie onder de arbeiders hebben voortgebracht, komt er een nieuwe oorzaak bij die deze demoralisatie verder verbreidt en ten top drijft: de centralisatie van de bevolking. De Engelse schrijvers uit de bourgeoisie schreeuwen moord en brand over de invloed van de grote steden op de zedenverwildering; deze averechtse Jeremia's zingen geen klaagliederen over de ondergang, maar juist over de bloei van de grote steden. Sheriff Alison schrijft bijna alles en Dr. Vaughan, de auteur van een boek *The Age of Great Cities*,[19] nog veel meer aan deze oorzaak toe. Natuurlijk! Bij de overige oorzaken die verwoestend op lichaam en geest van de arbeiders inwerken, komen de belangen van de bezittende klasse te direct in het spel. Zouden zij zeggen: de armoede, de bestaansonzekerheid, het afbeulstelsel en de dwangarbeid zijn de hoofdoorzaken, dan zou iedereen, dan zouden ook zichzelf moeten antwoorden: laten wij dus aan de armen eigendom geven, hen hun bestaan garanderen en wetten tegen overmatige arbeid uitvaardigen — en dit nu mag de bourgeoisie nooit toegeven. Maar de grote steden zijn zo helemaal vanzelf gegroeid, de mensen zijn er volkomen vrijwillig heengetrokken en de conclusie dat alleen de industrie en de daarvan profiterende middenklasse deze grote steden in het leven riepen, ligt zo ver weg dat de heersende klasse maar al te gemakkelijk op de gedachte komen moet om alle onheil op deze schijnbaar zo onvermijdelijke oorzaak af te wentelen: de grote steden kunnen immers slechts het reeds, in kiem althans bestaande euvel een snellere en rijpere ontwikkeling geven. Alison is tenminste nog zo menselijk dit te erkennen; hij is niet een volledig geschoolde, industriële en liberale, maar slechts een halfontwikkelde, conservatieve bourgeois en heeft dus soms nog zijn ogen open, wanneer de ware bourgeois stekeblind is. Wij laten hem hier aan het woord:

‘Het is in de grote steden, dat de zonde zijn verleidingen en de wellust zijn netten spreidt en dat de zonde door hoop op straffeloosheid en de traagheid door veelvuldig voorbeeld aangespoord wordt. Hierheen, naar deze grote stapelplaatsen van menselijke verdorvenheid vluchten de slechten en liederlijken uit de eenvoud van het landelijk leven, hier vinden zij slachtoffers voor hun slechtheid en profijt als beloning voor de gevaren waarin zij zich begeven. De deugd wordt in duister gehuld en onderdrukt, de zonde rijpt onder dekking van de moeilijkheid om haar aan het licht te brengen en uitspattingen worden met onmiddellijk genot beloond. Wie ’s nachts door St. Giles, door het warnet van nauwe steegjes in Dublin, door de armste buurten van Glasgow dwaalt, zal dit bevestigd vinden en zal zich er niet over verwonderen dat er zoveel, maar dat er zo weinig misdaad in de wereld is... De grote oorzaak van de verdorvenheid in de grote steden is de aanstekelijkheid van het slechte voorbeeld en de moeilijkheid om de verleiding van de zonde uit de weg te gaan, wanneer deze in zo’n nauw en dagelijks contact met de opgroeiende generatie worden gebracht. De rijken zijn eo ipso[20] niet beter, ook zij kunnen onder dezelfde omstandigheden de verleiding niet weerstaan, maar het bijzondere ongeluk van de armen is, dat zij de verlokkende gestalten van de zonde en de verleiding van verboden genietingen overal tegenkomen moeten.

De bewezen onmogelijkheid om de aantrekkelijkheid van de zonde voor het jongere deel van de armen in de grote steden te verbergen, is de oorzaak van de demoralisatie.’

Na een lange schildering van de zeden gaat onze auteur voort:

‘Dat alles komt niet door een buitengewone ontarding van het karakter, maar door de bijkans onweerstaanbare aard van de verleidingen waaraan de armen zijn blootgesteld. De rijken die het gedrag van de armen afkeuren, zouden onder invloed van soortgelijke oorzaken wel net zo snel bezwijken. Er is een graad van ellende, een opdringen van de zonde, waartegen de deugd zelden bij machte is stand te houden en waaraan vooral de jeugd gewoonlijk geen weerstand kan bieden. De verbreiding van de zonde vindt in zulke omstandigheden bijna net zo zeker en vaak even snel plaats als die van een fysieke besmetting.’

En op een andere plaats:

‘Wanneer de hogere klassen uit eigen voordeel de arbeiders in grote massa op een klein oppervlak hebben samengetrokken, wordt de besmetting met misdadigheid razend snel en onvermijdelijk. De lagere klassen zijn — zoals het thans met betrekking tot godsdienstig en moreel onderwijs voor hen gesteld is — vaak nauwelijks méér te laken voor hun toegeven aan de zich aan hen opdringende verleiding dan voor het feit dat zij aan tyfus ten offer vallen.’[21]

Genoeg! De halfbourgeois Alison verraadt ons, al drukt hij zich ook bekrompen uit, hoe erg de gevolgen van de grote stad zijn voor de zedelijke ontwikkeling van de arbeider. Een ander, een hele bourgeois, een man naar het hart van de Anti-Korenwet-Liga, Doctor Andrew Ure[22], verraadt ons de andere kant van de zaak. Hij vertelt dat het leven in de grote steden samenspanning onder de arbeiders vergemakkelijkt en het plebs macht geeft. Wanneer de arbeiders hier slecht opgevoed (d.w.z. niet in gehoorzaamheid aan de bourgeoisie opgevoed) zijn, zien zij de dingen eenzijdig, vanuit een standpunt van sinistere zelfzuchtigheid en hoe licht kunnen zij zich dan niet door sluwe demagogen laten ophitsen. Ja, zij zouden in staat zijn om hun grootste weldoener — de sobere en ondernemende kapitalist — met een jaloers en vijandig oog aan te zien. Hier kan alleen een goede opvoeding helpen, anders moeten een nationaal bankroet en andere verschrikkingen volgen, want een revolutie van de arbeiders zou anders niet kunnen uitblijven. En onze bourgeois heeft volkomen gelijk met zijn vrees. Als de

centralisatie van de bevolking op de bezittende klassen reeds stimulerend en ontwikkelend werkt, spoort zij de ontwikkeling van de arbeiders nog sneller aan. De arbeiders beginnen zich als klasse één geheel te voelen, zij zien dat zij, hoewel als enkelingen zwak, samen toch een macht vormen; de scheiding van de bourgeoisie en de vorming van bij de arbeiders en hun levenspositie behorende, eigen inzichten en ideeën worden bevorderd, het bewustzijn, onderdrukt te worden, wint veld en de arbeiders krijgen sociale en, politieke betekenis. De grote steden zijn de bakermat van de arbeidersbeweging, hier begonnen de arbeiders voor het eerst na te denken over hun toestand en daartegen in verzet te komen. Hier werd de tegenstelling tussen proletariaat en bourgeoisie voor het eerst zichtbaar en hier ontstond het contact tussen de arbeiders, het chartisme en het socialisme. De grote steden hebben de ziekte van het sociale lichaam, die op het land in chronische vorm optreedt, acuut gemaakt en daardoor de eigenlijke aard van de ziekte en tevens de juiste geneesmethode aan het licht gebracht. Zonder de grote steden en hun stimulerende invloed op de ontwikkeling van het sociale bewustzijn, zouden de arbeiders nog lang niet zo ver zijn als nu het geval is. Daarbij hebben de steden de laatste resten vernietigd van de patriarchale verhouding tussen de arbeiders en hun broodheren, waartoe ook de grote industrie bijdroeg door het verveelvoudigen van het aantal van één enkele bourgeois afhankelijke arbeiders. Natuurlijk jammert de bourgeoisie hierover en terecht, want onder de oude omstandigheden wist de bourgeois zich tamelijk goed beveiligd tegen verzet van de arbeiders. Hij kon ze naar hartenlust uitbuiten en over ze heersen en kreeg nog gehoorzaamheid, dank en afhankelijkheid van het domme volk op de koop toe als hij hun naast het loon wat minzaamheid die niets kostte en misschien een enkel klein voordeeltje ten deel liet vallen: alles tezamen schijnbaar uit pure overtollige, opofferende goedhartigheid, maar toch nog lang geen tiende deel van hetgeen hij verschuldigd was. Als afzonderlijke bourgeois, die in omstandigheden geplaatst was die hij zelf niet geschapen had, deed hij tenminste gedeeltelijk wat hij verschuldigd was, maar als lid van de regerende klasse die alreeds door het feit dat zij regeert voor de toestand van de gehele natie verantwoordelijk is en de behartiging van het algemeen belang overneemt, deed hij nooit iets van al hetgeen hij uit hoefde van zijn positie op zich had genomen en tuitte hij bovendien nog de hele natie ten eigen bate uit. Onder de patriarchale omstandigheden, die de slavernij van de arbeider huichelachtig verborgen, moest de arbeider, geestelijk en volkomen onbekend met zijn eigen belangen, een gewone enkeling blijven. Pas toen hij van zijn broodheer vervreemd werd, toen duidelijk werd dat hij met deze alleen door het eigenbelang, alleen door het winstbejag verbonden was, toen de schijnbaar minzame verhouding, die zelfs niet de geringste toets kon doorstaan, geheel wegviel, toen pas begon de arbeider zijn positie en zijn belangen te onderscheiden en zich zelfstandig te ontwikkelen. Toen eerst hield hij op met ook in zijn denken, voelen en wilsuitingen de slaaf van de bourgeoisie te zijn. En daartoe hebben hoofdzakelijk de grotere industrie en de grote steden bijgedragen.

Een andere factor die van belangrijke invloed op het karakter van de Engelse arbeider was, is de Ierse immigratie waarvan hierboven al in deze zin sprake was. Deze heeft weliswaar, zoals we zagen, enerzijds de Engelse arbeiders omlaag gehaald, hun aan de beschaving ontrukkt en hun toestand verergerd, maar juist daardoor heeft zij anderzijds bijgedragen tot de verdieping van de kloof tussen arbeiders en bourgeoisie en zo tot bespoediging van de naderende crisis. Want het verloop van de sociale ziekte-toestand waaraan Engeland lijdt, is hetzelfde als bij een lichamelijke ziekte: zij ontwikkelt zich volgens bepaalde wetten en kent haar crises, waarvan de laatste en heftigste over het lot van de patiënt beslist. En omdat de Engelse natie toch in deze laatste crisis niet kan ondergaan, maar er vernieuwd en herboren uit te voorschijn komen moet, daarom kan men zich slechts verheugen over alles wat ziekte ten top drijft. En daartoe draagt de Ierse immigratie bovendien nog bij door de hartstochtelijke, levendige Ierse natuur,

die zij in Engeland inburgert en onder de Engelse arbeidersklasse brengt. Ieren en Engelsen verhouden zich in vele opzichten als Fransen en Duitsers tot elkaar en de vermenging van het gemakkelijk ontvlambare, warme Ierse temperament met het rustige, volhardende, verstandelijke Engelse kan op den duur voor beiden alleen maar gunstig zijn. Het ongenaakbare egoïsme van de Engelse bourgeoisie zou veel diepere sporen in de Engelse arbeidersklasse nagelaten hebben, als niet het tot aan zelfverloochening toe grootmoedige, overwegend door het gevoel geleide Ierse element erbij gekomen was en enerzijds door versmelting van de beide stammen, anderzijds door de gewone omgang het zuiver verstandelijke, koele Engelse karakter goedaardiger gemaakt had.

Het zal ons na dit alles niet meer verbazen dat de arbeidersklasse een heel ander volk is geworden dan de Engelse bourgeoisie. De bourgeoisie heeft met alle andere naties ter wereld meer gemeen dan met de arbeiders die vlak naast haar wonen. De arbeiders spreken andere dialecten, hebben andere ideeën en voorstellingen, andere zeden en morele principes, een andere godsdienst en een andere politiek dan de bourgeoisie. Het zijn twee heel verschillende volken, zo verschillend als het onderscheid van ras hen maar maken kan, en waarvan wij, op het continent, tot nu toe slechts het ene — de bourgeoisie -gekend hebben. Maar toch is juist het andere, het uit proletariërs bestaande volk, het voor de toekomst van Engeland verreweg belangrijkste.[23]

Over het maatschappelijk karakter der Engelse arbeiders, zoals het zich in verenigingen en politieke principes uit, zullen wij straks nog moeten spreken. Hier willen wij het slechts over de resultaten van de zojuist opgesomde oorzaken hebben, voor zover deze van invloed zijn op het individuele karakter van de arbeiders. In het dagelijks leven is de arbeider veel en veel menselijker dan de bourgeois. Ik merkte al eerder op dat de bedelaars bijna uitsluitend een beroep plegen te doen op de arbeiders en dat er over het algemeen van de kant van de arbeiders meer voor de verzorging van de armen gedaan wordt dan van de kant van de bourgeoisie. Dit feit dat men overigens elke dag bevestigd kan zien, wordt o.a. ook bevestigd door de heer Parkinson, kanunnik van Manchester.

‘De armen geven elkaar meer dan de rijken aan de armen geven. Ik kan deze verzekering staven met het getuigenis van één onzer oudste, bekwaamste, opmerkzaamste en menselijkste artsen, Dr. Bardsley. Deze heeft openlijk verklaard, dat de totale som die de armen elkaar jaarlijks geven, datgene overtreft, wat de rijken in dezelfde tijd bijdragen.’[24]

Ook verder blijkt de menselijkheid van de arbeiders overal op verheugende wijze. Zij kennen het harde lot uit eigen ervaring en kunnen daardoor meevoelen met hen, wie het slecht gaat; voor hen eis ieder mens een mens, terwijl die arbeider voor de bourgeois minder dan een mens is; daarom zijn zij meer tegemoetkomend, vriendelijker en hoewel zij het geld dringender nodig hebben dan de bezittenden, zijn zij er toch minder verzot op, want voor hen is het geld alleen van waarde om wat zij er voor kunnen kopen, terwijl het voor de bourgeois een bijzondere, inherente waarde, de waarde van een god heeft en de bourgeois zodoende tot een gemeen, vuil ‘geldmens’ maakt. De arbeider die deze eerbied voor het geld niet kent, is daarom niet zo hebzuchtig als de bourgeois die alles alleen maar doet om geld te verdienen en die in het bijeengaren van geldzakken zijn levensdoel ziet. Daarom ook is die arbeider veel onbevangener, heeft hij veel meer open oog voor feiten dan de bourgeois en ziet hij niet alles door de bril van de eigenbaat. Tegen godsdienstige vooroordelen beschermt hem zijn gebrekkige opvoeding; hij verstaat er niets van en loopt er niet over te tobben, hij kent het fanatisme niet, waar van de bourgeoisie bevangen is, en indien hij toch wat religie hebben zou, dan is die slechts nominaal, zelfs niet theoretisch: praktisch leeft hij uitsluitend voor deze

wereld en tracht zich hier in te burgeren. Alle burgerlijke schrijvers zijn het erover eens dat de arbeiders geen godsdienst hebben en de kerk niet bezoeken. Hoogstens moet een uitzondering gemaakt worden voor die Ieren en enige oudere mensen en dan nog voor de kleinburgers, opzichters, werkmeesters en zo meer. Maar onder de massa vindt men bijna overal een volkomen onverschilligheid voor de religie of op zijn hoogst een beetje deïsme[25] dat te onontwikkeld is om voor iets meer te kunnen dienen dan voor frases of om iets meer dan een vage angst voor uitdrukkingen als 'infidel' (ongelovige) en 'atheïst' op te roepen. De geestelijkheid van alle sekten staat bij de arbeiders zeer slecht aangeschreven, hoewel zij haar invloed op hen pas in de laatste tijd verloren heeft. Thans staat de zaak echter zo, dat alleen de kreet 'he is a parson' — 'hij is een paap!' vaak genoeg in staat is om een geestelijke op openbare vergaderingen van het spreekgestoelte te verjagen. En evenals de levenspositie in het algemeen, draagt ook het gebrek aan godsdienstige en andere ontwikkeling ertoe bij om de arbeiders onbevanger, vrijer van overleefde stabiele stellingen en vooropgezette meningen te laten zijn dan de bourgeois dat is. Deze zit tot over de oren vast in zijn klassevooroordellen, in de hem van jongs af aan ingepompte principes. Met heen is niets te beginnen, hij is in wezen, zelfs indien ook in liberale vorm, conservatief, zijn belang is met het bestaande vergroeid en voor elke ontwikkeling is hij doof. Hij houdt op aan de top van de historische ontwikkeling te staan, in zijn plaats treden de arbeiders, eerst rechtens en daarna, te zijner tijd ook in feite.

Dit en de daaruit voortvloeiende maatschappelijke activiteit van de arbeiders, waarop wij later zullen ingaan, zijn de beste karaktertrekken van deze klasse; de ongunstige zijn even snel samengevat en volgen net zo natuurlijk uit de reeds genoemde oorzaken. Drankzucht, bandeloos geslachtelijk verkeer, ruwheid en gebrek aan eerbied voor de eigendom zijn de hoofdpunten van hetgeen de bourgeois de arbeidersklasse voor de voeten werpt. Dat de arbeiders veel drinken is niet anders te verwachten. Sheriff Alison zegt dat in Glasgow elke zaterdagavond tegen de dertigduizend arbeiders dronken zijn, en dit cijfer is beslist niet overdreven; dat in deze stad in 1830 op elke twaalf huizen en in 1840 op elke tien één kroeg was, dat in Schotland in 1823 op 2.300.000 gallons, in 1837 op 6.620.000 gallons en in Engeland in 1823 top 1.976.000 gallons, in 1837 op 7.875.000 gallons brandewijn accijsrechten werden betaald.[26] De bierwet van 1830, die de oprichting van bierkroegen, zogenaamde 'jerryshops' vergemakkelijkte — de eigenaar heeft vergunning bier te verkopen 'to be drunk on the premises' (die in de zaak zelf gedronken worden mag) — ook deze wet droeg bij tot die verbreiding van de drankzucht doordat de kroeg nu bij iedereen zowat voor de deur werd gebracht. Bijna in iedere straat vind je meerdere zulke bierkroegen, en waar op het platteland twee of drie huizen bijeen staan, is er ook zeker een jerry-shop onder. Daarnaast zijn er nog massa's 'hush-shops', d.w.z. clandestiene kroegen die geen vergunning hebben en evenveel brandewijnstokerijen die midden in de grote steden op afgelegen, door de politie zelden bezochte plaatsen grote hoeveelheden van deze drank produceren. Gaskell (t.a.p.) schat het aantal van deze laatsten alleen al in Manchester op meer dan honderd en hun jaarlijkse productie op minstens 156.000 gallons. Manchester telt bovendien meer dan duizend kroegen, hetgeen in verhouding tot het aantal woningen, minstens evenveel is als in Glasgow. In alle andere grote steden ziet het er net zo uit. En wanneer men bedenkt dat naast de gewone gevolgen van de drankzucht, mannen en vrouwen van elke leeftijd, zelfs kinderen, vaak moeders met hun kleintjes op de arm, hier samenkomen met de diepst gezonken slachtoffers van het regiem van de bourgeoisie met dieven, oplichters en geprostitueerde meisjes, wanneer men bedenkt dat menige moeder de zuigeling op haar arm brandewijn te drinken geeft, dan zal men de demoraliserende werking van het bezoeken aan deze lokalen ongetwijfeld toegeven. Vooral op zaterdagavond, als het loon is uitbetaald en er iets vroeger dan gewoonlijk met werken opgehouden wordt, wanneer de hele werkende klasse uit haar

achterbuurten de hoofdstraten instroomt, kan men de dronkenschap in al haar nauwheid zien. Ik ben zelden op zulke avonden uit Manchester weggekomen zonder een massa zwaaiende of in de goot liggende beschonkenen te ontmoeten. Op zondagavond pleegt zich hetzelfde, alleen minder rumoerig, te herhalen. En wanneer het geld op is, gaan de drinkers naar de eerste de beste lommerd, waarvan er in iedere grote stad een massa zijn — in Manchester meer dan zestig en in één enkele straat van Salford (Chapel Street) tien tot twaalf —, en belenen daar wat ze nog hebben. Meubels, zondagse kleren waar die er zijn, en vaatwerk worden op zaterdagavond bij massa's uit het pandhuis afgehaald om er bijna altijd nog voor de volgende woensdag weer terecht te komen totdat ten lange leste een of ander toeval het inlassen onmogelijk maakt en het ene stuk na het andere in handen van de woekeraar valt of tot dat deze geen cent meer voorschieten wil op de versleten en verbruikte artikelen. Als men zelf de omvang van de drankzucht onder de arbeiders in Engeland gezien heeft, gelooft men gaarne de woorden van Lord Ashley[27] dat deze klasse jaarlijks ongeveer 25 miljoen pond sterling aan sterkedrank uitgeeft, en wat voor verslechtering van de uiterlijke toestand, wat voor vreselijke verwoesting van de gezondheid van lichaam en geest, wat voor vernietiging van alle gezinsverhoudingen hier uit voortkomt, kan ieder zich gemakkelijk voorstellen. De afschaffingsgenootschappen hebben weliswaar veel gedaan, maar wat veranderen een paar duizend 'teetotallers'[28] op miljoenen arbeiders? Wanneer pater Mathew, de Ierse afschaffingsapostel de Engelse steden afreist, leggen vaak dertig tot zestigduizend arbeiders de 'pledge' (gelofte) af, maar na een week of vier zijn de meesten dit weer vergeten. Wanneer men bv. de massa's bij elkaar telt, die in Manchester de laatste drie, vier jaren de onthoudingsgelofte hebben afgelegd, komt men op veel meer mensen dan er in de hele stad wonen, maar toch merk je niet dat het drinken afneemt.

Naast teugelloos drankmisbruik is de teugelloosheid op het gebied van het geslachtelijke verkeer een van de hoofdondeugden van vele Engelse arbeiders. Ook dit volgt als harde consequentie, met onverbidde noodzaak uit de toestand van een klasse die aan zichzelf is overgelaten zonder de middelen te bezitten om van deze vrijheid een gepast gebruik te maken. De bourgeoisie heeft haar slechts deze beide genietingen gelaten terwijl zij haar een massa zorgen en kwellingen heeft opgelegd en het gevolg daarvan is dat de arbeiders om toch maar iets aan het leven te hebben, al hun hartstocht op deze beide geneugten concentreren en zich er in overmaat en op de meest regelloze wijze aan overgeven. Wanneer men de mensen in een toestand brengt, waarin slechts een dier zich thuis voelt, blijft hun niets over dan zich te verzetten of in bestialiteit onder te gaan. En wanneer bovendien de bourgeoisie zelf er nog het hare toe bijdraagt de prostitutie te bevorderen — hoe velen van de 40.000 lichte meisjes die iedere avond de straten van Londen overstroomden[29], leven niet van de deugdzame bourgeoisie? - hoe velen van hen hebben niet aan een bourgeois te wijten dat zij hun lichaam de voorbijgangers moeten aanbieden om te kunnen leven? — is zij, de bourgeoisie, toch werkelijk wel de laatste die recht heeft om de arbeiders seksuele uitpattingen voor de voeten te werpen.

De fouten van de arbeiders zijn over het algemeen alle terug te brengen op bandeloosheid van de genotzucht, gebrek aan welberadenheid en aan gedweeheid om zich naar de sociale orde te voegen, op het onvermogen om het ogenblikkelijke genot op te offeren aan meer verwijderd voordeel. Maar is dat dan zo verwonderlijk? Een klasse die voor haar zuur verdiende beetje geld zo weinig en dan nog alleen de zinnelijkste genietingen kan kopen, moet zich toch wel blindelings wild op deze genietingen storten. Een klasse om welker ontwikkeling zich geen mens bekommert, die aan alle mogelijke wisselvalligheden blootstaat, die generlei bestaanszekerheid kent, wat voor redenen zou die ertoe en wat voor belang erbij hebben om met de toekomst rekening te houden, om een 'solide' leven te lijden en om, in plaats van de

gunst van het ogenblik te profiteren, aan een meer verwijdend genot te denken dat juist voor hen met hun eeuwig zwenkende, onbestendige situatie praktische onbereikbaar is? Een klasse die alle nadelen van de sociale orde moet dragen zonder de voordelen ervan te genieten, een klasse die deze sociale orde slechts als vijandig ervaart, van deze klasse verlangt men nog dat zij deze sociale orde respecteren zal? Dat is waarlijk te veel gevraagd. Maar de arbeidersklasse kan de sociale orde, zolang deze bestaat, niet ontlopen en wanneer de afzonderlijke arbeider zich er tegen verheft, heeft hij zelf daar de grootste schade van. Zo maakt de sociale orde voor de arbeider het gezinsleven bijna onmogelijk; een onbewoonbaar, vuil huis (dat nauwelijks goed genoeg is voor nachtverblijf, slecht gemeubileerd en vaak niet regendicht en niet verwarmd is, een bedompte atmosfeer in de kamer vol mensen maakt huiselijkheid onmogelijk; de man werkt de hele dag, misschien de vrouw ook en de oudere kinderen, allen op verschillende plaatsen, zien elkaar slechts 's ochtends en 's avonds. Daarbij komt de voortdurende verleiding van de drank. Waaruit kan bij dit alles het gezinsleven nog bestaan? Toch kan de arbeider zijn familie niet ontvluchten, hij moet in het gezin leven en het gevolg daarvan zijn voortdurende botsingen in het gezin en huiselijke twisten die zowel op de echtgenoten als vooral op de kinderen hoogst demoraliserend werken. Verwaarlozing van alle huiselijke plichten, verwaarlozing vooral van de kinderen komt maar al te vaak voor onder de Engelse arbeiders en wordt maar al te zeer door de bestaande maatschappelijke orde veroorzaakt. En kinderen die op deze wijze verwilderd opgroeien in de demoraliserende omgeving, waartoe maar al te vaak de ouders zelf ook behoren, zulke kinderen zouden later brave, zedelijke mensen moeten worden? Het is waarlijk te naïef welke eisen de zelfvoldane bourgeois aan de arbeider stelt.

Het gebrek aan achting voor de sociale orde treedt het duidelijkst op in zijn meest extreme vorm: de misdaad. Werken de oorzaken die de arbeider demoraliseren sterker en in grotere concentratie dan gewoonlijk, dan wordt hij misdadiger met dezelfde zekerheid als waarmee water bij 80 graden Réaumur uit de vloeibare in de gasvormige toestand overgaat. De arbeider wordt door de brute en verruwende behandeling door de bourgeoisie een net zo willoos ding als het water en is met precies dezelfde noodzaak aan de natuurwetten onderworpen: bij hem houdt op een bepaald punt elke vrijheid van handelen op. Met de uitbreiding van het proletariaat is dan ook de misdadigheid in Engeland toegenomen, en de Engelse natie is de misdadigste ter wereld geworden. Uit de jaarlijks gepubliceerde 'criminele statistiek' van het Ministerie van Binnenlandse Zaken blijkt dat de toename van de misdadigheid in Engeland met onbegrijpelijke snelheid heeft plaatsgevonden. Het aantal arrestaties voor misdrijven bedroeg in Engeland en Wales alleen al:

In 1805:	4605	in 1830:	18107
1810:	5146	1835:	20731
1815:	7818	1840:	27187
1820:	13710	1841:	27760
1825:	14437	1842:	31309

In 37 jaar dus een verzevenvoudiging van het aantal arrestaties. Van deze arrestaties kwamen in 1842 alleen voor rekening van Lancashire 4497 dus meer dan 14 % en van Middlesex (inclusief Londen) 4094 dus meer dan 13 %. Zo zien wij dat twee districten met grote steden die veel proletariaat herbergen, alleen al meer dan een kwart van alle misdrijven voor hun rekening nemen, hoewel hun gezamenlijke bevolking lang geen vierde deel van die van het hele land uitmaakt. De statistieken bewijzen ook nog direct dat bijna alle misdadigheid voor rekening van het proletariaat komt, want gemiddeld konden in 1842 van iedere 100 misdadigers 32,35 niet lezen en schrijven, 58,32 slechts onvolkomen en 6,77 goed lezen en schrijven, terwijl 0,22 nog hoger onderwijs genoten had en van 2,34 de ontwikkelingsgraad

niet kon worden aangegeven. In Schotland is de criminaliteit nog veel sneller toegenomen. Hier vonden in 1819 slechts 89, in 1837 al 3176 en in 1842 zelfs 4189 arrestaties wegens misdrijf plaats. In Lancashire waar sheriff Alison zelf het officiële rapport opmaakte, verdubbelde de bevolking in 30 jaar, het aantal misdrijven echter elke 5,5 jaar; de misdadigheid nam dus zesmaal zo snel toe als de bevolking. De misdaden zelf zijn, zoals in alle beschaafde landen, in overgrote meerderheid vergripen tegen de eigendom, zulke dus waarvan gebrek aan dit of dat de oorzaak is, want wat je hebt, steel je niet. De verhouding tussen de eigendomsdelicten en het aantal van de bevolking dat in Nederland 1:7140, in Frankrijk 1:1804 bedraagt, was in de tijd dat Gaskell schreef, in Engeland 1:799; de verhouding tussen het aantal strafbare feiten tegen personen gepleegd en het aantal van de bevolking is in Nederland 1:28.904, in Frankrijk 1:17.573 en in Engeland 1:23.395; de verhouding tussen het totaal aantal misdrijven en het aantal van de bevolking bedraagt in de landbouwdistricten 1:1043 en in de fabrieksdistricten 1:840[30]; terwijl deze verhouding thans voor heel Engeland nauwelijks 1:660[31] is, en er zijn nauwelijks tien jaren verlopen dat Gaskells boek verscheen!

Deze feiten zijn waarlijk meer dan voldoende om iedereen, zelfs een bourgeois, tot bezinning te brengen en tot nadenken over de gevolgen van zulk een toestand. Als de demoralisatie en de criminaliteit nog twintig jaar lang in deze mate toenemen — en indien de Engelse industrie in deze twintig jaar minder geluk heeft dan tot heden zal de misdadigheid alleen maar nog sneller toenemen — wat zal dan het resultaat zijn? Reeds nu zien wij de maatschappij in volle ontbinding verkeren, wij kunnen geen krant ter hand nemen of wij lezen de frappantste feiten die blijken geven van het losser worden van alle sociale banden. Ik doe een willekeurige greep in de stapel Engelse kranten die voor mij liggen: daar is een Manchester Guardian (30 oktober 1814) die over drie dagen bericht, zonder echter de moeite te nemen om over Manchester nauwkeurig nieuws te geven, alleen de interessantste voorvallen worden verteld: in een fabriek waren de arbeiders voor hoger loon in staking gegaan en werden door de vrederechter gedwongen weer aan het werk te gaan; in Salford begingen een paar knapen diefstallen en wilde een bankroete koopman zijn schuldeisers bedriegen. Uitvoeriger zijn de berichten uit omliggende plaatsen: in Ashton twee diefstallen, een inbraak en een zelfmoord; in Bury een diefstal; in Bolton twee diefstallen en een ontduiking van de accijnzen; in Leigh een diefstal; in Oldham een staking wegens loongeschil, een diefstal, een vechtpartij tussen Ierse vrouwen, een niet bij de arbeiderscorporatie aangesloten hoedenmaker door leden van de corporatie mishandeld, een moeder door haar zoon mishandeld; in Rochdale een aantal vechtpartijen, een aanval op de politie, een kerkroof; in Stockport ontevredenheid van de arbeiders over hun loon, een diefstal, een fraude, een vechtpartij; in Wigan een diefstal en een kerkroof. Nog veel erger berichten brengen de Londense bladen: oplichtingen, diefstallen, roofovervallen en familietwisten staan elkaar te verdringen. Mij komt juist een Times (12 september 1844) in handen, die slechts de voorvallen van een dag bericht: een diefstal, een overval op de politie, een vader veroordeeld tot de alimentatie van zijn onwettig kind, ouders leggen hun kind te vondeling en een vrouw vergiftigt haar man. Soortgelijke dingen zijn in alle Engelse kranten te vinden. In dit land is de sociale oorlog volledig uitgebroken: ieder staat apart en vecht voor zichzelf tegen alle anderen en of hij alle anderen, die zijn verklaarde vijanden zijn, schade berokkenen zal of niet, hangt slechts af van een zelfzuchtige berekening van wat het voordeligst is. Niemand krijgt het meer in zijn hoofd zich met zijn medemens op vreedzame wijze te verstaan; alle geschillen worden met dreigementen, door eigen ingrijpen of voor de rechtbanken beslecht. Kortom, ieder beschouwt de ander als een vijand die hij uit de weg moet ruimen of hoogstens als een middel dat hij voor zijn doeleinden gebruiken moet. En deze oorlog wordt, zoals de misdrijvenstatistiek toont, van jaar tot jaar feller, hartstochtelijker en onverzoenlijker. De vijanden verdelen zich langzamerhand in twee grote kampen die

elkaar bestrijden; de bourgeoisie hier en het proletariaat daar. Deze oorlog van allen tegen allen en van het proletariaat tegen de bourgeoisie mag ons niet verwonderen, want hij is slechts de consequente doorvoering van het reeds aan de vrije concurrentie ten grondslag liggende beginsel. Maar wel mag het ons verwonderen dat de bourgeoisie boven wier hoofd zich dagelijks nieuwe, dreigende onweerswolken samenballen, bij dit alles zo rustig en gelaten blijft. Hoe kan zij deze dingen dagelijks in de kranten lezen zonder, wij willen niet zeggen, verontwaardiging over de sociale toestand, maar dan toch vrees te koesteren voor de gevolgen ervan, voor een algemene uitbarsting van datgene wat in de misdaad van geval tot geval tot uiting komt. Maar daarvoor is zij dan ook bourgeoisie en kan zij van haar standpunt uit niet eens de feiten, laat staan de consequenties daarvan zien. Alleen wekt het verwondering dat klassevooroordelen en ingeprente vooropgezette meningen een hele mensenklasse met zo'n hoge, ik zou haast zeggen waanzinnige graad van blindheid kunnen slaan. De ontwikkeling van de natie gaat ondertussen voort, of de bourgeoisie er oog voor heeft of niet, en zal op een goede dag de bezittende klasse met dingen verrassen, waarvan zij ondanks al haar wijsheid geen flauw vermoeden heeft.

Noten:

[1] Wanneer ik in bovenstaande zin en elders spreek over de maatschappij als over een verantwoordelijk geheel dat zijn rechten en plichten heeft, dan is het duidelijk dat ik daarmee de macht van de maatschappij bedoel, de klasse dus die tegenwoordig de politieke en sociale heerschappij in handen heeft en die daarmee tegelijk ook de verantwoording draagt voor de toestand van hen die zij in de heerschappij geen deel laat hebben. Deze heersende klasse is in Engeland, evenals in alle andere beschaafde landen, de bourgeoisie. Dat echter de maatschappij en meer in het bijzonder de bourgeoisie de plicht heeft om althans het leven te beschermen van ieder lid van de gemeenschap en bv. te zorgen dat niemand verhongert, deze stelling behoef ik mijn Duitse lezers niet eerst te bewijzen. Schreef ik voor de Engelse bourgeoisie, dan stond de zaak natuurlijk anders. — (1887.) En zo is het nu ook in Duitsland. Onze Duitse kapitalisten hebben het Engelse niveau, althans in dit opzicht, in het gezegende jaar 1886 volkomen bereikt. — (1892.) Hoe is dit alles sinds 50 jaar veranderd!

Tegenwoordig zijn er Engelse bourgeois, die verplichtingen van de maatschappij tegenover haar afzonderlijke leden erkennen; maar Duitse?!?

[2] Dr. Alison, Management of the Poor in Scotland.

[3] Dr. Alison in een artikel, voorgelezen voor de British Association for the Advancement of Science (Engels genootschap ter bevordering van de wetenschap) in York, oktober 1844.

[4] Dr. Alison, Management of the Poor in Scotland.

[5] The Manufacturing Population of England, hfst. 8.

[6] Report of Commission of Inquiry into the Employment of Children and Young Persons in Mines and Collieries and in the Trades and Manufactures in which Numbers of them work together, not being included under the terms of the Factories' Regulation. Act. First and Second Reports (Rapport van de onderzoekcommissie over de kinder- en jeugdarbeid in mijnbouw en kolenmijnen zowel als in werkplaatsen en bedrijven waar grote aantallen hunner werken, maar die niet onder de bepalingen van de fabriekswet vallen. Eerste en tweede rapport). Graingers rapport en het tweede rapport; gewoonlijk geciteerd als 'Children's Employment Commission's Report'- één der beste officiële rapporten dat een massa van de waardevolste, maar ook verschrikkelijkste feiten bevat. Het eerste rapport verscheen in 1841 en twee jaar later het tweede.

[7] Fifth Annual Report of the Registrar General of Births, Deaths and Marriages. (5de Jaarrapport van het bureau van de burgerlijke stand over geboorten, sterfte en huwelijken).

[8] Het artikel van R. Cowan De statistiek van geboorten- en sterftcijfers in Glasgow ter illustratie van de sanitaire toestand van de bevolking werd in oktober 1840 gepubliceerd in het tijdschrift van het Londense Statistische Genootschap 'Journal of the Statistical Society of London'. — Red.

[9] Vergelijk het Report of Commission of Inquiry into the State of large Towns and populous Districts, first Report, 1844, Appendix. (Rapport van de commissie van onderzoek naar de toestand der grote steden en dichtbevolkte gebieden, eerste bericht, 1844, aanhangsel).

[10] Factories Inquiry Commission's Report, 3rd vol. Report of Dr. Hawkins on Lancashire. Daarin wordt Dr. Robertson, 'de hoogste autoriteit voor statistiek in Manchester', als zegsman aangehaald.

[11] Geschiedenis van de midden- en arbeidersklassen. — Red.

[12] Metropolitan Buildings Act — speciale wet op de ordening van de bouw in Londen, die in 1844 door het Engelse parlement werd aangenomen. — Red.

[13] Arts and Artisans.

[14] Principles of Population deel II, blz. 196-197.

[15] Wij zullen straks zien hoe het verzet van de proletariërs tegen de bourgeoisie in Engeland wettelijk erkend is als gevolg van de vrijheid van vereniging.

- [16] Proteus — zeegod die velerlei gedaanten kon aannemen. Hier de onbestendige, veranderlijke stoomgod. — Red.
- [17] Chartism, blz. 34 e.v.
- [18] Moet ik ook hiervoor nog burgerlijke getuigenissen ter bevestiging aanhalen? Ik kies er slechts een die ieder kan nalezen: Adam Smith's *Wealth of Nations* (geciteerde uitgave) deel 3, boek 5, hoofdstuk 1, blz. 297.
- [19] Het tijdperk der grote steden. — Red.
- [20] vanzelf. — Red.
- [21] *The Principles of Population*, deel II, blz. 76 e.v. en blz. 135.
- [22] *Philosophy of Manufactures* (Filosofie van het fabriekswezen), Londen, 1835. — Wij zullen over dit fraaie werkje nog meer moeten spreken. De weergegeven passages staan op blz. 406 e.v.
- [23] (1892) Dezelfde opvatting, dat de grote industrie de Engelsen in twee verschillende naties heeft gespleten, is, zoals bekend, ongeveer gelijktijdig ook door Disraeli ontwikkeld in zijn roman *Sybil, or the Two Nations*. (Sibylle of de twee naties).
- [24] *On the present Condition of the Labouring Poor in Manchester etc.* (Over de huidige toestand van de werkende armen in Manchester enz.) By the Rev. Rd. Parkinson, Canon of Manchester, 3rd, edit. London and Manchester, 1841, Pamphlet.
- [25] Deïsme — religieus-filosofische richting die de godsidee alleen erkent als een onpersoonlijk beginsel dat de wereld schiep. — Red.
- [26] *Princ. of Popul.* op vele plaatsen.
- [27] In de Lagerhuuszitting van 28 februari 1843.
- [28] *Geheelonthouders*. — Red.
- [29] Sheriff Alison, *The Principles of Population*, deel II.
- [30] *The Manufacturing Population of England*. hoofdst. 10.
- [31] Het aantal betrapte misdadigers (22.733) gedeeld op het bevolkingsaantal (circa 15 miljoen).

De afzonderlijke bedrijfstakken

De fabrieksarbeiders in engere zin

Wanneer wij nu de afzonderlijke belangrijkste groepen van het Engelse industrieproletariaat nader willen bezien, dan zullen wij in overeenstemming met het al eerder opgestelde principe beginnen met de fabrieksarbeiders, d.w.z. met hen die onder de fabriekswet vallen. Deze wet regelt de werktijden in de fabrieken waar met behulp van water- of stoomkracht wol, zijde, katoen en vlas gesponnen of geweven wordt, en heeft dus betrekking op de belangrijkste takken van de Engelse industrie. De hier werkende klasse is de talrijkste, oudste, intelligentste en meest energieke, maar daarom ook de onrustigste en door de bourgeoisie meest gehate groep van alle Engelse arbeiders; zij staat, en meer speciaal de katoenarbeiders staan aan de spits van de arbeidersbeweging, zoals hun broodheren, de fabrikanten, vooral in Lancashire, aan de spits staan van de politieke beweging van de bourgeoisie.

Wij zagen reeds in de Inleiding hoe de in genoemde branches werkzame bevolking ook als eerste door nieuwe machines uit haar voormalige omstandigheden gerukt werd. Het is dus niet verwonderlijk dat de verdere mechanische uitvindingen ook in later jaren juist hen het meest en langdurigst raakten. De geschiedenis van de katoenindustrie, zoals we die bij Ure[1], Baines[2] e.a. lezen, weet op iedere bladzij van nieuwe verbeteringen te vertellen, die dan voor het grootste deel ook in de overige genoemde industrietakken burgerrecht verwerven. Bijna overal is het handwerk door machinale arbeid vervangen, bijna alle manipulaties worden door de kracht van water of stoom verricht en ieder jaar brengt weer nieuwe verbeteringen.

In een geordende sociale toestand zouden zulke verbeteringen slechts verheugend zijn; in de toestand van de oorlog van allen tegen allen trekken enkelen er het voordeel van en ontnemen zodoende de meesten hun middel van bestaan. Iedere verbetering van de machines berooft arbeiders van hun brood en hoe belangrijker de verbetering, des te talrijker het aantal werklozen. Iedere verbetering heeft dus op een aantal arbeiders het effect van een handelscrisis: kweekt nood, ellende en misdaad. Nemen wij enkele voorbeelden. Omdat al direct de eerste vinding, de jenny (zie hierboven), door één arbeider bediend minstens het zesvoudige leverde van wat het spinnewiel in dezelfde tijd maken kon, werden door elke nieuwe jenny vijf spinners brodeloos. De ‘throstle’ (vleugelspinmachine) die weer belangrijk meer leverde dan de jenny en waarvoor ook slechts één arbeider nodig was, maakte er nog meer werkloos. De mule die in verhouding tot het product weer minder arbeiders vereiste, had dezelfde uitwerking en iedere verbetering van de mule, d.i. iedere vermeerdering van het aantal spindels per mule, verminderde opnieuw het aantal benodigde arbeiders. Deze vermeerdering van het aantal spindels per mule is echter zo aanmerkelijk dat daardoor hele scharen arbeiders werkloos zijn geworden. Terwijl namelijk vroeger één ‘spinner’ met een paar kinderen (piecers) 600 spindels in beweging hield, kon hij nu op twee mules over 1400 tot 2000 spindels toezicht houden: twee volwassen spinners en een deel van de met hen werkende, ‘piecers’ werden (daardoor werkloos. En sinds bij een zeer belangrijk deel van de mule-spinnerijen de ‘self-actor’ is ingevoerd, vervalt de rol van de spinner geheel en wordt het werk door de machine gedaan. Voor mij ligt een boek[3] van de erkende leider van de chartisten in Manchester, James Leach. Deze man heeft jarenlang in verschillende takken van industrie, in fabrieken en mijnen gewerkt en hij is mij persoonlijk bekend als rechtschapen, betrouwbaar en bekwaam. Door zijn positie in de beweging stonden hem de meest uitgebreide, door de arbeiders zelf verzamelde details over de verschillende fabrieken ter beschikking en hij brengt tabellen waaruit blijkt dat er in 1829, in 35 fabrieken 1083 mule-spinners meer waren te werk gesteld dan in 1841, hoewel het aantal spindels in die 35 fabrieken met 99.429 was toegenomen. Hij noemt vijf fabrieken waar helemaal geen spinners

meer werken omdat deze fabrieken uitsluitend self-actors bezitten. Terwijl het aantal spindels met 10 procent toenam, daalde het aantal spinners met meer dan 60 procent. En, voegt Leach hieraan toe, sinds 1841 zijn er zoveel verbeteringen door verdubbeling der spindelrijen (double decking) enz. ingevoerd dat in enige der genoemde fabrieken sinds 1841 weer de helft van de spinners ontslagen is; in één enkele fabriek waar voor kort 80 spinners waren, zijn er nu nog 20: de overigen zijn weggestuurd of moeten kinderarbeid voor kinderloon doen. Hetzelfde bericht Leach uit Stockport, waar in 1835 800 spinners en in 1843 nog slechts 140 spinners werkzaam waren, hoewel de industrie in Stockport de laatste acht à negen jaar belangrijk werd uitgebreid. Aan de kaardmachines zijn nu soortgelijke verbeteringen aangebracht, waardoor 'de helft van de arbeiders zijn broodwinning verliest. In een fabriek zijn verbeterde doubleermachines opgesteld die van acht meisjes vier brodeloos maakten, bovendien verlaagde de fabrikant het loon van de overige vier van 8 op 7 shilling. Hetzelfde deed zich in de weverijen voor. De mechanische weefstoel veroverde de ene tak na de andere op de handweverij en daar de machine veel meer produceert dan de handweefstoel en één arbeider op twee mechanische weefgetouwen toezicht kan houden, zijn ook hier een menigte arbeiders brodeloos geworden. En bij alle soorten fabricage, in de vlas- en wolspinnerijen en bij het twijnen van zijde, is het net zo; het mechanische weefgetouw begint zelfs in bepaalde takken van de wol- en linnenweverij door te dringen; alleen al in Rochdale zijn voor het weven van flanel en andere wollen stoffen meer mechanische dan handweefstoelen in gebruik. De bourgeoisie pleegt er in verband hiermee op te wijzen dat verbeteringen aan de machines door het dalen van de productiekosten, maken dat de gerede goederen tegen een lagere prijs geleverd worden en dat door de lagere prijs een dusdanige toename van het verbruik ontstaat dat de werkloos geworden arbeiders spoedig weer volop werk zouden vinden in de nieuw gestichte fabrieken. Zeker, de bourgeoisie heeft dáárin volkomen gelijk dat onder bepaalde, voor de algemene industriële ontwikkeling gunstige voorwaarden iedere prijsverlaging van de waren die van goedkope grondstoffen zijn vervaardigd, het verbruik sterk doet toenemen en nieuwe fabrieken in het leven roept; maar voor de rest is ieder woord van haar bewering een leugen. Haar doet het niets dat het jaren duurt voordat deze gevolgen van de prijsdaling zich doen voelen en totdat de nieuwe fabrieken gebouwd zijn; zij verzwijgt voor ons dat alle verbeteringen aan de machines de eigenlijke, vermoeiende arbeid meer en meer aan de machine overdragen en zodoende de arbeid van de volwassen mannen in uitsluitend toezien wordt veranderd hetgeen een zwakke vrouw of een kind even goed kan doen en dan ook doet voor de helft of een derde van het loon; dat dus de volwassen mannen steeds meer uit de productie verdrongen worden en door de toenemende fabricage niet opnieuw werk krijgen; zij verzwijgt voor ons dat hele takken van arbeid daardoor wegvallen of zozeer veranderen dat het werk opnieuw aangeleerd moet worden. De bourgeoisie hoedt zich wel in dit verband het feit te erkennen waar zij anders op hamert als er sprake is van het verbieden van de arbeid van kleine kinderen — namelijk dat, om fabrieksarbeid goed te leren zij in de vroegste jeugd en liefst vóór het tiende jaar aangeleerd moet worden, (vergelijk bv. verschillende plaatsen in het *Factories Inq. Comm. Rept.*); zij zegt er niet bij dat de vervolmaking van de machines ononderbroken voortschrijdt om de arbeider, zodra hij zich werkelijk eens in een nieuwe arbeidstak zou hebben kunnen inburgeren, ook daaruit weer te verjagen en hem aldus zijn laatste restje bestaanszekerheid te ontnemen. Maar wel trekt de bourgeoisie het voordeel van de verbetering van de machines, zij heeft in de eerste jaren, als er nog veel oude machines draaien en de verbetering nog niet algemeen is geworden, prachtig gelegenheid geld op te hopen en het zoute veel verlangd zijn, dat ze ook oog had voor de nadelen van de verbeterde machines.

Dat de verbeterde machines het loon drukken, werd eveneens door de bourgeoisie heftig bestreden, terwijl de arbeiders het voortdurend beweerd hebben. De bourgeoisie houdt vol dat,

hoewel met de vergemakkelijkte productie het stukloon daalde, toch het weekloon als geheel eerder gestegen dan gedaald zou zijn en dat de toestand van de arbeiders er eerder beter dan slechter op zou zijn geworden. Het is moeilijk om deze zaak grondig te voorzien omdat de arbeiders zich meestal op het geval van het stukloon beroepen. Maar toch is zeker dat ook het weekloon in verschillende takken van arbeid door de machinerie omlaag is gegaan. De zogenaamde fijnspinners (die fijn mule-garen spinnen) krijgen weliswaar hoog loon, 30-40 shilling per week, omdat ze een sterke vereniging ter verdediging van het spingeld hebben en het leren van hun arbeid veel moeite kost. De grofspinners echter, die tegen de voor fijn garen niet bruikbare 'self-actors' concurreren moeten en wier organisatie door de invoering van deze machine haar kracht verloor, hebben daarentegen een zeer laag loon. Een mule-spinner vertelde mij dat hij nog geen 14 shilling in de week verdient en dat klopt met de opmerking van Leach dat de grofspinners in verschillende fabrieken minder dan 16,5 shilling per week verdienen en dat een spinner, die drie jaar geleden nog 30 shilling verdiende, thans nauwelijks 12,5 shilling halen kan en in de laatste jaren ook gemiddeld niet meer verdiend heeft. De lonen voor vrouwen en kinderen kunnen wel minder gedaald zijn maar dan ook alleen omdat ze van begin af niet hoog waren. Ik ken meerdere vrouwen, weduwen met kinderen, die met grote moeite acht tot negen shilling per week verdienen, en dat zij met een gezin daar niet behoorlijk van kunnen rondkomen, zal een ieder toegeven die de prijzen van de eerste levensbehoefte in Engeland kent. Dat over het algemeen de lonen gedrukt zijn door de verbeterde machinerie, is echter de eenstemmige verklaring van alle arbeiders; dat de bewering van de fabricerende bourgeoisie, als zou de toestand van de arbeidende klasse door de machinale productie verbeterd zijn, door deze klasse zelf nadrukkelijk gelogenstraft wordt, kan men op iedere arbeidersvergadering in de fabrieksdistricten horen. En zelfs als het waar zou zijn dat slechts het relatieve loon, het stukloon gedaald was en het absolute loon, de som die wekelijks verdiend wordt, gelijk was gebleven, wat zou daaruit dan volgen? Dat de arbeiders rustig mee hebben moeten aan zien, hoe de heren fabrikanten hun geldbuidel vulden en van iedere verbetering profijt trokken, zonder hen ook maar iets daarvan mee te laten delen. De bourgeoisie vergeet, als het tegen de arbeiders gaat, zelfs de eenvoudigste principes van haar eigen politieke economie. Zij, die anders bij Malthus zweert, roept in haar angst de arbeiders toe: Hoe hadden de vele miljoenen, waarmee Englands bevolking is toegenomen, werk kunnen vinden als er geen machines waren?[4] Domheid! Alsof de bourgeoisie zelf niet heel goed weet dat zonder de machines en de daardoor bewerkstelligde industriële opbloei deze 'miljoenen' nooit zouden zijn ontstaan en opgegroeid! Wat de machines de arbeiders gebaat hebben, is eenvoudig dit: zij leerden hen de noodzaak inzien van een sociale hervorming waardoor de machines niet meer tegen, maar voor de arbeiders zullen werken. De wijze bourgeoisieheren moeten aan de lieden die in Manchester en elders straatvegen (dit bestaat thans weliswaar niet meer, want ook hiervoor zijn machines uitgevonden en ingevoerd) of zout, lucifers, sinaasappels en schoenveters op straat verkopen of bedelend rondgaan, maar eens vragen wat zij vroeger geweest zijn — en bij hoeveel zal het antwoord zijn: door machinerie werkloos geworden fabrieksarbeider! De gevolgen van de machineverbeteringen zijn onder de huidige sociale omstandigheden alleen maar ongunstig voor de arbeiders en vaak in hoogste mate drukkend, want iedere nieuwe machine brengt werkloosheid, ellende en nood met zich mee. En in een land als Engeland, waar toch al bijna altijd 'overtollige bevolking' is, betekent ontslag in de meeste gevallen het ergste wat de arbeider kan overkomen. En nog afgezien daarvan — hoe verlamdend en zenuwslopend moet deze onzekerheid van bestaan zijn die voortvloeit uit de onophoudelijke opmars van de machines en van de ermee gepaard gaande werkeloosheid op de arbeider wiens bestaan ook zo reeds wankel is! Om de wanhoop te ontgaan, staan ook hier de arbeider maar twee wegen open: innerlijk en openlijk verzet tegen de bourgeoisie of de drank en over het geheel zedenverwildering. En tot beide plegen de Engelse arbeiders hun toevlucht te nemen. De

geschiedenis van het Engelse proletariaat verhaalt van honderden mouterijen tegen de machines en tegen de bourgeoisie in het algemeen. Van de liederlijkheid spraken wij reeds: deze is immers slechts een andere vorm van wanhoop.

Onder de sterkste druk leven die arbeiders, die tegen een baanbrekende machine moeten concurreren. De prijs van het door hen vervaardigde artikel richt zich naar die van het gelijksoortige machinefabricaat en daar de machine goedkoper werkt, heeft de tegen haar concurrerende arbeider het slechtste loon. In deze toestand verkeert iedere arbeider die aan een oude, tegen nieuwere, verbeterde machines concurrerende machine werkt. Natuurlijk, wie anders zal de schade lijden? De fabrikant wil zijn machine niet wegdoen en evenmin wil hij schade lijden. Op de dode machine heeft hij geen verhaal, dus zal de levende arbeider, de algemene zondebok van deze maatschappij, het moeten vergelden. Van deze met de machine concurrerende arbeiders zijn de handwevers in de katoenindustrie er het slechtst aan toe. Deze mensen krijgen het laagste loon en zijn als er volop arbeid is nog niet in staat om boven de tien shilling per week te verdienen. De ene soort weven na de andere wordt hen door de machine ontnomen, en bovendien is het handweven het toevluchtsoord van alle in andere branches werkloos geworden arbeiders, zodat er steeds een te groot aanbod is. Vandaar dat de handwever zich nog gelukkig prijst, als hij in de tijden van gemiddeld goede conjunctuur zes tot zeven shilling in de week verdienen kan, en zelfs om dit bedrag bijeen te brengen moet hij 14 tot 18 uur dagelijks achter zijn weefstoel zitten. De meeste weefsels vereisen daarbij een vochtige werkruimte opdat de inslagdraad niet ieder ogenblik afbreken zal, en deels daarom, deels ook door de armoede van de arbeiders, die geen betere woning kunnen betalen, hebben hun werkruimten meestal geen houten of stenen vloer. Ik was in vele handweverswoningen: deze zijn ondergebracht in afgelegen, slechte hofjes en steegjes, gewoonlijk in kelders. Vaak woonden een half dozijn van deze handwevers, waaronder enige getrouwde, in een huisje dat uit een of twee werkruimten en een groot slaapvertrek voor allen tezamen bestond. Hun voeding bestaat bijna uitsluitend uit aardappels, soms wat havergortpap, zelden melk en bijna nooit vlees. Velen van hen zijn Ieren of van Ierse afkomst. En deze arme, door elke crisis het eerst aangegrepen en het laatst losgelaten handwevers moeten de bourgeoisie tot houvast dienen om tegen de aanvallen op het fabriekssysteem stand te kunnen houden! Ziet, roept de bourgeoisie triomfantelijk uit, ziet hoe veel deze arme wevers ontberen moeten, terwijl het de fabrieksarbeiders goed gaat, en oordeel dan over het fabriekssysteem![5]

Alsof niet juist het fabriekssysteem en de daarbij behorende machinerie de handwevers zo smadelijk omlaag gedrukt heeft en alsof de bourgeoisie dit niet even goed weet als wij! Maar de bourgeoisie heeft er belang bij en dan komt het haar op een paar leugens en huichelachtigheden meer of minder niet aan.

Laten wij het ene feit van het steeds meer verdringen van de volwassen, mannelijke arbeider door de machinerie eens wat nader beschouwen. Het werk aan de machines, bij het spinnen zowel als het weven, bestaat hoofdzakelijk uit het aaneenknopen van gebroken draden, want verder doet de machine alles. Dit werk vereist geen kracht maar wel zeer lenige vingers. Mannen zijn daarvoor dus niet alleen onnodig, maar wegens de sterkere beender- en spierontwikkeling van hun handen zelfs minder geschikt dan vrouwen en kinderen en zo werden zij natuurlijkerwijze bijna geheel uit dit soort werk verdrongen. Hoe meer dus door de invoering van de machines -het werk van de armen, de krachtsinspanning voor rekening van water of stoomkracht komt, des te minder mannen hoeven er te werk gesteld te worden. En daar vrouwen en kinderen toch al goedkoper werken en, zoals gezegd, bij dit soort arbeid beter voldoen dan mannen, worden zij dus te werk gesteld. In de spinnerijen vindt men aan de 'throstles' alleen maar vrouwen en meisjes, aan de mule-machines één volwassen spinner (die

bij de 'self-actor' wegvalt) en verscheidene 'piecer' voor het knopen van de draden, meestal kinderen of vrouwen, soms jonge mannen van 18 tot 20 jaar en hier en daar een oude, brodeloos geworden spinner.[6] Aan de mechanische weefstoelen werken meestal vrouwen van 15 tot 20 jaar of ouder en ook enige mannen die echter na hun eenentwintigste jaar zelden bij dit soort werk blijven. Aan de voorspinmachines vindt men eveneens slechts vrouwen, desnoods enkele mannen voor het scherpen en schoonhouden van de kaardmachines. Daarnaast hebben de fabrieken een aantal kinderen in dienst voor het afnemen en opzetten van de kamrollen (doffers)[7] en enige volwassen mannen als opzichter in de werkruimten, een monteur en een machinist voor de stoommachine, ook wel timmerlui, een portier enz. Het eigenlijke werk wordt echter door vrouwen en kinderen gedaan. De fabrikanten ontkennen ook dit en hebben vorig jaar belangrijke tabellen gepubliceerd, die zouden moeten bewijzen dat de machines de mannen niet verdringen. Uit deze tabellen blijkt dat van alle fabrieksarbeiders iets meer dan de helft (52 procent) van vrouwelijk en ongeveer 48 procent van mannelijk geslacht zijn en dat van deze arbeiders meer dan de helft boven de 18 jaar zou zijn. Tot zover alles goed en wel. De heren fabrikanten passen er echter wel voorop om ons te zeggen hoeveel van de volwassenen mannen en hoeveel vrouwen zijn. Maar dat is nu juist het punt waarom het gaat. Bovendien hebben zij klaarblijkelijk monteurs, timmerlui en alle volwassen mannen die hoe dan ook iets met hun fabrieken te maken hebben, misschien zelfs klerken enz. meegeteld, maar zij hebben toch niet de moed om de hele waarheid te zeggen. Deze gegevens wemelen zo al van onjuistheden en verdraaide, valse voorstellingen, gemiddelde berekeningen die de leek iets maar de deskundige niets bewijzen, ze verheimelijken precies de belangrijkste punten en bewijzen alleen de zelfzuchtige verblindings en kwade trouw van deze fabrikanten. Aan de rede, waarmee Lord Ashley op 15 maart 1844 in het Lagerhuis de tienurenmotie inleidde, willen wij enige gegevens over de verhouding van leeftijden en geslachten ontlenu, die door de fabrikanten (wier cijfers bovendien slechts op een gedeelte van de Engelse fabrieksindustrie betrekking hebben) niet werden tegengesproken. Van de 419.590 fabrieksarbeiders in het Britse Rijk (1839) waren er 192.887, dus bijna de helft, onder de 18 jaar en 242.296 van vrouwelijk geslacht, waarvan 112.192 onder de 18 jaar. Dus resten 80.695 mannelijke arbeiders onder de 18 jaar en 96.599 mannelijke volwassenen of 23 procent en dus nog geen kwart van het totaal. In de katoenfabrieken waren 561/4, in de wolfabrieken 698,5, de zijdefabrieken en vlaspinnerijen 70,5 procent van alle arbeidskrachten vrouwen. Deze getallen zijn toereikend om het verdringen van volwassen mannelijke arbeidskrachten te bewijzen. Men behoeft bovendien slechts de eerste de beste fabriek binnen te stappen om dit bevestigd te zien. Hieruit volgt noodzakelijkerwijs de ommekeer in de bestaande sociale orde die juist omdat zij onder dwang geschiedt, voor de arbeiders de noodlottigste gevolgen heeft. Dat de vrouwen werken heeft allereerst de volkomen ontreddering van het gezin ten gevolge; want als de vrouw overdag ruim 12 à 13 uur in de fabriek doorbrengt en de man eveneens daar of ergens anders werkt, wat zal er dan van de kinderen worden? Zij groeien in het wilde op als onkruid, zij worden voor een of anderhalve shilling in de week uitbesteed opdat er op hen gepast zal worden, en hoe zij daar behandeld worden kan men zich voorstellen. Daarom neemt in de fabrieksdistricten ook het aantal ongelukken, waarvan kinderen wegens gebrek aan toezicht het slachtoffer zijn, zo schrikbarend toe. De lijsten van de lijkschouwer van Manchester vermeldde (volgens het Fact. Inq. Comm. Rept. van Dr. Hawkins, blz. 3) in negen maanden 69 door verbranding, 56 door verdrinking, 23 door een val, 67 door andere oorzaken dodelijk verongelukten, dus samen 215 gevallen[8], terwijl in het niet-fabriceerend Liverpool in 12 maanden slechts 146 dodelijke ongelukken voorkwamen. De ongelukken in de steenkoolgroeven zijn hier voor beide steden niet bij gerekend en men bedenke dat Salford niet tot het ambtsgebied van de coroner[9] van Manchester behoort, zodat de bevolking van beide gebieden vrijwel gelijk is. De Manchester Guardian bericht in bijna ieder nummer over

een of meer verbrandingen. Dat de algemene kindersterfte door de arbeid van de moeder nog meer toeneemt, spreekt vanzelf en is door de feiten boven alle twijfel verheven. De vrouwen komen vaak reeds drie à vier dagen na de bevalling weer op de fabriek en laten hun zuigeling natuurlijk achter; in schafttijd moeten zij snel naar huis lopen om het kind de borst te geven en zelf onderhand ook iets te eten: wat dat voor een voeden wordt, is duidelijk. Lord Ashley vermeldt de mededelingen van enige arbeidsters:

‘M. H., twintig jaar oud, heeft twee kinderen, het jongste is een zuigeling waarop het andere, iets oudere kind past. ’s Morgens, iets na vijven, gaat zij naar de fabriek en komt om acht uur ’s avonds terug; overdag loopt de melk haar uit de borst, zodat haar kleren druipen. — H. W. heeft drie kinderen, zij gaat maandagmorgen om vijf uur weg en komt pas zaterdagavond om zeven uur weer thuis en heeft dan zoveel voor de kinderen te beredderen dat ze niet voor drie uur ’s ochtends naar bed kan. Vaak is zij, letterlijk tot op de huid natgeregend, gedwongen te werken. ‘Mijn borsten hebben mij de verschrikkelijkste pijn veroorzaakt en ik ben druipnat van de melk geweest.’

De toepassing van narcotische middeltjes om de kinderen rustig te houden, wordt door dit infame systeem alleen maar in de hand gewerkt en heeft werkelijk in de fabrieksstreken in hoge mate verbreiding gevonden. Dr. Johns, hoofdamtenaar bij de Burgerlijke Stand van het district Manchester, is van mening, dat deze gewoonte de hoofdoorzaak is van de vele gevallen van dood door kramp. Het werken van de vrouw in de fabrieken leidt noodzakelijkerwijs tot algeheel verval van het gezinsleven en dit verval heeft onder de huidige, op het gezin berustende maatschappelijke verhoudingen, de meest demoraliserende gevolgen voor de echtgenoten zowel als voor kinderen. Een moeder die geen tijd heeft zich om haar kind te bekommeren en het in de eerste jaren de meest gewone liefde diensten te bewijzen, een moeder die haar kind nauwelijks te zien krijgt, kan voor dit kind geen moeder zijn, zij moet er noodzakelijkerwijs onverschillig voor worden en het zonder liefde, zonder zorg gaan behandelen alsof het een volkomen vreemd kind was. En de kinderen die onder zulke omstandigheden opgroeien, zijn later voor het gezin geheel en al verloren en kunnen zich nooit thuis voelen in het gezin dat zij zelf stichten, omdat zij slechts een geïsoleerd leven leerden kennen. Zo moeten zij dus wel bijdragen tot de ook zo reeds algemene ondermijning van het gezinsleven van de arbeiders. Een overeenkomstige ontbinding van het gezin wordt veroorzaakt door de kinderarbeid. Wanneer deze zo ver zijn dat zij meer verdienen dan zij hun ouders kosten, gaan zij de ouders een zeker kostgeld geven en de rest voor zichzelf gebruiken. Dit gebeurt vaak al op het veertiende of vijftiende jaar (Power, Rept. on Leeds, op vele plaatsen; Tufnell, Rept. on Manchester blz. 17 e.v. in het fabrieksrapport). Met één woord, de kinderen maken zich zelfstandig en beschouwen het ouderlijk huis als een kosthuis, dat zij dan ook vaak genoeg, wanneer het hen niet bevalt voor een ander verwisselen.

In vele gevallen wordt het gezin doordat die vrouw werkt niet helemaal ontbonden, maar op de kop gezet. De vrouw voedt het gezin en de man zit thuis, past op de kinderen, veegt de kamer aan en kookt. Zoiets komt heel vaak voor; alleen al in Manchester kunnen honderden van dergelijke mannen die tot niets dan huiselijke arbeid gedoemd zijn, worden aangetroffen. Men kan zich voorstellen wat een verontwaardiging deze feitelijke castratie terecht bij de arbeiders oproept en wat een omwenteling van alle gezinsverhoudingen hieruit ontstaat, terwijl toch alle overige maatschappelijke verhoudingen dezelfde blijven. Voor mij ligt een brief waarmee een Engelse arbeider — Robert Pounder, Baron’s Buildings, Woodhouse Moor-Side, in Leeds (de bourgeoisie mag hem daar gaan opzoeken, ter wille van haar geef ik het nauwkeurige adres) — zich tot Oastler richtte, en waarvan ik de naïviteit slechts half kan weergeven: zijn manier van schrijven kan ik misschien wél, maar zijn Yorkshire’s dialect kan

ik onmogelijk in het Duits nabootsen. Hij vertelt daarin hoe een andere arbeider, een kennis van hem, op een keer toen hij onderweg was om werk te zoeken, in St. Helen in Lancashire een oude vriend aantrof:

‘Nou meneer, hie hep um gefonde en as ie bij ze keet kwam, wat was ut denk U wel? een natte lage kelder en de meubels derin ware twee ouwe stoele, een ronde 3-potige tafel, een kist, geen bed maar een hoop ouwe stro in e hoek mit e paar fuile bed lakens bovederop en 2 stukke hout bij de vuurplaat en as me arme frint binnekwam sat daar de arme Sjaak bij het fuur op ut: hout en wat deet-ie denk U? die sat daar en stopte ze frou haar sokke met de stop naalt ien as cie ze ouwe frint bij de deurpost zag wilde ie ze ferberrege. Maar Joe so heet me ouwe kennis had ut toch gezien en ie see — Sjaak ferduvelt nog an toe, wat doet jou nou en waar is je frou en wat is dat foor werk? De arreme Sjaak schaamde ze eige en see — nee ik weet wel dat is niet me werk maar mein arreme frou is in de fabrik en mot om halfzes d’r nartoe tot aght uur safens en is dan so bekaf dat ze niks doen ken as ze weer tuis is. so mot ik alles voor d’r doen wat ik kan want ik hebbe geen werk en ook geen gehat in meer dan 3 jaar en ik krijg van me leve er niet meer. En toen huilde ie dikke trane, nee Joe see ie, voor frouspersone en kindere is werk genugt hier rontom maar niet voor manspersone, je ken eer een briefje van hondert pond op straat finde as dat je werk krijgt, maar nooit hei ik gelooft dat jou of wie ook me sien zou dat ik kouse van me frou sit te stoppe. Want ut is e slechte arbeit maar ze ken al haast niet meer op d’r bene staan, ik ben bang dat ze heeltegaar sick wort en dan weet ik niet meer wat er van ons wort nu ze al so lang de man in huis is geweest, en ik de frou het is slecht werk Joe en ie huilde bitter en see — het is niet altoos aso geweest. Nee Sjaak see Joe, maar as je al die tijd geen werk had hoe hep je dan in leve kunne kouwe? Ik zal het je zegge Joe, so goed as ut gong maar ut gong slechte genugt, je weet as ik trouwde toe hat ik werk genugt en je weet ik was niet lui! nee dat was je niet, en we hadde nu goet gemeubelt huis en Mary hoevde niet te werke want ik konde voor us beide werke en nou is ut de omgekeerde werelt Mary mot werreke en ik hier blijfe de kindere oppasse en vege en wasse en bakke en stoppe want as de arreme frou safens naar huis komt dan is ze moe en kappot en weet je Joe dat is hart voor een die anders gewent is geweest, Joe see ja jonge dat is hart en toe gong Sjaak weer huile en ie wilde ie was nooit getrouwt en nooit gebore, ie had nooit gedacht as ie Mary throuwde dat ut um so zou gaan. Ik hep er vaak genugt om gehuult see Sjaak. Nu meneer toe Joe dat hoorde zee ie me dat ie heeft vervloekt en verdoemt de fabriken en de fabrikkanten en de regering met alle floeken die ie van jongsaf in de fabrik heb geleert’.

Kan men zich een idioter, waanzinniger toestand voorstellen dan de in deze brief geschilderde? En toch is deze toestand, die de man ontmant en de vrouw haar vrouwelijkheid ontnemt, zonder nochtans de man werkelijke vrouwelijkheid en de vrouw werkelijke mannelijkheid te geven, deze beide geslachten en daarmee de hele mensheid vernederende toestand het jongste resultaat van onze zeer geprezen beschaving, het jongste resultaat van alle inspanningen die honderden van generaties zich voor de verbetering van hun eigen toestand en die van hun nageslacht hebben getroost! Of wij moeten aan de mensheid en aan haar streven en haar hele toekomst ronduit wanhopen wanneer wij al onze moeite en arbeid in de resultaten ervan zo diepgaand bespottelijk gemaakt zien, óf wij moeten toegeven dat de menselijke samenleving haar geluk tot heden toe op een verkeerde weg gezocht heeft; wij moeten toegeven dat een zo totale omkering van de positie der geslachten alleen daarvan komen kan dat de geslachten van begin of aan verkeerd tegenover elkaar zijn geplaatst. Indien de heerschappij van de vrouw over de man, zoals deze door het fabriekssysteem noodzakelijk in het leven wordt geroepen, onmenselijk is, dan moet ook de oorspronkelijke heerschappij van de man over de vrouw onmenselijk zijn. Wanneer nu de vrouw, zoals voorheen de man,

haar heerschappij daarop baseert, dat zij het meeste of zelfs alles inbrengt in de goederengemeenschap van het gezin, dan is er geen andere conclusie mogelijk dan dat deze goederengemeenschap geen juiste, geen redelijke kan zijn, omdat één lid van het gezin zich nog op het grotere bedrag van het door hem of haar ingebrachte laat voorstaan. Valt het gezin van de huidige maatschappij uiteen, dan blijkt juist uit dit uiteenvallen dat in wezen niet de liefde binnen het gezin, maar het in de verkeerde goederengemeenschap noodzakelijk geconserveerde eigenbelang het bindend element in het gezin was[10]. Dezelfde verhouding bestaat ook wel bij de kinderen die hun werkloze ouders onderhouden, voor zover zij de ouders niet, zoals boven vermeld, kostgeld geven. Dr. Hawkins verzekert in het fabrieksrapport dat deze verhouding vaak genoeg voorkomt, en in Manchester is zij heel algemeen bekend. Zoals in de eerder genoemde gevallen de vrouw, zijn in dit geval de kinderen de baas in huis en Lord Ashley geeft daar in zijn Lagerhuisrede (van 15 maart 1844) en voorbeeld van. Een man schold zijn twee dochters uit omdat zij in een kroeg waren geweest, waarop deze verklaarden het beu te zijn geringelood te worden: 'Damn you, we have you to keep'[11] en zij wilden dan ook zelf wel iets van hun arbeid hebben; zij trokken uit de ouderlijke woning en lieten vader en moeder aan hun lot over.

De ongetrouwde vrouwen die in de fabrieken opgroeien zijn er niet beter aan toe dan de getrouwde. Het is volkomen vanzelfsprekend dat een meisje dat vanaf haar negende jaar in de fabriek gewerkt heeft, niet in staat was om zich met huiselijke bezigheden vertrouwd te maken, en zo komt het dat alle fabrieksarbeidsters daarin volkomen onervaren en geenszins als huisvrouwen geschikt zijn. Zij kunnen naaien noch breien, koken noch wassen, zijn met de gewoonste verrichtingen van de huisvrouw onbekend en van de omgang met kleine kinderen weten ze helemaal niets. Het rapport van de Fact. Ing. Comm. illustreert dit feit met dozijnen voorbeelden en Dr. Hawkins, het commissielid voor Lancashire, formuleert zijn opvatting als volgt (blz. 4 van het rapport):

'De meisjes trouwen jong en ondoordacht, zij hebben tijd noch middelen en evenmin de gelegenheid om de gewone plichten van het huiselijk leven aan te leren en ook al hadden zij dit, in het huwelijk zouden zij geen tijd hebben tot uitoefening van deze plichten. De moeder ziet haar kind minstens twaalf uur per dag niet: het kind wordt uitbesteed bij een meisje of een oude vrouw die erop past. Daarbij komt nog dat de woning van de fabrieksmensen maar al te vaak geen huiselijk verblijf (home) is: vaak een kelder, waar geen kook- of wasgerei, niets voor naaien en verstellen te vinden is en waar alles ontbreekt, wat het leven aangenaam en beschaafd en de huiselijke haard aantrekkelijk zou kunnen maken. Ik kan om deze en andere redenen, maar vooral ter wille van grotere levenskansen voor de kleine kinderen, slechts wensen en hopen dat er een tijd mag komen, dat gehuwde vrouwen van de fabrieksarbeid uitgesloten zullen zijn.'

Zie voor speciale voorbeelden en verklaringen het Fact. Inq. Comm. Report, Cowell, getuigenis blz. 37-39, 50; 72, 77, Tufnell, getuigenis blz. 9, 15, 45, 54 enz.

Dit alles is echter nog het minste. De morele gevolgen van de vrouwenarbeid in de fabrieken zijn nog veel erger. Het samenzijn van beide seksen en alle leeftijden in één arbeidsruimte, de onvermijdelijke toenadering daartussen, de opeenhoping in een enge ruimte van mensen die zomin intellectuele als zedelijke opvoeding konden genoten hebben, is nu juist niet bevorderlijk voor de ontwikkeling van het vrouwelijk karakter. De fabrikant kan, ook wanneer hij erop toeziet, alleen optreden wanneer er eens werkelijk iets schandaligs gebeurt; de voortdurende, minder opvallende inwerking van de lichtzinniger types op de ernstigere en vooral op de jongeren, kan hij niet waarnemen en dus ook niet verhinderen. Deze inwerking is echter juist de schadelijkste. Het taaltje dat in de fabrieken wordt gebruikt, is de leden van de

fabriekscommissies van 1833 van vele zijden als ‘onfatsoenlijk’, ‘slecht’, ‘smerig’ enz. afgeschilderd (Cowell, getuigenissen, blz. 35, 37 en op talrijke andere plaatsen). Deze zaak ligt hier in het klein net als wij hem in de grote steden in het groot aantreffen. De centralisatie van bevolking heeft op dezelfde mensen dezelfde uitwerking; of deze nu in een grote stad of in een kleine fabriek plaatsvindt. Is de fabriek kleiner, dan is de toenadering des te groter en de omgang des te onvermijdelijker. De gevolgen daarvan blijven niet uit. Een getuige in Leicester zei, dat hij zijn dochter liever uit bedelen liet gaan dan naar de fabriek die echte ‘hellepoelen’ waren; de meeste prostituees in de stad hadden dit aan de fabriek te danken (Power, getuigenis, blz. 8). Een andere getuige in Manchester verklaarde zonder aarzelen dat driekwart van de jonge fabrieksarbeidsters van 14 tot 20 jaar onkuis waren’ (Cowell, getuigenissen, blz. 57). Commissielid Cowell drukt zich over het geheel in die zin uit, dat het zedelijk gedrag van de fabrieksarbeiders iets onder het gemiddelde van dat van de hele arbeidende klasse zou liggen (blz. 82) en dr. Hawkins zegt (Rept., blz. 4):

‘Een schatting van de seksuele moraliteit is moeilijk in cijfers vast te leggen, maar als ik vertrouwen mag op mijn eigen waarnemingen en op het algemene oordeel van degenen met wie ik sprak, alsook op de algemene zin van de aan mij afgelegde verklaringen, dan is het een hoogst somber beeld dat men krijgt van de invloed van het fabrieksleven op de zedelijkheid van de vrouwelijke jeugd.’

Overigens is duidelijk dat de fabrieksdienstbaarheid als iedere andere en zelfs méér nog, de broodheer het ‘jus primae noctis’[12] verleent. De fabrikant is ook in dit opzicht heer over lijf en bekoorlijkheden van zijn arbeidsters. Ontslag is een straf, erg genoeg om in negen van de tien, ja in negennegentig van honderd gevallen elke weerstand bij meisjes, die toch al niet veel reden voor zedigheid hebben, te breken. Is de fabrikant vuig genoeg — en het commissierapport vertelt van meerdere gevallen — dan is zijn fabriek tevens zijn harem. En dat niet alle fabrikanten van hun recht gebruik maken, verandert in het geheel niets aan de toestand met betrekking tot deze meisjes. In het begin van de fabrieksindustrie, toen de meeste fabrikanten parvenu’s zonder ontwikkeling waren en zich niets gelegen lieten liggen aan de maatschappelijke huichelarij, lieten zij zich ook door niets van het gebruikmaken van hun ‘wilverdiende’ recht afhouden.

Om de gevolgen van de fabrieksarbeid op de fysieke toestand van de vrouwen juist te beoordelen, is het nodig eerst de kinderarbeid en de aard van de arbeid zelf aan een nadere beschouwing te onderwerpen. Van meet af aan werden in de nieuwe industrie kinderen in de fabrieken te werk gesteld. In het begin bijna uitsluitend, wegens het kleine — later vergrote — formaat van de machines. Uit de armenhuizen werden toen kinderen betrokken die in hele troepen als ‘leerlingen’ voor lange jaren aan de fabrikanten werden verhuurd. Zij werden gemeenschappelijk ingekwartierd en gekleed en waren natuurlijk de volledige slaven van hun broodheer die hen met de grootste onverschilligheid en ruwheid behandelde. Al in 1796 kwam de openlijke afkeer tegen dit schandelijke systeem bij monde van Dr. Percival en Sir R. Peel (vader van de huidige minister en zelf katoenfabrikant) zo energiek tot uiting, dat het parlement in 1802 een ‘apprenticebill’ (leerlingenwet) aannam, waardoor aan de ergste misbruiken een einde werd gemaakt.[13] Langzamerhand kwam de concurrentie van vrije arbeiders en verdrong het hele leerlingensysteem. De fabrieken ontstonden meer en meer in de steden, de machines werden groter en de werklokalen ruimer en gezonder aangelegd. Langzaamaan kwam er ook meer werk voor volwassenen en jonge mensen en zo nam het aantal werkende kinderen verhoudingsgewijs iets af en ook de leeftijd waarop met werken begonnen werd, steeg iets. Kinderen van 8 en 9 jaar werden minder te werk gesteld. Later

trad, zoals wij zullen zien, de wetgevende macht nog meermaals op om de kinderen tegen het winstbejag van de bourgeoisie te beschermen.

De grote sterfte onder de kinderen van de arbeiders en speciaal van de fabrieksarbeiders bewijst voldoende in wat voor ongezonde toestand zij hun eerste jaren doorbrengen.

Deze oorzaken zijn ook van invloed voor de kinderen die in leven blijven, alleen natuurlijk niet zo sterk als op de daaraan ten offer gevallen. Het gevolg is wel op z'n minst vatbaarheid voor ziekten of een geremde ontwikkeling en daardoor een geringere lichaamskracht dan normaal is. Het negenjarige kind van een fabrieksarbeider dat in nood, ontbering en afwisselende omstandigheden, in vochtigheid en kou met onvoldoende kleding in een slechte woning opgegroeid is, heeft lang niet dezelfde arbeidsbekwaamheid als een onder gezonder omstandigheden opgegroeid kind. Op zijn negende jaar wordt het naar de fabriek gestuurd, werkt dagelijks 6,5 uur (vroeger 8 en nog vroeger 12 tot 14, ja 16 uur) tot zijn dertiende jaar en dan, tot aan zijn achttiende jaar, 12 uur. De zwakheid veroorzakende omstandigheden blijven en daarbij is nu nog de arbeid gekomen. Ongetwijfeld kan niet ontkend worden dat een negenjarig kind, desnoods ook dat van een arbeider, een dagelijkse arbeid van 6,5 uur zou kunnen uithouden, zonder dat dit zichtbare en duidelijk hierop terug te voeren schade voor zijn ontwikkeling ten gevolge hoeft te hebben. Maar nooit kan het verblijf in de bedompte, vochtige en vaak zowel vochtige als hete fabrieksatmosfeer tot zijn gezondheid bijdragen. Onverantwoordelijk blijft het echter onder alle omstandigheden om de tijd die uitsluitend aan de geestelijke en lichamelijke ontwikkeling van de kinderen gewijd behoorde te zijn, op te offeren aan de hebzucht van een hardvochtige bourgeoisie, om die kinderen aan school en frisse lucht te onttrekken en ze ten voordele van de heren fabrikanten uit te buiten. Weliswaar zegt de bourgeoisie: Als wij de kinderen niet in de fabrieken te werk stelden, zouden ze in verhoudingen blijven, die voor hun ontwikkeling niet gunstig zijn. En dat is over het algemeen waar, maar wat betekent het, tot de juiste proportie teruggebracht, anders dan: Eerst plaatst de bourgeoisie de arbeiderskinderen in slechte omstandigheden en dan buit zij deze slechte omstandigheden weer in haar voordeel uit. Zij beroept zich op iets dat evenzeer haar schuld is als het hele fabriekssysteem, zij verontschuldigt haar zonde van vandaag met de zonde die zij gisteren beging. En wanneer de fabriekswet hen niet althans enigszins aan banden had gelegd, hoe zouden dan deze 'goedwillende' en 'humane' bourgeois die hun fabrieken eigenlijk alleen voor het welzijn der arbeiders oprichtten, de belangen van deze arbeiders behartigen! Laat ons horen wat zij deden, voordat de fabrieksinspecteur hen op de vingers keek; met hun eigen, erkend getuigenis, het rapport van de fabriekscommissie van 1833, zullen wij hen slaan.

Het rapport van de centrale commissie deelt mee dat de fabrikanten kinderen soms op vijf-, vaak op zes-, zeer dikwijls op zeven- en het allermeeft op acht- à negenjarige leeftijd begonnen te werk te stellen, dat de arbeidstijd dagelijks dikwijls 14 à 16 uur (buiten de schafttijden) bedroeg, dat de fabrikanten toestonden dat de opzichters de kinderen sloegen en mishandelden, ja vaak zelfs daaraan meededen; zelfs wordt een geval meegedeeld dat een Schotse fabrikant een weggelopen zestienjarige arbeider te paard nareed en hem dwong om voor het dravende paard uit terug te hollen, waarbij hij voortdurend met een lange zweep op hem inranselde! (Stuart, getuigenis, blz. 35). In de grote steden, waar de arbeiders zich sterker verzetten, kwam dit soort dingen weliswaar minder voor. Doch ook deze lange werktijden voldeden de hebzucht van de fabrikanten nog niet. Het ging er om, het in de gebouwen en machines belegde kapitaal op alle mogelijke manieren rendabel te maken en zo hard mogelijk te laten werken. Zo voerden de fabrikanten het schandelijk systeem van de nacht arbeid in; bij sommigen waren twee even grote ploegen van arbeiders, die elk de hele fabriek draaiende konden houden: de ene ploeg werkte twaalf daguren en de andere twaalf nachtelijke uren.

Men kan zich gemakkelijk voorstellen, welke gevolgen deze voortdurende beroving van nachtrust, die door geen slapen overdag te vervangen is, voor de lichamelijke toestand moest hebben, vooral bij kleine en grotere kinderen en zelfs bij volwassenen. Overspanning van heel het zenuwstelsel, gepaard met algemene verzwakking en uitputting van het hele lichaam, was het onvermijdelijk gevolg. Daarbij nog de aansporing en opwekking van de drankzucht en van het ongebonden geslachtsverkeer; een fabrikant getuigt (Tufnell, getuigenis, blz. 91) dat in de twee jaar, dat in zijn fabriek 's nachts werd gewerkt, het aantal buitenechtelijk geboren kinderen verdubbelde en over het algemeen een dergelijke demoralisatie ontstond dat bij de nachtarbeid moest opgeven. Andere fabrikanten gingen nog barbaarser te werk en lieten vele arbeiders 30 tot 40 uur ononderbroken werken en dat wekelijks meermalen omdat hun vervangingsploeg niet voltallig was, doch slechts ten doel had telkens een deel van de arbeiders te vervangen om hen een paar uur slaap te gunnen. De berichten van de commissie over deze barbaarsheid en de gevolgen ervan overtreffen alles wat mij verder op dit gebied bekend is. Afschuwelijkheden als hier worden vermeld, vindt men nergens en daarbij komt nog dat wij zullen zien dat de bourgeoisie de getuigenis van de commissie voortdurend in haar eigen voordeel uitlegt. De gevolgen hiervan kwamen spoedig genoeg aan het licht: de commissieleden vertellen van een menigte verminkten die zij spraken en die hun verminking beslist aan de lange arbeidstijd te wijten hadden. Deze verminking bestaat gewoonlijk uit een verkromping van ruggengraat en benen en wordt door Francis Sharp MRCs (Lid van het Koninklijk Genootschap van Chirurgen) te Leeds als volgt beschreven:

‘Ik zag deze eigenaardige verdraaiing van het ondereind van het dijbeen nooit, voordat ik naar Leeds kwam. Eerst dacht ik aan rachitis maar de massa patiënten die zich in het ziekenhuis meldden en het voorkomen van de ziekte op een leeftijd (8 tot 14 jaar) waarop kinderen gewoonlijk niet meer aan rachitis lijden, alsook de omstandigheid dat het gebrek pas ingang had gevonden sinds de kinderen in de fabriek werkten, brachten mij er spoedig toe van mening te veranderen. Ik heb tot nu toe een honderdtal van zulke gevallen gezien en ik kan met beslistheid zeggen dat zij door overwerkt-zijn veroorzaakt werden: voor zover ik weet waren het allen fabriekskinderen en ook zijzelf schrijven het gebrek aan deze oorzaak toe. Het aantal ruggengraatsvergroeiingen, klaarblijkelijk een gevolg van te lang rechtop staan, dat ik zag, zal niet geringer dan driehonderd zijn geweest’ (Dr. Loudon, getuigenissen, blz. 12, 13).

Hetzelfde zegt Dr. Hey te Leeds, 18 jaar lang arts in het ziekenhuis:

‘Vervormingen van de ruggengraat komen veel onder fabrieksmensen voor. Enige zijn het gevolg van het gewone overwerkt-zijn, andere het resultaat van lange arbeid bij een reeds zwakke of door slechte voeding verzwakte constitutie.’ ‘Misvormingen schenen nog meer voor te komen dan de genoemde ziekten; de knieën waren naar binnen gebogen, de gewrichtspezen heel vaak verzwakt en verslapt en de lange beenderen van het been doorgebogen. Vooral de dikke einden van deze lange beenderen waren verdraaid en overmatig ontwikkeld en deze patiënten kwamen uit fabrieken waar vaak heel lang werd gearbeid’ (Dr. Loudon, getuigenissen, blz. 16).

De chirurgen Beaumont en Sharp uit Bradford zeggen hetzelfde. De rapporten van de commissieleden Drinkwater, Power en Dr. Loudon bevatten een massa, die van Tufnell en Dr. Sir David Barry, die zich minder met dit punt bezighielden, enkele voorbeelden van zulke verkrompingen (Drinkwater, getuigenissen, blz. 69 twee broers, blz. 72, 80, 146, 148, 150 twee broers, 155 en vele andere; Power, getuigenissen, blz. 63, 66, 67 tweemaal, 68 driemaal, 69 tweemaal; in Leeds blz. 29, 31, 40, 43, 53 e. v.; Dr. Loudon, getuigenissen, blz. 4, 7 viermaal, 8 meermaal enz; Sir D. Barry, blz. 6, 8, 13, 21, 22, 44, 55 driemaal enz; Tufnell,

blz. 5, 16 enz.). De commissieleden voor Lancashire, Cowell, Tufnell en Dr. Hawkins, hebben deze kant van de medische gevolgen van het fabriekssysteem bijna geheel verwaarloosd, hoewel dit gebied wat betreft het aantal kreupelen volkomen met Yorkshire kan wedijveren. Ik ben zelden door Manchester gegaan zonder minstens drie, vier misvormden te ontmoeten, die aan net zulke verkrommingen van de ruggengraat en de benen leden als hierboven beschreven, en vaak genoeg heb ik juist hierop gelet en kunnen letten. Ik ken zelfs een invalide die precies aan bovenstaande beschrijving van Dr. Hey beantwoordt en die zijn toestand te danken heeft aan de fabriek van de heer Douglas in Pendleton, die bij de arbeiders in een zeer kwade reuk staat wegens de vroeger lange, hele nachten voortdurende arbeidstijd. Men kan het dit soort invaliden ook direct aanzien waar zij hun vervormingen vandaan hebben, zij zien er allemaal hetzelfde uit: de knieën zijn binnenwaarts en achterwaarts doorgebogen, de voeten naar binnen gebogen, de gewrichten misvormd en dik en dikwijls is de ruggengraat naar voren of zijwaarts doorgezakt. Het verst schijnen echter de zijdefabrikanten in het gebied van Macclesfield het gedreven te hebben, hetgeen mede daardoor komt dat deze mensenvrienden zeer jonge kinderen, van vijf en zes jaar, in hun fabrieken lieten werken. In de achteraf bijgevoegde getuigenverklaringen van commissielid Tufnell vinden wij de verklaring van een fabrieksvoorman Wright (blz. 26), wiens beide zusters schandelijk verminkt werden en die eens de invaliden in verschillende straten, waaronder de reinste en mooiste van Macclesfield was gaan tellen; hij vond er tien in Townley Street, vijf in George Street, vier in Charlotte Street, vijftien in Watercots, drie in Bank Top, zeven in Lord Street, twaalf in Mill Lane, twee in Great George Street, twee in het armenhuis, één in Park Green, twee in Pickford Street. Hun families verklaarden eenstemmig, dat de vergroeiingen door de overmatige arbeid in de zijdetwijnderijen waren veroorzaakt. Op blz. 27 is sprake van een knaap die zo misvormd was, dat hij geen trap meer op kon en er worden voorbeelden genoemd van meisjes wier rug en wier heupen vergroeid waren. Ook andere vervormingen zijn door overmatige arbeid veroorzaakt, vooral platvoeten die Sir D. Barry dikwijls constateerde (bv. op blz. 21 tweemaal en ook op andere bladzijden) en die eveneens door de artsen en chirurgen in Leeds (Loudon, blz. 13, 16 enz.) als vaak voorkomend worden vermeld. Waar een sterkere constitutie, betere voeding en andere omstandigheden de jonge arbeider in staat stelden om deze inwerking van een barbaarse uitbuiting het hoofd te bieden, vinden we minstens toch pijn in rug, heupen en benen, gezwollen gewrichten, spataderen of grote, hardnekkige zweren op dijen en kuiten. Deze kwalen werden bijna algemeen bij de arbeiders aangetroffen; in de rapporten van Stuart, Mackintosh, Sir D. Barry zijn honderden voorbeelden, ja zij zagen haast niemand die niet minstens één dezer kwalen had. In de andere rapporten wordt het voorkomen van dezelfde kwalen minstens door vele artsen geconstateerd. De rapporten over Schotland laten er met talloze voorbeelden geen twijfel aan bestaan dat de dertienurige werkdag zelfs bij 18 tot 22 jarige mannelijke en vrouwelijke werkkrachten op zijn minst deze gevolgen teweegbrengt en dit zowel in de vlasspinnerijen van Dundee en Dunfermline als in de katoenfabrieken van Glasgow en Lanark.

Al deze kwalen zijn gemakkelijk te verklaren met de aard van de fabrieksarbeid die volgens de fabrikanten wel heel 'licht' is, maar juist door deze lichtheid meer verslapt dan enige andere. De arbeiders hebben weinig te doen, maar zij moeten de hele tijd staan, zonder te kunnen gaan zitten. Wie bv. op een vensterbank of een korf gaat zitten, wordt beboet; en deze voortdurend staande houding, deze ononderbroken mechanische druk van het bovenlichaam op ruggengraat, heupen en benen, veroorzaakt onvermijdelijk de geschetste gevolgen. Dit staan is echter absoluut niet nodig bij de arbeid, in Nottingham zijn dan ook, althans in de doubleerkamers zitplaatsen ingevoerd (het gevolg was het wegblijven van genoemde euvelen met als gevolg dat de arbeidsters bereid waren om lange arbeidstijden te maken). Maar in een

fabriek waar de arbeider slechts voor de bourgeois werkt en er weinig belang bij heeft om zijn werk goed te doen, zou hij er waarschijnlijk meer gebruik van maken dan de fabrikant aangenaam en voordelig zou zijn; opdat nu de bourgeois wat minder verlies aan grondstoffen zal lijden, moeten de arbeiders de gezondheid van hun ledematen opofferen.[14] Deze langdurige staande houding brengt in samenwerking met de meestal in de fabriek heersende slechte atmosfeer een belangrijke vermindering van alle lichaamskrachten teweeg, met als gevolg allerlei niet zo duidelijk gelocaliseerde, meer algemene kwalen. De atmosfeer in de fabriek is gewoonlijk tegelijk vochtig en warm, meestal warmer dan nodig is, en wanneer zeer goede ventilatie ontbreekt zeer onzuiver, bedompt en van gering zuurstofgehalte met daarbij nog veel stof en de uitdamping van de machineolie die bijna overal gemorst is op de vloer, erin trekt en ranzig wordt; de arbeiders zijn al vanwege de warmte dun gekleed en zij zouden bij wisselende temperaturen in de werkruimte onherroepelijk kou vatten; tocht is in de warmte onaangenaam, de geleidelijke, sluipende verslapping van alle lichamelijke functies vermindert de natuurlijke warmte die van buitenaf in stand gehouden moet worden, en zo doet de arbeider zelf niets liever dan met alle vensters dicht in zijn warme fabriekslucht blijven. Hierbij komt dan nog de werking van de herhaaldelijke, plotselinge temperatuurswisseling bij het uit de hete fabrieksatmosfeer in de ijskoude of vochtigkoude buitenlucht komen, terwijl de arbeider niet in staat is om zich voldoende tegen regen te beschermen of zijn natte kleren voor droge te verwisselen. Al deze omstandigheden leiden tot voortdurende verkoudheden. En als men bedenkt, dat bij dit alles bijna geen enkele lichaamsspier werkelijk ingespannen, werkelijk aan het werk gezet wordt, afgezien misschien van de benen, dat helemaal niets de verslappende, uitputtende werking van de genoemde omstandigheden tegenhoudt, dat integendeel elke oefening die de spieren kracht en de spiervezels elasticiteit en vastheid zou kunnen verlenen, ontbreekt, dat van jongs af geen arbeider tijd heeft voor beweging in de buitenlucht, dan zal men zich niet meer verwonderen over de bijna eenstemmige conclusie van de doktoren in het fabrieksrapport, dat zij heel in het bijzonder bij de fabrieksarbeiders een groot gebrek aan weerstandsvermogen tegen ziekten, een algemene depressie van alle levensuitingen en een toestand van voortdurende uitputting van alle geestelijke en lichamelijke krachten constateerden. Horen wij eerst wat Sir D. Barry rapporteerde:

‘De ongunstige invloeden van de fabrieksarbeid op de arbeiders zijn de volgende: 1. de onvermijdelijke noodzaak hun lichamelijke en geestelijke inspanningen gelijke tred te laten houden met de bewegingen van een door gelijkmatige en onafgebroken kracht voortbewogen machine; 2. gedurende onnatuurlijk lange en te snel opeenvolgende tijdsruimten rechttop te moeten blijven staan; 3. de beroving van slaap (door lange arbeidstijd, pijn in de benen en een algemeen lichamenlijk onwel zijn). Hierbij komen dikwijls nog lange, benauwde, stoffige of vochtige werkruimten, verontreinigde lucht, hete atmosfeer en voortdurend transpireren. Daardoor verliezen vooral knapen, bijna zonder uitzondering, zeer spoedig hun jeugdige frisheid en worden bleker en magerder dan andere jongetjes. Zelfs de leerjongen van de handwever, die blootsvoets op de lemen vloer van de weefkamer staat, blijft er beter uitzien omdat hij af en toe in de buitenlucht komt. Maar het fabriekskind heeft geen ogenblik vrij, behalve in schafttijd, en het komt nooit in de buitenlucht dan om te gaan eten. Alle volwassen mannelijke spinners zijn mager en bleek, hebben een onbestendige eetlust en spijsverteringsmoeilijkheden en daar zij allen van jongs af in de fabriek opgroeiden, en er onder hen weinig of zelfs helemaal geen forse, atletische mannen te vinden zijn, is de conclusie gerechtvaardigd dat hun werk zeer ongunstig is voor de ontwikkeling van de constitutie van de man. Vrouwen verdragen de arbeid veel beter’ (natuurlijk, maar we zullen zien dat ook zij hun ziekten hebben). (General Report by Sir D. Barry.)

Bij Power hetzelfde:

‘Ik kan ronduit zeggen dat het fabriekssysteem in Bradford een zeer groot aantal invaliden heeft gekweekt... en dat de uitwerking van langdurige arbeid op het lichaam zich niet alleen uit door directe misvormingen, maar ook veel algemener in de vorm van gestagneerde groei, verslapping van de spieren en zwakke lichaamsbouw’ (Power, Rept., blz. 74).

Verder de reeds geciteerde chirurg[15] F. Sharp te Leeds:

‘Toen ik van Scarborough naar Leeds verhuisde, viel mij direct op dat het algemeen uiterlijk van de kinderen hier veel bleker is en hun spieren veel minder ontwikkeld zijn dan in Scarborough en omgeving. Ik vond tevens dat vele kinderen voor hun leeftijd bijzonder klein waren... Ik behandelde talloze gevallen van scrofulose, longziekten, darmscheilaandoeningen en spijsverteringsstoornissen waarvan ik als arts zonder enige twijfel kan zeggen dat zij zijn ontstaan door het werken in de fabrieken. Ik ben van mening dat de zenuwenergie van het lichaam door de lange arbeid verzwakt wordt en dat daarmee de grondslag voor vele ziekten wordt gelegd; wanneer er niet voortdurend mensen van het platteland toevloeiden, zou het ras van de fabrieksarbeiders spoedig geheel ontaarden.’

Hetzelfde zegt Beaumont, chirurg in Bradford:

‘Naar mijn mening veroorzaakt het systeem waar volgens hier in de fabrieken wordt gewerkt, een soort slapheid van heel het organisme en maakt daardoor kinderen in hoogste mate vatbaar voor epidemieën alsook voor toevallige ziekten... Ik houd het ontbreken van elk geschikt voorschrift inzake ventilatie en zindelijkheid in fabrieken zeer beslist voor een der hoofdoorzaken van de eigenaardige tendens of vatbaarheid voor ziekelijke aandoeningen, die ik in mijn praktijk zo vaak tegen ben gekomen.’

Ook William Sharp jr. getuigt:

‘1. dat ik gelegenheid had de uitwerking van het fabriekssysteem op de gezondheid van kinderen onder de gunstigste omstandigheden’ (in de fabriek van Wood in Bradford, de best ingerichte van de stad waar hij fabrieksarts was) ‘waar te nemen; 2. dat deze uitwerking zelfs onder deze gunstige omstandigheden zeer beslist en in zeer grote mate schadelijk is; 3. dat in 1832 drievijfde van alle in Woods fabriek werkzame kinderen bij mij onder doktersbehandeling waren; 4. dat de schadelijkste uitwerking niet in het overheersen van misvormingen ligt, maar in de verzwakte en ziekelijke lichamelijke gesteldheid; 5. dat alles zeer verbeterd is sinds de werktijd voor de kinderen van Wood verminderd werd tot tien uur.’

Commissielid Dr. Loudon die deze verklaringen aanhaalt, zegt zelf:

‘Ik denk dat duidelijk genoeg bewezen werd dat kinderen onredelijk en onbarmhartig lang hebben moeten werken en dat zelfs volwassenen een hoeveelheid werk moesten doen, die nauwelijks enig menselijk wezen uithouden kan. Het gevolg is dat velen voortijdig gestorven zijn, anderen levenslang lichamelijk misvormd zijn, terwijl de vrees maar al te gegrond is dat, fysiologisch gesproken, de ontworpen gezondheidstoestand van de overlevenden tot een verzwakt nageslacht zal leiden.’

En tenslotte D. Hawkins over Manchester:

‘Ik denk dat de meeste mensen die een reis maken, het kleine, tere postuur en de bleekheid zal zijn opgevallen, die men in Manchester zo algemeen en vooral bij de fabrieksarbeiders aantreft. Ik ben nooit in enige stad in Groot-Brittannië, noch in Europa geweest, waar de ongunstige afwijking van het nationaal normaal gemiddelde wat betreft gestalte en kleur zo in het oog liep. Bij de getrouwde vrouwen ontbreken zeer opvallend alle karakteristieke bijzonderheden van de Engelse vrouw enz... Ik moet bekennen dat de mij getoonde jongens en meisjes uit de fabrieken in Manchester algemeen een gedrongen en bleek aanzien hadden; in hun gelaatsuitdrukking was niets van de gewoonlijke beweeglijkheid, levendigheid en opgewektheid van de jeugd waar te nemen. Velen zeiden mij dat ze zaterdagavond en ’s zondags nooit zin hadden om voor ontspanning naar buiten te trekken, doch dat zij liever rustig thuisbleven.’

Laat ons hieraan direct een andere passage uit Hawkins’ rapport toevoegen, die weliswaar hier maar half thuishoort, doch juist daarom net zo goed hier als elders plaats kan vinden:

‘Onmatigheid, uitspattingen en gebrek aan voorzorg voor de toekomst zijn de hoofdondeugden van de fabrieksbevolking en deze misstanden zijn gemakkelijk terug te brengen tot de zeden die onder het huidige systeem gevormd worden en bijna onvermijdelijk daaraan ontspruiten. Het is algemeen erkend dat slechte spijsvertering, zwaarmoedigheid en algehele zwakte deze klasse in grote omvang teisteren; na twaalf uren eentonige arbeid is het maar al te natuurlijk naar een of ander opwekkend middel te grijpen en wanneer daar dan tenslotte nog de genoemde ziekteverschijnselen bijkomen, zal men snel en steeds opnieuw zijn toevlucht tot alcoholische dranken nemen.’

Het rapport zelf biedt honderden van gevallen als bewijs voor al deze verklaringen van de artsen en commissieleden. Dat de groei van de jonge arbeiders door de arbeid geremd wordt, getuigen honderden gegevens uit het rapport. Cowell geeft o.a. het gewicht van 46 jongens, allen 17 jaar oud en uit één zondagsschool; 26 werken in fabrieken en wogen gemiddeld 104,5 Engelse pond, terwijl 20 niet in fabrieken werkende, maar wel tot de arbeidersklasse behorende jongens gemiddeld 117,7 Engelse pond wogen. Een van de belangrijkste fabrikanten van Manchester en leader van de oppositie van de fabrikanten tegen de arbeiders — ik geloof Robert Hyde Greg — zei zelfs eens dat, wanneer het zo doorging, de fabrieksbevolking van Lancashire spoedig een geslacht van pygmeeën zou worden.[16] Een rekruteringsluitenant (Tufnell, blz. 59) verklaarde dat de fabrieksarbeiders voor de militaire dienst weinig geschikt zijn; zij zagen er mager en zwak uit en werden dikwijls door de artsen voor de dienst afgekeurd. In Manchester kon hij nauwelijks lieden van 5 voet 8 duim lang krijgen, ze waren bijna allen slechts 6 tot 7 duim, terwijl in de plattelandsdistricten de meeste rekruten 8 duim waren (het verschil tussen de Engelse en de Pruisische maat bedraagt op 5 voet ongeveer 2 duim, die de Engelse maat korter is).

De mannen zijn tengevolge van deze omstandigheden zeer spoedig verbruikt. De meeste zijn op veertigjarige leeftijd ongeschikt voor arbeid, een klein aantal houdt het tot het vijfenveertigste jaar vol, bijna niemand tot het vijftigste. Dit komt, behalve door de algemene lichaamszwakte, deels ook nog door een verzwakking van het gezichtsvermogen als gevolg van het mule-spinnen waarbij de arbeider zijn oog gericht moet houden op een lange rij fijne, evenwijdig lopende draden, wat de ogen zeer vermoeien moet. Van 1600 arbeiders die in verscheidene fabrieken in Harpur en Lanark werkten, waren er maar 10 meer dan 45 jaar oud; van 22.094 arbeiders in een aantal fabrieken in Stockport en Manchester slechts 143 boven de 45 jaar. Van deze 143 werden er 16 nog aangehouden als bijzondere gunst en één deed kinderarbeid. Een lijst van 131 spinners bevatte maar zeven mensen boven de 45 jaar, maar

toch waren alle 131 door de fabrikanten, bij wie zij om werk kwamen, afgewezen wegens 'te hoge leeftijd'. Van 50 afgedankte spinners in Bolton waren er slechts twee boven de 50, de rest gemiddeld nog geen 40 jaar oud — maar allen werden wegens te hoge leeftijd brodeloos! De heer Ashworth, een belangrijke fabrikant, geeft zelf in een brief aan Lord Ashley toe dat de spinners tegen hun 40ste levensjaar de vereiste hoeveelheid garen niet meer kunnen voortbrengen en derhalve 'soms' worden ontslagen; hij noemt de veertigjarige arbeiders 'oude mensen'![17] Zo spreekt ook het commissielid Mackintosh in het rapport van 1833:

'Hoewel ik door de manier waarop kinderen aan het werk worden gezet al voorbereid was, viel het mij toch moeilijk, de opgaven der oudere arbeiders betreffende hun leeftijd te geloven, zo snel worden deze mensen oud.'

De chirurg Smellie in Glasgow, die hoofdzakelijk fabrieksarbeiders behandelt, zegt eveneens dat bij hen veertig jaar al een hoge leeftijd (old age) is (Stuart, getuigenissen, blz. 101). Gelijkluidende verklaringen vinden we in Tufnell, getuigenissen, blz. 3, 9, 15, Hawkins, Rept., blz. 4; getuigenissen, blz. 14 enz., enz. In Manchester is dit vroeg oud worden van de arbeiders zo algemeen, dat men iedere veertiger voor tien tot vijftien jaar ouder aanziet, terwijl de welgestelde klassen, mannen zowel als vrouwen, hun uiterlijk zeer goed intact houden, wanneer ze niet te veel drinken.

De uitwerking van de fabrieksarbeid op het vrouwelijk lichaam is eveneens zeer specifiek. De vervormingen als gevolg van lange arbeidstijden, zijn bij de vrouwen nog veel ernstiger; vervormingen van het bekken, deels door onjuiste ligging en ontwikkeling van de bekkengordel zelf deels door het kromgroeien van het onderste deel van de wervelkolom, worden vaak door deze lange arbeidstijden veroorzaakt.

'Hoewel', zegt Dr. Loudon in zijn rapport, 'ikzelf geen voorbeeld van een vervormd bekken en enige andere kwalen zag, zijn deze zaken toch van die aard dat iedere arts ze als waarschijnlijk gevolg van zo'n arbeidstijd voor kinderen moet beschouwen, hetgeen bovendien verzekerd wordt door mannen van de hoogste medische betrouwbaarheid.'

Dat fabrieksarbeidsters moeilijker bevallen dan andere vrouwen, wordt door verschillende vroedvrouwen en verloskundigen verzekerd en ook dat onder hen meer miskramen voorkomen, zie bv. Dr. Hawkins getuigenissen, blz. 11 en 13. Daarbij komt nog dat de vrouwen aan de algemene zwakte lijden, die alle fabrieksarbeiders gemeen hebben, en wanneer zij zwanger zijn tot het uur van de bevalling in de fabriek werken: natuurlijk, want wanneer zij te vroeg ophouden, is te vrezen dat zij hun plaats verliezen en zelf ontslagen worden — en bovendien derven zij dan loon. Het komt zeer vaak voor dat vrouwen die 's avonds nog werkten, de volgende morgen al bevallen zijn, zelfs gebeurt niet zo zelden dat zij in de fabriek zelf, tussen de machines bevallen. En als de bourgeoisie daarin niets bijzonders zien, zullen toch misschien hun vrouwen toegeven, dat het een gruwdaad en infame barbaarsheid is om een zwangere vrouw indirect te dwingen tot op de dag van haar bevalling dagelijks twaalf tot dertien (vroeger nog meer) uren staande en voortdurend bukkend te werken. Dit echter is nog niet alles. Als een vrouw na de bevalling veertien dagen niet hoeft te werken, is ze blij en beschouwt dit als lang. Velen komen al na acht, ja na drie of vier dagen weer op de fabriek om de volle arbeidstijd uit te staan. Ik hoorde eens hoe een fabrikant een opzichter vroeg: is die en die nog niet terug? -Neen. — Sinds hoe lang is zij bevallen? — Acht dagen. — Dan had ze toch waarachtig al lang weer hier kunnen zijn. Die daar blijft nooit meer dan drie dagen thuis. — Natuurlijk, de angst ontslagen te worden, de vrees voor werkloosheid jaagt hen ondanks zwakte, ondanks pijnen de fabriek weer in. Het

belang van de fabrikant laat niet toe dat zijn arbeiders wegens ziekte thuisblijven, zij mogen niet ziek worden, zij mogen zich geen kraambed veroorloven, anders zou hij immers zijn machines stil moeten zetten of in hoogst eigen persoon zijn kop moeten breken over maatregelen voor een tijdelijke verandering.

Veel liever ontslaat hij zijn mensen, als zij zich verstouten om ziek te zijn. Luister maar (Cowell, getuigenissen, blz. 77):

‘Een meisje voelde zich zo ziek dat zij haar werk nauwelijks kon doen. Waarom zij geen toestemming vroeg om naar huis te gaan? Ach meneer, de “patroon” is daar erg streng mee, wie een kwart dag verzuimt, riskeert weggestuurd te worden.’

Of (Sir D. Barry, getuigenissen, blz. 44): Thomas MacDurt, arbeider, heeft lichtelijk koorts, ‘kan echter niet thuis blijven, in ieder geval niet langer dan vier dagen, anders kon hij zijn werk wel eens verliezen.’

En zo gaat het in bijna alle fabrieken. Het werken van jonge meisjes brengt in hun ontwikkelingsperiode nog een aantal verdere onregelmatigheden mee. Bij sommigen, vooral de beter gevoede, stimuleert de hitte in de fabriek een vluggere ontwikkeling dan normaal, zodat enkele meisjes van 12 tot 14 jaar volkomen rijp zijn. Robertson, de reeds genoemde, zoals het fabrieksrapport zegt ‘eminente’ verloskundige in Manchester, verhaalt in het North of England Medical and Surgical Journal dat hem een elfjarig meisje onder ogen kwam, dat niet slechts een volledig rijpe vrouw was, maar ook al een zwangerschap had doorgemaakt, en dat het in Manchester helemaal geen zeldzaamheid is dat vrouwen van 15 jaar bevallen. In zulke gevallen werkt de warmte van de fabrieken precies als de hitte van het tropische klimaat, en net als in zo’n klimaat wreekt zich de abnormaal vroege ontwikkeling door vroeg intredende ouderdom en zwakheid. Vaak treft men echter ook een vertraagde seksuele ontwikkeling van het vrouwelijk lichaam aan: de borsten vormen zich laat of in het geheel niet, waarvan Cowell, blz. 35, voorbeelden geeft, de menstruatie treedt in vele gevallen pas met het zeventiende of achttiende jaar in, soms zelfs met het twintigste of blijft geheel uit. (Dr. Hawkins, getuigenissen, blz. 11, Dr. Loudon, blz. 14 e.a., Sir D. Barry, blz. 5 enz.). Onregelmatige menstruatie, met veel pijnen en kwalen — vooral bleekzucht -verbonden, komen veel voor; daarover zijn alle medische rapporten het eens.

De kinderen van zulke vrouwen, vooral als deze tijdens hun zwangerschap moesten werken, kunnen niet sterk zijn. Integendeel, vooral uit Manchester worden zij in het rapport als zeer zwak geschilderd, en alleen Barry beweert dat zij gezond zijn, hij zegt echter ook dat in Schotland, waar hij op inspectie was, bijna geen een getrouwde vrouw werkte; daarbij komt dat de meeste fabrieken daar, met uitzondering van Glasgow, op het platteland zijn, en dat draagt veel tot de versterking van de kinderen bij. De arbeiderskinderen in de naaste omgeving van Manchester zijn bijna allemaal gezond en fris, terwijl ze er in de stad bleek en scrofuleus uitzien; maar op hun negende jaar verliezen zij hun kleur plotseling omdat zij dan naar de fabriek gestuurd worden, en spoedig kan men ze niet meer van stadskinderen onderscheiden.

Bovendien echter zijn er nog enige takken van fabrieksarbeid die bijzonder nadelige gevolgen hebben. In vele vertrekken van de katoen- en vlasspinnerijen vliegt een massa vezelstof rond, dat vooral in de kaart- en hekelkamers borstkwalen veroorzaakt. Sommige gestellen kunnen dat verdragen, andere niet. Maar de arbeider heeft geen keus, hij moet de ruimte voor lief nemen, waar hij werk vindt, of zijn borst nu goed is of niet. De meest voorkomende gevolgen

van dit ingeademde stof zijn bloed spuwen, zwaar piepend ademen, pijn op de borst, hoesten, slapeeloesheid, kortom alle symptomen van astma, die in het ergste geval uitlopen op tering (vgl. Stuart, blz. 13, 70, 101, Mackintosh, blz. 24 e.v., Power Rept. on Nottingham, on Leeds, Cowell, blz. 33 enz., Barry, blz. 12 [vijf in één fabriek], blz. 17, 44, 52, 60 enz.; eveneens in zijn rapport; Loudon, blz. 13 enz., enz., enz.). Bijzonder ongezond is echter het natspinnen van linnengaren, dat door jonge meisjes en kinderen wordt gedaan. Het water spat hen vanaf de spindels tegen het lichaam, zodat de voorkant van hun kleren voortdurend tot op het lijf doorweekt is, en er aanhoudend water op de vloer staat. In geringer mate vindt dit ook in de doubleervertrekken van de katoenfabrieken plaats en de gevolgen zijn voortdurende verkoudheden en borstaandoeningen. Een hees, schor stemgeluid hebben alle fabrieksarbeiders gemeen, vooral echter de natspinnners en doubleerders. Stuart, Mackintosh en Sir D. Barry laten zich in de krachtigste termen uit over het ongezonde van dit werk en over de geringe aandacht die de meeste fabrikanten besteden aan de gezondheid van deze arbeid verrichtende meisjes. Een ander gevolg van het vlasspinnen zijn de ongewoon verdraaide schouders, met name het vooruitspringen van het rechterschouderblad, hetgeen uit de aard van dit werk voorkomt. Deze manier van spinnen zowel als het katoenspinnen aan de drosselmachine veroorzaken ook vaak ziekten aan de knieschijf die gebruikt wordt om de spindel tegen te houden tijdens het vastknopen van gebroken draden. Het veelvuldig bukken bij deze soorten arbeid en het feit dat de machines laag zijn, hebben in het algemeen een gebrekkige groei ten gevolge. In het drosselvertrek van de katoenfabriek in Manchester, waar ik zelf gewerkt heb, herinner ik me niet ooit één enkel goed en slank gebouwd meisje gezien te hebben; zij waren allen klein, slecht gegroeid, van eigenaardig gedrongen gestalte en beslist lelijk van algehele lichaamsbouw. Behalve al deze ziekten en mismaaktheden lopen de arbeiders echter ook nog op andere wijze schade op aan hun ledematen. Het werk tussen de machines veroorzaakt een menigte ongelukken, die van meer of minder ernstige aard zijn en voor de arbeider nog ten gevolge hebben dat zij hem gedeeltelijk of geheel ongeschikt maken voor zijn werk. Het veelvuldigst komt het voor dat een enkel vingerlid wordt afgekneeld, minder vaak dat hele vingers, een halve of hele hand, een arm enz., door de raderen gegrepen en verpletterd wordt. Zeer vaak treedt na zulke, ook geringere ongevallen stijfkramp op met dodelijke afloop. Men ziet in Manchester naast de vele misvormden een groot aantal verminkten; de een mist geheel of gedeeltelijk een arm, de ander een voet en de derde een half been: men meent onder een leger te verkeren dat juist van een veldtocht teruggekeerd is. De gevaarlijkste delen van de machinerie zijn echter de riemen die de aandrijfkracht van de drijfwas naar de afzonderlijke machines overbrengen, vooral wanneer ze gespen hebben, wat men echter zelden meer tegenkomt. Door zo'n riem gegrepen, wordt iemand pijlsnel door de drijvende kracht meegesleurd en slaat boven tegen de zoldering en beneden tegen de vloer met zo'n geweld, dat zelden een bot in het lichaam heel blijft en de dood op slag volgt. Tussen 12 juni en 3 augustus 1844 berichtte de Manchester Guardian over de volgende ernstige ongevallen — de lichtere werden niet eens vermeld: 12 juni, een jongen stierf in Manchester aan stijfkramp tengevolge van een tussen raderen verbrijzelde hand. — 15 juni, een jongen in Saddleworth door een rad gegrepen meegesleurd en gestorven geheel verpletterd. — 29 juni, een jongeman die in een machinefabriek in Greenacres Moor bij Manchester werkte, raakte onder een slijpsteen, die hem twee ribben brak en zijn lichaam zwaar ontvleesde. — 24 juli, een meisje in Oldham stierf na door een riem vijftig maal rondgeslingerd te zijn, geen bot bleef heel. — 27 juli, in Manchester raakte een meisje in een 'blower' (de eerste machine waarin de ruwe katoen wordt bewerkt) en stierf aan de opgelopen kwetsuren. — 3 augustus, een spoelendraaier in Dukinfield stierf na meegesleurd te zijn door een riem, alle ribben waren gebroken. — Het ziekenhuis van Manchester had in 1843 alleen al 962 gevallen van door machines veroorzaakte verwondingen en verminkingen te behandelen, terwijl het aantal andere ongevallen in het rayon van het ziekenhuis 2.426 beliep, zodat op

elke vijf ongevallen door andere oorzaken er twee kwamen, door machines veroorzaakt. De in Salford voorgekomen ongelukken zijn hierbij niet inbegrepen en evenmin de gevallen die door particuliere artsen werden behandeld. De fabrikanten betalen bij zulke ongevallen, of deze nu verlies van arbeidsvermogen met zich brengen of niet, hoogstens de arts en, als het heel mooi gaat, het loon voor de duur van de behandeling. Waar de arbeider later terecht komt wanneer hij niet meer kan werken, is hun onverschillig.

Het fabrieksrapport zegt over dit onderwerp: In alle gevallen zou de fabrikant verantwoordelijk moeten worden gesteld, want kinderen kunnen zich niet in acht nemen en volwassenen zullen in hun eigen belang wel voorzichtig zijn. Maar het zijn bourgeois die het rapport schrijven en daarom moeten zij zichzelf wel tegenspreken en naderhand allerlei gewauwel ten beste geven over ‘zondige roekeloosheid’ (culpable temerity) van de arbeiders. Maar goed, de zaak is zo: indien kinderen zich niet in acht kunnen nemen, moet ook de kinderarbeid worden verboden. En als volwassenen zich niet behoorlijk in acht nemen, dan moeten zij óf kinderen zijn en op een ontwikkelingstrap staan die hen niet veroorlooft de gevaren in hun volle omvang te onderkennen — en wie anders is daaraan schuld dan de bourgeoisie die hen in een toestand houdt waarin zij zich niet kunnen ontwikkelen? — óf de machines zijn slecht geplaatst en moeten met hekken en afrasteringen omgeven worden, wat ook ten laste van de bourgeoisie komt — óf de arbeider heeft redenen die van groter belang zijn dan het dreigende gevaar: hij moet snel arbeiden om geld te verdienen en heeft geen tijd om zich in acht te nemen enz. — en ook daaraan is de bourgeoisie schuldig. Veel ongevallen passeren bv. als de arbeiders de machines willen schoonmaken, terwijl deze in beweging zijn. Waarom? Omdat de bourgeois de arbeiders dwingt de machines schoon te maken in de vrije uren, wanneer ze stilstaan en de arbeider heeft natuurlijk geen lust van zijn vrije tijd iets te laten afknabbelen. Elk vrij uur is de arbeider zoveel waard dat hij zich liever tweemaal in de week aan levensgevaar blootstelt, dan dit uur aan de bourgeois te offeren. Laten de fabrikanten de voor het machinepoetsen benodigde tijd afnemen van de werktijd en geen arbeider zal meer op de gedachte komen draaiende machines te gaan schoonmaken. Kortom, in alle gevallen is de schuldige uiteindelijk de fabrikant, van wie toch op zijn minst verlangd mag worden, dat hij levenslang een volkomen invalide geworden arbeider of bij dodelijke ongevallen de familie ondersteunt. In de eerste tijd van de industrie waren de ongevallen naar verhouding veel talrijker dan thans omdat de machines slechter en kleiner waren, dichter opeen stonden en bijna in het geheel niet afgeschut waren. Zoals de bovenstaande opgaven bewijzen, is het aantal ongevallen nog altijd groot genoeg om ernstige bedenkingen op te roepen tegen een toestand die veroorlooft dat zoveel verminkingen en verwondingen tot voordeel van één enkele klasse voorkomen en dat zoveel vlijtige arbeiders door een ongeluk, dat hen in dienst van de bourgeoisie en door haar schuld overkwam, aan nood en honger overgeleverd worden.

Een fraaie reeks ziekten en uitsluitend door de afschuwelijke geldzucht van de bourgeoisie veroorzaakt! Vrouwen het vermogen ontnomen om te baren, kinderen misvormd, mannen verzwakt, lichaamsdelen verbrijzeld, hele generaties ontaard en door zwakte en verterende ziekten bezocht — uitsluitend om de bourgeoisie de geldbuidel te vullen! En wanneer men dan nog de barbaarse bijzonderheden leest; hoe kinderen door de opzichters naakt uit bed gehaald worden om, de kleren onder de arm, met schoppen en slaag naar de fabriek gejaagd te worden (bv. Stuart, blz. 39 en elders), hoe hen de slaap met slagen werd uitgeranseld, hoe zij desondanks bij het werk weer insliepen en hoe een arm kind nog slapend en nadat de machine stilgezet was, op het roepen van de opzichter opsprong om met gesloten ogen de handgrepen van de arbeid voort te zetten, als men leest hoe kinderen, te moe om naar huis te gaan, zich in de droogkamer onder de wol verstopten om daar te slapen en alleen met riemen de fabriek uit

gedreven konden worden, hoe vele honderden elke avond zo vermoeid naar huis kwamen dat zij door slaap en gebrek aan eetlust hun avondbrood zelfs niet eten konden, dat hun ouders hen geknield voor het bed vonden, waar zij tijdens het avondgebedje waren ingeslapen; als men dit alles en nog honderden andere infame en schandelijke feiten in dit ene rapport leest, alles onder ede verklaard en door verschillende getuigen bevestigd, meegedeeld door mannen die de commissieleden zelf geloofwaardig noemen, wanneer men bedenkt dat het een ‘liberaal’ rapport is, een bourgeoisrapport om de voorgaande rapporten van de Tories te weerleggen en de bedoelingen van de fabrikanten als zuiver voor te stellen, dat de commissieleden zelf aan de kant van de bourgeoisie staan en dit alles tegen wil en dank meedelen — zou men dan niet verontwaardigd, niet woedend worden jegens een klasse die met menslievendheid en opofferingsgezindheid te pronk loopt, terwijl het haar uitsluitend om het vullen van de beurs ‘à tout prix’ te doen is? Luisteren wij intussen naar de bourgeoisie, zoals zij bij monde van haar uitverkoren knecht, doktor Ure, spreekt:

Men heeft de arbeiders wijsgemaakt, vertelt deze in zijn *Philosophy of Manufactures* op blz. 277 e.v., dat hun loon in geen verhouding staat tot hun offers en zou daardoor de goede verhouding tussen heren en arbeiders verstoord hebben. In plaats daarvan zouden de arbeiders beter gedaan hebben zich door vlijt en oplettendheid aan te bevelen zich te verheugen over het voordeel, van hun heren, dan zouden zij, ook opzichter, bedrijfsleider en tenslotte medecompagnon zijn geworden en daardoor (o wijsheid, u spreekt als een duif!) ‘tegelijkertijd de vraag naar arbeid op de markt vermeerderd’ hebben! — ‘Als de arbeiders maar niet zo onrustig waren, had het fabriekssysteem zich nog veel weldadiger ontwikkeld.’ Dan volgt er een lange klaagzang over veel weerspannigheid onder de arbeiders en naar aanleiding van een staking van de bestbetaalde arbeiders, de fijnspinners, de volgende naïeve uitspraak:

‘Ja, het was hun hoge loon dat het hun mogelijk maakte om er een bezoldigd comité op na te houden en om zelf in een toestand van nerveuze overdrijving te verkeren door zich te overeten aan voeding die voor hun arbeid veel te krachtig en prikkelend was!’ (blz. 298).

Luisteren wij hoe deze bourgeois de kinderarbeid schildert:

‘Ik heb menige fabriek in Manchester en omgeving bezocht en nooit kinderen mishandeld, lichamelijk getuchtigd of zelfs maar slecht geluimd gezien. Ze schenen allen opgewekt (cheerful) en levendig, zich verheugend (taking pleasure) over het lichte spel van hun spieren, met volle teugen genietend van de hun leeftijd eigen bewegelijkheid. Het toneel van de industrie, verre van treurige gevoelens in mijn gemoed op te wekken, stemde mij steeds blijmoedig. Het was verrukkelijk (delightful) de rapheid te zien waarmee zij de gebroken draden weer aaneenbonden zodra de mule-wagen terugging, en ze te zien uitrusten waarbij ze zich nadat hun tere vingertjes een paar seconden in actie waren geweest, in alle mogelijke houdingen amuseerden totdat het uitrekken en opwinden weer klaar was. De arbeid van deze levendige (lively) elfjes leek wel een spel waarin hun oefening hen een bevallige behendigheid verleende. Zich bewust van hun vaardigheid verheugde het hun deze aan iedere vreemde te tonen. En geen spoor van vermoeidheid, want wanneer zij uit de fabriek kwamen, begonnen ze op de dichtst bij gelegen speelplaats direct te stoeien met de levendigheid van jongens die net uit school komen.’ (blz. 301.)

(Natuurlijk, alsof de beweging van alle spieren niet een directe behoefte voor het stijf en tevens slap geworden lichaam zou zijn! Maar Ure had moeten wachten om te zien of deze ogenblikkelijke opwindning na enkele minuten niet verdwenen zou zijn. En bovendien kon Ure

dit alleen 's middags na vijf of zes uur arbeid, maar niet 's avonds zien!). Wat de gezondheid van de arbeiders betreft, heeft deze bourgeois de grenzeloze brutaliteit om het zo-even op duizend plaatsen geciteerde en geëxcerpeerde rapport van 1833 als bewijsstuk voor de uitstekende gezondheid van deze mensen aan te voeren door met afzonderlijke, uit hun verband gerukte citaten te gaan bewijzen dat er bij hen geen spoor van scrofulose te vinden zou zijn en dat, wat geheel juist is, het fabriekssysteem hen van alle acute ziekten bevrijdt (dat zij zich in plaats daarvan alle chronische ziekten op de hals halen, verzwijgt hij natuurlijk). Men moet weten dat het rapport uit drie dikke foliobanden bestaat, aan de bestudering waarvan een weldoorvoede Engelse bourgeois zelfs niet denkt, om de brutaliteit te kunnen begrijpen, waarmee onze vriend Ure het Engelse publiek de grofste leugens op de mouw speldt. Laat ons nog eens horen hoe hij zich uitlaat over de fabriekswet van 1833 die van de liberale bourgeoisie uitging en die, zoals we zullen zien, de fabrikanten slechts de poverste beperkingen oplegt. Deze wet en met name de schoolplicht zou een absurde en despotische, tegen de fabrikanten gerichte maatregel zijn. Alle kinderen onder twaalf jaar zouden daardoor werkloos worden en met wat voor gevolgen? De kinderen zouden uit hun lichte en nuttige arbeid ontslagen worden en dus helemaal geen opvoeding meer krijgen; uit de warme spinzaal in de koude wereld gestoten, zouden zij nog slechts bestaan kunnen van bedelen en stelen — een leven, treurig contrasterend met hun steeds beter wordende toestand in de fabriek en op hun zondagschool! Deze wet zou, onder het masker van mensenliefde, het lijden van de armen verergeren en zou de gewetensvolle fabrikant alleen maar ten zeerste bij zijn nuttige arbeid hinderen, zo niet deze geheel onmogelijk maken (blz 405, 406 e.v.).

De verwoestende uitwerkingen van het fabriekssysteem begonnen al vroeg algemeen de aandacht te trekken. Over de leerlingwet van 1802 spraken we al. Daarna, tegen 1817, begon de latere stichter van het Engelse socialisme, toentertijd fabrikant in New Lanark (Schotland), Robert Owen, door verzoekschriften en memories de uitvoerende macht te wijzen op de noodzaak van wettelijke garanties voor de gezondheid van de arbeiders en vooral van de kinderen. Wijlen Sir R. Peel en andere filantropen sloten zich bij hem aan en bewerkstelligden dat, de een na de ander, de fabriekswetten van 1819, 1825 en 1831 werden aangenomen, aan de beide eersten waarvan nooit de hand is gehouden[18] en waarvan de laatste alleen hier en daar wordt nageleefd. De wet van 1831, op een voorstel van Sir I. D. Hobhouse gebaseerd, legde vast dat in geen katoenfabriek jongeren onder 21 jaar 's nachts, d.i. tussen half acht 's avonds en half zes 's morgens, en dat in alle fabrieken jongeren onder 18 door de week hoogstens 12 uur dagelijks en op zaterdag 9 uur zouden mogen werken. Daar echter de arbeiders niet tegen hun broodheren konden getuigen zonder ontslagen te worden, hielp deze wet weinig. In de grote steden waar de arbeiders roeriger waren, kwam desnoods een overeenkomst tussen de belangrijke fabrikanten tot stand om zich naar de wet te schikken, maar zelfs hier bekommerden velen zich evenmin als de fabrikanten op het platteland om de wet. Intussen was onder de arbeiders het verlangen naar een tienurenwet opgekomen, d.w.z. naar een wet die alle jonge mensen onder achttien jaar verbieden zou langer dan tien uur te werken. De arbeidersverenigingen maakten dit door agitatie tot de algemene wens van de fabrieksbevolking en de humane vleugel van de Torypartij, toen onder leiding van Michael Sadler, nam het plan over en bracht het voor het parlement. Sadler bereikte de vorming van een parlementair comité tot onderzoek van het fabriekssysteem, dat in de zitting van 1832 zijn rapport uitbracht. Dit rapport was beslist partijdig, door louter vijanden van het fabriekssysteem met partijbedoelingen samengesteld. Sadler liet zich door zijn edele hartstocht tot de meest verdraaide en onjuiste beweringen verleiden; hij ontlokte al door zijn manier van vragen aan de getuigen antwoorden, die wel waarheid bevatten, maar in een verkeerde, verdraaide vorm. De fabrikanten, ontsteld over een rapport dat hen als monsters afschilderde, vroegen nu zelf om een officieel onderzoek; ze wisten dat een nauwkeurig

rapport hen thans alleen maar van dienst kon zijn en ze wisten dat de Whigs, echte bourgeois waarmee zij in goede verstandhouding stonden, het staatsroer in handen hadden en principieel tegen beperking van de industrie waren. Zij kregen inderdaad een commissie van louter liberale bourgeois, die het rapport maakte waaruit ik tot nu toe zo vaak citeerde. Het rapport komt iets dichter bij de waarheid dan dat van Sadlers comité maar het wijkt er juist in de tegenovergestelde richting van af. Het toont op iedere bladzijde sympathie voor de fabrikanten, wantrouwen tegen het rapport Sadler en afkeer van de zelfstandig agiterende arbeiders en van de voorstanders van de tienurenwet. Het erkent nergens het recht van de arbeiders op een menswaardig bestaan, eigen actie en eigen meningen; het maakt hen het verwijt dat zij bij de tienurenwet niet alleen aan de kinderen maar ook aan zichzelf hebben gedacht, het noemt de agiterende arbeiders demagogen, boosaardigen, kwaadgezinden enz., kortom het staat aan de zijde van de bourgeoisie en toch schoonwassen kan het de fabrikanten niet, toch blijft er, volgens zijn eigen bekentenis, zoveel schandelijks voor verantwoording van de fabrikanten, dat zelfs na dit rapport de agitatie voor de tienurenwet, de haat van de arbeiders tegen de fabrikanten en de hardste kwalificaties van het comité tegen deze laatsten volkomen gerechtvaardigd zijn. Het verschil is slechts dat, terwijl het rapport van het comité Sadler de fabrikanten open, onverbloemde bruutheid verweet, nu gebleken is dat deze bruutheid meestal bedreven wordt onder het masker van beschaving en menselijkheid. Zelfs Dr. Hawkins, medisch gevolmachtigde voor Lancashire, verklaart zich immers beslist voor de tienurenwet, direct in de eerste zin van zijn rapport! En het commissielid Mackintosh verklaart zelfs dat zijn rapport niet de volle waarheid bevat daar de arbeiders er maar heel moeilijk toe te brengen zijn om tegen hun broodheren te getuigen, en de fabrikanten — door de opwinding onder de arbeiders toch al tot grotere toegevendheid jegens hen gedwongen — zich maar al te vaak op het bezoek van de commissie hadden voorbereid, de fabriek lieten aanvegen, de machines langzamer lieten lopen enz. Vooral in Lancashire gebruikten ze de truc om de commissie de opzichters van de werklokalen als ‘arbeiders’ voor te stellen ten einde deze te laten getuigen hoe menselijk de fabrikanten zouden zijn, hoe gezonde uitwerking de arbeid heeft en hoe onverschillig, ja afkerig de arbeiders zijn ten aanzien van de tienurenwet. Maar deze opzichters zijn geen echte arbeiders meer, het zijn deserteurs van hun klasse, die zich voor hoger loon in dienst van de bourgeoisie begeven hebben en in het belang van de kapitalisten tegen de arbeiders strijden. Hun belang is dat van de bourgeoisie en daarom zijn ze bij de arbeiders haast nog meer gehaat dan de fabrikanten zelf. En toch is het rapport volkomen toereikend om de meest schandelijke willekeur van de fabricerende bourgeoisie jegens haar arbeiders en de hele gemeenschap van het industriële uitbuitingssysteem in zijn volle onmenselijkheid aan te tonen. Niets is weerzinwekkender dan het in dit rapport vastgelegde contrast tussen enerzijds het lange register van ziekten en misvormingen door overwerkt zijn en anderzijds de koel berekenende huishoudkunde van de fabrikant wanneer deze met cijfers probeert te bewijzen dat hij en heel Engeland met hem te gronde zou gaan, indien men hem niet meer zou veroorloven jaarlijks zo en zoveel kinderen invalide te maken — alleen de schaamteloze taal van de heer Ure, die ik zo-even aanhaalde, zou als het niet zo belachelijk was, nog ergerlijker zijn.

Het gevolg van dit rapport was de fabriekswet van 1833 die de arbeid van kinderen onder negen jaar verbood (behalve in de zijdefabrieken), de arbeidstijd van kinderen van 9 tot 13 jaar tot 48 uur per week of tot hoogstens 9 uur op één dag beperkte en die de arbeidstijd van de jonge mensen tussen 14 en 18 jaar tot 69 uur wekelijks of hoogstens 12 uur op één dag terugbracht, terwijl een minimum van 1,5 uur schafttijd werd vastgesteld en de nachtarbeid voor allen onder 18 jaar nogmaals verboden werd. Tegelijk werd een dagelijks verplicht schoolbezoek van twee uur voor alle kinderen onder de 14 jaar ingevoerd en werd de fabrikant strafbaar gesteld als hij kinderen te werk stelde zonder leeftijds-certificaat van de

fabrieksarts of zonder schoolbezoekcertificaat van de onderwijzer. Daartegenover stond dat hij wekelijks van het loon van het kind een penny afhouden mocht voor de onderwijzer. Bovendien werden er fabrieksartsen en inspecteurs benoemd, die te allen tijde in de fabriek toegang hadden om daar de arbeider onder ede te verhoren en die door klachten bij de vrederechter het nakomen van de wet moesten bewerkstelligen. Dat is de wet waartegen Dr. Ure zo grenzeloos kettert!

De gevolgen van deze wet en vooral van de benoeming van de inspecteurs waren, dat de arbeidstijd tot gemiddeld twaalf à dertien uur terugliep en dat de kinderen zo goed en zo kwaad als dat ging werden vervangen. Daarmee verdwenen enkele van de meest hemeltergende misstanden bijna geheel: vergroeiingen kwamen nu nog alleen bij zeer zwakke gestellen voor en de gevolgen van de arbeid traden minder schril aan het licht. Ondertussen bewijst het fabrieksrapport ons duidelijk genoeg dat de lichtere kwalen zoals opzwellings van het voetgewricht, zwakte en pijn in benen, heupen en ruggengraat, spataderen, zweren aan de onderste ledematen, algemene zwakte van vooral het onderlichaam, misselijkheid, gebrek aan eetlust afgewisseld met geeuwhonger, slechte spijsvertering, zwaarmoedigheid, dan nog borstkwalen tengevolge van het stof en de slechte atmosfeer in de fabrieken enz., enz., alle ook in die fabrieken en bij die personen voorkwamen, die volgens de wet van Sir J. C. Hobhouse werken, dus twaalf, hoogstens dertien uur per dag. Hierop kan men in het bijzonder de rapporten uit Glasgow en Manchester naslaan. Deze kwalen zijn ook na de wet van 1833 blijven bestaan en gaan tot op de huidige dag voort de gezondheid van de arbeidende klassen te ondermijnen. Men heeft ervoor gezorgd dat het brute winstbejag van de bourgeoisie een schijnheilige, beschaafde vorm aannam, dat de fabrikanten door de sterke arm van de wet van al te krasse gemeenheden afgehouden, des te meer schijnbare grond hebben om met hun gehuichelde menselijkheid zelfvoldaan te koop te lopen — dat is alles. Indien thans een nieuwe fabriekscommissie de ronde zou doen, zou ze bijna alles bij het oude vinden. Wat de onvoorbereide schoolplicht betreft, deze bleef zonder enige uitwerking omdat de regering niet tegelijkertijd voor goede scholen zorgde. De fabrikanten stelden afgedankte arbeiders aan, naar wie zij de kinderen dagelijks twee uur toestuurd om zodoende aan de letter van de wet te voldoen, maar leren deden de kinderen niets. En zelfs de rapporten van de fabrieksinspecteurs die zich uitsluitend tot datgene beperken wat tot hun ambt behoort, namelijk de naleving van de fabriekswet, leveren genoeg materiaal waaruit het noodzakelijk voortbestaan van de genoemde misstanden geconstateerd kan worden. De inspecteurs Horner en Saunders vertellen in hun rapporten over oktober en december 1843 dat talrijke fabrikanten, in de bedrijfstakken waar kinderarbeid ontbeert of door de arbeid van anders werkloze volwassenen vervangen kan worden, 14 tot 16 uur en meer laten werken. Daaronder zijn dan met name veel jongeren die nog maar net de wet ontgroeid zijn. Anderen overtreden de wet zonder meer, verkorten de pauzes, laten kinderen langer arbeiden dan is toegestaan en laten het liever op een aanklacht aankomen omdat de eventuele boete toch zeer gering is in vergelijking met het voordeel dat zij van de overtreding hebben. Vooral thans, nu de zaken bijzonder goed gaan, worden de fabrikanten daartoe erg in de verleiding gebracht.

Onder de arbeiders hield intussen de agitatie voor de tienurendag niet op. In 1839 was deze weer op volle gang en in de plaats van de inmiddels gestorven Sadler trad in het Lagerhuis Lord Ashley en daarbuiten Richard Oastler — beiden Tories. Vooral Oastler, die voortdurend in de arbeidersdistricten agiteerde en al in Sadlers tijd geagiteerd had, werd de speciale gunsteling van de arbeiders. Zij noemden hem alleen maar hun ‘goede oude koning’, de ‘koning van de fabriekskinderen’ en in al de fabrieksdistricten is geen kind dat hem niet kent en vereert, dat hem niet met de anderen in optocht tegemoet trekt, wanneer hij in de stad komt. Oastler verzette zich ook zeer energiek tegen de nieuwe armenwet en werd daarom

door een zekere heer Thornhill, een Whig, op wiens landgoed hij rentmeester was en aan wie hij een som schuldig was, wegens schulden gevangengezet. De Whigs boden hem meermalen aan zijn schuld te betalen en hem ook verder te begunstigen op voorwaarde, dat hij zijn verzet tegen de armenwet zou opgeven. Vergeefs. Hij bleef in de gevangenis en verzond van daar uit zijn 'Fleet papers'[19] tegen het fabriekssysteem en de armenwet.

De Toryregering van 1841 schonk opnieuw aandacht aan de fabriekswetten. Sir James Graham, de minister van binnenlandse zaken, stelde in 1843 een wet voor, waarbij de arbeidstijd voor kinderen tot 6,5 uur beperkt en de schoolplicht verscherpt zou worden; de hoofdzaak daarbij was echter de oprichting van betere scholen. Het wetsontwerp stuitte echter af op de geloofsijver van de dissenters[20] hoewel de schoolplicht voor kinderen van dissenters zich niet tot het godsdienstonderwijs uitstreckte, stond toch in feite de gehele school onder toezicht van de Engelse staatskerk en daar het algemene leesboek de bijbel was en de godsdienst dus aan het hele onderwijs ten grondslag zou liggen voelden de dissenters zich bedreigd. De fabrikanten en alle liberalen schaarden zich aan hun kant, de arbeiders waren wegens het kerkelijk probleem verdeeld en bleven daarom passief. De oppositie tegen het wetsontwerp bracht — hoewel zij in de grote fabriekssteden als bv. Salford en Stockport geslagen werd en bv. in Manchester, uit angst voor de arbeiders, slechts enkele punten uit het wetsontwerp aan kon vallen — toch bijna twee miljoen handtekeningen onder haar petitie bijeen, en Graham liet zich zozeer intimideren dat hij het hele wetsontwerp terugnam. Het jaar daarop liet hij de bepalingen over de scholen weg en stelde alleen maar voor om in plaats van de bestaande voorschriften, de arbeid van kinderen van acht tot dertien jaar op 6,5 uur dagelijks — en wel zo dat ze óf 's ochtends óf 's middags helemaal vrij hadden — en die van jonge mensen van dertien tot achttien jaar zowel als die van alle vrouwen op twaalf uur te stellen en bovendien enige bepalingen tegen het nog altijd veelvuldig ontduiken van de wet in te voeren. Nauwelijks was hij daarmee voor de dag gekomen of de agitatie voor een tienurenwet werd heftiger dan ooit. Oastler kwam vrij, door een aantal vrienden en een collecte onder de arbeiders was het bedrag bijeengebracht voor de betaling van zijn schuld — en hij stortte zich met alle kracht in de beweging. De voorstanders van de tienurenwet namen in het Lagerhuis in aantal toe en de massa's petitie die van alle kanten voor de tienurendag binnenstroomden, bezorgden hun nieuwe aanhangers. Op 19 maart 1844 zette Lord Ashley met een meerderheid van 179 tegen 170 stemmen het besluit door dat de uitdrukking 'nacht' in de fabriekswet de tijd tussen zes uur 's avonds en zes uur 's ochtends zou betekenen waardoor dus bij het verbod van de nachtarbeid de arbeidstijd, inclusief werkpauses, op 12 en dus feitelijk, exclusief de vrije tijd, op 10 uur werd bepaald. Maar het ministerie was het daarmee niet eens. Sir James Graham begon met het aftreden van het kabinet te dreigen en bij de volgende stemming over een wetsartikel verwierp het Huis met kleine meerderheden de tien zowel als de twaalf uur! Graham en Peel verklaarden toen dat zij een nieuw wetsontwerp zouden indienen en aftreden zouden als dit niet werd aangenomen. Het nieuwe ontwerp kwam behoudens enkele veranderingen in de vorm precies overeen met het oude ontwerp-twaalfurenwet. En hetzelfde Lagerhuis dat in maart dit wetsontwerp op zijn gewichtigste punten verworpen had, slikte het nu in mei met huid en haar! De oorzaak daarvan was dat de meeste aanhangers van de tienurenwet Tories waren die liever het wetsontwerp dan de regering lieten vallen. Maar wat de motieven ook mogen zijn geweest, het Lagerhuis heeft zich door deze stemmingen waarvan de ene de andere omverwierp, de grootste verachting van alle arbeiders op de hals gehaald en hiermee de door de chartisten bepleite noodzaak van hervorming van het Lagerhuis zelf schitterend bewezen. Drie leden die vroeger tegen het ministerie gestemd hadden, stemden later voor en redden aldus de regering. Bij alle stemmingen bracht de massa der oppositie haar stem voor en de massa der regeringsaanhangers haar stem tegen het ministerie uit[21]. Bovengenoemde voorstellen van

Graham betreffende de onderscheidenlijk 6,5- en 12-urige arbeidsdag voor de beide groepen arbeiders zijn nu dus wettelijk vastgelegd en hierdoor, zowel als door het beperken van het inhalen van verloren tijd (wanneer er machines kapot gaan of de waterkracht wegvalt door vorst of droogte) en andere kleinere beperkingen, is een langere dan twaalfurige werktijd bijna onmogelijk gemaakt. Intussen bestaat er geen twijfel aan dat zeer binnenkort de tienurenwet er werkelijk doorkomt. De fabrikanten zijn er natuurlijk bijna allemaal tegen: waarschijnlijk zijn er nog geen tien voor. Zij hebben alle eerlijke en oneerlijke middelen tegen dit door hen gehate voorstel te baat genomen, maar dat helpt hen niets, alleen maken zij zich er bij de arbeiders steeds meer gehaat door. Deze wet komt er toch, want wat de arbeiders willen dat kunnen zij en dat ze een tienurenwet willen, hebben ze vorig voorjaar al bewezen. De landhuishoudkundige argumenten van de fabrikanten dat door de tienurenwet de productiekosten zouden stijgen, dat de Engelse industrie dan niet meer in staat zal zijn om tegen buitenlandse concurrentie te strijden, dat het arbeidsloon onvermijdelijk zou moeten dalen enz., mogen dan half waar zijn, ze bewijzen echter niets anders dan dat de industriële grootheid van Engeland uitsluitend in stand gehouden kan worden door barbaarse behandeling van de arbeiders, alleen door verwoesting van de gezondheid, door sociale, lichamelijke en geestelijke verwaarlozing van hele generaties. Natuurlijk, als de tienurenwet een definitieve maatregel was, dan zou Engeland daarbij geruïneerd worden; omdat hij echter noodzakelijkerwijs andere maatregelen mee zou brengen, die Engeland in heel andere banen dan de tot dusver gevolgde, leiden moeten, daarom zal hij een vooruitgang zijn.

Laten wij nu een ander aspect van het fabriekssysteem in beschouwing nemen, dat minder dan de daaruit volgende ziekten door wettelijke voorschriften te verhelpen is.

Wij spraken al in algemene termen over het karakter van de arbeid en dat deden wij uitvoerig genoeg om uit de gegevens verdere conclusies te kunnen trekken. Het toezicht houden op machines en het aanknopen van gebroken draden is geen bezigheid die het denken van de arbeider in beslag neemt, maar anderzijds ook weer van die aard dat de arbeider verhinderd is zijn geest met andere dingen bezig te houden. Tegelijkertijd zagen wij dat deze arbeid ook de spieren, de lichamelijke activiteit geen speelruimte laat. Op deze wijze is het eigenlijk geen arbeid maar niets dan pure verveling, het dodelijkste en afmattendste wat er is: de fabrieksarbeider is ertoe veroordeeld om zijn lichaams- en geesteskracht geheel en al in deze verveling te laten verkommeren, hij heeft vanaf zijn achtste jaar geen ander beroep dan zich de hele dag te vervelen. Daarbij kan hij zich er geen ogenblik van losmaken: de stoommachine draait de hele dag, de raderen, riemen en spoelen snorren en ratelen hem voortdurend in de oren en als hij maar een ogenblik rusten wil, staat direct de opzichter met het strafboekje achter hem. Deze veroordeling tot levend begraven-zijn in de fabriek en tot voortdurende aandacht voor de onvermoeibare machine wordt door de arbeiders als de grootste kwelling ondervonden. Zij werkt echter ook in de hoogste mate afstompend op lichaam en geest van de arbeider. Men kan werkelijk geen betere verdommingsmethode vinden dan de fabrieksarbeid en wanneer de fabrieksarbeiders desondanks niet alleen hun verstand gered, maar het ook meer dan anderen geschoold en gescherpt hebben, dan is dat al weer alleen als gevolg van het misnoegen over hun lot en over de bourgeoisie mogelijk — het enige wat zij tijdens de arbeid nog zouden kunnen denken en voelen. En als deze verontwaardiging tegen de bourgeoisie bij de arbeider niet tot overheersend gevoel wordt, dan is het onvermijdelijk gevolg de drankzucht en alles wat men gewoonlijk als demoralisatie betitelt. De lichamelijke uitputting en de als gevolg van het fabriekssysteem algemeen geworden ziekten waren voor de officiële gevolmachtigde Hawkins al voldoende om daaruit de noodzakelijkheid van deze demoralisatie af te leiden. Hoeveel meer reden dus, als daarbij nog de geestelijke uitputting komt en bovendien de genoemde omstandigheden die iedere

arbeider tot demoralisatie verleiden, hier ook nog hun invloed laten voelen! Wij moeten ons er dan ook helemaal niet over verwonderen dat vooral in de fabriekssteden de dronkenschap en de seksuele uitpattingen de omvang kregen, die ik al eerder geschilderd heb.[22]

Verder. De slavernij waarin de bourgeoisie het proletariaat geketend houdt, treedt nergens duidelijker aan het licht dan in het fabriekssysteem. Hier houdt alle vrijheid in rechte zowel als in feite op. De arbeider moet 's morgens om halfzes in de fabriek zijn: komt hij een paar minuten te laat, dan wordt hij bestraft en komt hij tien minuten te laat, dan wordt hij helemaal niet meer toegelaten tot het ontbijt voorbij is, en verliest een kwart dag aan loon (hoewel hij slechts 2,5 uur van de 12 verzuimde). Hij moet eten, drinken en slapen op bevel. Ter bevrediging van de allernodigste behoeften krijgt hij de allergeeringste tijd die daarvoor nodig is. Of zijn woning een half of een heel uur gaans van de fabriek ligt interesseert de fabrikant niet. De despotische klok roept hem uit bed, van het ontbijt en van het middagmaal.

En hoe gaat het hem in de fabriek! Hier is de fabrikant de absolute wetgever. Hij maakt de fabrieksvoorschriften zoals het hem goedgeeft, hij verandert en vult aan in zijn wetboek zoals het hem lust en ook als hij de grootste dwaasheden verlangt, zegt toch de rechter tot de arbeider:

‘Jullie waren toch je eigen baas! Jullie behoeften dit contract toch helemaal niet aan te gaan als je niet wilde! Thans echter, nu jullie je vrijwillig in dit contractueel verband begeben hebt, zijn jullie ook gebonden alles na te leven.’

‘En zo heeft de arbeider de bespotting door de vrederechter die zelf een bourgeois is en de hoon van de wet die door de bourgeoisie uitgevaardigd werd, nog op de koop toe. Zulk soort beslissingen worden vaak genoeg uitgesproken. In oktober 1844 legden de arbeiders van de fabrikant Kennedy in Manchester het werk neer. Kennedy beklaagde zich op grond van het in de fabriek opgehangen voorschrift dat uit elk werklokaal nooit meer dan twee arbeiders tegelijk ontslag mochten nemen! En de rechtbank stelde hem in het gelijk en de arbeiders kregen bovenstaand antwoord (Manchester Guardian, 30 oktober). En hoe zijn dergelijke reglementen gewoonlijk! Luistert: 1. De fabriekspoort gaat tien minuten na het begin van het werk dicht en niemand wordt binnengelaten tot aan het ontbijt. Wie in die tijd afwezig is, wordt voor elke weefstoel met 3 pence beboet. 2. Iedere (machine-)wever die in de tijd dat de machine in beweging is, afwezig bevonden wordt, betaalt 3 pence boete voor elk uur afwezigheid en voor elke weefstoel onder zijn toezicht. Wie in arbeidstijd zonder toestemming van de opzichter de werkruimte verlaat, wordt eveneens met 3 pence beboet. 3. Wevers die geen schaar bij zich hebben, betalen voor elke dag 1 pence boete. 4. Alle schietspoelen, borstels, oliekannen, raderen, vensters enz. die gebroken worden moeten door de wever worden betaald. 5. Geen wever mag ontslag nemen zonder opzegging, die een week tevoren moet geschieden. De fabrikant kan iedere arbeider zonder opzeggingstermijn wegens slechte arbeid of onbehoorlijk gedrag ontslaan. Iedere arbeider die met een ander sprekend, zingend of fluitend aangetroffen wordt, wordt beboet met 6 pence. Wie tijdens de arbeid van zijn plaats gaat, eveneens 6 pence.[23] — Voor mij ligt nog een ander fabrieksreglement, op grond waarvan van ieder die drie minuten te laat komt, een kwartier, en van ieder die twintig minuten te laat komt, een kwart dag loon afgehouden wordt. Wie voor het ontbijt geheel afwezig is geweest, betaalt op maandag 1 shilling en elke andere dag 6 pence boete enz., enz. Dit laatste is uit het reglement van de Phoenix Works in Jersey Street, Manchester. — Men zal mij zeggen dat zulke regels nodig zijn om in een grote, ordelijke fabriek het noodzakelijke in elkaar grijpen van de verschillende handelingen te verzekeren; men zal mij zeggen dat strenge discipline hier even nodig is als in een leger — goed, dat mag waar zijn, maar wat is

het voor een sociale orde, die zonder zulk een schandelijke tirannie niet kan bestaan? Ofwel het doel heiligt de middelen, óf de conclusie dat de middelen niet deugen, rechtvaardigt de gevolgtrekking dat het om een slecht doel gaat. En wie soldaat geweest is weet wat het betekent om ook maar voor korte tijd onder militaire discipline te staan. Deze arbeiders zijn echter veroordeeld om vanaf hun negende jaar tot hun dood onder geestelijke en lichamelijke tucht te leven, ze zijn erger slaaf dan de zwarte slaven in Amerika, omdat ze onder scherper toezicht staan — en dan wordt er nog verlangd, dat ze menselijk zullen leven, denken en voelen! Waarlijk, dit kunnen ze alweer uitsluitend door gloeiende haat tegen hun onderdrukkers en tegen de orde van zaken, die hen in dergelijke toestanden plaatst en hen tot machines vernedert! Nog veel groter schandaal is echter dat er, volgens algemeen zeggen van de arbeiders, een massa fabrikanten zijn, die de aan de arbeiders opgelegde geldboetes met genadeloze strengheid invorderen om met de uit de zakken van bezitloze proletariërs geroofde penny's hun winst te vergroten. Ook Leach verzekert dat de arbeiders vaak 's ochtends de fabrieksklok een kwartier voorgezet en daardoor de poort bij aankomst al gesloten vinden terwijl binnen de klerk door de werkruimten loopt om de namen van de talrijke ontbrekkenden te noteren. Leach zou zelf eens 95 van zulke uitgesloten arbeiders geteld hebben voor een fabriek, waarvan de klok elke ochtend een kwartier voor was, en elke avond een kwartier achter liep bij de andere openbare klokken in die stad. In het fabrieksrapport staan soortgelijke dingen. In een fabriek werd de klok in werktijd teruggezet zodat er langer gearbeid werd dan de juiste tijd, terwijl de arbeider toch niet meer loon kreeg; in een ander geval werd gewoonweg een kwartier langer gewerkt. In een derde fabriek waren een gewone klok en een mechanisch telwerk dat het aantal omwentelingen van de hoofddrijfas registreerde; draaide de machinerie langzaam dan werd er naar dit telwerk gearbeid tot het aantal voor 12 uur berekende omwentelingen vol was; ging de arbeid zo goed dat dit aantal binnen de tijd vol was, dan moesten de arbeiders toch doorwerken tot het einde van het twaalfde uur. De getuige voegde hieraan toe enige meisjes gekend te hebben die een goede baan hadden en overuren maakten, maar die zich toch liever in de armen van de prostitutie hadden geworpen, dan zich deze tirannie te laten welgevallen (Drinkwater, getuigenissen, blz. 80). Om op de geldstraffen terug te komen, Leach vertelt dikwijls gezien te hebben, hoe hoogzwangere vrouwen die een ogenblik bij de arbeid waren gaan zitten om uit te rusten, voor dit vergrijp met 6 pence werden beboet. De straffen voor slecht werk worden volkomen willekeurig opgelegd; de waar wordt in het magazijn nagezien en hier schrijft de controlerende magazijnmeester de boetes op een lijst zonder de arbeider er zelfs maar bij te roepen, deze hoort pas als de opzichter het loon uitbetaalt dat hij beboet is en dan is de betreffende waar misschien al verkocht of in ieder geval opgeborgen. Leach heeft een dergelijke straflijst die aan elkaar geplakt tien voet lang is en een bedrag van 35 pond sterling 17 shilling en tien pence belooft. Hij vertelt dat in de fabriek waar deze lijst werd opgesteld, een nieuwe magazijnmeester ontslagen was omdat hij te weinig boetes oplegde en zo de fabrikant wekelijks 5 pond (34 taler) te weinig inbracht (Stubborn Facts, blz. 13-17). En ik herhaal nogmaals, dat ik Leach als een door en door betrouwbaar man ken, die tot liegen niet in staat is.

Maar ook verder is de arbeider de slaaf van zijn broodheer. Als de vrouw of dochter van de arbeider de rijke heer bevalt, dan hoeft hij maar te beschikken, te wenken en zij moet hem haar bekoorlijkheden offeren. Als een fabrikant onderschriften wenst op een petitie ter bescherming van bourgeoisbelangen, hoeft hij zo'n lijst slechts in zijn fabriek te laten rondgaan. Wil hij een parlamentsverkiezing doorzetten, dan stuurt hij zijn stemgerechtigde arbeiders in rij en gelid naar de stemhokjes en ze moeten wel voor de bourgeois stemmen, of ze willen of niet. Wil hij in een openbare bijeenkomst een meerderheid hebben, dan laat hij ze een half uur eerder van het werk gaan dan gewoonlijk en bezorgt hun plaatsen vlak bij het podium waar hij hen behoorlijk in het oog kan houden.

Daarbij komen echter nog twee instellingen die er heel in het bijzonder toe bijdragen, de arbeiders in de macht van de fabrikanten te brengen: het truckstelsel en het cottagesysteem. Truck noemen de arbeiders het betalen van loon in waren en deze betaalwijze was vroeger in Engeland zeer algemeen. De fabrikant richtte ‘voor het gemak van de arbeiders en om hen tegen de hoge prijzen van de winkeliers te beschermen’ een winkel op, waarin voor zijn rekening waren van allerlei aard verkocht werden; en opdat de arbeider niet naar andere winkels zou gaan, waar hij de artikelen goedkoper kon krijgen — de ‘truck’-waren van de ‘Tommyshop’ waren bv. 25 tot 30 procent duurder dan elders — gaf men hem ook wel een cheque op de winkel voor het bedrag van het loon in plaats van geld. De algemene verontwaardiging over dit schandelijke systeem riep in 1831 de ‘truck’-wet in het leven, waarbij betaling in goederen aan de meeste arbeiders ongeldig en onwettig werd verklaard en strafbaar werd gesteld; intussen is deze wet, zoals de meeste Engelse wetten, slechts hier en daar praktisch van kracht geworden. In de steden wordt er wel tamelijk nauwkeurig de hand aan gehouden, maar op het platteland is het directe of indirecte ‘truck’-stelsel nog volop in bloei. Ook in de stad Leicester komt het zeer vaak voor. Mij zijn ongeveer een dozijn gevallen bekend van veroordelingen voor dit vergrijp, die van november 1843 tot juni 1844 voorkwamen en deels in de Manchester Guardian, deels in de Northern Star[24] vermeld werden. Natuurlijk wordt dit systeem thans niet meer zo openlijk bedreven; de arbeider krijgt zijn geld meestal uitbetaald, maar de fabrikant heeft middelen genoeg om hem te dwingen zijn artikelen in de ‘truck’-winkel en nergens anders te kopen. Daarom zijn de ‘truck’-fabrikanten zelden te betrappen, zij kunnen nu hun kwaad onder bescherming van de wet bedrijven als zij de arbeider maar werkelijk geld in handen geven. De Northern Star van 27 april 1844 publiceert een brief van een arbeider uit Holmfirth bij Huddersfield in Yorkshire, waarvan ik zoveel mogelijk de spelling weer wil geven[25] en die betrekking heeft op de fabrikant Bowers:

‘Het is wel vreemd te denken dat het vervloekte ‘truck’-systeem in zo’n omvang zou bestaan als het doet in Holmfirth en dat er niemand wordt gevonden die de moed heeft de fabrikanten een stokje daarvoor te steken. Hier lijden een groot aantal eerlijke handwerkers door dit vervloekte systeem. Hier is een voorbeeld uit vele van de edelmoedige vrijhandelskniek[26] een fabrikant die vervloekt is door de hele streek wegens zijn afschuwelijk gedrag tegen zijn arme wevers. Als ze een stuk klaar hebben dat 34 of 36 shilling maakt dan geeft hij ze 20 shilling in geld en het overige in doek of klerengoed en 40 of 50 procent duurder dan bij de andere verkopers en hoe vaak deugen die waren dan nog bovendien niet. En dan zegt de vrijhandels-Mercuur[27] ze zijn niet verplicht het aan te nemen het is helemaal naar hun believen. O ja, maar ze moeten het wel aannemen of verhongeren. Als ze meer dan die 20 shilling in geld willen hebben dan kunnen ze 8 of 14 dagen op een kettingboom[28] wachten. Maar nemen ze die 20 shilling en de waren dan kunnen ze altijd een kettingboom hebben. Dat is vrijhandel. Lord Brougham zegt we moeten iets opzij leggen in onze jonge dagen opdat we niet naar de armenkas hoeven als we oud zijn. Moeten we misschien die rotte waar opzij leggen? Als dat niet van een lord kwam zou men zeggen dat zijn hersens even rot zijn als de waren waarmee wij ons werk betaald krijgen. Toen de ongestempelde kranten opkwamen toen waren er een hoop die het de politie zeiden in Holmfirth, daar waren de Blyth’s, de Estwood’s enz., etc. Maar waar zijn ze nu, maar het is wat anders, onze ‘truck’-fabrikant behoort tot de Vrome Vrijhandelslui, hij gaat iedere zondag twee maal naar de kerk en zegt de dominee vroom na: “Wij hebben nagelaten de dingen die wij heden doen zouden en wij hebben gedaan de dingen die wij heden nalaten zouden en in ons is geen goed maar vergeef ons goede God” (woorden uit de Anglicaanse litanie) “ja vergeef ons tot morgen want dan betalen we weer onze wevers met rotzooi.”

Het ‘cottagesysteem’ ziet er veel onschuldiger uit en is ook op een veel onschuldiger manier ontstaan, al heeft het dezelfde knechtende uitwerking voor de arbeiders. In de nabijheid van de fabrieken op het platteland ontbreken vaak woningen voor de arbeiders zodat de fabrikant gedwongen is woningen te bouwen en hij doet dat graag, daar ze hem rijkelijk winst op zijn daarin belegde kapitaal inbrengen. Daar de eigenaars van de arbeiderscottages jaarlijks ongeveer 6 procent van hun kapitaal maken, kan men rekenen dat deze woningen de fabrikant ongeveer het dubbele opbrengen omdat hij, zolang zijn fabriek niet helemaal stil ligt, altijd huurders heeft en wel zulke die steeds betalen. Hij ontkomt dus aan de twee grootste nadelen die de overige huisjesmelkers hebben: nooit staan er cottages van hem leeg en hij loopt geen risico. Maar de huur van zo’n huisje is er altijd op berekend deze nadelen op te vangen en wanneer de fabrikant dus dezelfde huur verlangt als de anderen, doet hij met 12 tot 14 procent een uitstekend zaakje op kosten van de arbeiders. Want het is toch helemaal niet rechtvaardig dat hij met het verhuren van huizen groter, ja dubbel zoveel voordeel trekt als zijn concurrenten en tegelijkertijd dezen elke mogelijkheid ontnemt om met hem te concurreren. Dubbel onrecht is het echter dat hij dit voordeel trekt uit de zakken van de bezitloze klasse die ieder dubbeltje tweemaal omdraaien moet voordat het uitgegeven wordt: maar dat is hij, wiens hele rijkdom op kosten van zijn arbeiders is verworven, wel gewend! Maar het onrecht wordt een schanddaad wanneer de fabrikant, zoals dat vaak genoeg gebeurt, de arbeiders die op straffe van ontslag in zijn huizen moeten wonen, tot het betalen van een hogere dan de normale huur dwingt of zelfs daartoe huur te betalen voor een huis waarin ze helemaal niet wonen! De Halifax-Guardian, geciteerd in de liberale Sun, meldt dat honderden arbeiders in Ashton-under-Lyne, Oldham, Rochdale enz. door hun broodheren gedwongen worden om huishuur te betalen, of ze die huizen nu bewonen of niet[29]. Het cottagesysteem is algemeen in de landelijke fabrieksdistricten, er zijn hele buurtschappen door ontstaan en meestal ontmoet de fabrikant weinig of helemaal geen concurrentie met zijn huizen, zodat hij zijn huur helemaal niet naar de eisen van anderen hoeft te richten, maar ze vast kan stellen zoals hij wil. En wat voor macht geeft het cottagesysteem de fabrikant niet in geval van een conflict met de arbeiders! Als zij het werk neerleggen, hoeft hij hun slechts de huur op te zeggen en de opzeggingstermijn is maar een week: na verloop daarvan zijn de arbeiders niet alleen brodeloos, maar ook dakloos, vagebonden en uitgeleverd aan de wet, die hen ongenadig een maand naar de tredmolen stuurt.

Dit is het fabriekssysteem, zo uitvoerig geschilderd als mijn ruimte het toeliet en zo onpartijdig als veroorloofd werd door de heldendaden van de bourgeoisie tegen weerloze arbeiders — daden waarbij men onmogelijk onverschillig kan blijven, ja waarbij onverschilligheid een misdaad zou zijn. Vergelijken wij eens de toestand van de vrije Engelsen van 1845 met die van de lijfeigenen Saksen onder de gesel van de vikingbaronnen in 1145. De lijfeigene was ‘glebae adscriptus’, aan de bodem gebonden; de vrije arbeider is dat ook — door het cottagesysteem; de lijfeigene was zijn broodheer het ‘jus primae noctis’, het recht van de eerste nacht schuldig — de vrije arbeider is zijn heer niet alleen dat, maar zelfs het recht op iedere nacht schuldig. De lijfeigene kon geen eigendom verwerven, alles wat hij verwierf, kon de grondbezitter hem ontnemen — de vrije arbeider heeft evenmin eigendom, kan er geen verwerven door de druk van de concurrentie en, wat zelfs de Noorman niet deed, dat doet de fabrikant: door het truckstelsel matigt hij zich dagelijks het recht aan ook dat te beheren, waarmee de arbeider in zijn directe levensonderhoud voorziet. De verhouding tussen lijfeigene en grondbezitter was geregeld door wetten die nageleefd werden omdat zij met de zeden overeenkwamen en ook door de zeden zelf; de verhouding tussen de vrije arbeider en zijn heer is door wetten geregeld, die niet nageleefd worden omdat zij noch met de zeden, noch met het belang van de heer overeenkomen. De grondbezitter kon de lijfeigene niet van

de bodem verwijderen, hem niet zonder deze bodem en, daar bijna alles majoraat[30] en nergens kapitaal was, hem praktisch gesproken helemaal niet verkopen; de moderne bourgeoisie dwingt de arbeider zichzelf te verkopen. De lijfeigene was de slaaf van het grondstuk waarop hij was geboren; de arbeider is de slaaf van zijn noodzakelijkste levensbehoeften en van het geld waarmee hij ze kopen kan — beide zijn slaaf van een zaak. De lijfeigene had een waarborg voor zijn bestaan in de feodale maatschappelijke orde, waarin ieder zijn plaats had; de vrije arbeider heeft geen enkele waarborg omdat hij slechts dan een plaats in de maatschappij heeft, wanneer de bourgeoisie hem nodig heeft — anders is hij aan zijn lot overgelaten en wordt als helemaal niet aanwezig beschouwd. De lijfeigene offert zich op voor zijn heer in de oorlog — de fabrieksarbeider in vreedstijd. De heer van de lijfeigene was een barbaar, hij beschouwde zijn knecht als een stuk vee; de heer van de arbeider is beschaafd, hij beschouwt hem als een machine. Kortom, beide staan in alles zo ongeveer gelijk en als er aan één kant nadeel is, dan is dat aan de kant van de vrije arbeider. Slaven zijn beiden, maar de knechting van de ene is ongehuicheld, openlijk en oprecht en die van de andere is huichelachtig en arglistig verborgen voor hemzelf en voor alle anderen, een theologische lijfeigenschap die altijd erger is dan de oude. De humane Tories hadden gelijk toen zij de fabrieksarbeiders ‘white slaves’, blanke slaven noemden. Maar de huichelachtige, zich verbergende knechting erkent althans in schijn het recht op vrijheid; zij buigt voor de vrijheidlievende openbare mening en daarin ligt de historische stap vooruit tegenover de oude slavernij dat althans het principe van de vrijheid een plaats heeft veroverd — en de onderdrukten zullen er wel voor zorgen dat dit principe ook zal worden verwezenlijkt.

Tenslotte enkele coupletten van een gedicht dat het inzicht van de arbeiders in het fabriekssysteem tot uiting brengt. Het is van Edward P. Mead uit Birmingham en drukt precies de onder de arbeiders heersende stemming uit.

Een koning leeft, een toornige vorst,
Geen koning als in 's dichters droom.
Het is een tiran die blanke slaven regeert
En de naam van die koning? De Stoom.

Eén arm heeft hij, een ijzeren arm
En ofschoon hij er één maar draagt,
Schuilt in die arm duivelse macht,
Een kracht die miljoenen plaagt.

Als van zijn grimmige voorvader, eens
In het Himmondal, die Moloch heet,
Bestaat uit vuurgloed zijn ingewand
En kinderen zijn het die hij vreet.

Zijn priesterschaar, onmenselijk
Van bloeddorst, trots en overmoed
O schande! — Zij besturen zijn reuzenhand
Om goud te toveren uit bloed.

Zij treden tot stof het mensenrecht
Voor het snode goud — hun afgod;
Der vrouwen smart, daar lachen zij om
En met mannenleed drijven zij spot.

Muziek is in hun oor het schreien
Van de armen in hun vreselijke doodstrijd.
Skeletten van meisjes en knapen,
Vullen de hel van koning Stoom.

De hel is op aarde! De dood gaat rond
Sinds de stoom heerst alom in het rijk;
Want lijf en ziel van de mens,
Worden beide vermoord — tegelijk!

Dus weg met de stoom, deze Moloch,
Gij werkers, duizenden, gij allen!
Bindt hem de handen — voordat
Hij ons land in de afgrond doet vallen!

Zijn grimmige voogden, de trotse fabriekslords
Rood van ons bloed, op hun goud verzot;
De woede van het volk brengt hen ten val
En met hen, hun monsterlijke afgod.[31]

Noten:

- [1] The Cotton Manufacture of Great Britain (De katoenfabricatie in Groot-Brittannië). By Dr. A. Ure, 1836.
- [2] History of the Cotton Manufacture of Great Britain (Geschiedenis van de katoenfabricatie in Groot-Brittannië). By E. Baines, Esq.
- [3] Stubborn Facts from the Factorces, by a Manchester Operative. Published and dedicated to the working Classes (Onomstotelijke feiten uit de fabrieken, van een fabrieksarbeider uit Manchester. Uitgegeven en aan de arbeidende klassen opgedragen), by Wm. Rashleigh, M. P. London, 011ivier, 1844, blz. 28 e.v.
- [4] Dit vraagt bv. de heer Symons in Arts and Artisans.
- [5] Bv. Dr. Ure in zijn Philosophy of Manufactures.
- [6] 'De toestand met betrekking tot het arbeidsloon is momenteel zeer verward in enige takken der katoenindustrie van Lancashire; er zijn honderden jonge mannen tussen 20 en 30 jaar oud die als "piecer" en dergelijke werken voor niet meer dan 8 of 9 shilling in de week, terwijl onder hetzelfde dak kinderen van 13 jaar 5 shilling en jonge meisjes tussen 16 en 20 jaar oud 10 tot 12 shilling per week thuis brengen.' Rapport van fabrieksinspecteur L. Horner, oktober 1844.
- [7] Laatste wals aan de kaardmachine, die de gekaarde katoen van de kaardtrommel opneemt. — Red.
- [8] In 1843 waren onder de verongelukten die in het ziekenhuis van Manchester werden binnengebracht, 189, zegge en schrijve honderd negenentachtig verbrandingsgevallen. Hoeveel daarvan met dodelijke afloop, wordt niet gezegd.
- [9] Lijkschouwer voor sterfgevallen bij gewelddadige of plotselinge dood. — Red.
- [10] Hoe talrijk de in de fabrieken werkende, gehuwde vrouwen zijn, blijkt uit een door de fabrikanten zelf gedane opgave: In 412 fabrieken in Lancashire werkten er 10.721; van hun mannen werkten maar 5314 eveneens in fabrieken, 3927 ergens anders, 821 waren werkloos en van 659 ontbraken opgaven. Per fabriek dus twee, zo niet drie mannen, die van de arbeid van hun vrouw leven.
- [11] 'Naar de duivel met je, wij moeten je onderhouden'. — Red.
- [12] Het recht op de eerste nacht. — Red.
- [13] De wet van 1802 beperkte de werkdag van kinderen-leerlingen tot 12 uur en verbood hun deelname aan het nachtwerk. Deze wet was alleen van kracht voor de katoen- en de wolindustrie; de wet voorzag niet in controle door de fabrieksinspectie en werd dan ook door de fabrikanten praktisch niet nageleefd. — Red.
- [14] Ook in de spinzaal van een fabriek in Leeds waren zitplaatsen ingevoerd, Drinkwater, getuigenissen, blz. 80.
- [15] De zogenaamde chirurgen (surgeons) zijn afgestudeerde artsen, net zo goed als de gepromoveerde artsen (physicians), en doen dan ook algemeen praktijk als internist en chirurg. Men geeft over het algemeen om verschillende redenen aan hen zelfs de voorkeur boven gewone artsen.
- [16] Deze verklaring is niet aan het fabrieksrapport ontleend.
- [17] Alles ontleend aan de rede van Lord Ashley (Lagerhuuszitting van 15 maart 1844).
- [18] De wet van 1819 verbood het werk van kinderen onder 9 jaar op de katoenweverijen en spinnerijen, alsmede nachtwerk voor kinderen tot 16 jaar; voor beide categorieën werd de 12urige werkdag ingevoerd, de schafttijd niet meegerekend; daar deze onderbrekingen door de fabrikant werden vastgesteld, duurde de werkdag in feite 14 uur en langer. De wet van 1825 bepaalde dat de schafttijden niet langer dan in 't geheel 11/2 uur mochten duren, zodat de hele werkdag niet meer dan 13 1/2 uur was. De wet van 1825 voorzag evenmin als die van 1819 in controle door de fabrieksinspectie en de fabrikanten leefden deze wetten dan ook niet na. — Red.

[19] Fleet papers — een weekblad in brief en pamfletvorm dat Oastler, toen hij in de Fleetgevangenis voor schuldenaars zat, in de jaren 1841 — 1844 uitgaf. — Red.

[20] De andersdenkenden (nl. de niet tot de Anglicaanse staatskerk behorende protestanten). — Red.

[21] Zoals bekend, blameerde het Lagerhuis zich in dezelfde zittingsperiode nogmaals op dezelfde wijze met de suikerkwestie, waarbij het eerst tegen, en later — na gebruik van de ‘regeringszweep’ — voor de ministers besloot.

[22] Luisteren wij nog naar een competent oordeel: ‘Als het voorbeeld van de Ieren in samenhang met de onophoudelijke arbeid van de hele katoenfabricerende klasse beschouwd wordt, zullen we ons over haar verschrikkelijke demoralisatie minder verwonderen. Aanhoudende en uitputtende arbeid, dag aan dag, jaar in jaar uit, is niet geschikt om de intellectuele en morele kwaliteiten van de mens te ontwikkelen. De trieste sleur van een eindeloze arbeidskwelling (drudgery), waarbij hetzelfde mechanische proces aldoor weer wordt meegemaakt, lijkt op de kwelling van Sisyphus; de last van de arbeid valt, evenals de rots, steeds weer op de afgematte arbeider terug. De geest verwerft kennis noch denkvermogen door de arbeid van eeuwig dezelfde spieren; het verstand verzinkt in een stompe traagheid, maar het grovere deel van onze natuur krijgt een overdadige ontwikkeling. De mens tot zulke arbeid veroordelen betekent de dierlijke aanleg in hem cultiveren. Hij wordt onverschillig en versmaadt de aandriften en zeden waardoor zijn specie zich onderscheidt. Hij verwaarloost het gerief en de meer verfijnde geneugten des levens. Hij leeft in smerige ellende, bij schamele voeding en verdoet de rest van zijn inkomsten aan uitspattingen.’ (Dr. J.P. Kay, t.a.p.)

[23] Stubborn Facts, blz. 9 e.v.

[24] The Northern Star — Engels weekblad, centraal orgaan van de chartisten; kwam uit van 1837 tot 1852, eerst in Leeds, vanaf november 1844 in Londen. De oprichter en redacteur was F. O’Connor. In de jaren veertig was G. Herney mederedacteur. Vanaf september 1845 tot maart 1848 werkte F. Engels aan dit weekblad mee. — Red.

[25] Van het overbrengen der spelfouten is bij de vertaling afgezien. — Red.

[26] De aanhangers van de Anti-Graanwet-Liga.

[27] De Leeds Mercury — een bourgeois-radicaal blad.

[28] De ketting- of weversboom haalde de arbeider om de erop gerolde schering (ketting) te verweven. — Red.

[29] Sun (Londens dagblad) van eind november 1844.

[30] Majoraat — erfrecht waarbij het grondbezit geheel aan de oudste zoon (eerstgeboorterecht) of aan de oudste in een familie toevalt. — Red.

[31] Ik heb tijd noch ruimte om me uitvoerig in te laten met de tegenwerpingen van de fabrikanten op de sinds twaalf jaar tegen hen ingebrachte aanklachten. Die lieden worden nu eenmaal niet wijzer omdat hun vermeend belang hen verblindt. Daar toch in het bovenstaande vele van hun tegenwerpingen al zo hier en daar weerlegd zijn, rest mij slechts het volgende op te merken: u komt naar Manchester en wilt de Engelse toestanden leren kennen. U hebt natuurlijk goede aanbevelingen bij ‘respectabele’ mensen. U laat zich een paar opmerkingen over de toestand van de arbeiders ontvallen. Men brengt u in kennis met een paar van de meest vooraanstaande, liberale fabrikanten, bv. Robert Hyde Greg, Edmund Ashworth, Thomas Ashton en zo. U vertelt van uw plannen. De fabrikant begrijpt u, hij weet wat hem te doen staat. Hij rijdt met u naar zijn fabriek op het platteland; Mr. Greg naar Quarry Bank in Cheshire, Mr. Ashworth naar Turton bij Bolton, Mr. Ashton naar Hyde. Hij leidt u rond door een prachtig goed ingericht, misschien zelfs van ventilatoren voorzien gebouw, hij maakt u opmerkzaam op de hoge, luchtige ruimten, de fraaie machines en hier en daar op een goed uitzijnde arbeider. Hij offreert u een goed ontbijt en stelt voor de woningen der arbeiders te gaan zien. Hij gaat met u naar de cottages die er nieuw, proper en netjes uitzien en gaat zelfs

met u hier en daar binnen. Natuurlijk alleen bij de opzichters, monteurs enz. opdat u ‘families ziet, die helemaal van de fabriek leven.’ Bij de andere zou u kunnen treffen dat alleen vrouw en kinderen werken en de man kousen stopt. De tegenwoordigheid van de fabrikant belet u indiscrete vragen te stellen. U vindt dat allen goed worden betaald, comfortabel wonen en er door de vele buitenlucht betrekkelijk gezond uitzien. U begint zich van uw overdreven idee van ellende en hongersnood los te maken. Dat echter het cottagesysteem de arbeiders tot slaaf maakt, dat misschien om de hoek een ‘truck’-winkel is, dat komt u niet te weten en dat de mensen de fabrikant haten dat tonen zij u niet waar hij bij is. Misschien heeft hij ook wel een school, een kerk, een leeszaal enz. opgericht. Dat hij de school gebruikt om de kinderen aan gehoorzaamheid te wennen, dat hij in de leeszaal alleen lectuur duldt, waarin de belangen van de bourgeoisie vertegenwoordigd zijn, dat hij zijn mensen ontslaat als zij chartistische of socialistische bladen lezen, dat alles blijft voor u verborgen. Wat u ziet is een behaaglijk-patriarchale verhouding, u ziet het leven van de opzichters, u ziet wat de bourgeoisie de arbeiders belooft, als zij ook geestelijk haar slaaf willen worden. Deze ‘landelijke fabricage’ is van meet af het stokpaardje van de fabrikanten geweest, omdat hier een gedeelte van de nadelen van het fabriekssysteem, in het bijzonder de hygiënische, goedge maakt worden door de buitenlucht en de omgeving en omdat hier de patriarchale knechtschap van de arbeider het langst in stand blijft. Dr. Ure zingt daarop een loflied. Maar o wee, als de arbeiders het wagen zelf te gaan denken en chartist worden — dan houdt de vaderlijke genegenheid van de fabrikant eensklaps op. Indien u overigens een rondgang door de arbeiderswijken van Manchester maakt en de uitwerking van het fabriekssysteem in een fabrieksstad zelf bestuderen wilt — ja, dan kunt u lang wachten voordat deze rijke bourgeois u daarbij behulpzaam zullen zijn! De heren weten niet wat hun arbeiders willen en in welke toestand ze verkeren. En zij willen, zij mogen het niet weten omdat ze altijd bang moeten zijn dingen te zullen horen, waarbij zij hun rust kunnen inboeten of zelfs tegen hun belang in zouden moeten handelen. Het is ook enerlei; wat de arbeiders te doen hebben, zullen zij wel alleen voor elkaar brengen.

De overige takken van arbeid

We moesten bij de schildering van het fabriekssysteem langer stilstaan omdat het een geheel nieuwe schepping van het industriële tijdperk is; bij de overige arbeiders kunnen we korter zijn omdat hier — geheel of ten dele — van toepassing is wat van de industriearbeiders in het algemeen of van het fabriekssysteem in het bijzonder is gezegd. Wij zullen dus alleen hebben mee te delen in hoeverre speciaal het fabriekssysteem in de afzonderlijke takken van arbeid wist door te dringen en wat zich daarbij nog voor eigenaardigheden voordoet.

De vier takken van arbeid die door de fabriekswet bestreken worden, betreffen de fabricage van kledingstoffen.

Wij doen het beste met hier als eerste die arbeiders te laten volgen, die hun materiaal uit deze fabrieken betrekken, en wel in de eerste plaats de kousenmakers van Nottingham, Derby en Leicester. Over deze arbeiders meldt het Children's Empl. Rept. dat de lange werktijd (waartoe het lage loon dwingt), gecombineerd met de zittende leefwijze en de inspanning van de ogen ten gevolge van de aard van dit werk, gewoonlijk het lichaam in het algemeen ziekelijk en de ogen zwak maakt. Zonder zeer sterk licht kan bij avond niet gewerkt worden, daarom gebruiken de wevers als regel glazen kogels (om het licht te concentreren, wat zeer vermoeiend voor de ogen is. Op hun veertigste hebben zij bijna allen een bril nodig. De kinderen die daarbij met opspoelen en naaien (zomen) helpen moeten, lijden gewoonlijk aanzienlijke schade aan gezondheid en gestel. Zij werken vanaf hun zesde, zevende af achtste jaar in kleine bedompte kamertjes tien tot twaalf uur. Velen vallen tijdens de arbeid flauw, worden te zwak voor de gewoonste huiselijke bezigheden en zo bijziend dat zij al in hun jeugd brillen moeten dragen. De commissieleden vonden bij velen van hen alle symptomen van scrofuleuze aanleg en de meisjes die aldus werkten zijn zo zwak dat de fabrikanten meestal weigeren hen in de fabriek aan te nemen. De toestand van deze kinderen wordt 'een schandvlek voor een christelijk land' genoemd en men spreekt van de wenselijkheid van wettelijke bescherming (Grainger, supplement van diens rapport, deel 1, blz. F. §§ 132-142). Het fabrieksrapport voegt daaraan toe dat de kousenmakers de slechtst betaalde arbeiders in Leicester zijn, zij verdienen 6 shilling en met grote moeite 7 shilling per week met dagelijks zestien tot achttien uur werken. Vroeger verdienden zij 20 tot 21 shilling, maar de invoering van de vergrote stoelen bedierf hun branche: de grote meerderheid werkt nog op de oude, eenvoudige stoelen en concurreert moeizaam tegen de vooruitgang van de machines. Dus ook hier elke vooruitgang een achteruitgang voor de arbeiders! Maar desondanks, vertelt commissielid Power, zijn de kousenmakers er trots op, dat ze vrij zijn en geen fabrieksklok hebben, die hen de tijd voor eten, slapen en werken aangeeft. De toestand van deze klasse van arbeiders is wat betreft het loon nog niets verbeterd sinds 1833, toen de fabriekscommissie bovenstaande opgave deed; de concurrentie van de Saksische kousenmakers die zelf nauwelijks iets te bikken hebben, zorgt daarvoor. Deze concurrentie slaat de Engelsman op bijna alle vreemde en, bij de mindere kwaliteit, zelfs op de eigen Engelse markt. Moet het dan niet een vreugde voor de vaderlandslievende Duitse kousenmaker zijn te weten dat zijn honger ook de Engelse kousenmaker brodeloos maakt, en zal hij niet tot grotere roem van de Duitse industrie trots en vol vreugde voorthongeren aangezien toch Duitslands eer eist dat zijn etensnap maar half gevuld is? O, het is een fraaie boel met die concurrentie en die 'wedloop der naties'! In de Morning Chronicle — weer een liberaal blad, het blad van de bourgeoisie 'par excellence'[1] — waren in december 1843 enige brieven van een kousenmaker uit Hinckley opgenomen over de toestand van zijn medearbeiders. Hij vertelt o.a. van 50 gezinnen, samen 321 personen, die van 109 weefstoelen leven; iedere weefstoel bracht gemiddeld 51/6 shilling in en ieder gezin verdiende gemiddeld 11 shilling 4 pence per week. Daarvan ging voor huishuur, weefstoelhuur, kolen, licht, zeep en naalden samen 5 shilling 10

pence af, zodat er voor voeding per dag per persoon 1,5 pence — 15 pfennig Pruisisch — overbleef en voor kleding niets.

‘Zelfs de helft van al het leed wat arme mensen meemaken, heeft,’ zegt de kousenmaker, ‘geen oog ooit gezien, geen oor ooit gehoord en geen hart ooit kunnen omvatten’.

Bedden ontbraken geheel of waren slechts voldoende voor de helft van de mensen, de kinderen liepen in lompen en barrevoets rond; de mannen zeiden met tranen in de ogen: ‘We hebben sinds heel lang geen vlees gehad, we zijn bijna vergeten hoe dat smaakt.’ En tenslotte werkten enigen op zondag, hoewel de openbare mening alles eerder vergeeft dan dit en hoewel het ratelend geluid van de weefstoelen in de hele omtrek gehoord kan worden.

‘Maar’, zei één hunner, ‘ziet toch mijn kinderen aan en houdt op met vragen. Mijn armoede dwingt mij ertoe; ik kan en wil mijn kinderen niet altijd om brood horen huilen, zonder ook het laatste middel te proberen waardoor ik op een eerlijke manier een stuk brood kan verdienen. Verleden maandag stond ik om twee uur op en werkte tot bijna middernacht, de verdere dagen van zes uur ’s morgens tot tussen elf en twaalf ’s nachts. Ik ben het zat, ik wil mezelf niet in het graf brengen. Nu houd ik elke avond om tien uur op en haal de verloren tijd ’s zondags in.’

Het loon is noch in Leicester, noch in Derby gestegen sinds 1833 en wat het ergste is, in Leicester heerst het truckstelsel op grote schaal, zoals al eerder gezegd. Is het dan ook niet te verwonderen dat de werkers in deze streek aan alle arbeidersbewegingen zeer levendig hebben deelgenomen en des te actiever en krachtadiger omdat de weefstoelen hier meestal door mannen in beweging worden gebracht.

In dezelfde streek waar de kousenmakers wonen, bevindt zich ook de hoofdzetel van de kantfabricage. In de drie genoemde graafschappen zijn in totaal 2760 kantwerkmachines in bedrijf, terwijl er in het overige deel van Engeland maar 786 zijn. De kantfabricage is door een ver doorgevoerde deling van de arbeid zeer ingewikkeld geworden en heeft een massa vertakkingen. Eerst moet het garen opgespoeld worden, wat meisjes van veertien jaar en ouder doen (winders); dan worden de spoelen door jongetjes (threaders) van acht jaar en ouder op ‘de machine gezet en de draden door fijne openingen, waarvan iedere machine er gemiddeld 1800 heeft, ingestoken en naar hun bestemming geleid; dan maakt de arbeider de kant die als een breed doek uit de machine komt en door heel kleine kinderen in afzonderlijke stukken wordt verdeeld door het uittrekken van de verbindingsdraden — dit heet ‘running’ of ‘drawing late’ en die kinderen zelf ‘late-runners’. Dan wordt de kant voor verkoop gereedgemaakt. — De ‘winders’ hebben evenmin als de ‘threaders’ een bepaalde arbeidstijd want ze moeten aan de slag, zodra de spoelen van een machine leeg zijn en daar de arbeiders ook ’s nachts weven, kunnen ze op elk uur naar de fabriek of naar het werkvertrek van de wever worden geroepen. Dit ontbreken van regelmaat in het werk, de veelvuldige nachtarbeid en de wanordelijke leefwijze, die hieruit volgen, veroorzaken een hoop tekortkomingen op fysiek en moreel gebied, vooral ongebonden en vroege geslachtelijke omgang — daarover zijn alle getuigen het eens. Het werk zelf is voor de ogen zeer nadelig; hoewel een duurzaam schadelijk effect bij de ‘threaders’ niet algemeen vastgesteld is, veroorzaakt het toch oogontstekingen en tijdens het draad insteken zelfs pijn aan de ogen, tranen, tijdelijke verzwakking van gezichtsvermogen enz. Maar bij de ‘winders’ is het wel uitgemaakt dat hun werk de ogen ernstig aantast en behalve vaak hoornvliesontstekingen ook niet zelden grijze en zwarte staar veroorzaakt. Het werk van de arbeiders zelf is zwaar daar de machines mettertijd steeds breder zijn geworden, zodat nu bijna alle door drie mannen bediend worden, de elkaar

om de vier uur aflossen, zodat zij samen het hele etmaal rond en ieder afzonderlijk acht uur per dag werken. Hierdoor wordt duidelijk waarom de ‘winders’ en ‘threaders’ zo vaak ’s nachts aan het werk moeten, anders stond de machine te lang stil. Het insteken van de draden in de 1800 openingen is voor drie kinderen toch al een uur of twee werk. Vele machines worden ook door stoom gedreven zodat de arbeid van de mannen overbodig wordt, en daar het Children’s Empl. Rept. telkens weer van ‘kantfabrieken’ spreekt, waarheen de kinderen worden geroepen, schijnt hieruit te volgen dat onlangs de arbeid van de werkers naar grote fabriekszalen verlegd is of dat de toepassing van de stoom bijna algemeen is geworden. In beide gevallen is dit een opdringen van het fabriekssysteem. Het ongezondst is echter de arbeid van de ‘runners’, meest kinderen van zeven, ja vijf en vier jaar oud. Het commissielid Grainger vond zelfs een kind van twee jaar met arbeid bezig. Het volgen van een en dezelfde draad die met de naald uit een kunstig dooreengestengeld weefsel moet worden gehaald, is zeer schadelijk voor de ogen, vooral als deze arbeid zoals gewoonlijk veertien tot zestien uur lang gedaan moet worden. In het gunstigste geval treedt sterke bijziendheid op, in het ergste geval, hetgeen dikwijls voorkomt, ongeneeslijke blindheid door zwarte staar. Bovendien worden de kinderen door het voortdurend gebogen zitten ziekelijk, kortademig en door slechte spijsvertering scrofuleus; storingen in de functies van de baarmoeder zijn bij meisjes bijna algemeen evenals kromgroeien van de ruggengraat, ‘zodat men runners steeds herkennen kan aan hun manier van lopen’. Dezelfde gevolgen voor de ogen zowel als voor het hele gestel heeft het maken van naaldkant. De medische getuigen zijn het er allen over eens dat de gezondheid van alle bij het kantwerken betrokken kinderen belangrijk schade lijdt, dat (deze kinderen bleek, teer, zwak en te klein voor hun leeftijd zijn en veel minder bestand zijn tegen ziekten dan andere kinderen. Hun gewone kwalen zijn: algehele zwakte, veelvuldige flauwtes, hoofdpijn, pijn in rug, zijde en heupen, hartkloppingen, misselijkheid, braken en gebrek aan eetlust, verkromming van de ruggengraat, scrofulose en tering. Vooral de toestand van het vrouwelijk lichaam wordt voortdurend en diepgaand ondermijnd; algemeen werd geklaagd over bleekzucht, moeilijk baren en miskramen (Grainger, Report, op allerlei plaatsen). Daarbij vermeldt dezelfde ondergeschikte beambte aan de Children’s Employment Commission dat de kinderen zeer vaak slecht en in lompen waren gekleed en onvoldoende voeding, meestal allen maar brood en thee en dikwijls maandenlang geen vlees kregen. Wat hun zedelijke toestand aangaat, daarover meldt hij:

‘Alle inwoners van Nottingham — de politie, de geestelijkheid, de fabrikanten, de arbeiders en de ouders van de kinderen zelf — zijn het er over eens dat het tegenwoordige systeem van arbeid een allerrijklijkste bron van immoraliteit is. De threaders, meestal jongens, en de winders, meestal meisjes, worden tegelijkertijd in de fabriek geroepen - vaak midden in de nacht — en daar hun ouders niet weten kunnen hoe lang zij daar nodig zijn, hebben zij de prachtigste gelegenheid onbehoorlijke relaties aan te gaan en na het werk samen te blijven rondscharrelen. Dit heeft in niet geringe mate bijgedragen tot de immoraliteit die in Nottingham volgens de openbare mening een verschrikkelijke omvang heeft aangenomen. De huiselijke rust en orde worden in de gezinnen waarin de kinderen en jongelui thuishoren, toch al volkomen opgeofferd aan deze hoogst onnatuurlijke stand van zaken.’

Een andere tak van kantfabricage, het kantklossen, wordt in de overigens landbouwende graafschappen Northampton, Oxford, Bedford en Buckingham bedreven en wel meestal door kinderen en jongeren, die algemeen over slechte voeding klagen en zelden vlees te zien krijgen. De arbeid zelf is hoogst ongezond. De kinderen werken in kleine, slecht geventileerde, bedompte kamertjes, steeds zittend en krom gebogen over het kantkussen. Om het lichaam in deze vermoeiende houding te steunen, dragen de meisjes een rijgkorset met houten baleinen, dat bij de doorgaans zeer jeugdige leeftijd waarop het beendergestel nog

zacht is, en bij de ineengedoken houding het borstbeen en de ribben volkomen misvormt en algemene kortademigheid veroorzaakt. De meesten sterven dan ook aan de tering, nadat zij tengevolge van de zittende arbeid en de slechte atmosfeer een tijdlang aan de pijnlijkste (severest) gevolgen van slechte spijsvertering hebben geleden. Zij krijgen bijna in het geheel geen opvoeding, vooral zedelijke, houden van opschik en tengevolge van beide factoren is hun zedelijke toestand zeer beklagenswaardig en de prostitutie is onder hen bijna epidemisch (Children's Employment Commission, Burns, Report).

Dat is de prijs waarvoor de maatschappij voor de mooie vrouwen van de bourgeoisie het genoegen koopt om kant te dragen — en is dit niet zeer goedkoop? Slechts een paar duizend blinde arbeiders, slechts enkele aan tering lijdende proletariërsdochters, slechts een door en door verziekt geslacht van het gemene volk dat dit alles weer net zo op kinderen en kleinkinderen van eenzelfde allooi zal overbrengen — is dat nu zo erg? Het is niets, werkelijk niets, onze Engelse bourgeoisie zal het rapport van de regeringscommissie onverschillig terzijde leggen en haar vrouwen en dochters als voorheen met kant tooien. De gemoedsrust van de Engelse bourgeois is toch een schone zaak!

Een groot aantal arbeiders vinden in Lancashire, Derbyshire en in het Westen van Schotland werk in de katoendrukkerijen. In geen enkele branche van de Engelse industrie heeft de mechanisatie zulke schitterende resultaten opgeleverd, maar ook heeft zij in geen enkele de arbeiders zo volkomen terneergedrukt als hier. De toepassing van door stoom aangedreven, gegraveerde cilinders en de uitvinding om met deze trommels vier tot zes kleuren ineens te drukken, hebben het handwerk even volkomen verdrongen als de machines voor het katoenspinnen en weven dit deden. De nieuwe inrichtingen hebben in de drukkerijen nog veel meer arbeiders verdrongen dan het geval was bij de fabricage van stoffen. Eén man doet, geholpen door een kind, met de machine hetzelfde werk dat voorheen door 200 arbeiders met de hand moest worden verricht: één enkele machine levert iedere minuut 28 yard (80 voet) bedrukte stof. Tengevolge daarvan zijn de katoendrukkers in een zeer ernstige situatie; de graafschappen Lancaster, Derby en Chester leverden (volgens een petitie van de drukkers aan het Lagerhuis) in het jaar 1842 elf miljoen stukken bedrukt katoen; daarvan werden er 100.000 uitsluitend met de hand, 900.000 gedeeltelijk door machines en verder met de hand en 10 miljoen geheel door machines met een tot zes kleuren bedrukt. Daar de machines meest van recente datum zijn en nog steeds verbeterd worden, is het aantal handdrukkers veel te groot voor de aanwezige hoeveelheid arbeid en natuurlijk zijn velen — in de petitie wordt gezegd een kwart van het totaal aantal — geheel werkloos, terwijl de overigen gemiddeld maar een, twee, hoogstens drie dagen per week werk hebben en slecht betaald worden. Leach zegt van een drukkerij (Deeply Dale, bij Bury in Lancashire) dat de handdrukkers daar in doorsnee niet meer dan 5 shilling verdienen (Stubb. Facts, blz. 47), terwijl hij natuurlijk weet dat de machinearbeiders tamelijk goed betaald worden. De drukkerijen zijn dus volledig op het fabriekssysteem overgegaan, zonder echter aan de wettelijke beperkingen die dit systeem zijn opgelegd, onderworpen te zijn. Zij fabriceren een modeartikel en hebben daarom geen vaste werktijden. Zijn er weinig orders dan werken zij halve tijden, blijkt echter een patroon succes te hebben en gaan de zaken vlot, dan wordt er tot tien, twaalf uur of zelfs de hele nacht gewerkt. In de buurt van mijn woning in Manchester was een drukkerij die dikwijls diep in de nacht, als ik thuiskwam, nog was verlicht en ik hoorde vaak zeggen dat de kinderen daar soms zolang moesten werken dat zij op de stenen trappen of in het voorhuis trachtten in een hoekje een paar ogenblikken rust en slaap te vinden. Mijn wetenschap dat dit zo is, is niet rechtsgeldig, anders zou ik de naam van de firma noemen. Het rapport van de Children's Employment Commission is hier zeer oppervlakkig en deelt alleen mee dat in Engeland de kinderen, althans meestal, tamelijk goed gekleed en gevoed zijn (wat betrekkelijk is, het hangt

ervan af of de ouders veel of weinig verdienen), dat ze geen ontwikkeling hebben en moreel weinig deugen. Wij hebben alleen maar te bedenken dat deze kinderen onder het fabriekssysteem staan, om met verwijzing naar het hierover gezegde, verder te kunnen gaan.

Over de verdere, bij de fabricage van kledingstoffen betrokken arbeiders rest ons weinig te zeggen. De blekers hebben zeer ongezond werk waarbij zij gedwongen zijn voortdurend chloor, een voor de longen uiterst nadelige stof, in te ademen; het werk van de ververs is al iets gezonder, in vele gevallen zeer gezond omdat het inspanning van het hele lichaam vereist; over het loon van deze categorieën arbeiders hoort men weinig en dat is reden genoeg om aan te nemen dat zij niet onder het gemiddelde loon komen, anders zouden zij wel bezwaar maken. De fluweelscheerders die gezien het grote verbruik van katoenfluweel nogal talrijk zijn, zeker 3000 à 4000, hebben indirect zeer ernstig onder de invloed van het fabriekssysteem geleden. Dit artikel dat vroeger met handweefstoelen vervaardigd werd, was niet geheel gelijkmatig geweven en eiste een geoefende hand voor het doorsnijden van de afzonderlijke rijen draden; sinds het echter mechanisch geweven wordt, lopen de rijen volkomen recht, iedere inslagdraad ligt geheel evenwijdig aan de vorige en het doorsnijden is geen grote kunst meer. De door de machines werkloos geworden arbeiders werpen zich op het fluweelscheren en drukken door hun concurrentie het loon; de fabrikanten ontdekten dat zij voor het fluweelscheren vrouwen en kinderen konden gebruiken en zo daalde het loon tot het peil van dat van vrouwen en kinderen, terwijl honderden mannen verdrongen werden. De fabrikanten ontdekten dat zij het werk in hun fabriekslokalen goedkoper konden laten doen dan in de werkplaats van de arbeider, waarvoor de fabrikant immers indirect de huur betaalde: sindsdien staan de tot scheerkamer ingerichte lage bovenverdiepinkjes van vele cottages leeg of worden als woning verhuurd, terwijl de fluweelscheerder de vrijheid om zijn arbeidsuren zelf te bepalen, verloren heeft en onder de heerschappij van de fabrieksklok is gebracht. Een fluweelscheerder van een jaar of 45 zei mij dat hij zich de tijd kon herinneren toen hij voor hetzelfde werk dat nu 1 pence per yard opbrengt, nog 8 pence kreeg; weliswaar kon hij het gelijkmatigere weefsel sneller scheren dan het vroegere, maar per uur kon hij onmogelijk het dubbele doen van wat hij vroeger in die tijd deed, zodat zijn weekloon tot minder dan 1/4 van het vroegere was gedaald. Leach geeft (Stubb. F., blz. 35) een opsomming van de lonen, die in 1827 en in 1843 voor verschillende stoffen betaald werden, waaruit blijkt dat de artikelen waarvoor in 1827 per yard 4 pence, 21/4 pence, 23/4 pence en 1 pence betaald werd, in 1843 nog maar 1,5 pence, 3/4 pence, 1 pence en 3/8 penny per yard aan scheerloon deden. De verhouding van de doorsnee weekverdiensten ligt volgens Leach als volgt: 1827 p.st. 1.6.6, p.st. 1.2.6, p.st. 1.0.0, p.st. 1.6.6. ... en voor dezelfde waren in 1843 p.st. 0.10.6, p.st. 0.7.6, p.st. 0.6.8, p.st. 0.10.0[2] en er zijn honderden arbeiders die aan dit laatste loonpeil niet eens meer toe kunnen komen. — Over de handwevers in de katoenindustrie spraken wij reeds. De overige geweven stoffen worden bijna uitsluitend door handwevers gemaakt, die meestal op dezelfde wijze als de fluweelscheerders onder de concurrentie van door de machines verdrongen arbeiders hebben geleden en die bovendien, net als de fabrieksarbeiders, aan strenge straffen wegens slechte arbeid blootgesteld zijn. Neem de zijdewevers. De zijdefabrikant Brocklehurst, een van de grootste van Engeland, heeft een parlamentscommissie uittreksels uit zijn boeken voorgelegd waaruit blijkt dat hij voor dezelfde artikelen waarvoor hij in 1821 30s., 14s., 3,5s., 3/4s., 11/2s., 10s gaf, in 1831 slechts 9s., 7,5s., 21/4s., 1/3s., 1/2s. en 61/4s. loon betaalde terwijl zich toch hier geen verbeteringen aan de machines hadden voorgedaan. Wat de heer Brocklehurst doet, kan echter rustig als norm voor heel Engeland worden beschouwd. Uit dezelfde opgaven blijkt dat de gemiddelde verdienste van zijn wevers, alles afgetrokken, in 1821 wekelijks 16,5s. bedroeg en slechts 6 sh. in 1831. Sindsdien is het loon nog meer gedaald — de weefsels die in 1831 per yard 1/3s. of 4 pence weefloon opbrachten, betalen in 1843 slechts 2,5 pence (dit zijn de ‘single

sarsnets') — en een groot aantal wevers op het land kunnen alleen werk krijgen, als ze deze weefsels voor 1,5 à 2 pence aannemen. Daarbij komen de allerwillekeurigste loonkortingen. Iedere wever die schering haalt, krijgt tevens een kaart waarop gewoonlijk staat aangegeven, dat het werk is aangenomen voor zo of zoveel werkuren per dag, dat een wever die door ziekte niet werken kan, dit binnen drie dagen op het kantoor moet melden, anders geldt de ziekte niet als verontschuldiging; dat het evenmin als voldoende verontschuldiging geldt als een wever zegt dat hij op inslaggaren heeft moeten wachten, dat voor bepaalde tekortkomingen aan het werk (wanneer bv. op een bepaalde lengte van de stof meer inslagdraden komen dan voorgeschreven is enz.) niet minder dan het halve loon moet worden afgetrokken en dat, wanneer de stof niet op de vastgestelde tijd klaar is, voor iedere yard van het te maken stuk een penny wordt afgetrokken. De loonkortingen tengevolge van deze kaarten zijn zo belangrijk dat bv. een man die twee maal wekelijks naar Leigh in Lancashire komt om de geweven stof op te halen, per keer voor zijn fabrikant minstens 15 pond sterling (100 Pruisische daalders) aan strafgeld meebrengt. Dit vertelt hij zelf — en hij geldt nog voor een van de minst strengen! Vroeger werd over dergelijke zaken door scheidsgerechten beslist, maar daar de meeste arbeiders ontslagen werden zodra zij daarop aandrongen, is dit thans volkomen in onbruik geraakt en de fabrikant gaat met volledige willekeur te werk: hij is aanklager, getuige, rechter, wetgever en strafvoltrekker, alles in eigen persoon. En als de arbeider naar de vrederechter loopt, krijgt hij te horen: Door het aannemen van de kaart bent u een contract aangegaan, waaraan u zich nu ook hebt te houden. Net als bij de fabrieksarbeiders. Bovendien laat de fabrikant de arbeider iedere keer een document ondertekenen waarin hij verklaart 'al de kortingen te aanvaarden'. Als hij tegenstreeft, weten direct alle fabrikanten in de stad dat hij een man is die, zoals Leach zegt zich 'tegen de door deze kaarten belichaamde orde en wettigheid verzet en die de brutaliteit heeft te twijfelen aan de wijsheid van hen die, zoals hij weten moest, toch zijn superieuren in de samenleving zijn' (Stubb. Facts, blz. 37-40).

Natuurlijk, de wevers zijn volkomen vrij, want de fabrikant dwingt hen toch niet zijn schering en kaarten aan te nemen, hij zegt hen alleen, zoals Leach het in goed Engels uitdrukt:

'Als het jullie niet aanstaat in mijn bakpan gebraden te worden, kan je ook rechtstreeks het vuur in wandelen' (if you don't like to be frizzled in my frying-pan, you can take a walk into the fire).

De zijdewevers te Londen, met name die in Spitalfields, hebben sinds lang periodiek in de grootste ellende geleefd en dat ze ook thans nog geen grond hebben om met hun toestand tevreden te zijn, volgt daaruit dat ze een zeer actief aandeel nemen in alle Engelse arbeidersbewegingen en vooral in de Londense. De onder hen heersende ellende was de oorzaak van de koorts, die in het oostelijk deel van Londen ontstond en aanleiding werd tot de instelling van de commissie van onderzoek naar de sanitaire toestanden bij de arbeidersklasse. Het laatste rapport van het Londense koortshospitaal toont echter, dat de koorts nog steeds voort woedt.

Na de kledingstoffen zijn allereerst de metaalwaren de belangrijkste categorie van artikelen die de Engelse industrie produceert. Deze fabricage heeft zijn hoofdzetel in Birmingham waar fijnere metaalwaren van allerlei soort, in Sheffield waar alle soorten messen en in Staffordshire, vooral Wolverhampton, waar de grovere artikelen als sloten, spijkers enz. worden gemaakt. Laat ons de schildering van de toestand der in deze industrietakken werkzame arbeiders beginnen in Birmingham. De organisatie van het werk heeft in Birmingham, zoals algemeen in de meeste plaatsen waar metaal verwerkt wordt, iets van het

oude handwerkmatig karakter behouden; de kleine meesters bestaan nog en werken met hun leerlingen thuis in de werkplaats of, waar stoomkracht wordt gebruikt, in grote fabrieksgebouwen die in kleine, afzonderlijk aan meesters verhuurde werkplaatsen zijn verdeeld, waarbij elke ruimte is voorzien van een door de stoommachine in beweging gebrachte drijf-as die dan weer de andere machines aandrijft. Léon Faucher (auteur van een reeks artikelen over Engelse arbeiderstoestanden in de *Revue des deux Mondes* die tenminste blijk geven van een bestudering van het onderwerp en in ieder geval beter zijn dan wat tot heden toe Engelsen zowel als Duitsers daarover hebben geschreven) omschrijft deze verhouding, in tegenstelling tot de grote fabricage in Lancashire en Yorkshire, met de naam ‘démocratie industrielle’ en merkt op dat dit geen erg gunstig resultaat voor de toestand van de meesters, noch van de gezellen meebrengt. Deze opmerking is geheel juist, want die vele kleine meesters die nu de door de concurrentie bepaalde winst moeten delen, die anders door één grote fabrikant wordt opgestreken, kunnen daarvan niet goed bestaan. De centraliserende tendentie van het kapitaal houdt hen neergedrukt: tegenover één die zich verrijkt, worden er tien geruïneerd, terwijl er honderd als gevolg van de druk van de ene rijke die goedkoper kan verkopen dan zij, op een lager peil gebracht worden dan voorheen. En in de gevallen dat zij a priori tegen grote kapitalisten moeten concurreren, is het vanzelfsprekend dat zij slechts met de grootste moeite tegen deze concurrentie opkunnen. De leerlingen hebben het, zoals we zien zullen, bij de kleine meesters minstens even slecht als bij de grote fabrikanten, met dit verschil dan dat zij later zelf meesters worden en daarmee een bepaalde zelfstandigheid verkrijgen — d.w.z. zij worden minder direct door de bourgeoisie uitgebuit dan in de fabrieken. Dus zo zijn deze kleine meesters evenmin echte proletariërs — want zij leven gedeeltelijk van de arbeid van hun leerlingen en verkopen niet de arbeid zelf doch het gereede product, — als echte bourgeois, omdat het nog altijd in hoofdzaak hun eigen arbeid is waarvan zij leven. Deze eigenaardige tussenpositie van de arbeiders in Birmingham is er schuld aan dat zij zich maar zelden helemaal en ronduit aangesloten hebben bij de Engelse arbeidersbeweging. Birmingham is een politiek-radical, maar geen uitgesproken chartistische stad. Intussen bestaan er ook een aantal grotere fabrieken voor rekening van kapitalisten en daar heerst het fabriekssysteem volkomen: de deling van de arbeid, die hier tot het alleruiterste (bv. in de naaldenfabricatie) is verwezenlijkt, zowel als de stoomkracht veroorloven het tewerkstellen van een groot aantal vrouwen en kinderen en wij vinden hier (in het *Children’s Empl. Rept.*) geheel dezelfde trekken terug als het fabrieksrapport ons gaf — arbeid van de vrouw tot het moment van de bevalling, onvermogen het huishouden te leiden, verwaarlozing van het huis en de kinderen, onverschilligheid, zelfs afkeer van het gezinsleven en demoralisatie, voorts verdringing van de mannen uit het werk, voortdurende verbetering van machines, vroege emancipatie van de kinderen, mannen die door de vrouwen en kinderen onderhouden worden enz., enz. De kinderen worden als half verhongerd en haveloos beschreven — de helft zou niet weten wat verzadigd zijn is, vele leven de hele dag van zoveel brood als ze voor één penny (10 pfennig Pruisisch) kunnen krijgen of leven tot het middageten zonder voeding, ja er waren voorbeelden dat kinderen van 8 uur ’s morgens tot 7 uur ’s avonds niets te eten kregen. De kleding is vaak nauwelijks toereikend om hun naaktheid te verbergen; vele liepen zelfs in de winter barrevoets. Daarom zijn ze allen klein en zwak voor hun leeftijd en ontwikkelen zich zelden krachtig, en als men bedenkt dat bij deze weinige middelen om de fysieke krachten in stand te houden ook nog lange, ononderbroken arbeid in gesloten ruimten komt, zal men zich er niet over verwonderen dat weinig volwassen mensen in Birmingham voor de militaire dienst te vinden zijn.

‘De arbeiders’, aldus een rekruteringsarts, ‘zijn klein, tener en van zeer geringe lichaamskracht, velen hebben bovendien een vergroeide borstkas of ruggengraat.’

Volgens opgave van een onderofficier van de rekrutering zijn de mensen in Birmingham kleiner dan waar ook elders, meestal 5 voet en 4 à 5 duim lang en van 613 aangeworven rekruten werden er slechts 238 goedgekeurd. Wat de ontwikkeling betreft, daarover werden al eerder hierboven (blz. 190) een reeks van uitspraken en voorbeelden uit de metaaldistricten aangevoerd, waarnaar ik hier verwijs. Overigens blijkt uit het Children's Empl. Rept. dat in Birmingham meer dan de helft van de kinderen tussen 5 en 15 jaar helemaal geen school van welke aard ook bezoeken, dat de schoolgaande kinderen vaak wisselen zodat hun onmogelijk een grondige opleiding kan worden gegeven en dat de kinderen allemaal zeer jong van school genomen en aan het werk gezet worden. Wat voor leerkrachten er gebruikt worden, blijkt eveneens uit het rapport. Een onderwijzeres antwoordde op de vraag of zij ook onderricht in moraal gaf: neen, voor 3 pence schoolgeld per week kon dat niet worden verlangd; verschillende anderen begrepen de vraag zelfs niet en weer anderen vonden dit helemaal niet tot hun plicht behoren. Een onderwijzeres zei dat zij geen moraal doceerde maar wel trachtte de kinderen goede principes bij te brengen en daarbij maakte zij nog een grove taalfout. In de scholen zelf vond het commissielid voortdurend lawaai en wanorde. Daarom is de zedelijke toestand van de kinderen zelfs hoogst beklagenswaardig; de helft van alle misdadigers is onder de 15 jaar en in één jaar werden alleen al 90 tienjarige boosdoeners, waaronder 44 wegens criminele misdrijven, veroordeeld. Ongebreideld geslachtsverkeer schijnt volgens het lid van de commissie bijna algemeen en wel reeds op zeer jeugdige leeftijd voor te komen. (Grainger rapport en getuigenissen).

In het ijzerdistrict van Staffordshire ziet het er nog treuriger uit. Bij de grovere ijzerwaren die hier gemaakt worden, is zomin arbeidsdeling (behoudens zekere uitzonderingen) als stoomkracht en machines te gebruiken. Hier — in Wolverhampton, Willenhall, Bilston, Sedgely, Wednesfield, Darlaston, Dudley, Walsall, Wednesbury enz. — zijn daardoor minder fabrieken maar des te meer kleine smederijen waar de kleine baas zelfstandig met een of meer leerlingen werkt, die tot hun eenentwintigste jaar bij hem in dienst moeten blijven. De kleine meesters zijn ongeveer in dezelfde positie als die in Birmingham, de leerlingen hebben het echter meestal veel slechter. Ze krijgen haast uitsluitend vlees van zieke, gecrepeerde dieren of bedorven vlees en bedorven vis te eten, alsook het vlees van te jong geboren kalveren of van bij het vervoer per spoor gestikte varkens. En dit doen niet alleen kleine meesters maar ook grotere fabrikanten die 30 tot 40 leerlingen hebben. Dit schijnt in Wolverhampton werkelijk algemeen te zijn. Het natuurlijke gevolg daarvan zijn veelvuldige buikziekten en andere kwalen. Daarbij krijgen de kinderen meestal niet genoeg te eten en hebben zij zelden andere dan werkkleren zodat zij al daarom niet naar de zondagsschool gaan. De woningen zijn slecht en vuil, vaak dermate dat daaruit ziekten voortspruiten en ondanks de anders meestal wel gezonde arbeid zijn de kinderen, daarom klein, slecht gegroeid, zwak en in vele gevallen erg misvormd. In Willenhall zijn bv. massa's mensen die door het eeuwige vijlen aan de bankschroef een bochel en één krom been — het achterbeen, 'hindleg' noemen ze het — hebben, zodat de benen de vorm van een K. hebben; daarbij komt dat daar minstens een derde van alle arbeiders aan een breuk schijnt te lijden. Hier zowel als in Wolverhampton trof men talloze gevallen van gestagneerde puberteit aan zowel bij meisjes — ook deze werken in de smidsen! — als bij de jongens, zelfs tot het negentiende jaar. In Sedgely en omgeving, waar bijna alleen spijkers gesmeed worden, wonen en werken de mensen in erbarmelijke, op stallen gelijkende hutjes die in smerigheid met niets te vergelijken zijn. Meisjes en jongens hanteren vanaf hun tiende of twaalfde jaar de hamer en gelden eerst dan voor volleeerde arbeiders wanneer zij duizend spijkers dagelijks leveren. Het loon voor 1200 spijkers is 53/4 pence of nog geen vijf zilvergroschen. Voor het maken van iedere spijker zijn twaalf slagen nodig en daar de hamer 11/4 pond weegt, moet een arbeider dus 18.000 pond opheffen voordat hij dit miserabele loon heeft verdiend. Door dit zware werken bij deze

onvoldoende voeding moeten de kinderen wel een slecht ontwikkeld, klein en zwak lichaam hebben, zoals dan ook door de gegevens van de commissieleden bevestigd wordt. Over de toestand van het onderricht in dit district zijn boven reeds feiten vermeld. Het onderwijs staat in dit gebied waarlijk op een ongelooflijk laag peil: de helft van de kinderen bezoekt niet eens een zondagsschool en de andere helft doet dit ook slechts zeer ongeregeld; in vergelijking met andere districten kunnen zeer weinigen lezen en met het schrijven is het nog veel slechter gesteld. Natuurlijk, want tussen het zevende en tiende jaar worden de kinderen aan het werk gezet, juist wanneer ze net in staat zijn om een school met nut te bezoeken en de leerkrachten op de zondagsschool — smeden of mijnwerkers — kunnen vaak zelf nauwelijks lezen en niet eens hun naam schrijven. De morele toestand is in overeenstemming met deze opvoedingsmiddelen. In Willenhall ontbreekt volgens commissielid Horne — en hij levert rijkelijk bewijzen daarvoor — onder de arbeiders elk zedelijk gevoel. Over het algemeen vond hij dat de kinderen geen plichten tegenover de ouders kenden, noch genegenheid voor hen voelden. Zij waren zo weinig in staat te overleggen wat ze zeiden, zo afgestompt, zo dierlijk dom dat ze dikwijls beweerden dat ze goed werden behandeld en dat het hun voortreffelijk ging, terwijl ze twaalf of veertien uur moesten werken, in lompen, niet genoeg te eten kregen en zo geslagen werden dat ze het na dagen nog voelden. Ze wisten van geen andere leefwijze dan zich van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat kapot te werken tot hun toegestaan werd op te houden, en ze begrepen niet eens de voor hen ongehoorde vraag: of ze moe waren (Horne rapport en getuigenissen).

In Sheffield is het loon beter en daarmee ook de uiterlijke toestand van de arbeiders. Daartegenover moet hier op enige takken van arbeid gewezen worden, die een buitengewoon ongunstige uitwerking op de gezondheid hebben. Bepaalde arbeidshandelingen brengen een voortdurende druk van werktuigen tegen de borst mee en veroorzaken vaak tering, andere zoals het vijlen kappen, hinderen de algemene lichaamsontwikkeling en brengen kwalen in het onderlichaam mee; het beensnijden (voor mesheften) leidt tot hoofdpijn, galkwalen, en bij de vele daarbij te werk gestelde meisjes tot bleekzucht. De verreweg ongezondste arbeid is echter het slijpen van mesklingen en vorken; in het bijzonder als dat op de droge steen gebeurt, brengt het onherroepelijk een vroege dood met zich mee. Het ongezonde van dit werk ligt deels aan de gebukte houding waarbij maag en borstkas samengedrukt worden, maar vooral aan de massa scherpe metaalstof dat bij het slijpen wegspringt, de atmosfeer vult en onvermijdelijk wordt ingeademd. De droogslijper wordt gemiddeld nauwelijks 35, de natlijper zelden meer dan 45 jaar oud. Dr. Knight in Sheffield zegt:

‘Ik kan de schadelijkheid van deze arbeid slechts enigermate verduidelijken, door de sterkste drinkers onder de slijpers voor de langstlevende onder hen te verklaren, omdat zij het meest van allen hun werk verzuimen. In totaal zijn er ongeveer 2500 slijpers in Sheffield. Ongeveer 150 (80 mannen en 70 jongens) zijn vorklijper, deze sterven tussen het 28ste en 32ste levensjaar; de scheermesslijpers die zowel nat als droog slijpen sterven tussen 40 en 45 jaar en de tafelmesslijpers die nat slijpen, tussen 40 en 50 jaar.’

Dezelfde arts geeft de volgende schildering van het verloop van hun ziekte, het zgn. slijpersastma: ze vangen gewoonlijk op hun veertiende jaar aan te werken en als ze een goede constitutie hebben, voelen ze tot het twintigste jaar zelden bezwaren. Dan vangen de symptomen van hun eigenaardige ziekte aan; ze zijn direct buiten adem na de geringste inspanning bij het trappen lopen of bergbestijgen, ze trekken de schouders op om hun voortdurende en toenemende benauwdheid te verlichten, ze gaan voorover gebogen en schijnen zich over het algemeen het best te voelen in de gekromde houding waarin ze werken; hun gelaatskleur wordt vaalgeel, de gezichtstrekken drukken angst uit, ze klagen over

beklemming op de borst; hun stem wordt rauw en hees, ze hoesten wat klinkt alsof de lucht door een houten pijp wordt geblazen. Van tijd tot tijd spuwen ze aanzienlijke hoeveelheden stof uit met slijm vermengd, ook wel in kogelen cilindervormige massa's waaromheen een dunne slijmlaag. Bloedspuwen, onvermogen tot liggen, nachtzweet, colliquatieve diarree, ongewone vermagering met alle gewoonlijke symptomen van longtering rukken hen tenslotte weg, na maanden-, ja soms jarenlang te hebben gesukkeld zonder bij machte te zijn zichzelf en de hunnen door arbeid te onderhouden. Ik moet hieraan toevoegen, dat alle pogingen om het slijpersastma te verhinderen of te genezen, tot op heden volkomen zijn mislukt.' Dit schreef Knight tien jaar geleden; sindsdien is het aantal slijpers zowel als de kwaadaardigheid van de ziekte toegenomen, maar ook zijn om de ziekte te voorkomen proeven genomen met afgedekte slijpstenen en met afzuigen van het slijpsel. Dit is althans gedeeltelijk gelukt, maar de slijpers zelf willen de toepassing ervan niet en hebben zelfs hier en daar deze inrichtingen kapot geslagen omdat zij geloven dat deze meer arbeiders tot hun vak aantrekken en hun loon drukken zouden: zij zijn 'voor een kort maar vrolijk leven'. Dr. Knight zei vaak tot slijpers die met de eerste symptomen van astma bij hem kwamen: Je haalt je de dood op de hals als je terugkeert naar de slijpsteen. Maar nooit hielp het; wie eenmaal slijper was, had iets wanhopigs alsof hij zich aan de duivel had verkocht. Het onderricht staat in Sheffield op een bijzonder lage trap; een geestelijke die zich veel met opvoedingsstatistiek bezighield, was van mening dat van 16.500 kinderen uit de arbeidersklasse, die in staat zouden zijn naar school te gaan, nauwelijks 6500 konden lezen; dit komt daardoor dat de kinderen al met het zevende en op zijn laatst met hun twaalfde jaar van school worden genomen, en doordat de schoolmeesters niet deugen (een hunner was een betrachte dief, die na zijn ontslag uit de gevangenis geen ander middel vond om in zijn levensonderhoud te voorzien dan de schoolmeesterij!). De immoraliteit schijnt in Sheffield onder de jeugd groter te zijn dan waar ook (je weet overigens nauwelijks welke stad men hiervoor de 'erepalm' moet toekennen, als je de rapporten leest, geloof je van iedere stad dat hij hem heeft verdiend). De jonge mensen hangen de hele zondag op straat rond, spelen om geld of hitsen honden tegen elkaar op, bezoeken ijverig de brandewijnkroegen en zitten daar samen met hun liefjes, tot ze laat in de avond met zijn tweeën eenzame wandelingen gaan maken. In een kroeg die het commissielid bezocht, zaten 40 tot 50 jongelui van beide seksen, bijna allen onder de 17 jaar, iedere jongen met zijn meisje. Hier en daar werd kaartgespeeld, op andere plaatsen gezongen of gedanst en overall gedronken. Daartussen zaten uitgesproken beroepsprostituees. Geen wonder dus dat, zoals alle getuigen bevestigen, reeds bij jongeren van 14 en 15 jaar vroeg bandeloos geslachtsverkeer en jeugdprostitutie buitengewoon veel voorkomt in Sheffield. Misdaden, en wel speciaal wilde, vertwijfelde misdrijven zijn schering en inslag; een jaar voor aankomst van het lid van de commissie was een bende van voornamelijk jongelieden gearresteerd, die op heterdaad betrapt waren bij het in brand steken van de stad; zij waren volledig uitgerust met brandhaken en brandbaar materiaal. Wij zullen later zien dat de arbeidersbeweging in Sheffield van dezelfde wilde aard is (Symons, rapport en getuigenissen).

Buiten deze voornaamste centra van de metaalbewerking zijn er nog speldenfabrieken in Warrington (Lancashire) waar eveneens onder de arbeiders en vooral onder de kinderen veel ellende, immoraliteit en onwetendheid heerst, en een aantal spijkersmederijen in de buurt van Wigan (Lancashire) en in het oosten van Schotland; de berichten uit deze laatste districten komen bijna geheel met die uit Staffordshire overeen. Nu rest ons nog één tak van deze industrie — de machinefabricatie die meest in de fabrieksdistricten, vooral in Lancashire wordt beoefend en waarbij het karakteristieke het maken van machines met machines is, waardoor de elders verdrongen arbeiders ook het laatste toevluchtsoord, de arbeid bij het bouwen van machines die hen brodeloos maakten, weer ontnomen werd. Machines die schaven en boren, machines die schroeven, raderen, moeren enz. snijden, mechanische

draaibanken, hebben ook hier een massa arbeiders, die vroeger tegen goed loon regelmatig werk hadden, brodeloos gemaakt en wie lust heeft, kan massa's van hen in Manchester gaan zien.

Noordelijk van het ijzerdistrict van Staffordshire ligt een industriegebied waarop we nu de aandacht willen richten: de pottenbakkerijen (potteries) waarvan het centrum de gemeente (borough) Stoke is, die de plaatsjes Henley, Burslem, Lane End, Lane Delph, Etruria, Coleridge, Langport, Tunstall en Golden Hill omvat met samen 60.000 inwoners. Het Children's Empl. Rept. bericht hierover: In enige takken van deze fabricage — van steengoed — hebben de kinderen licht werk in warme, ruime zalen; in andere daarentegen wordt van hen harde, vermoeiende arbeid geëist, terwijl ze onvoldoende voeding en ook geen goede kleding krijgen. Veel kinderen klagen: 'Heb niet genoeg te eten, krijg meestal aardappels met zout, nooit vlees, nooit brood, ga niet school, heb niets geen kleren.' — 'Heb vandaag helemaal geen middageten gehad, thuis is er nooit middageten, krijg meestal aardappels met zout, soms brood.' — 'Dit zijn alle kleren die ik heb, ook niets voor de zondag thuis.' Onder de kinderen wier arbeid bijzonder schadelijk is, moeten de 'mould-runners' genoemd worden, 'die 'de gevormde artikelen in de vorm naar de' droogkamer moeten dragen en later, wanneer de eerste behoorlijk gedroogd zijn, de lege vormen weer terughalen. Zij moeten dus de hele dag met een voor hun leeftijd zware last heen en weer lopen en de hoge temperatuur waarin dit werk geschiedt, vermeerdert hun uitputting nog aanzienlijk. Deze kinderen zijn haast zonder uitzondering mager, bleek en zwak, klein en slecht gebouwd; ze lijden bijna allen aan maagkwalen, overgeven en gebrek aan eetlust en velen van hen sterven aan uitputting. Bijna even zwakkelijk zijn de jongetjes die met de naam 'jiggers' aangeduid worden, naar de pottenbakkersschijf (jigger) die ze moeten laten draaien. Verreweg het schadelijkst is echter het werk van hen die de voltooide waar in een vloeistof dompelen, die grote hoeveelheden lood en vaak ook veel arsenicum bevat, of die de pas ingedompelde stukken in de handen moeten nemen. De handen en kleren van deze arbeiders — mannen en kinderen — zijn altijd nat van deze vloeistof, de huid wordt week en raakt los bij het voortdurend aanvatten van voorwerpen met ruw oppervlak, zodat de vingers vaak bloeden en voortdurend in een toestand zijn, die het binnendringen van deze gevaarlijke vloeistoffen in hoge mate begunstigt. Als gevolg treden heftige pijnen en ernstige ziekteverschijnselen op van maag en ingewanden, hardnekkige verstopping, koliek, soms tering en bij de kinderen het allermeest epilepsie. Bij de mannen treden gewoonlijk een gedeeltelijke verlamming van de handspieren, colica pictorum, en verlamming van hele ledematen op. Een getuige vertelde dat twee knapen die met hem werkten, tijdens de arbeid in krampen waren, gestorven; een ander die twee jaar als jongetje bij het indompelen hielp, vertelde dat hij aanvankelijk hevige buikpijn had, toen een kramp die hem twee maanden in bed hield, daarna steeds vaker krampen en nu elke dag — vaak tien tot twintig epileptische aanvallen op één dag. Zijn rechterzijde is verlamd en volgens de artsen zal hij het gebruik van zijn ledematen nooit meer terugkrijgen. In een fabriek zijn in de ruimte waar dit indompelen geschiedt, vier mannen werkzaam, allen epileptisch en hevig aan koliek lijdend, en elf knapen, waarvan ook al enige epileptisch zijn. Kortom, deze vreselijke ziekte treedt tengevolge van dit werk zeer algemeen op en ook dit ter wille van grotere winst voor de bourgeoisie! In de ruimten waar het steengoed geschuurd wordt, is de atmosfeer met poederfijn steenstof bezwangerd, dat voor de longen even schadelijk is als het metaalslijpsel bij de slijpers van Sheffield. De arbeiders raken buiten adem, zij kunnen niet rustig liggen, lijden aan een zwerende keel, hoesten zwaar en hun stem wordt zo hees, dat men hen bijna niet kan horen. Zij sterven dan ook allen aan de tering. Naar verhouding zouden er in de 'potteries' vrij veel scholen zijn waar de kinderen gelegenheid tot onderricht vinden, maar daar ze zo jong al in de fabriek gestuurd worden en zo lang moeten werken (meestal twaalf uur en vaak meer dagelijks), zijn ze niet in staat van deze scholen

gebruik te maken en zo kon het commissielid vaststellen dat driekwart van de door hem ondervraagde kinderen lezen noch schrijven konden, en in heel het district werd de grootste onwetendheid geconstateerd. Kinderen die jarenlang zondagsscholen bezocht hebben, waren niet in staat de ene letter van de andere te onderscheiden, en in heel het district staat behalve de intellectuele ook de zedelijke en religieuze ontwikkeling op een zeer laag peil (Scriven, rapport en getuigenissen).

Ook in de glasblazerijen komt werk voor, dat weliswaar mannen niet schijnt te schaden, maar dat kinderen niet verdragen. Het zware werk, de onregelmatige arbeidstijden, de veelvuldige nachtarbeid en vooral de grote hitte in de arbeidsruimten (100 tot 130° Fahrenheit) veroorzaken bij kinderen algemene zwakte en ziekelijkheid, slechte groei en vooral oogkwalen, ziekten van het onderlichaam, bronchitis en reumatische aandoeningen. Veel kinderen zijn bleek, hebben rode ogen, kunnen vaak wekenlang niet zien en lijden aan hevige misselijkheid, braken, hoesten, verkoudheid en reumatiek. Bij het uit de oven nemen van de artikelen moeten de kinderen zich vaak in een zo sterke hitte begeven, dat de planken waarop ze staan, onder hun voeten in brand raken. De glasblazers sterven meestal jong aan zwakte en borstkwalen (Leifchild, Rept. aanh., dl. IE, blz. L. 2, §§ 11 — 12; Franks, Rept. aanh., dl. 11, blz. K7, §48; Tancred, getuigenissen, aanh., dl. II, blz. 176 enz., allemaal in het Children's Empl. Rept.).

Over het algemeen bewijst het rapport dat in alle takken van industrie langzaam maar zeker het fabriekssysteem binnendringt dat zich vooral kenbaar maakt door de toenemende tewerkstelling van vrouwen en kinderen. Ik hield het voor onnodig om overal de voortgang van de machines en het verdringen van de volwassen mannen verder te volgen. Wie met het wezen van de industrie enigszins bekend is, kan dit gemakkelijk zelf aanvullen, terwijl mij hier de ruimte ontbreekt om deze, bij het nagaan van het fabriekssysteem in zijn resultaten ontwikkelde kant van het huidige productiesysteem in bijzonderheden te volgen. Overal past men machines toe en vernietigt daardoor het laatste restje onafhankelijkheid van de arbeiders. Overal is het gezin aan het uiteenvallen door de arbeid van vrouw en kinderen of wordt het door werkloosheid van de man zelfs op de kop gezet; overal levert de onvermijdelijkheid van de machinerieën het bedrijf en daarmee de arbeiders uit aan de grote kapitalist. De centralisatie van het bezit schrijdt onweerstaanbaar voort, de splitsing van de maatschappij in grote kapitalisten en bezitloze arbeiders wordt dagelijks duidelijker en de industriële ontwikkeling van de natie brengt een onvermijdelijke crisis met reuzenschreden naderbij.

Ik merkte al op dat in het handwerk de macht van het kapitaal en soms ook de arbeidsdeling tot hetzelfde resultaat geleid hebben: de kleine bourgeoisie werd verdrongen en in haar plaats kwamen grote kapitalisten en bezitloze arbeiders. Over deze handwerkers is in feite weinig te zeggen omdat alles wat op hen betrekking heeft, zijn plaats al heeft gevonden, toen van het industriële proletariaat in het algemeen sprake was. Ook is hier het soort werk en zijn invloed op de gezondheid weinig veranderd sinds het intreden van de industriële ontwikkeling. Maar het contact met de eigenlijke industriearbeiders, de druk van de grote kapitalisten die veel meer voelbaar werd dan die van de kleine meester met wie de gezelschap toch nog in een persoonlijke verhouding stond, de invloeden van het leven in de grote stad en het dalende loon hebben bijna alle handwerkers tot actieve deelnemers aan de arbeidersbewegingen gemaakt. Wij zullen ons hiermee straks bezighouden en richten ons ondertussen tot een categorie van de arbeidende bevolking van Londen, die bijzondere aandacht verdient wegens de buitengewone barbaarsheid waarmee zij door de geldzucht van de bourgeoisie wordt uitgebuit. Ik bedoel de modistes en naaisters.

Het is eigenaardig dat juist het maken van de artikelen die tot opschik van de dames uit de kringen van de bourgeoisie dienen, verbonden is met de treurigste gevolgen voor de gezondheid van de daarbij betrokken arbeiders. Wij zagen dit zo-even al bij de kantfabricage en nu hebben wij wederom een bewijs voor dit feit in de modeateliers van Londen. Deze instellingen geven werk aan een massa jonge meisjes — er zouden in totaal 15.000 zijn — die in hun werkhuis wonen en eten, meestal van het platteland komen en zo de volledige slavinnen van hun werkgevers zijn. Tijdens het modeseizoen, dat ongeveer vier maanden van het jaar duurt, zijn zelfs in de beste ateliers de arbeidstijden dagelijks vijftien en wanneer er haastwerk bij komt, achttien uur; in de meeste winkels wordt ondertussen in deze periode zonder enige vaste tijdsindeling gewerkt, zodat de meisjes nooit meer dan zes, vaak maar drie of vier, ja soms zelfs maar twee uur van de vierentwintig voor rust en slaap vrij hebben en negentien tot tweeëntwintig uur gewerkt wordt, als ze niet de hele nacht moeten doorwerken, wat vaak genoeg voorkomt! De enige aan hun arbeid gestelde grens is de positieve, lichamelijke onmogelijkheid om de naald ook nog een minuut langer te hanteren. Het komt voor dat deze hulpeloze schepsels negen dagen lang niet uit de kleren kwamen en slechts nu en dan een paar ogenblikken op een matras uit konden rusten en dat zij hun eten fijngesneden voorgezet kregen, opdat ze het in de kortst mogelijke tijd naar binnen konden werken; kortom, deze ongelukkige meisjes worden door de morele slavenzweep — de dreiging met ontslag — tot een zo aanhoudende en onafwendbare arbeid gedwongen, als waar geen sterke man, laat staan dus tedere meisjes van 14 tot 20 jaar, tegen opgewassen is. Daarbij komt de bedompte lucht in de ateliers en ook in de slaapzalen, de gebogen werkhouding, de vaak slechte, moeilijk verteerbare kost — dit alles, maar in de eerste plaats de lange arbeid en het gemis aan buitenlucht, brengt voor de gezondheid van de meisjes de treurigste gevolgen mee. Zeer spoedig treden matheid en verslapping, zwakte, verlies van eetlust, pijn in schouders, rug en heupen en vooral ook hoofdpijn op; verder verkromming van de ruggengraat, hoge, vergroeide schouders, vermagering, gezwollen, tranende, pijnlijke ogen die snel bijziend worden, hoest, aamborstigheid en ademnood zowel als alle ontwikkelingsziekten van vrouwen. De ogen lijden in vele gevallen zo sterk dat ongeneeslijke blindheid, algehele ontbinding van het oog optreedt, en als het gezichtsvermogen goed genoeg blijft om nog te kunnen werken, beëindigt de tering gewoonlijk het korte, treurige leven van de modistes. Zelfs zij die deze werkkring snel genoeg verlaten, houden een voor altijd vernielde gezondheid over en een gestel waarvan de kracht is gebroken; zij zijn voortdurend, vooral in het huwelijk, sukkelend en zwakkelijk en brengen ziekelijke kinderen ter wereld. Alle door de gevolmachtigde (van de Children's Employment Commission) ondervraagde artsen lieten zich eenstemmig in die zin uit dat geen levenswijze bedacht kon worden, die meer als deze geëigend zou zijn om de gezondheid te gronde te richten en een vroege dood te veroorzaken.

Met dezelfde, alleen iets meer indirecte wreedheid worden de naaisters over het algemeen in Londen uitgebuit. De meisjes die zich met het maken van keurslijfjes bezighouden, hebben een harde, zware, de ogen vermoeiende arbeid, en wat voor loon verdienen ze daarmee? Ik weet het niet, maar wel weet ik dat de ondernemer die borg moet staan voor het hem verstrekte materiaal en die het werk over de afzonderlijke naaisters verdeelt, 1,5 pence, 15 pfenning Pruisisch, per stuk ontvangt. Daarvan gaat zijn verdienste af — en die is minstens 1/2 pence — en dus komt hoogstens 1 pence in de zak van de arme meisjes. De meisjes die halsdoeken naaien, verplichten zich tot zestienurige arbeid en krijgen wekelijks 4,5 shilling of 1,5 daalder Pruisisch, waarvoor zij evenveel kunnen kopen als voor 20 zilvergroschen in de duurste stad van Duitsland.[3] Het ergste zijn echter zij er aan toe die hemden naaien. Zij krijgen voor een gewoon hemd 1,5 pence tegen vroeger 2 tot 3 pence, maar sinds het armenhuis van St. Pancras, dat een burgerlijk-radicaal bestuur heeft, begon dit werk voor 1,5 pence aan te nemen, moesten deze arme vrouwen het ook doen. Voor fijne, gegarneerde

hemden die bij achttien werkuren in één dag klaar kunnen zijn, wordt 6 pence of 5 zilvergroschen betaald. Het loon van deze naaisters bedraagt dan, volgens talrijke verklaringen van de naaisters zelf zowel als van de ondernemers, per week 2,5 tot 3 shilling bij zeer inspannend, tot diep in de nacht voortgezet werk! En de kroon op deze schandelijke barbaarsheid is wel, dat de naaisters een deel van de prijs van het hun toevertrouwde materiaal moeten deponeren, wat ze natuurlijk alleen doen kunnen — en de ondernemers weten daarvan — door een deel ervan te verpanden, om het of met verlies in te lossen of, als zij de stof niet inlossen kunnen, voor de vrederechter te verschijnen zoals dat in november 1843 een naaister overkwam. Een arm meisje dat in deze situatie kwam en geen uitweg meer zag, verdrong zich in augustus 1844 in een kanaal. Deze naaisters leven gewoonlijk in de grootste ellende in kleine dakkamertjes, waar zij met een zo groot aantal als de ruimte maar enigszins toelaat, opeengepakt zitten en waar in de winter de natuurlijke lichaamswarmte van de aanwezigen meestal de enige verwarming is. Daar zitten zij van 's morgens vier of vijf uur tot middernacht over hun werk gebogen, verwoesten hun gezondheid binnen enkele jaren en vinden een vroeg graf, zonder ook maar in de allerdringendste levensbehoeften te kunnen voorzien[4], terwijl beneden op straat de prachtige koetsen van de grote bourgeoisie voorbijrollen en terwijl misschien op tien pas afstand een armzalige dandy op één avond meer geld met faro[5] verliest, dan zij in een heel jaar kunnen verdienen.

Zo is de toestand van het Engelse industriële proletariaat. Overal waarheen wij ons wenden vinden wij chronische of tijdelijke ellende, door de arbeidstoestand veroorzaakte ziekten, demoralisatie; overal verwoesting, langzame maar zekere ondermijning van de menselijke natuur, lichamelijk zowel als geestelijk. Is dat een toestand die kan voortduren?

Deze toestand kan en zal niet voortduren. De arbeiders, de grote meerderheid van het volk, willen het niet. Laat ons zien wat zij van deze toestand zeggen.

Noten:

[1] Bij uitstek. - Red.

[2] Voorbeelden van de notering: p.st. 1.6.6 betekent één Engels pond sterling 6 shilling en 6 pence p. st. 0.6.8. betekent 6 shilling en 8 pence; 80 s. is dertig shilling en 21/4d. betekent 2,25 pence. - Red.

[3] Zie de Weekly Dispatch van 17 maart 1844.

[4] Thomas Hood, de meest talentvolle van de hedendaagse Engelse humoristen en, als alle humoristen, een man vol menselijk gevoel maar zonder enige geestelijke spankracht, publiceerde in het begin van 1844 toen de ellende van de naaisters alle kranten vulde, een fraai gedicht: The Song of the Shirt (nieuw venster), het lied van het hemd, dat aan de ogen van de bourgeoisdochters menige medelijdende, doch nutteloze traan ontlokte. Ik heb geen plaatsruimte om het hier te kunnen weergeven. Oorspronkelijk stond het in Punch om daarna de ronde te doen in de kranten. Omdat de toestand van de naaisters toen in alle kranten besproken is, zijn speciale citaten overbodig.

[5] gokspel met kaarten. - Red.

Arbeidersbewegingen

Men zal mij, zelfs al had ik het niet zo dikwijls tot in kleinigheden bewezen, moeten toegeven dat de Engelse arbeiders zich onder deze omstandigheden niet gelukkig kunnen voelen; dat hun toestand niet van die aard is dat een mens of een hele klasse van mensen daarin op menselijke wijze kan denken, voelen en leven. De arbeiders moeten er dus naar streven om uit deze verdierlijkende omstandigheden te komen, zich een betere, menswaardiger positie te verschaffen en dit kunnen zij niet doen zonder tegen het belang van de bourgeoisie als zodanig dat nu juist bestaat in de uitbuiting van de arbeiders, te strijden. De bourgeoisie echter verdedigt haar belang met alle kracht die zij op kan brengen door haar bezit en de haar ter beschikking staande staatsmacht. Zodra de arbeider zich uit de bestaande stand van zaken wil losmaken, wordt de bourgeois zijn verklaarde vijand.

De arbeider merkt bovendien elk ogenblik dat de bourgeoisie hem als een ding, als haar eigendom behandelt en reeds daarom treedt hij als vijand van de bourgeoisie op. Ik heb hierboven met honderd voorbeelden aangetoond en had het met honderd andere kunnen aantonen dat de arbeider onder de huidige omstandigheden zijn mens-zijn alleen door de haat en de tegenstand tegen de bourgeoisie kan redden. En dat hij met de grootste hartstocht tegen de tirannie van de bezitters kan protesteren, daarvoor zorgt zijn opvoeding, of liever het ontbreken van opvoeding, en het vele hete Ierse bloed dat in de Engelse arbeidersklasse is overgegaan. De Engelse arbeider is geen Engelsman meer, geen calculerend geldmens zoals zijn buurman, de bezitter; hij heeft vollediger ontwikkelde gevoelens en tegen zijn aangeboren noordse koelheid weegt de ongebondenheid op, waarin zijn hartstochten zich vormen en de macht over hem krijgen konden. De geestesgesteldheid die de zelfzuchtige aanleg van de Engelse bourgeois zo aanmerkelijk ontwikkeld, het egoïsme tot zijn overheersende hartstocht gemaakt en alle gevoelskracht op het ene punt van de geldzucht geconcentreerd heeft, ontbreekt de arbeider en daardoor zijn zijn hartstochten sterk en machtig als bij de buitenlander. In de arbeider is het Engels nationale vernietigd.

Indien, zoals wij zagen, aan de arbeider geen enkel terrein van werkzaamheid voor zijn mens-zijn gelaten wordt, behalve de oppositie tegen zijn hele levenstoestand, dan is het natuurlijk dat de arbeiders juist in deze oppositie zich het meest sympathiek, het edelst en het menselijkst moeten tonen.

Wij zullen zien dat alle kracht, alle werkzaamheid van de arbeiders zich op dit ene punt concentreert en dat zelfs de bemoeiingen om zich andere menselijke ontwikkeling te verwerven, daarmee allemaal in direct verband staan. Wij zullen weliswaar van enige ruwheden en zelfs gewelddadigheden moeten gewagen, maar men bedenke immer dat de sociale oorlog in Engeland openlijk bestaat en dat, terwijl het belang van de bourgeoisie meebrengt om deze oorlog huichelachtig, onder het mom van vrede en zelfs van mensenliefde te voeren, de arbeider alleen maar gediend kan zijn met het blootleggen van de ware omstandigheden en het vernietigen van deze huichelarij; dat dus zelfs de gewelddadigste vijandigheden van de arbeiders tegen de bourgeoisie en haar dienaren slechts de openlijke, onverholen uitdrukking zijn van dat gene, wat de bourgeoisie de arbeiders op verstolen en geniepige wijze aandoet.

Het verzet van de arbeiders tegen de bourgeoisie is kort na de industriële ontwikkeling begonnen en heeft verschillende fasen doorlopen. Het is hier niet de plaats om de historische betekenis van deze fasen voor de ontwikkeling van het Engelse volk verder na te gaan; dit moet ik voor een later werk reserveren en mij voorlopig beperken tot de blote feiten voor

zover zij bijdragen tot een karakteristiek van de toestand waarin het Engelse proletariaat verkeert.

De eerste, ruwste en onvruchtbaarste vorm van dit verzet was de misdaad. De arbeider leefde in nood en ellende en zag dat andere mensen het beter hadden dan hij. Zijn verstand kon niet bevatten waarom juist hij, die toch meer voor de maatschappij deed dan de rijke nietsnut, onder deze omstandigheden moest lijden. Daarbij kwam nog dat de nood het traditionele respect voor de eigendom overwon: hij ging stelen. Wij zagen hoe met de uitbreiding van de industrie de misdadigheid toenam en hoe het jaarlijks aantal arrestaties in vaste verhouding staat tot het aantal verbruikte balen katoen.

De arbeiders zagen echter spoedig in dat dit niets hielp. De misdadigers konden door hun diefstal alleen afzonderlijk, als individu tegen de bestaande maatschappelijke orde protesteren; de hele macht van de maatschappij wierp zich op iedere enkeling en verpletterde hem met een ongehoorde overmacht. Daarbij was de diefstal de minst ontwikkelde, de meest onbewuste vorm van protest en alleen al daarom nooit de algemene uitdrukking van de openbare mening van de arbeiders, al mochten zij er stilzwijgend mee instemmen. De arbeidersklasse kwam pas in oppositie tegen de bourgeoisie, toen zij zich met geweld tegen de invoering van machines verzette, zoals dit onmiddellijk bij de aanvang van de industriële ontwikkeling gebeurde. De eerste uitvinders, Arkwright enz., werden reeds op deze manier vervolgd en hun machines kapotgeslagen; later kwamen er een massa opstanden tegen de machines voor, waarbij het bijna precies zo toeling als bij de (textiel) drukkersonlusten in Bohemen in juni 1844: de fabrieken werden vernield en de machines verbrijzeld.

Ook deze soort van oppositie bleef versnipperd, tot bepaalde plaatsen beperkt en richtte zich tegen slechts één enkele zijde van de huidige omstandigheden. Was het onmiddellijke doel bereikt, dan kwam de maatschappelijke macht met zijn volle gewicht neer op de weer weerloze boosdoeners om hun naar hartenlust te tuchtigen, terwijl de machines toch werden ingevoerd. Er moest een nieuwe vorm van oppositie gevonden worden.

Hierbij hielp een wet die door het oude, nog niet hervormde, oligarchische Tory-parlement werd uitgevaardigd, een wet die later, toen door de 'reformbill' de tegenstelling tussen bourgeoisie en proletariaat wettig bekrachtigd en de bourgeoisie tot de heersende klasse verheven werd, nooit meer het Lagerhuis had kunnen passeren. Deze wet kwam er in 1824 door en hief alle akten op waarbij tot op dat ogenblik verbintenissen tussen arbeiders voor arbeidersdoeleinden verboden waren. De arbeiders kregen het voordien alleen aan de aristocratie en de bourgeoisie toebehorende recht van vrije vereniging. Geheime verbonden hadden tot nu toe wel altijd onder de arbeiders bestaan, maar nooit hadden zij grote resultaten kunnen behalen. In Schotland had o.a. al in 1812 te Glasgow onder de wevers een algemene arbeidsstaking plaatsgevonden, zoals Symons (Arts and Artisans, blz. 137 e.v.) vertelt, die door een geheime vereniging tot stand was gebracht. Zij herhaalde zich in 1822 en bij deze gelegenheid werd twee arbeiders die zich niet bij de vereniging wilden aansluiten en daarom door de verenigden als verraders van hun klasse werden beschouwd, vitrioololie in het gelaat gegooid, waardoor zij het gebruik van de ogen verloren. Ook de vereniging van Schotse mijnwerkers was in 1818 machtig genoeg om een algemene werkstaking te kunnen doorzetten. Deze verenigingen lieten hun leden een eed van trouw en geheimhouding afleggen, hadden regelmatig bijgehouden lijsten, kassen, boekhouding en plaatselijke vertakkingen. Doch de geheimzinnigheid waarmee alles gedaan werd, verlamde hun ontwikkeling. Toen daarentegen in 1824 de arbeiders het recht van vrije vereniging kregen, werden deze verbonden zeer spoedig over heel Engeland uitgebreid en machtig. In alle takken

van arbeid werden zulke verenigingen (trades unions) gevormd met het openlijke doel om de afzonderlijke arbeider tegen de tirannie van en de verwaarlozing door de bourgeoisie te beschermen. Hun doeleinden waren: het loon vast te stellen en als massa, als macht met de werkgevers te onderhandelen, het loon naar de winst van de werkgever te regelen, het te gelegener tijd te verhogen en het in ieder afzonderlijk handwerk overal gelijk hoog te houden; daartoe pleegden zij met de kapitalisten te onderhandelen om tot een algemeen bindende loonschaal te komen en om iedere enkeling die weigerde met deze loonschaal in te stemmen, het werk op te zeggen. Verder, door beperking van het aantal aan te nemen leerlingen de vraag naar arbeiders altijd levendig en daarmee het loon hoog te houden, de arglistige loonsverlagingen der fabrikanten door het invoeren van nieuwe machines, werktuigen enz. zoveel mogelijk tegen te gaan. En tenslotte werkloze arbeiders met geldmiddelen te steunen. Dit gebeurt dan direct uit de verenigingskas of door middel van een kaart waarop het nodige ter legitimatie staat aangetekend en waarmee de arbeider van de ene plaats naar de andere trekt, door zijn vakgenoten ondersteund en van de beste gelegenheid om werk te vinden op de hoogte gehouden wordt. Dit rondtrekken noemen de arbeiders de 'tramp' en wie zo rondtrekt is een 'tramp'. Om deze doeleinden te bereiken worden een voorzitter en secretaris met bezoldiging — daar verwacht kan worden dat geen fabrikant zulke mensen werk zal geven — alsmede een comité benoemd, dat de wekelijkse bijdragen int en toeziet op de besteding van deze gelden voor de doeleinden van de vereniging. Als het mogelijk was en voordelig bleek, verenigden zich de handwerkslieden van bepaalde districten ook wel in een federatief verband en hielden op gezette tijden vergaderingen van gedelegeerden. In enkele gevallen is geprobeerd om de werkers in één vak over heel Engeland in één groot verbond te verenigen en meermaals — voor het eerst in 1830 — om één algemene arbeidersvereniging voor het hele rijk tot stand te brengen met bijzondere organisaties voor ieder vak. Deze verenigingen hielden het intussen nooit lang uit en kwamen slechts zelden werkelijk tot stand omdat alleen een buitengewone, algemene opwinding in staat is zulk een verbond mogelijk en doeltreffend te maken.

De middelen die deze verbonden voor het bereiken van hun doeleinden plegen te gebruiken zijn de volgende. Weigeren één of enkele meesters het door de vereniging vastgestelde loon te betalen, dan wordt er een deputatie gestuurd of een petitie overhandigd (men ziet het, de arbeiders weten de absolute macht van de fabrieksheer in zijn kleine staatje wel te erkennen). Helpt dat niet dan beveelt de vereniging het werk neer te leggen en alle arbeiders gaan naar huis. Deze stopzetting van de arbeid (turnout of strike) is gedeeltelijk als één of enkele werkgevers in het vak weigeren om het loon te regelen naar de voorstellen van de organisatie, of algemeen wanneer alle werkgevers dit weigeren. Tot zover de wettelijke middelen van de bond, indien nl. het neerleggen van het werk na voorafgaande opzegging geschiedt, wat niet altijd het geval is. Maar deze wettelijke middelen zijn toch zeer zwak zolang er nog arbeiders zijn die buiten de vereniging staan of haar in de steek laten voor occasionele, door de bourgeoisie geboden voordeeltjes. Vooral bij gedeeltelijke stakingen kan de fabrikant gemakkelijk uit deze 'schurftige schapen' onderkruipers (knobsticks) rekruteren en daardoor alle inspanningen van de verenigde arbeiders vruchteloos maken. Gewoonlijk worden deze knobsticks dan door de verenigingsleden bedreigd, uitgescholden, geslagen of op andere wijze mishandeld, kortom op alle manieren geïntimideerd; een aanklacht volgt en daar de wetgetrouwe bourgeoisie nog steeds de macht heeft, is de kracht van de vereniging bijna iedere keer gebroken door de eerste onwettige daad, door de eerste gerechtelijke aanklacht tegen haar leden.

De geschiedenis van deze verbonden is een lange reeks van nederlagen van de arbeiders, onderbroken door een enkele overwinning. Natuurlijk kunnen al deze krachtsinspanningen geen verandering brengen in de economische wet dat het loon bepaald wordt door de

verhouding van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. Vandaar dat deze verbonden machteloos zijn tegen alle belangrijke oorzaken die deze verhouding beïnvloeden: tijdens een handelscrisis moet de vereniging zelf het loon verlagen of zichzelf geheel ontbinden en bij belangrijk stijgende vraag op de arbeidsmarkt kan zij het loon niet hoger stellen dan dit door de concurrentie van de kapitalisten toch al zou zijn gebeurd. Maar tegen kleinere, afzonderlijk werkende oorzaken zijn zij zeer zeker machtig. Indien de fabrikant van de kant van de arbeiders geen geconcentreerde, massale oppositie te verwachten had, zou hij ter wille van zijn profijt het loon geleidelijk steeds meer drukken; de concurrentiestrijd die hij tegen de andere fabrikanten moet voeren, zou hem er zelfs toe dwingen en het loon zou spoedig tot op het minimum terugvallen. Deze onderlinge concurrentie van de fabrikanten wordt onder normale omstandigheden echter wel degelijk door de oppositie van de arbeiders afgeremd. Iedere fabrikant weet dat een loonsverlaging die niet door eveneens voor zijn concurrenten geldende omstandigheden gerechtvaardigd is, een staking ten gevolge zou hebben, die hem zeker schade berokkent omdat zijn kapitaal in die tijd zonder beweging liggen en zijn machines roesten zouden, terwijl het in zo een geval nog lang niet zeker is of hij zijn loonsverlaging kan doorzetten, maar hij er wel zeker van kan zijn dat, als hem dit lukken mocht, zijn concurrenten hem navolgen, de prijs van het artikel drukken zullen en hem zo het voordeel van de loonsverlaging weer zullen ontnemen. Verder brengen de verbonden ongetwijfeld vaak na een crisis een snellere loonsverhoging tot stand, dan anders het geval zou zijn; de fabrikant heeft er immers belang bij het loon niet eerder te verhogen dan wanneer de concurrentie van zijn medefabrikanten hem daartoe dwingt terwijl nu de arbeiders zelf hoger loon eisen wanneer de markt beter wordt en zij de fabrikanten onder zulke omstandigheden, wegens de geringere keuze aan arbeiders, door staking tot loonsverhoging kunnen dwingen. Maar, zoals gezegd, tegen belangrijke oorzaken die de arbeidsmarkt wijzigen, zijn de verbonden machteloos. In zulke gevallen drijft de honger de arbeiders er langzamerhand toe om het werk onder alle voorwaarden te hervatten. Zijn er enkelen weer aan het werk dan is de macht van de vereniging gebroken omdat deze paar knobsticks samen met de nog op de markt voorradige goederen de bourgeoisie in staat stellen om de ergste gevolgen van de bedrijfsstoring te boven te komen. De fondsen van de vereniging raken door het grote aantal gesteunden al gauw uitgeput, het krediet dat de winkeliers tegen hoge procenten verlenen, wordt op den duur geweigerd en de nood dwingt de arbeiders onder het juk van de bourgeoisie terug te keren. Daar echter de fabrikanten in hun eigen belang — natuurlijk is het alleen door de oppositie van de arbeiders hun belang geworden — alle onnodige loonsverlagingen moeten vermijden, terwijl de arbeiders in iedere door de situatie in de handel veroorzaakte loonsverlaging een verslechtering van hun toestand zien waartegen zij zo mogelijk moeten verweren, vallen de meeste stakingen in het nadeel van de arbeiders uit. Men zal zich afvragen waarom de arbeiders dan in zulke gevallen wanneer het nutteloze van de maatregel toch voor de hand ligt, het werk neerleggen? Eenvoudig omdat zij tegen de loonsverlaging en zelfs tegen de noodzaak van deze loonsverlaging moeten protesteren, omdat zij moeten verklaren dat zij, als mensen, zich niet naar de omstandigheden hebben te voegen, maar dat de omstandigheden zich naar hen, de mensen, hebben te richten; omdat hun stilzwijgen een erkenning van deze omstandigheden betekenen zou, een erkenning van het recht van de bourgeoisie om in tijden van goede handel de arbeiders uit te buiten en ze in slechte tijden te laten verhongeren. De arbeiders moeten daartegen protesteren zolang zij nog niet elk menselijk gevoel verloren hebben, en dat ze zo en niet anders protesteren, komt omdat zij Engelsen en praktische mensen zijn, die hun protest door een daad aantekenen, en niet zoals de Duitse theoretici rustig slapen gaan zodra hun protest behoorlijk in de notulen is vastgelegd en bij de stukken opgeborgen, waar het dan even rustig slaapt als de protesterende zelf. Daarentegen heeft het daadwerkelijke protest van de Engelsman zijn uitwerking, het houdt de geldzucht van de bourgeoisie binnen bepaalde perken en houdt de oppositie van de

arbeiders tegen de maatschappelijke en politieke almacht van de bezittende klasse in leven, terwijl het hen zeer zeker ook dwingt in te zien dat er nog iets meer dan arbeidersverbonden en stakingen nodig is om de heerschappij van de bourgeoisie te breken. Wat deze verenigingen en de eruit voortkomende stakingen echter hun eigenlijke belang verleent, is dat zij de eerste poging van de arbeiders zijn om de concurrentie op te heffen. Het bestaan van de verenigingen veronderstelt het inzicht dat de heerschappij van de bourgeoisie slechts op de onderlinge concurrentie van de arbeiders berust, d.w.z. op de versplintering van het proletariaat, op het scheppen van tegenstellingen tussen de ene arbeider en de andere. En juist omdat zij zich, al is het slechts eenzijdig, op beperkte wijze tegen de concurrentie, tegen de centrale zenuw van de huidige sociale orde richten, juist daarom zijn zij zo gevaarlijk voor deze sociale orde. De arbeider kan de bourgeoisie en met haar de hele bestaande inrichting van de maatschappij op geen kwetsbaarder plek aanvallen dan op deze. Wanneer de concurrentie van de arbeiders onderling verstoord is en alle arbeiders besluiten zich niet meer door de bourgeoisie te laten uitbuiten, dan is het rijk van het bezit ten einde. Het arbeidsloon is immers slechts daarom van de verhouding van vraag en aanbod, van de toevallige toestand op de arbeidsmarkt afhankelijk omdat de arbeiders het zich tot heden lieten welgevallen te worden behandeld als een zaak die men koopt en verkoopt. Als de arbeiders ertoe besluiten om zich niet meer te laten kopen en verkopen, als zij bij het bepalen van wat dan eigenlijk de waarde van de arbeid is, optreden als mensen die behalve hun arbeidskracht ook een wil bezitten, dan is het gedaan met heel het huidige economische staatsbestel en met de wetten van het loon. De wetten van het loon zouden zich op den duur ongetwijfeld weer doen gelden, indien de arbeiders het bij het opheffen van hun onderlinge concurrentie laten; dat zouden zij echter niet kunnen zonder hun hele bestaande beweging prijs te geven, zonder deze concurrentie van de arbeiders onderling te herstellen, d.w.z. zij kunnen het helemaal niet. De noodzaak dwingt hen om niet alleen een deel van de concurrentie, maar de concurrentie als zodanig op te heffen — en dat zullen zij ook doen. De arbeiders zien nu al elke dag beter in, wat zij aan de concurrentie hebben, zij zien beter dan de bourgeois dat ook de onderlinge concurrentie van de bezittenden doordat zij de handelscrises veroorzaakt, op de arbeiders drukt, en dat ook deze opgeruimd moet worden. Zij zullen spoedig inzien hoe zij dit moeten aanpakken.

Dat deze verenigingen er zeer toe bijdragen om de haat en de verbittering van de arbeiders tegen de bezittende klassen te voeden, behoeft wel geen betoog. Van deze verbonden gaan dan ook — met of zonder medeweten van de leiders — in tijden van ongewone opwinding afzonderlijke handelingen uit, die alleen door een tot wanhoop gestegen haat, door een woeste, alle perken te buiten gaande hartstocht zijn te verklaren. Van deze aard zijn de eerder terloops vermelde gevallen dat met vitrioololie werd gesmeten en een reeks andere, waarvan ik er enkele wil vertellen. In 1831 werd tijdens een heftige beweging onder de arbeiders de jonge fabrikant Ashton uit Hyde bij Manchester op een avond neergeschoten, toen hij door de velden liep, en nooit werd van de daders een spoor ontdekt. Zonder twijfel was dit een wraakneming van de arbeiders. — Brandstichtingen en aanslagen met springstof komen heel vaak voor. Op vrijdag 29 september 1843 werd een poging gedaan om de werkplaats van de zagenfabrikant Padgin in Howard Street te Sheffield op te blazen. Een ijzeren, met kruit gevulde en met een prop afgesloten buis diende als middel daartoe; de schade was aanzienlijk. De volgende dag, 30 september, vond een soortgelijke poging plaats in de messen- en vijlenfabriek van Ibbetson in Shales Moor bij Sheffield. De heer Ibbetson had zich gehaat gemaakt door zijn actief deelnemen aan bourgeoisbewegingen, door laag loon, uitsluitende tewerkstelling van ‘knobsticks’ en gebruikmaking van de armenwet in zijn voordeel (doordat hij tijdens de crisis van 1842 de arbeiders tot het aanvaarden van een lager loon dwong door de weigerachtigen bij het armbestuur aan te geven als lieden die werk konden krijgen maar

niet wilden en daarom geen ondersteuning verdienden). De explosie richtte tamelijk veel schade aan en alle arbeiders die deze zagen, betreurden het slechts 'dat niet de hele boel in de lucht was gevlogen.' — Op vrijdag 6 oktober 1843 vond een poging tot brandstichting plaats in de fabriek van Ainsworth en Crompton in Bolton, die geen schade aanrichtte; het was de derde of vierde poging in zeer korte tijd en in dezelfde fabriek. — In de gemeenteraadszitting van Sheffield van woensdag 10 januari 1844 toonde de commissaris van politie een speciaal voor explosies vervaardigd gietijzeren mechanisme dat, met vier pond kruit gevuld en van een halfverbrande, doch uitgedoofde lont voorzien, in de fabriek van de heer Kitchen in Earl Street te Sheffield was gevonden. — Op zondag 20 januari 1844 vond een explosie plaats in de zaagmolen van Bentley en White te Bury in Lancashire, die veroorzaakt werd door naar binnen geworpen kruitpakketjes en aanzienlijke schade aanrichtte. — Op donderdag 1 februari 1844 werden de Soho Wheel Works in Sheffield in brand gestoken en een prooi der vlammen. — Dat zijn zes dergelijke gevallen in vier maanden, die allen slechts hun oorzaak vonden in de verbittering van de arbeiders tegen de werkgevers. Ik hoef wel niet te zeggen wat voor een sociale toestand het moet zijn, waarin zulke dingen alleen al maar mogelijk zijn. Deze feiten bewijzen voldoende dat in Engeland zelfs in perioden dat de zaken vloten, zoals einde 1843, de sociale oorlog verklaard is en openlijk gevoerd wordt — en toch bezint de Engelse bourgeoisie zich nog altijd niet! Maar het geval dat het duidelijkst spreekt, is dat van de thugs van Glasgow,[1] dat van 3 tot 11 januari 1838 voor het hof van assisen van deze stad. In de loop van het proces bleek dat de vereniging van katoenspinners die hier sinds 1816 bestond, buitengewoon goed georganiseerd en sterk was. De leden waren bij ede aan de besluiten van de meerderheid gebonden en hadden tijdens iedere staking een geheim comité dat de grote massa der leden niet bekend was en dat onbeperkt over de gelden kon beschikken. Het comité stelde prijzen op de hoofden van knobsticks en van gehate fabrikanten, alsook op brandstichtingen in fabrieken. Zo werd een fabriek in brand gestoken waar vrouwelijke knobsticks in plaats van mannen bij het spinnen te werk werden gesteld; een vrouw, MacPherson, moeder van één dezer meisjes, werd vermoord en de twee moordenaars ontkwamen naar Amerika op kosten van de vereniging. Al in 1820 was er op een 'knobstick' met name MacQuarry geschoten en werd deze gewond, waarvoor de dader vijftien pond sterling van de vereniging kreeg. Later werd er ook op een zekere Graham geschoten; de dader kreeg 20 pond, werd echter ontdekt en voor levenslang gedeporteerd. In 1837 tenslotte, in mei, kwamen er tengevolge van een staking bij de Oatbank- en Mile-Endfabrieken onlusten voor, waarbij ongeveer een dozijn knobsticks werden mishandeld; in juli van hetzelfde jaar duurde de onrust nog voort en een zekere Smith, een knobstick werd dusdanig mishandeld dat hij stierf. Daarop werd het comité gearresteerd, het onderzoek ingeleid en ten gevolge daarvan de voorzitter en de belangrijkste leden schuldig bevonden aan deelname in onwettige verbonden mishandeling van knobsticks en aan brandstichting in de fabriek van James en Francis Wood: zij werden voor de tijd van 7 jaar gedeporteerd. — Wat zeggen onze brave Duitsers van deze geschiedenis?[2]

De bezittende klasse en vooral het fabricerende deel daarvan, dat met de arbeiders in onmiddellijke aanraking komt, ijvert met de grootste heftigheid tegen deze verbonden en tracht voortdurend de arbeiders de nuttelosheid ervan te bewijzen met argumenten die politiek-economisch geheel juist, maar precies daarom gedeeltelijk onjuist en op een arbeidersverstand geheel zonder uitwerking zijn. Reeds de ijver van de bourgeoisie bewijst dat zij bij deze zaak niet ongeïnteresseerd is en, afgezien van de onmiddellijke schade van een staking, staan de zaken hier zo dat alles wat in de zaken van de fabrikanten verdwijnt, noodzakelijkerwijs uit die van de arbeiders moet komen. En zelfs als de arbeiders niet maar al te goed wisten dat de verbonden de lust tot het korten van de lonen, waarin hun broodheren met elkaar wedijveren, althans enigermate in toom houden, zouden zij ze alreeds daarom

voort laten bestaan omdat zij de fabrikanten, hun tegenstanders, daardoor schaden. In de oorlog is schade van de ene partij voordeel voor de andere en daar de arbeiders met hun fabrieksheren op voet van oorlog staan, is dit dus slechts hetzelfde wat de hoge potentaten ook doen wanneer zij elkaar onderling in de haren zitten. — Meer dan alle andere bourgeoisie is weer onze vriend, doctor Ure, de ergste vijand van alle arbeidersverbonden. Hij schuimbekt van verontwaardiging over de ‘geheime tribunalen’ van de katoenspinners — de machtigste arbeidersgroep, tribunalen die zich erop beroemen iedere weerspannige fabrikant te kunnen lamleggen, ‘en zo de man te ruïneren die jarenlang in hun onderhoud voorzag.’ Hij spreekt van een tijd ‘waarin het vindingrijke hoofd en het levengevende hart van de industrie geknecht zouden zijn door de woelige, onderste ledematen’ — jammer dat de Engelse arbeiders zich door je fabeltjes niet zo gemakkelijk laten sussen als eens de Romeinse plebejers, moderne Menenius Agrippa!^[3] — om tenslotte het volgende prachtige verhaal te vertellen: De mule-grofspinners zouden ook eens hun krachten tot het ondraaglijke toe misbruikt hebben. Hoger loon had, in plaats van tot dankbare gezindheid jegens de fabrikant en tot geestelijke ontwikkeling (natuurlijk in onschadelijke, de bourgeoisie zelf nuttige wetenschappen) bij te dragen, in vele gevallen geleid tot trots en tot de inzameling van geld om stakingen waarmee een aantal fabrikanten, de een na de ander, geheel willekeurig waren geplaagd. Tijdens een dergelijk geval van rampzalige herrie in Hyde, Dukinfield en omliggende plaatsen, zouden zich de fabrikanten van de streek, uit vrees door de Fransen, Belgen en Amerikanen van de markt te worden verdrongen, tot de machinefabriek van Sharp, Roberts en Comp. gewend hebben met het verzoek, het uitvinderstalent van de heer Sharp te willen beproeven op het bouwen van een automatische mule-machine teneinde ‘het bedrijf van bittere slavernij en dreigende ruïnering te redden’.

‘In weinige maanden was een machine gereed die begaafd scheen te zijn met het denkvermogen, het gevoel en de routine van een ervaren arbeider. Zo ontsprong de ijzeren man, zoals de arbeiders hem noemen, op bevel van Minerva aan de handen van de moderne Prometheus. Het was een schepping, bestemd om onder de industriële klassen de orde te herstellen en de Engelsen de heerschappij in de industrie te verzekeren. Het bericht over dit herculisch wonder verbreidde ontsteltenis in de arbeidersverbonden, en zo heeft het als het ware nog vóór het verlaten van de wieg de hydra van de anarchie geworgd.’

Zo bewijst Ure verder dat de uitvinding van de machine waarmee vier en vijf kleuren tegelijk gedrukt worden, een gevolg van de beroeringen onder de katoendrukkers zou zijn geweest, dat de weerspannigheid van de kettingdradenslichters in de machinale weverijen een nieuwe verbeterde machine voor het slichten^[4] in het leven zou hebben geroepen en meer dergelijke gevallen.^[5] En diezelfde Ure slooft zich kort daarvoor enige bladzijden lang uit om te bewijzen dat invoering van machines voor de arbeiders voordelig zou zijn! Ure is overigens niet de enige; in het fabrieksrapport laat een fabrikant, de heer Ashworth, evenals vele anderen, geen enkele gelegenheid voorbijgaan om zijn toorn over deze verenigingen te luchten. Deze wijze bourgeoisie doen net als bepaalde regeringen en leiden alle bewegingen die zij niet begrijpen, af van de invloed van boosaardige agitatoren, kwaadwilligen, demagogen praatjesmakers en jeugdige heethoofden; zij beweren dat de gesalarieerde agenten van deze verenigingen belang zouden hebben bij de agitatie omdat zij ervan leven — alsof niet de bourgeoisie deze salariëring noodzakelijk had gemaakt, door zulke mensen geen werk te willen geven!

De ongelooflijke veelvuldigheid van deze stakingen bewijst het allerbest hoe ver de sociale oorlog zich al over heel Engeland heeft uitgebreid. Er vergaat geen week, ja geen dag, zonder dat hier of daar een staking plaatsvindt: nu eens wegens loonsverlaging en dan weer wegens

geweigerde loonsverhoging, wegens het aannemen van onderkruipers of wegens de weigering om misbruiken of slechte regelingen op te heffen, soms vanwege nieuwe machines of om honderd andere oorzaken. Deze stakingen zijn weliswaar nog maar voorpostenschermutselingen soms ook belangrijkere gevechten; zij beslissen niets maar zijn het zekerste bewijs dat de beslissende slag tussen bourgeoisie en proletariaat nadert. Zij zijn de krijgsschool van de arbeiders waarin zij zich op de grote, niet meer te vermijden slag voorbereiden, zij zijn de manifestatie van de afzonderlijke takken van arbeid dat zij toetreden tot de grote arbeidersbeweging. En wanneer men een jaargang nagaat van de Northern Star, het enige blad dat over alle bewegingen van het proletariaat bericht geeft, zal men vinden dat alle arbeiders in de steden en van de landelijke industrie zich in bonden verenigd en van tijd tot tijd door het algemeen neerleggen van de arbeid tegen de heerschappij van de bourgeoisie geprotesteerd hebben. En als krijgsschool is dit van onovertreffbare uitwerking. Daarin ontwikkelt zich de specifieke dapperheid van de Engelsen. Op het continent wordt beweerd dat de Engelsen en vooral de arbeiders laf zouden zijn, zij zouden geen revolutie kunnen maken omdat zij niet, zoals de Fransen, elk ogenblik in opstand komen en omdat zij zich het bourgeoisrégime schijnbaar zo rustig laten welgefallen. Dit is geheel onjuist. De Engelse arbeiders doen in moed voor geen natie onder, zij zijn even onrustig als de Fransen, maar zij strijden anders. De Fransen die van geheel politieke natuur zijn, strijden ook tegen sociale misstanden langs politieke weg; de Engelsen, voor wie de politiek alleen ter wille van de belangen, ter wille van de burgerlijke maatschappij bestaat, strijden in plaats van tegen de regering direct tegen de bourgeoisie, en wil dit resultaat hebben dan kan dit voorlopig alleen langs vreedzame weg geschieden. De bedrijfsstagnatie en de daarop gevolgde ellende veroorzaakten in 1834 in Lyon de opstand voor de republiek, maar in 1842 in Manchester de algemene staking voor het Volkscharter en hoger loon. Dat echter voor een staking ook moed en wel aanzienlijker, ja zelfs vaak een veel nobeler moed, een veel koener, onverzettelijker vastberadenheid nodig is dan voor een opstand, spreekt vanzelf. Het is werkelijk geen kleinigheid voor een arbeider die de ellende uit eigen ervaring kent, deze met vrouw en kinderen tegemoet te gaan, maandenlang honger en nood te verdragen en daarbij sterk en onwankelbaar te blijven. Wat is de dood, wat zijn de galeien die de Franse revolutionair wachten, vergeleken bij het langzaam verhongeren, bij de dagelijkse aanblik van het hongerende gezin en bij de zekerheid van de komende wraak van de bourgeoisie, waaraan de Engelse arbeider de voorkeur geeft boven onderwerping aan de bezittende klasse? Wij zullen verderop een voorbeeld zien van deze hardnekkige, onoverwinnelijke moed van de Engelse arbeider die pas dan voor het geweld zwicht, als alle tegenstand doelloos en zinloos is geworden. En juist in deze lang aanhoudende vastberadenheid die dagelijks honderd maal de proef moet doorstaan, juist hierin ontwikkelt de Engelse arbeider de meest eerbiedwekkende zijde van zijn karakter. Mensen die zoveel uithouden om één enkele bourgeois te doen buigen, zullen ook in staat zijn om de macht van de hele bourgeoisie te breken. Maar ook afgezien daarvan heeft de Engelse arbeider vaak genoeg moed betoond. Dat de staking van 1842 geen verdere gevolgen had, kwam deels doordat de arbeiders er door de bourgeoisie waren ingejaagd, deels doordat onder hen zelf klaarheid noch eensgezindheid bestond over het doel ervan. Maar anders hebben zij, daar waar het om bepaalde sociale doeleinden ging, hun moed vaak genoeg bewezen. Om van de opstand in Wales van 1839 niet te spreken, werd er in Manchester tijdens mijn verblijf (in mei 1843) een compleet gevecht geleverd. Een steenbakkerij (Pauling & Henfrey) had namelijk de vorm van de bakstenen vergroot zonder de lonen te verhogen en verkocht de grotere stenen natuurlijk tegen hogere prijs. De arbeiders waaraan hoger loon geweigerd was, gingen weg en de vereniging van steenbakkers verklaarde het bedrijf besmet. Ondertussen gelukte het de fabriek met veel moeite uit de omgeving en onder de 'knobsticks' arbeiders aan te werven, waartegen eerst intimidatie werd aangewend. De firma stelde ter bewaking van de binnenplaats twaalf man op, allen voormalige soldaten en

politiedienaren, en bewapende ze met geweren. Toen nu intimidatie niets hielp, overviel op een avond een troep steenbakkers, die in militaire orde, de eerste gelederen met geweren bewapend, kwamen aanrukken, het fabrieksterrein dat op nauwelijks vierhonderd schreden van een infanteriekazerne verwijderd lag.[6] De mannen drongen naar binnen en zodra zij de bewakers gewaar werden, schoten zij op hen, vertrapten de uitgespreide natte bakstenen, haalden de stapels reeds gedroogde stenen omver, vernielden alles wat zij tegenkwamen en drongen een gebouw binnen waar zij de meubelen kort en klein sloegen en de vrouw van de opzichter die daar woonde, mishandelden. Intussen hadden de bewakers zich achter een hek opgesteld, van waar zij zeker en ongehinderd konden schieten; de indringers stonden voor een brandende baksteenoven die hen hel belichtte, zodat iedere kogel van hun tegenstanders doel trof, terwijl ieder schot hunnerzijds miste. Het vuurgevecht duurde ondertussen meer dan een half uur, totdat de munitie vershoten en het doel van het bezoek, het vernielen van al het vernielbare op de binnenhof, bereikt was. Toen rukten militairen aan en de steenbakkers trokken terug tot op Eccles (drie mijl van Manchester). Vlak bij Eccles gekomen hielden zij appel waarbij iedere man bij zijn nummer in de sectie werd afgeroepen; daarna verstrooiden zij zich, waarbij zij natuurlijk de van alle kanten optrekkende politie des te zekerder in handen vielen. Het aantal gewonden moet zeer aanzienlijk geweest zijn, hoewel alleen diegenen bekend werden, die later gevangen werden genomen. Een van hen had drie kogels in dijbeen, kuit en schouder en had zich daarmee meer dan vier mijl voortgesleept. Deze mensen hebben dan toch wel bewezen ook revolutionaire moed te hebben en niet bang te zijn voor een kogelregen. Wanneer echter ongewapende massa's die zelf niet weten wat ze eigenlijk willen, op afgesloten marktpleinen in toom gehouden worden door een paar dragonders en politiedienaren, die de toegangswegen bezet hebben zoals dit in 1842 geschiedde, dan is dat helemaal geen gebrek aan moed, want deze massa zou zich evenmin geroerd hebben als deze dienaren van de openbare, d.w.z. de bourgeoisie Macht er niet waren geweest. Waar het volk bepaalde doeleinden voor ogen had, toonde het moed genoeg, zoals bv. bij de aanval op Birley's fabriek die later beschermd moest worden met in stelling gebrachte artillerie.

Bij deze gelegenheid een enkel woord over het als heilig beschouwen van de wet in Engeland. Ja zeker, voor de bourgeois is de wet heilig, het is immers zijn eigen maaksel dat met zijn inwilliging ter zijner bescherming en tot zijn voordeel uitgevaardigd is. Hij weet dat, ook indien een enkele wet speciaal hem schaden zou, het hele complex van de wetgeving toch zijn belangen beschermt en vooral dat de heiligheid van de wet, de onaantastbaarheid van de door de actieve wilsuiting van het ene en de passieve van het andere deel van de maatschappij eenmaal vastgestelde orde, de sterkste peiler van zijn sociale positie is. Omdat de Engelse bourgeois in de wet, als in zijn god, zichzelf terugvindt, daarom is deze heilig voor hem en daarom heeft de stok van de politiedienaar, die toch eigenlijk zijn eigen stok is, een wonderbaarlijk geruststellende uitwerking op hem. Maar op de arbeider waarachtig niet. De arbeider weet maar al te goed en heeft te dikwijls ondervonden dat de wet voor hem een roe is, die de bourgeoisie voor hem heeft samengebonden, en als hij niet moet, trekt hij zich niets aan van de wet. Het is belachelijk om te beweren dat de Engelse arbeider de politie vrezen zou, terwijl toch in Manchester de politie elke week slaag krijgt en er vorig jaar zelfs eens getracht werd om een met ijzeren deuren en zware vensterblinden beveiligd politiebureau te bestormen. De macht van de politie tijdens de staking van 1842 kwam, zoals gezegd, alleen van de weifeling van de arbeiders zelf.

Daar dus de arbeiders de wet niet respecteren, maar zijn macht alleen laten gelden omdat zij niet bij machte zijn er iets aan te veranderen, is het allernatuurlijkste dat zij althans voorstellen doen om de wetten te veranderen, dat zij in plaats van de bourgeoiswet een proletariërs wet willen stellen. Deze voorgestelde wet van de proletariërs is het Volkscharter

(people's charter) dat naar vorm zuiver politiek is en een democratische grondslag voor het Lagerhuis eist. Het chartisme is de compacte vorm van de oppositie tegen de bourgeoisie. In de verboden en de stakingsacties bleef de oppositie altijd afgezonderd, het waren afzonderlijke arbeiders of arbeidersgroepen die tegen afzonderlijke bourgeois streken; werd de strijd algemeen, dan was dit zelden opzet van de kant van de arbeiders en als het wel opzettelijk geschiedde dan lag daaraan de opzet van het chartisme ten grondslag. In het chartisme is het dan ook de hele arbeidersklasse die zich tegen de bourgeoisie verheft en die vooral haar politieke macht aanvalt, de wettelijke muur waarmee zij zich heeft omgeven. Het chartisme is voortgekomen uit de democratische partij die zich in de tachtiger jaren van de 18de eeuw tegelijk met en in het proletariaat ontwikkelde, tijdens de vrede als 'radicale' partij optrad, toentertijd in Birmingham en Manchester, zoals vroeger in Londen, haar hoofdzetel had, de oligarchen van het oude parlement door samengaan met de liberale bourgeoisie de 'Reformbill' afdwong en zich sindsdien steeds duidelijker als arbeiderspartij tegenover de bourgeoisie consolideerde. In 1838 ontwierp een comité van de algemene Londense Arbeidersvereniging (Working Men's Association) onder leiding van William Lovett, het Volkscharter waarvan de 'zes punten' zijn: 1. algemeen kiesrecht voor iedere volwassen man van gezond verstand, die niet aan een misdrijf schuldig is bevonden; 2. elk jaar te vernieuwen parlementen; 3. vergoeding voor parlementsleden opdat ook onbemiddelden een zetel zullen kunnen aannemen; 4. verkiezing bij geheime stemming teneinde omkoperij en intimidatie door de bourgeoisie te voorkomen; 5. gelijke kiesdistricten om een gelijke, rechtvaardige vertegenwoordiging te verzekeren, en 6. afschaffing van de — toch al illusoire — uitsluitende verkiesbaarheid van diegenen die 300 pond sterling aan grondbezit hebben, zodat iedere kiezer ook verkiesbaar zal zijn.- Deze zes punten die zich alle beperken tot de samenstelling van het Lagerhuis, zijn, hoe onschuldig zij er ook uitzien, toch toereikend om de hele Engelse grondwet met koningin en Hogerhuis erbij, te vernietigen. Het zogenaamde monarchistische en aristocratische element in de grondwet kon zich slechts handhaven omdat de bourgeoisie bij hun schijnbare handhaving belang heeft; en een ander dan slechts een schijnbestaan voeren geen van beide meer. Zodra echter de hele openbare mening achter het Lagerhuis komt te staan, wanneer dit niet meer alleen de wil van de bourgeoisie maar die van de hele natie tot uitdrukking brengt, dan zal het alle macht zo volledig in zich verenigen dat ook het laatste aureool van de hoofden van de monarch en adel valt. De Engelse arbeider respecteert lords noch koningin, terwijl deze bij de bourgeoisie als instelling weliswaar weinig in tel zijn, maar als personen een goddelijke verering genieten. De Engelse chartist is politiek gesproken republikein hoewel hij dit woord zelden of nooit in de mond zal nemen; weliswaar sympathiseert hij met de republikeinse partijen in alle landen, maar liever noemt hij zich democraat. Maar hij is meer dan alleen republikein; zijn democratie is meer dan alleen een politieke.

Het chartisme was sinds zijn ontstaan in 1835 weliswaar hoofdzakelijk een beweging onder de arbeiders, maar het was nog niet scherp van de radicale kleine bourgeoisie gescheiden. Het arbeidersradicalisme ging hand in hand met het radicalisme van de bourgeoisie: het Charter was beider wachtwoord, zij hielden hun 'nationale conventies' ieder jaar samen en schenen één partij te zijn. De kleine bourgeoisie was toen tengevolge van de teleurstelling over de resultaten van de 'Reformbill' en wegens de in zaken zo slechte jaren 1837 tot 1839 zeer krijgszuchtig en moordlustig gestemd; de heftige chartisten agitatie beviel haar dus heel best. Van de heftigheid van deze agitatie heeft men in Duitsland geen voorstelling. Het volk werd er dringend toe opgeroepen zich te bewapenen en vaak ook ronduit aangespoord om in opstand te komen; men fabriceerde pieken als voorheen ten tijde van 4e Franse Revolutie en in 1838 was o.a. een zekere Stephens, een methodistische geestelijke, in actie, die tot het verzamelde volk van Manchester zei:

‘Gij hoeft niet bang te zijn voor de macht van de regering, voor de soldaten, bajonetten en kanonnen die uw onderdrukkers tot hun beschikking hebben; u hebt een middel dat veel machtiger is dan dat alles, een wapen waartegen bajonetten en kanonnen niets vermogen; en een tienjarig kind kan dit wapen hanteren: gij hoeft slechts een paar lucifers en een bos in pek gedrenkt stro te nemen, en ik wil zien wat de regering en haar honderdduizenden soldaten tegen dit wapen ondernemen, wanneer dit moedig wordt gehanteerd.’[7]

Tegelijkertijd echter bleek reeds toen het specifieke, sociale karakter van het chartisme van de arbeiders. Dezelfde Stephens zei op een bijeenkomst van 200.000 mensen op Kersall Moor, de reeds genoemde “heilige berg” van Manchester:

‘Het chartisme, vrienden, is geen politiek vraagstuk waarbij het er om gaat of u het kiesrecht krijgt enz; het chartisme is een “mes en vork”-vraagstuk, het Charter betekent een goede woning, goed eten en drinken, goed rondkomen en korte werktijd.’

Zo stonden ook in die tijd reeds de acties tegen de nieuwe armenwet en voor de tienurenwet ten nauwste in verband met het chartisme. Bij alle samenkomsten in die tijd werkte de Tory Oastler mee, en naast de in Birmingham aangenomen nationale petitie voor het Volkscharter werden honderden petitieaanvaard voor sociale verbetering van de toestand der arbeiders; in 1839 werd de agitatie even levendig voortgezet en toen zij aan het einde van het jaar iets begon te verflauwen, haastten Bussey, Taylor en Frost zich om in het noorden van Engeland, in Yorkshire en in Wales gelijktijdig een oproer te doen uitbreken. Omdat zijn zaak verraden werd, moest Frost te vroeg beginnen, waardoor zijn onderneming mislukte; in het noorden was deze ongelukkige uitslag tijdig genoeg bekend om zich te kunnen terugtrekken en in Yorkshire braken twee maanden later, in januari 1840, enkele zogenaamde politieonlusten (spy outbreaks)[8] uit bv. in Sheffield en Bradford, waarna de opwinding langzamerhand luwde. Ondertussen wierp de bourgeoisie zich op praktischer, voor haar voordeliger projecten, met name op de korenwetten; in Manchester werd de Antigraanwet-Vereniging opgericht en het gevolg was het losser worden van het verbond tussen de radicale bourgeoisie en het proletariaat. De arbeiders zagen spoedig in dat zij weinig gebaat zouden zijn bij een afschaffing van de korenwetten, terwijl dit voor de bourgeoisie zeer zeker heel voordelig zou zijn, en daarom waren de arbeiders niet voor dit plan te winnen. De crisis van 1842 brak uit. De agitatie werd weer even levendig als in 1839. Ditmaal deed echter ook de rijke, fabricerende bourgeoisie mee die juist onder deze crisis zeer te lijden had. De Antigraanwet-Liga — zo heette het door de Manchesterse fabrikanten aangegane verbond thans — nam een uiterst radicaal, gewelddadig standpunt in. Hun kranten en agitators spraken een onverholen revolutionaire taal, mede omdat sinds 1841 de conservatieve partij aan het roer stond. Evenals vroeger de chartisten, riepen nu zij rechtstreeks tot opstand op en de arbeiders die van de crisis het meest te lijden hadden, zaten evenmin stil, zoals het nationaal petitionnement van dat jaar met zijn 3,5 miljoen handtekeningen bewijst. Kortom, terwijl beide radicale partijen zich een beetje van elkaar vervreemd hadden, verbonden zij zich nu weer. 15 februari 1842 werd in Manchester op een samenkomst van liberalen en chartisten een petitie ontworpen, waarmee zowel op de afschaffing van de graanwetten als op de invoering van het Charter werd aangedrongen en die de volgende dag door beide partijen werd aanvaard. Voorjaar en zomer verstreken onder hevige agitatie en toenemende ellende. De bourgeoisie was vastbesloten om de afschaffing van de graanwetten door te zetten met behulp van de crisis, de nood en de algemene opwinding. Ditmaal, nu de Tory’s aan het bewind waren, gaf zij zelfs haar standpunt van wettelijkheid half op; zij wilde een omwenteling teweegbrengen maar met behulp van de arbeiders. De arbeiders moesten voor haar maar de kastanjes uit het vuur halen en zich ter wille van de bourgeoisie de vingers branden. Reeds werd van vele zijden de door

de chartisten al eerder (1839) geopperde gedachte van een ‘heilige maand’, een algemene staking van alle arbeiders, opnieuw naar voren gebracht; ditmaal waren het echter niet de arbeiders die wilden staken, maar de fabrikanten die hun fabrieken sluiten, de arbeiders naar het platteland, op de landgoederen van de aristocraten sturen en daardoor het Tory-parlement en de regering de opheffing van de graanrechten wilden afdwingen. Natuurlijk zou een opstand daarvan het gevolg zijn geweest, maar de bourgeoisie stond veilig op de achtergrond en kon de resultaten afwachten, zonder zich, als het ergste zou gebeuren, te compromitteren. Einde juli begonnen de zaken beter te gaan; het was hoogste tijd en om de gelegenheid niet ongebruikt voorbij te laten gaan, verlaagden nu, bij opgaande conjunctuur (vgl. de handelsverslagen uit Manchester en Leeds van einde juli en begin augustus), drie firma’s in Stalybridge het loon — op eigen gelegenheid ofwel na overleg met de overige fabrikanten en in het bijzonder de Liga, daar wil ik van af zijn. Twee retireerden intussen, maar de derde, William Bailey & Broeders, bleef standvastig en zei tegen de protesterende arbeiders, dat zij er, als het hun niet beviel, misschien beter aan deden een tijdlang afleiding te gaan zoeken. Deze spottende opmerking werd door de arbeiders met gejuich ontvangen, zij verlieten de fabriek, trokken het plaatsje door en riepen alle arbeiders tot staking op. Na enkele uren lagen alle fabrieken stil en trokken de arbeiders in optocht naar Mottram Moor om een meeting te houden. Dat was op 5 augustus. Op 8 augustus trokken zij, vijfduizend man sterk, naar Ashton en Hyde, legden daar alle fabrieken en Steenkoolgroeven stil en hielden meetings, waarop echter niet, zoals de bourgeoisie gehoopt had, over de afschaffing van de graanwetten gesproken werd, maar over een ‘eerlijk dagloon voor een dag eerlijk werk’ (a fair day’s wage for a fair day’s work). Op 9 augustus trokken zij naar Manchester, werden aldaar toegelaten door de autoriteiten die allen liberaal waren, en legden de fabrieken stil; de 11de waren zij in Stockport waar hun, toen zij het armhuis, dit troetelkind van de bourgeoisie bestormden, voor het eerst tegenstand geboden werd; dezelfde dag waren er in Bolton algemene staking en onlusten, waarbij de overheid zich opnieuw niet verzette. Spoedig had de opstand zich verbreid over alle industriegebieden en lag alle arbeid stil met uitzondering van het inhalen van de oogst en het bereiden van levensmiddelen. Maar ook in verzet gekomen bleven de arbeiders rustig. Zij waren zonder het te willen deze opstand ingejaagd. De fabrikanten hadden zich met één uitzondering — de Tory Birley in Manchester — geheel tegen hun gewoonte absoluut niet verzet tegen het neerleggen van de arbeid; de zaak was begonnen zonder dat de arbeiders een bepaald doel hadden. Allen waren het er wel over eens dat zij zich niet voor het genoegen van hun graanwetafschaffende fabrikanten wilden laten doodschieten, doch overigens dachten sommigen het Volkscharter te verwezenlijken, anderen die daartoe de tijd niet rijp achtten, wilden alleen de loonschaal van 1840 weer afdwingen. Hieraan ging de hele opstand te gronde. Was het van meet af een bewuste arbeidersopstand met duidelijk doel geweest, dan zouden zij waarlijk hun wil hebben kunnen doorzetten; maar deze massa’s die door hun broodheren zonder het te willen de straat opgejaagd waren en die helemaal geen bepaald oogmerk hadden, konden niets doen. Inmiddels zag de bourgeoisie die geen vinger uitgestoken had om het verbond van 15 februari te bekrachtigen, zeer spoedig in dat de arbeiders zich niet tot haar werktuig wilden laten maken en dat de inconsequentie waarmee zij zich van haar ‘wettig’ standpunt had verwijderd, voor haarzelf gevaarlijk kon worden. Dus keerde zij tot haar oude wettigheid terug en koos de kant van de regering tegen de arbeiders die zij zelf eerst aangezet en later gedwongen had tot de opstand. Zij liet zichzelf en haar trouwe dienaren als buitengewone politiebeambten beëdiggen — ook de Duitse kooplieden in Manchester deden daaraan mee en paradeerden op hoogst nutteloze wijze met hun dikke stokken, de sigaar in de mond, door de stad — zij liet in Preston op het volk schieten en zo stond tegenover de spontane volksopstand eensklaps niet alleen de militaire macht van de regering, maar ook de hele bezittende klasse. De arbeiders die toch al geen doel voor ogen hadden, gingen langzamerhand uiteen en de opstand verliep zonder ernstige gevolgen.

Naderhand beging de bourgeoisie nog de ene schanddaad na de andere, trachtte zij zich door een afschuw voor gewelddadige inmenging van het volk, die slecht bij haar revolutionaire taal van het voorjaar paste, schoon te wassen, zij schoof de schuld voor de opstand op chartistische ‘ophitsers’ enz., hoewel zij zelf veel meer dan dezen gedaan had om de opstand te doen uitbreken en zij nam met een weergalozе onbeschaamdheid weer haar oude standpunt in van de heilige onaantastbaarheid van de wet. De chartisten die tot de opstand bijna niets hadden bijgedragen, alleen maar hetzelfde hadden gedaan wat de bourgeoisie ook voornemens was, nl. van de gelegenheid gebruik te maken, deze chartisten werden voor de rechtbank gebracht en veroordeeld, terwijl de bourgeoisie er zonder kleerscheuren afkwam en tijdens de werkstaking haar voorraden met voordeel van de hand had gedaan.

De vrucht van de opstand was de zeer besliste afscheiding van het proletariaat van de bourgeoisie. De chartisten hadden er tot nu toe vrijwel geen geheim van gemaakt dat zij het Charter met ieder middel zouden verwezenlijken, zelfs door een revolutie; de bourgeoisie die nu plotseling het gevaar van elke gewelddadige omwenteling voor haar positie inzag, wilde niets meer van ‘fysiek geweld’ weten en haar doeleinden alleen verwerklijken door ‘moreel geweld’ — alsof dit iets anders zou zijn dan directe of indirecte dreiging met fysiek geweld. Dit was het ene strijdpunt, dat echter in feite uit de weg geruimd werd door de latere bewering van de chartisten — die toch zeker net zo geloofwaardig zijn als de liberale bourgeoisie — dat zij evenmin een beroep wilden doen op het fysieke geweld. Het tweede en voornaamste geschilpunt echter, dat juist het chartisme in zijn zuiverheid aan het licht bracht, was het vraagstuk van de graanwet. Hierbij had de radicale bourgeoisie belang, het proletariaat daarentegen niet. De voormalige chartistische partij splitste zich daardoor in twee partijen waarvan de politieke beginselen in woord volkomen overeenstemmen, maar die toch totaal verschillend en onverenigbaar zijn. Op de nationale conventie van januari 1843 in Birmingham stelde Sturge, de vertegenwoordiger van de radicale bourgeoisie, voor om de naam Charter uit de statuten van de chartistenvereniging weg te laten, zogenaamd omdat deze naam door de opstand verbonden zou zijn met gewelddadige, revolutionaire herinneringen — een verbondenheid die overigens al jaren bestond, zonder dat de heer Sturge er ooit eerder aanstoot aan had genomen. De arbeiders wilden de naam niet prijsgeven en toen Sturge weggestemd werd, verliet deze opeens loyaal geworden quaker met een minderheid de zaal en richtte onder de radicale bourgeoisie een ‘Complete Suffrage Association’ op. Zo weerzinwekkend waren deze herinneringen voor de nog kort tevoren jakobijnse bourgeois geworden, dat hij zelfs de naam ‘algemeen kiesrecht’ (universal suffrage) in het belachelijke ‘compleet kiesrecht’ (complete suffrage) veranderde! De arbeiders lachten hem uit en vervolgden rustig hun weg.

Vanaf dit ogenblik was het chartisme een zuivere, van alle bourgeoisielementen bevrijde enz. arbeidersaangelegenheid. De ‘complete’ tijdschriften — Weekly Dispatch, Weekly Chronicle, Examiner, enz.- vervielen langzaam tot de slaperige manier van de overige liberale bladen, verdedigden de handelsvrijheid, vielen de tienurenwet en alle uitsluitend-arbeidersmoties aan en gaven algemeen weinig blijk van radicalisme. Bij alle botsingen sloot de radicale bourgeoisie zich bij de liberalen aan, tegen de chartisten, terwijl zij van de graanwetkwestie die voor de Engelsen het vraagstuk van de vrije concurrentie is, helemaal haar voornaamste taak maakte. Daardoor raakte zij in het kielzog van de liberale bourgeoisie en speelt zij nu een hoogst jammerlijke rol.

De chartistische arbeiders daarentegen gingen met verdubbelde ijver deelnemen aan alle strijd van het proletariaat tegen de bourgeoisie. De vrije concurrentie had de arbeiders genoeg ellende gebracht om zich bij hun gehaat te maken: de vertegenwoordigers ervan, de

bourgeoisieren, zijn hun verklaarde vijanden. De arbeider heeft van de volledige ontketening van vrije concurrentie niets dan nadeel te verwachten. De tot nu toe door hem gestelde eisen, de tienurenwet, bescherming van de arbeider tegen de kapitalist, goed loon, gegarandeerd werk, afschaffing van de nieuwe armenwet, allemaal dingen die minstens net zo wezenlijk tot het chartisme behoren als de 'zes punten', gaan rechtstreeks tegen de vrije concurrentie en de handelsvrijheid in. Geen wonder dus dat de arbeiders, wat heel de Engelse bourgeoisie niet begrijpen kan, niets willen weten van vrije concurrentie, handelsvrijheid en afschaffing van de graanwetten, en dat zij met betrekking tot dit laatste op z'n minst hoogst onverschillig, maar tegen de verdedigers ervan in hoogste mate verbitterd zijn. Dit vraagstuk is nu juist het punt, ten aanzien waarvan het proletariaat zich van de bourgeoisie en het chartisme zich van het radicalisme afscheidt, en een bourgeoisverstand kan dat niet bevatten omdat het het proletariaat niet begrijpen kan.

Daarin ligt echter ook het verschil besloten tussen de chartistische democratie en elke tot nu toe bestaan hebbende politieke bourgeoisdemocratie. Het chartisme is in wezen van sociale aard. De 'zes punten' die voor de radicale bourgeois alles zijn en hoogstens nog tot enkele hervormingen in de grondwet mogen leiden, zijn voor de proletariër slechts een middel. 'Politieke macht ons middel, sociaal geluk ons doel', dat is thans de duidelijk geformuleerde leuze van de chartisten. De 'mes-en-vork'-kwestie van predikant Stephens was slechts voor een deel van de chartisten van 1838 een waarheid, nu, in 1845, is zij dit voor allen. Onder de chartisten is er geen meer die uitsluitend politicus zou zijn. En al is dan hun socialisme nog zeer weinig ontwikkeld, al bestaat tot heden hun voornaamste middel tegen de ellende in het verkavelen van het grondbezit (allotment system), iets wat al door de industrie achterhaald werd (zie de Inleiding) en al wekken over het algemeen de meeste van hun praktische voorstellen (bescherming van de arbeiders enz.) de schijn als waren zij van reactionaire aard, vloeit toch eensdeels uit deze maatregelen zelf de noodzaak voort dat zij óf door de macht van de concurrentie weer tenietgedaan worden zodat de oude toestand hersteld wordt, óf de opheffing van de concurrentie zelf moeten veroorzaken; en anderdeels brengt de huidige, onduidelijke toestand van het chartisme, het losweken van de zuiver politieke partij, echter mee dat juist de geheel eigen kenmerken van het chartisme, die in zijn sociale trekken zijn gelegen, verder moeten worden ontwikkeld. Toenadering tot het socialisme kan niet uitblijven, vooral niet wanneer door de volgende crisis, die op de huidige opleving van industrie en handel uiterlijk in 1847[9], waarschijnlijk echter al in het komende jaar moet volgen, een crisis die alle voorgaande in hevigheid en geweld verre zal overtreffen, wanneer dus deze crisis door de nood de arbeiders meer en meer naar sociale, in plaats van naar politieke hulpmiddelen zal verwijzen. De arbeiders zullen hun Charter verwezenlijken, dat spreekt vanzelf, maar voor het zover is zal hen nog veel duidelijk worden, van hetgeen zij door middel van het Charter kunnen bereiken en waarvan ij nu nog weinig voorstelling hebben.

Inmiddels gaat ook de socialistische agitatie vooruit. Het Engelse socialisme komt hier slechts in zoverre in aanmerking als het op de arbeidersklasse invloed heeft. De Engelse socialistenvan verlangen de geleidelijke invoering van de gemeenschap van goederen in 'woonkolonies' van 2000 tot 3000 mensen, die industrie en landbouw beoefenen, gelijke rechten en gelijke opvoeding genieten — vergemakkelijking van echtscheidingen, het instellen van een verstandige regering met volledige meningsvrijheid en afschaffing van de straffen die door een verstandige behandeling van de misdadiger moeten worden vervangen. Dit zijn hun praktische voorstellen — de theoretische principes laten wij hier buiten beschouwing. Dit socialisme ging uit van Owen, een fabrikant, en derhalve behandelt het, aangezien het zich naar de inhoud boven de tegenstelling van bourgeoisie en proletariaat stelt, naar de vorm toch

de bourgeoisie met veel toegevendheid en het proletariaat met veel onrechtvaardigheid. De socialisten zijn heel tam en vreedzaam: voor zover zij iedere andere weg dan die van het openbaar overtuigen verwerpen, erkennen zij de bestaande toestanden — hoe slecht deze ook zijn — toch als gerechtvaardigd, maar tegelijkertijd zijn zij zo abstract dat zij de openbare mening nooit voor zich zullen winnen met hun principes in hun huidige vorm. Daarbij klagen zij voortdurend over de demoralisatie van de onderste klassen, zijn zij blind voor het progressieve in deze ontbinding van de maatschappelijke orde en bedenken zij niet dat de demoralisatie door het particuliere belang en door de huichelarij onder de bezittende klassen veel en veel erger is. Zij erkennen geen historische ontwikkeling en willen derhalve de natie zó maar, zonder de politiek door te zetten tot op het tijdstip waarop deze verandering zowel mogelijk alsook noodzakelijk wordt, onmiddellijk in de communistische toestand verplaatsen. Zij begrijpen weliswaar, waarom de arbeider verontwaardigd is over de bourgeois, maar zij zien deze verbittering, die toch het enige middel is waarmee de arbeider verder kan komen, als onvruchtbaar en preken een voor het tegenwoordig Engeland nog veel vruchtelozer menslievendheid en algemene liefde. Zij erkennen slechts de psychologische ontwikkeling, de ontwikkeling van de abstracte mens, los van elke band met het verleden, terwijl toch de hele wereld, en daarmee ieder mens afzonderlijk, op dit verleden steunt. Derhalve zijn zij te geleerd, te metafysisch en brengen weinig tot stand. Zij komen gedeeltelijk voort uit de arbeidersklasse, waarvan zij echter maar een heel klein deel, hoewel dan ook het meest ontwikkelde en karaktersterke deel, hebben aangetrokken. In zijn huidige vorm zal het socialisme nooit gemeengoed van de arbeidersklasse kunnen worden; het zal zelfs voor korte tijd naar het chartistisch standpunt moeten afebber. Maar het door het chartisme gegane en van zijn bourgeoisielementen gereinigde, echte proletarische socialisme, zoals het zich nu al bij vele socialisten en chartistenleiders die bijna allen socialist[10] zijn, ontwikkelt, zal zeker, en wel binnenkort, een belangrijke rol in de ontwikkelingsgeschiedenis van het Engelse volk gaan spelen. Het Engelse socialisme dat, wat zijn grondslag betreft, ver boven het Franse communisme uitsteekt, al blijft het in theoretische ontwikkeling daarbij achter, zal korte tijd tot het Franse standpunt moeten teruggaan om dan later daar bovenuit te stijgen. Tegen die tijd zullen de Fransen zich natuurlijk ook wel verder ontwikkeld hebben. Het socialisme is tegelijk de sterkste uiting van de onder de arbeiders heersende ongodsdienstigheid en wel zo uitgesproken, dat de onbewust, slechts in feite ongodsdienstige arbeiders vaak terugschrikken voor de scherpte waarmee dit geformuleerd wordt. Maar ook hier zal de nood de arbeiders dwingen tot het opgeven van een geloof waarvan zij meer en meer inzien dat het slechts dient om hen zwak en in hun noodlot berustend, gehoorzaam en trouw aan de hun uitzuigende bezittende klasse te maken.

We zien dus, dat de arbeidersbeweging in twee afdelingen gesplitst is — de chartisten en de socialisten. De chartisten zijn het meest achter, het minst ontwikkeld, maar daar staat tegenover dat zij echte proletariërs van bloed en vlees, de vertegenwoordigers van het proletariaat zijn. De socialisten zien verder, doen praktische voorstellen tegen de ellende, doch oorspronkelijk zijn zij uit de bourgeoisie voortgekomen en daardoor niet in staat om met de arbeidersklasse te versmelten. De versmelting van socialisme en chartisme, het herscheppen van het Franse communisme op Engelse wijze is een zaak van de naaste toekomst en ten dele al begonnen. Pas wanneer dit bewerkstelligd is, zal de arbeidersklasse werkelijk heerseres in Engeland zijn. De politieke en sociale ontwikkeling zal intussen voortgaan en deze partij in wording, die een vooruitgang van het chartisme betekent bevorderen.

Deze verschillende, vaak samenvallende, vaak gescheiden groepen van arbeiders -leden van verbonden, chartisten en socialisten — hebben op eigen initiatief een groot aantal scholen en

leeszalen gesticht ter bevordering van de geestelijke ontwikkeling. Iedere socialistische en bijna iedere chartistische organisatie heeft zo'n instelling, evenals vele afzonderlijke vakbonden. Hier krijgen de kinderen een echt proletarische opvoeding, vrij van alle invloeden van de bourgeoisie, en in de leeskamers liggen uitsluitend of bijna uitsluitend proletarische kranten en boeken ter inzage. Deze instellingen zijn gevaarlijk voor de bourgeoisie die er in slaagde om een aantal soortgelijke instellingen, de 'Mechanics' institutions'[11] aan de proletarische invloed te onttrekken en te veranderen in organen ter verbreiding van voor de bourgeoisie nuttige kennis onder de arbeiders. Hier worden thans de natuurwetenschappen onderwezen, die de arbeiders van de oppositie tegen de bourgeoisie afhouden en hen misschien middelen aan de hand doen tot uitvindingen die de bourgeoisie geld opbrengen, en dat terwijl natuurkennis voor de arbeider thans waarlijk volkomen nutteloos is, nu hij in zijn grote stad en bij zijn lage werktijd de natuur vaak helemaal niet te zien krijgt. Er wordt een staatshuishoudkunde gepreekt, waarvan de vrije concurrentie de afgod is en die voor de arbeider als enig resultaat heeft dat hij niets verstandigers kan doen dan in stille lijdzaamheid te verhongeren; hier is heel het onderwijs ingesteld op gedweeheid en handelbaarheid, op dienstbaarheid aan de heersende politiek en godsdienst, zodat het eigenlijk voor de arbeiders niets anders is dan een voortdurende preek van berustende gehoorzaamheid en passiviteit, van het zich schikken in zijn noodlot. Natuurlijk wil de massa van de arbeiders niets van deze instituten weten, zij gaan naar de proletarische leeszalen en bezoeken de discussies over de toestanden die direct hun eigen belangen raken: en dan zegt de zelfingenomen bourgeoisie haar 'dixi et salvavi'[12] en keert zich vol verachting af van een klasse die 'de voorkeur geeft aan hartstochtelijke woede-uitbarstingen van kwaadwillige demagogen boven een degelijke ontwikkeling.' Dat de arbeiders overigens ook voor een 'degelijke ontwikkeling' voelen, wanneer deze geboden wordt zonder doorspekt te zijn met de baatzuchtige wijsheid van de bourgeoisie, bewijzen de talrijke lezingen over natuurwetenschappelijke, esthetische en politiek-economische onderwerpen, die in alle proletarische instellingen, vooral de socialistische, veelvuldig gehouden en zeer druk bezocht worden. Ik heb vaak arbeiders in manchesterjasjes die tot op de naad versleten waren, met meer kennis over geologische, astronomische en andere onderwerpen horen spreken, dan menig ontwikkeld burger in Duitsland daarvan bezit. En hoezeer het het Engelse proletariaat gelukt is om zich zelfstandig kennis te verwerven, blijkt vooral daaruit dat de epoëe makende werken op het gebied van de nieuwe filosofische, politieke en poëtische literatuur bijna alleen door de arbeiders gelezen worden. De bourgeois die de knecht van de sociale toestand en de daarmee verbonden vooroordelen is, vreest alles wat werkelijk vooruitgang betekent, hij zegent en bekruipt zich ervoor, terwijl de proletariër er open ogen voor heeft en het met plezier en succes bestudeert. In dit verband hebben vooral de socialisten oneindig veel voor de ontwikkeling van het proletariaat gedaan, zij hebben de Franse materialisten, Helvétius, Holbach, Diderot enz. vertaald en naast de beste Engelse werken goedkoop uitgegeven. Het Leven van Jezus van Strauss en Proudhons 'De Eigendom' circuleren ook alleen onder proletariërs. Shelley, de geniale, profetische Shelley en Byron met zijn zinnelijke gloed en zijn bittere satire op de bestaande maatschappij, vinden hun meeste lezers onder de arbeiders: in de bourgeoishuizen zijn alleen gecasteerde uitgaven, de 'family-editions' te vinden, die in overeenstemming met de huichelachtige moraal van thans zijn gefatsoeneerd. De beide grootste praktische filosofen van de laatste tijd, Bentham en Godwin, vooral de laatste, zijn ook bijna uitsluitend bezit van het proletariaat; hoewel Bentham onder de radicale bourgeoisie school heeft gemaakt, is het alleen het proletariaat en de socialisten gelukt om van hem uitgaande vooruitgang te ontwikkelen. Het proletariaat heeft op deze grondslagen een eigen literatuur gevormd, die meestal uit periodieken en brochures bestaat en aan gehalte de hele bourgeoisliteratuur stukken vooruit is. Doch hierover een andere keer.

Eén ding moet nog opgemerkt worden: de fabrieksarbeiders en onder hen vooral die uit de katoendistricten, vormen de kern van de arbeidersbewegingen. Lancashire, en vooral Manchester, is de zetel van de sterkste arbeidersverbonden, het centrum van het chartisme en de plaats die de meeste socialisten telt. Hoe verder het fabriekssysteem in een tak van arbeid is binnengedrongen, des te meer nemen de arbeiders aan de beweging deel; hoe scherper de tegenstelling tussen arbeiders en kapitalisten, des te ontwikkelder, des te scherper is het proletarisch bewustzijn bij de arbeider. De kleine meesters van Birmingham staan, hoewel zij in de crises ook lijden, toch ongelukkig midden tussen proletarisch chartisme en kruideniersradicalisme. Over het algemeen zijn echter alle industriearbeiders voor één of andere vorm van opstand tegen het kapitaal en de bourgeoisie gewonnen, en allen zijn het erover eens dat zij als 'working men' — een titel waarop zij trots zijn en die de gebruikelijke wijze van aanspreken op chartistenvergaderingen is — een eigen klasse met eigen belangen en beginselen, met een eigen beschouwingwijze tegenover alle bezittenden vormen — en tevens dat de kracht en de ontwikkelingsmogelijkheden van de natie in hen besloten liggen.

Noten:

[1] ‘Thugs’ werden deze arbeiders genoemd naar de bekende Oost-Indische (Indiase — Red.) volksstam, met als enig handwerk moord op alle vreemdelingen die in hun handen vallen.

[2] ‘Wat een, “woeste gerechtigheid” (wildjustice) moet er in de harten van deze mannen geheerst hebben, dat zij hen ertoe brengt om in koel overleg, op een conclave bijeen, hun arbeidende medebroeder als deserteur van zijn stand en van de zaak van zijn stand tot de dood van verrader en deserteur te veroordelen, hem terecht te laten stellen omdat een openbare rechter en beul het niet doen, zoals het oude veemgericht en geheime tribunaal uit de riddertijd, dat eensklaps op deze wijze vernieuwd, herhaalde malen onverwachts voor het verbaasde oog van de mensen treedt, niet in maliënkolder, maar in een manchesterjasje gekleed, niet in Westfaalse wouden bijeenkomend, maar op het geplaveide Gallowgate in Glasgow! ... Zulke gevoelens moeten zeer verbreid en sterk zijn onder de massa, om, zelfs indien ten zeerste toegespitst, zulk een gedaante te kunnen aannemen bij weinigen!’ — Carlyle Chartism [Londen 1840].

[3] Volgens de overlevering overreedde de Romeinse patriciër Menenius Agrippa de in 494 voor onze jaartelling in opstand gekomen plebejers zich te onderwerpen, door hun de fabel te vertellen over de delen van het menselijk lichaam die tegen de maag in opstand kwamen. - Red.

[4] Het slichten of sterken van de kettingdraden door ze met een lijmige pap steviger en gladder te maken. - Red.

[5] Ure, Philosophy of Manufactures, blz. 366 e.v.

[6] Op de hoek van Cross Lane en Regent Road — zie de plattegrond van Manchester.

[7] Wij zagen hoe de arbeiders dit ter harte namen.

[8] Bedoeld zijn de door provocateurs veroorzaakte botsingen van de chartisten met de politie in Sheffield, Bradford en andere steden. Als gevolg van deze botsingen werden talrijke leiders van de beweging en deelnemers gearresteerd. - Red.

[9] (1892) Is precies zo gebeurd.

[10] (1892) Socialisten natuurlijk in het algemeen, niet speciaal in de zin van Owen.

[11] Mechanics’ Institutions — avondscholen voor arbeiders waar onderwezen werd in enkele algemene en technische vakken; in Engeland werden de eerste scholen van dit soort in 1828 (Glasgow) en in 1824 (Londen) georganiseerd. In het begin van de jaren veertig van de 19de eeuw waren er meer dan tweehonderd, voornamelijk in de fabriekssteden van Lanchashire en Yorkshire. De bourgeoisie gebruikte deze scholen om de voor de industrie noodzakelijke geschoolde arbeiders op te leiden en om deze onder haar invloed te krijgen. - Red.

[12] Dixi et (animam meam) salvavi; ik heb gesproken en (mijn ziel) gered (d.i. mijn geweten gerustgesteld.) - Red.

Het mijnproletariaat

Het voortbrengen van de grond- en brandstoffen voor een industrie zo kolossaal als de Engelse, vereist ook een belangrijk aantal arbeiders. Van de stoffen die de industrie nodig heeft, levert Engeland echter zelf, behalve de wol die van de landbouwdistricten komt, alleen de mineralen, de metalen en de steenkool. Terwijl Cornwall rijke koper-, tin-, zink- en loodmijnen bezit, leveren Staffordshire, Noord-Wales en andere districten grote hoeveelheden ijzer en bijna heel Noord- en West-Engeland, Midden-Schotland en enige districten van Ierland een overvloed van steenkool.[1]

In de mijnen van Cornwall zijn ongeveer 19.000 mannen en 11.000 vrouwen en kinderen werkzaam, gedeeltelijk ondergronds, deels boven de grond. In de mijnen zelf werken bijna alleen mannen en jongens van twaalf jaar en ouder. De materiële positie van deze arbeiders schijnt volgens het Children's Empl. Rept. betrekkelijk draaglijk te zijn en de Engelsen geven vaak genoeg hoog op van hun krachtige en moedige mijnwerkers uit Cornwall, die ertslagen tot zelfs onder de zeebodem opsporen. Maar het Children's Empl. Rept. oordeelt anders over de sterkte van deze mensen. In het intelligente rapport van Dr. Barham wordt aangetoond dat het inademen van een zuurstofarme, met stof en met de rook van het voor explosies gebruikte kruit vermengde atmosfeer, zoals deze op de bodem van de mijnen hangt, de longen ernstig aantast, de werkzaamheid van het hart stoort en de spijsverteringsorganen verslapt; dat het vermoeiende werk en vooral het beklimmen en afdalen van ladders, hetwelk in sommige mijnen zelfs jonge, krachtige mannen dagelijks vóór en na de arbeid meer dan een uur tijd kost, zeer bevorderlijk voor deze kwalen is en dat dientengevolge de mannen die al jong de mijn ingaan, lang niet die lichaamsbouw bereiken, die men bij de bovengronds werkende vrouwen aantreft; dat velen op jonge leeftijd aan vliegende tering sterven en de meesten in hun beste jaren aan longtering; dat zij vroeg oud en tussen hun 39ste en 45ste jaar voor het werk ongeschikt worden en dat zeer velen door de snelle overgang uit de warme lucht in de schacht, nadat zij onder hevig transpireren moeizaam de ladders zijn opgeklommen, boven in de koude lucht acute ontstekingen van de toch al niet gezonde ademhalingsorganen opdoen, die zeer vaak een dodelijke afloop hebben. Het bovengrondse voorwerk, het stukslaan en sorteren van het erts wordt door meisjes en kinderen gedaan en als zeer gezond afgeschilderd, omdat het in de openlucht plaatsvindt.

In het noorden van Engeland, op de grens van de graafschappen Northumberland en Durham zijn de belangrijke loodmijnen van Alston Moor. De rapporten uit deze streek — eveneens in het Children's Employment Commission-rapport van commissielid Mitchell — komen bijna geheel met die uit Cornwall overeen. Ook hier wordt over gebrek aan zuurstof en een overvloed van stof, kruiddamp, koolzuur en zwavelige gassen in de atmosfeer van de mijngang geklaagd. Daardoor zijn de mijnwerkers, net als in Cornwall, klein van postuur en lijden vanaf hun dertigste jaar bijna allen aan borstkwalen die tenslotte, vooral wanneer de arbeid wordt voortgezet, zoals dat bijna altijd het geval is, in volledige tering overgaan om zo de doorsnee leeftijd van deze mensen belangrijk te verkorten. Dat de kompels hier iets langer leven dan in Cornwall, komt omdat zij pas op hun negentiende jaar beginnen in de schacht af te dalen, terwijl in Cornwall, zoals wij zagen, al op het twaalfde jaar met deze arbeid begonnen wordt. Intussen sterft ook hier volgens verklaringen van artsen de meerderheid tussen het veertigste en vijftigste levensjaar. Van 79 mijnwerkers waarvan de dood officieel in de registers van het district ingeschreven was en die gemiddeld 45 jaar waren geworden, stierven er 37 aan tering en 6 aan astma. In de omliggende plaatsen Allendale, Stanhope en Middleton was de gemiddelde levensduur resp. 49, 48 en 47 jaar, en borstkwalen waren de doodsoorzaak bij resp. 48, 54 en 56 procent van het totaal aantal sterfgevallen. Daarbij moet bedacht worden dat al deze gegevens alleen betrekking hebben op mijnwerkers die niet voor

hun negentiende jaar met deze arbeid begonnen. Vergelijken wij daarmee de zogenaamde Zweedse statistieken — uitvoerige sterftetabellen over alle inwoners van Zweden — die in Engeland gehouden worden voor de tot op heden meest juiste maatstaf voor de gemiddelde levensduur van de Britse arbeidersklasse. Volgens deze gegevens bereiken mannen, die hun negentiende levensjaar achter zich hebben, een gemiddelde ouderdom van 57,5 jaar en dus wordt het leven van de Noord-Engelse mijnwerker door zijn werk met gemiddeld tien jaar verkort. De Zweedse tabellen gelden echter als maatstaf voor de levensduur van arbeiders en geven dus een beeld van de levenskansen onder de toch al ongunstige omstandigheden van het proletariaat, geven dus reeds een geringere dan de normale levensduur aan. In deze streek vinden wij ook weer de logementen en slaappleatsen in minstens even vuile, afschuwwekkende en benauwde toestand als daar. Mitchell was in zo'n kamer, 18 voet lang en 15 voet breed, die ingericht was voor het herbergen van 42 mannen en 14 jongens, samen dus 56 personen in 14 bedden, waarvan de helft net als in een schip boven de andere was aangebracht. Er was daar geen opening om de bedorven lucht af te voeren, en hoewel er drie nachten niemand geslapen had, waren de stank en de atmosfeer toch van die aard, dat Mitchell het geen ogenblik kon uithouden. Men bedenke zich in hoe dit alles in een warme zomernacht met 56 slaapgasten zal zijn! En dit is niet het tussendek van een Amerikaans slavenschip, maar de huisvesting van 'vrijgeboren Britten'.

Laat ons thans tot de belangrijkste taken van de Engelse mijnbouw overgaan, de erts- en steenkoolmijnen, die het Children's Empl. Rept. samen behandelt en wel met heel de uitvoerigheid die de belangrijkheid van het onderwerp vereist. Bijna het hele eerste deel van dit rapport houdt zich bezig met de toestand van de in deze mijnen werkende arbeiders. Na de uitvoerige schildering die ik van de toestand van de industriearbeiders gaf, kan ik hier zo kort zijn als de beperkingen eisen, die aan de omvang van dit werk zijn gesteld.

In de kolen- en ijzererts-mijnen, die op ongeveer dezelfde wijze geëxploiteerd worden, werken kinderen van 4,5 en 7 jaar, hoewel de meesten boven de 8 jaar zijn. Zij worden gebruikt om het losgebroken materiaal van het werkfront naar de paardenweg of naar de hoofdschacht te transporteren en de tochtdeuren die de verschillende afdelingen van de mijn van elkaar scheiden, bij het passeren van arbeiders en materialen te openen en weer te sluiten. Voor het toezicht op deze deuren worden meestal de kleinste kinderen gebruikt, die zodoende elke dag twaalf uur in het donker en alleen in een nauwe, meestal vochtige gang moeten zitten, zonder zelfs ook maar zoveel werk te hebben, als nodig is om voor de geestdodende verveling van het nietsdoen gevrijwaard te zijn. Het transport van kolen en erts is daarentegen een zeer zwaar werk omdat dit materiaal in tamelijk grote bakken zonder wielen over de hobbelige bodem van de mijngangen gesleept moet worden, vaak over vochtig leem of door water, vaak ook steile hellingen op of door gangen die soms zo laag zijn dat de arbeiders op handen en voeten moeten kruipen. Voor deze inspannende arbeid worden daarom oudere kinderen en opgroeiende meisjes gebruikt. Naar gelang van de omstandigheden komt per bak één arbeider of een tweetal jongere, waarvan de ene trekt en de andere duwt. Het loshouwen, dat door volwassen mannen of sterke jonge jongens van zestien jaar en ouder wordt gedaan, is eveneens zeer vermoeiende arbeid. — Gewoonlijk is de werktijd 11 tot 12 uur, vaak meer en in Schotland tot 14 uur toe. Zeer vaak wordt er dubbele tijd gewerkt zodat alle arbeiders 24, ja niet zelden 36 uur achter elkaar onder de grond aan het werk zijn. Vaste schafttijden zijn meestal onbekend, zodat de mensen eten als ze honger en even tijd hebben.

De uiterlijke toestand van de mijnwerkers wordt over het algemeen afgeschilderd als tamelijk goed en hun loon als hoog, vergeleken bij dat van de dagloners op het land in de omgeving (die inderdaad verhongeren), met uitzondering van enige delen van Schotland en het Ierse

kolendistrict, waar grote ellende heerst. Wij zullen nog gelegenheid hebben om terug te komen op deze toch al relatieve bewering, waarbij een vergelijking wordt gemaakt met de armste klasse van heel Engeland. Voorlopig willen wij ons bezig houden met de kwalen die het huidige werk in de mijnen meebrengt, en laat de lezer dan beslissen of enig geldloon in staat is om de arbeiders voor zulk lijden schadeloos te stellen.

De kinderen en jonge mensen die bij het slepen van kolen en erts werkzaam zijn, klagen algemeen over grote moeheid. Zelfs in de industriële bedrijven, waar de arbeiders het ergste worden uitgebuit, vinden wij een zo algemeen en zo tot het uiterste gedreven afbeulen niet. Het rapport levert daarvan op elke bladzijde een reeks bewijzen. Het komt om de haverklap voor dat de kinderen zich, zodra zij thuis komen, op de stenen vloer voor de vuurplaats laten vallen en direct inslapen, dat zij geen hap eten meer tot zich kunnen nemen en al slapend door de ouders gewassen en naar bed gebracht moeten worden, ja zelfs dat zij onderweg al van moeheid neervallen en diep in de nacht door de ouders gezocht en dan slapend gevonden worden. Het schijnt algemeen voor te komen dat deze kinderen het grootste deel van de zondag in bed doorbrengen om na de inspanningen van de hele week enigermate op hun verhaal te komen. Kerk en school worden slechts door weinigen bezocht, en over deze kinderen klagen de leerkrachten nog dat zij, ondanks hun leergierigheid, zeer slaperig en afgestompt zijn. Bij de oudere meisjes en vrouwen vindt hetzelfde plaats. Zij worden op de grofste wijze gedwongen zich te overwerken. — Deze moeheid, die bijna altijd tot een toestand van ergste marteling is opgevoerd, mist haar uitwerking op het gestel niet. Het eerste gevolg van zo'n overmatige inspanning is dat alle levenskracht verbruikt wordt voor een eenzijdige spierontwikkeling, zodat vooral de spieren van armen en benen, van rug, schouders en borst, die hoofdzakelijk bij het slepen en duwen in actie komen, een buitengewoon sterke ontwikkeling krijgen, terwijl heel het overige lichaam onder gebrek aan voeding lijdt en vergroeft. Vooral de groei van het lichaam blijft gering en wordt geremd; bijna alle mijnwerkers zijn van gedrongen lichaamsbouw, met uitzondering van die in Warwickshire en Leicestershire, die onder bijzonder gunstige omstandigheden werken. Verder stagneert de puberteit bij jongens zowel als bij meisjes, bij de eersten vaak tot hun achttiende jaar; het commissielid Symons ontmoette zelfs een negentienjarige jongen die, behoudens de tanden, in geen enkel opzicht verder ontwikkeld was dan een knaap van 11 à 12 jaar. Deze verlenging van de kindsheid is niets anders dan een bewijs van geremde ontwikkeling en laat niet na op oudere leeftijd gevolgen te hebben. Verkromming van de benen, naar binnen gebogen knieën en naar buiten gedraaide voeten, verkromming van de ruggengraat en andere misvormingen treden onder deze omstandigheden en bij een zozeer verzwakt gestel als gevolg van de bijna altijd onnatuurlijke lichaamshouding bij het werk, des te gemakkelijker op en ze zijn zo talrijk dat in Yorkshire en Lancashire, evenals in Northumberland en Durham door velen, zelfs door artsen beweerd wordt dat men een mijnwerker onder honderd anderen al aan zijn lichaamsbouw zou kunnen herkennen. Vooral vrouwen schijnen zeer door het werk te lijden en ze hebben zelden, ja misschien nooit net zo'n figuur als de andere vrouwen. Dat misvormingen van het bekken, met als gevolg moeilijke en zelfs dodelijke bevallingen, eveneens door het werk van de vrouwen in de mijnen worden veroorzaakt, wordt ook hier met de stukken bewezen. Behalve aan deze plaatselijke verminkingen lijden de ondergrondse mijnwerkers nog aan een reeks van speciale ziekten die zowat met die van de overige mijnwerkers samenvallen en die gemakkelijk uit de aard van het werk zijn te verklaren. Vooral het onderlichaam lijdt; de eetlust verdwijnt, maagpijn, misselijkheid en braken treden in de meeste gevallen op, daarbij ook hevige dorst die slechts gelest kan worden met het vuile, meestal lauwe water van de mijn; de spijsvertering wordt gestoord en daardoor worden de andere ziekten in de hand gewerkt. Hartziekten, vooral hartvergroting, ontstekingen van hart en hartzakje, vernauwing van de verbindingswegen tussen hartoor en hartkamer en van de

ingang van de grote slagader worden eveneens van verschillende zijden als veel onder mijnwerkers voorkomende kwalen aangegeven en laten zich gemakkelijk uit het overwerkt zijn verklaren. Hetzelfde geldt voor de bijna algemeen voorkomende gevallen van ingewandsbreuken die eveneens het direct gevolg zijn van overmatige inspanning van de spieren. Deels door dezelfde oorzaken en deels door de, hier zo gemakkelijk te vermijden, slechte, met koolzuur- en koolwaterstofgas vermengde en met stof bezwangerde atmosfeer in de mijn, ontstaan vele pijnlijke en gevaarlijke longziekten, vooral astma, die in enige districten vanaf het veertigste, in andere al vanaf het dertigste levensjaar bij de meeste mijnwerkers optreden en hun in korte tijd voor de arbeid ongeschikt maken; bij degenen die in vochtige mijngangen moeten werken, treedt natuurlijk al veel vroeger borstbeklemming op: in enige streken van Schotland is dat tussen het 20ste en 30ste jaar, terwijl in deze tijd de aangetaste longen bovendien zeer gevoelig zijn voor ontstekingen en koortsandoeningen. Een eigenaardige ziekte van deze soort arbeiders is het 'zwartspuwen' (black spittle), dat ontstaat doordat in de hele long fijn kolengruis is doorgedrongen en zich uit in algehele zwakte, hoofdpijn, borstbeklemming en zwarte, dik slijmige fluïmen. In enige streken verschijnt deze kwaal in mildere vorm, in andere daarentegen, vooral in Schotland, treedt hij in een volkomen ongeneeslijke vorm op; daar doet zich nog, behalve een toename van de genoemde symptomen, een zeer korte, fluitende ademhaling, een snelle polsslag (meer dan 100 per minuut) en een afgebroken hoest voor; de vermagering en zwakte nemen toe en spoedig is de patiënt niet meer in staat tot werken. In ieder geval is de kwaal hier dodelijk. Dr. MacKellar in Pencaithland, East Lothian, verklaart dat in alle mijnen die goed geventileerd zijn, de kwaal helemaal niet voorkomt, terwijl herhaaldelijk arbeiders die van goed- naar slecht geventileerde mijnen overgingen, erdoor werden aangetast. Het winstbejag van de mijneigenaar die geen ventilatieschachten laat aanleggen, is er dus helemaal schuld aan dat deze ziekte bestaat. Ook reumatiek is, met uitzondering van in Warwickshire en Leicestershire, een algemene kwaal van de mijnwerkers, die vooral in de veelal natte mijnen ontstaat. Het gevolg van al deze ziekten is dat in alle districten zonder uitzondering de mijnwerkers vroeg oud worden en spoedig na hun veertigste jaar, in de onderscheidene districten is dat verschillend, ongeschikt worden voor het werk. Het komt uiterst zelden voor dat een mijnwerker na zijn 45ste of zelfs 50ste jaar zijn werk nog zou kunnen doen. Algemeen wordt vastgesteld, dat voor zo'n arbeider met 40 jaar de ouderdom aanvangt. Dit geldt voor hen die de kolen loshouwen, terwijl de opladers die voortdurend de zware brokken steenkool in de bakken moeten tillen, al met hun 28ste of 30ste oud worden, zodat er in de kolendistricten een spreekwoord bestaat: 'De opladers worden al vóórat ze jong zijn, oud!' Dat dit vroeg oud worden van de mijnwerkers ook een vroege dood betekent, is vanzelfsprekend en een zestiger is dan ook onder hen een grote zeldzaamheid, ja zelfs in Zuid-Staffordshire waar de mijnen naar verhouding gezond zijn, halen maar weinigen het 51ste jaar. — Bij dit vroeg oud worden van de arbeider vinden wij dan natuurlijk ook, net als in de fabrieken, vaak werkloosheid van de ouders, die dan door hun dikwijls nog heel jonge kinderen worden onderhouden. — De resultaten van het werk in de kolenmijnen nogmaals kort samenvattend vinden wij, om het met Dr. Southwood Smith, een van de commissieleden, te zeggen, dat enerzijds door verlenging van de kindsheidperiode en anderzijds door vroeg oud worden de levenstijd waarin een mens in het volle bezit van zijn krachten is, de volwassenheid, belangrijk verkort en de levensduur als geheel door een vroege dood verminderd wordt. Ook dit komt op rekening van de bourgeoisie!

Dit alles is slechts het gemiddelde van de Engelse mijnen. Maar er zijn vele waar het er nog erger uitziet, namelijk daar, waar dunne kolenlagen worden ontgonnen. Deze kolen zouden te duur worden als men behalve de kolenlaag ook nog een deel van de aansluitende zand- en leemlagen mee zou ruimen. Daarom laten de bezitters alleen in de kolenlaag graven en

daardoor worden de gangen, die anders vier, vijf en meer voet hoog zijn, zo laag dat aan rechtop staan niet te denken valt. De arbeider ligt op zijn zij en breekt met zijn houweel de kolen los, waarbij hij op zijn elleboog steunende, deze als draaipunt gebruikt. Daardoor ontstaat gewrichtsontsteking en hetzelfde gebeurt aan de kniegewrichten, als hij knielen moet. De vrouwen en kinderen die de kolen moeten slepen, kruipen op handen en voeten, met een tuig en een veelal tussen de benen doorlopende ketting voor de bak gespannen, door de steengangen, terwijl een ander van achter met hoofd en handen duwt. Het duwen met het hoofd veroorzaakt plaatselijke schaafwonden, pijnlijke gezwellen en zweren. In vele gevallen zijn de gangen nog nat ook, zodat deze arbeiders kruipen moeten door duimen diep vuil of zout water dat eveneens huidaandoeningen veroorzaakt. Men kan zich licht voorstellen hoezeer de typische mijnwerkersziekten door een zo verschrikkelijke slavenarbeid in de hand gewerkt worden.

Nog is dit niet alle ellende, waaronder de mijnwerkers gebukt gaan. In heel het Britse Rijk is geen werk te vinden, waarbij men op zo veel manieren om het leven kan komen als juist bij dit werk. De kolenmijn is het toneel van een massa meest schrikbarende ongevallen, en juist deze komen rechtstreeks op rekening van de eigenbaat van de bourgeoisie. Het koolwaterstofgas dat zich daar zo vaak ontwikkelt, vormt gemengd met dampkringslucht een ontplofbare soort lucht die, met een vlam in aanraking gekomen, vanzelf ontbrandt en allen die zich in de buurt bevinden, doodt. Zulke ontploffingen komen bijna dagelijks hier of daar voor; op 28 september 1844 vond er een plaats in Haswell Colliery (Durham), die 96 mensen doodde. Het koolzuurgas dat zich ook in grote hoeveelheden ontwikkelt, hangt in de dieper gelegen gedeelten van de mijnen vaak meer dan manshoog en ieder die er in raakt, stikt. De deuren die de afzonderlijke delen van de mijn van elkaar scheiden, moeten de voortplanting van de explosies en de beweging van de gassen verhinderen, maar omdat men ze laat bewaken door kleine kinderen die vaak inslapen of het werk verwaarlozen, is dit een denkbeeldige voorzorgsmaatregel. Bij een goede ventilatie van de mijnen door middel van luchtschachten zou de nadelige invloed van beide gassen volkomen vermeden kunnen worden, maar daarvoor geeft de bourgeois zijn geld niet uit. Liever beveelt hij de arbeiders aan om uitsluitend gebruik te maken van de davylamp, waar deze vaak niets aan heeft vanwege het zwakke licht dat de lamp verspreidt, zodat de arbeider de voorkeur geeft aan de eenvoudige kaars. Vindt er nu een explosie plaats dan zou dat zijn door 'nalatigheid van de arbeiders', hoewel de bourgeois door goede ventilatie iedere explosie bijna onmogelijk zou hebben kunnen maken. Verder stort elk ogenblik een mijngang geheel of gedeeltelijk in en begraaft de arbeiders of verplettert ze; het belang van de bourgeois eist dat elke kolenlaag zoveel mogelijk wordt geëxploiteerd en vandaar dan ook dit soort ongelukken. Dan zijn de kabels, waaraan de arbeiders in de schacht afdalen, vaak slecht en breken zodat de ongelukkigen neerstorten en te pletter vallen. Al deze ongelukken — ik heb geen plaatsruimte voor aparte voorbeelden — eisen volgens de Mining Journal jaarlijks ongeveer 1400 mensenlevens op. De Manchester Guardian vermeldt er alleen uit Lancashire minstens twee à drie per week. In bijna alle districten zijn de lijkschouwerscolleges in ieder geval van de mijneigenaars afhankelijk en ook waar dit niet zo is, zorgt de routine er wel voor dat de uitspraak 'dood door toeval' luidt. Genoemd college bekommert zich toch al weinig om de toestand in de mijn, want daarvan heeft het absoluut geen verstand. Maar het Children's Empl. Rept. stelt de eigenaars van de mijnen zonder aarzeling en rechtstreeks aansprakelijk voor de grote meerderheid van deze ongevallen.

Wat de ontwikkeling en de moraliteit van de mijnwerkersbevolking betreft, deze zijn volgens het Children's Empl. Rept. in Cornwall redelijk en in Alston Moor zelfs voortreffelijk; in de kolendistricten staan ze daarentegen algemeen op zeer laag peil. De mensen leven op het land, in verwaarloosde streken en als ze hun zware arbeid maar doen, bekommert zich behalve de

politie geen mens om ze. Zo komt het, alsmede door de zeer jonge leeftijd waarop de kinderen aan het werk gezet worden, dat hun geestelijke ontwikkeling volkomen verwaarloosd is. De dagscholen kunnen zij niet bezoeken, de avond- en zondagsscholen zijn denkbeeldig omdat de leerkrachten helemaal niet deugen. Dus kunnen maar weinigen lezen en nog geringer is het aantal dat kan schrijven. Het enige waarvoor zij nog een open oog hadden, was volgens de verklaring van de commissieleden dat hun loon voor hun zware en gevaarlijke arbeid veel te gering is. — Naar de kerk gaan ze zelden of nooit en alle geestelijken klagen over een ongodsdienstigheid zonder weerga. Inderdaad treffen wij onder hen een onwetendheid in religieuze en wereldlijke zaken aan, waartegen de hierboven met voorbeelden toegelichte toestand bij de meeste industriearbeiders nog een kleinigheid is. De religieuze begrippen zijn hen alleen uit de vloeken bekend. Hun moraliteit wordt reeds door de arbeid vernietigd. Dat het onmogelijk zware werk in de mijnen de drankzucht onvermijdelijk moet maken, ligt voor de hand. Wat de verhouding tussen de seksen aangaat, in de mijnen werken wegens de daar heersende hitte mannen, vrouwen en kinderen in vele gevallen geheel en meestal bijna naakt, ieder kan zich dus voorstellen wat daarvan in de duistere, eenzame mijngangen de gevolgen zijn. Het aantal onwettige kinderen, dat hier ongewoon groot is, getuigt van wat daar beneden onder de halfprimitieve bevolking plaatsvindt, maar bewijst ook dat de onwettige geslachtelijke omgang hier nog niet, zoals in de steden, gezonken is tot op het peil van de prostitutie. De vrouwenarbeid heeft hier dezelfde gevolgen als in de fabrieken: het gezinsleven valt uiteen en de moeders kunnen hun huiselijke bezigheden absoluut niet meer verrichten.

Toen het Children's Empl. Rept. aan het parlement werd voorgelegd, haastte Lord Ashley zich een wetsontwerp in te dienen, waarbij vrouwenarbeid in de mijnen geheel verboden, en kinderarbeid zeer beperkt zou worden. De wet is aangenomen^[2] maar in de meeste streken een dode letter gebleven omdat niet tevens mijninspecteurs benoemd werden, die op de naleving ervan toe moeten zien. Het ontduiken ervan is in de landelijke districten, waar de mijnen liggen, toch al ten zeerste vergemakkelijkt en dus mag het ons niet verwonderen dat vorig jaar het verbond van mijnwerkers aan de minister van binnenlandse zaken officieel mededeling kon doen, dat in de mijnen van de hertog van Hamilton in Schotland meer dan 60 vrouwen werkten, of dat de Manchester Guardian eens berichtte dat er, als ik me niet vergis, bij Wigan een meisje door een explosie in de mijn was omgekomen en dat geen mens zich er verder iets van aantrok dat op deze wijze eigenlijk een onwettig feit aan het licht was gekomen. In enkele gevallen kan er een einde aan gemaakt zijn, maar in het algemeen duurt de oude toestand onveranderd voort.

Maar nog zijn dit niet alle lasten die op de mijnwerker drukken. De bourgeoisie die het nog niet genoeg vindt dat zij de gezondheid van deze mensen ruïneert, hun leven elk uur in gevaar brengt en haar elke gelegenheid tot ontwikkeling ontnemt, buit ze ook verder nog op de onbeschaamde wijze uit. Het truckstelsel is hier niet uitzondering maar regel en het wordt op de meest onverholene en directe wijze hier meestal een noodzaak, het wordt echter ook hier toegepast. Het cottagesysteem is eveneens algemeen en scherpere uitbuiting van de arbeiders gebruikt. Daarbij komen nog allerlei andere bedriegerijen. Terwijl de kolen per gewicht verkocht worden, wordt de arbeider zijn loon meestal naar volume berekend, en wanneer hij zijn bak niet geheel vol heeft, krijgt hij helemaal geen loon, terwijl hij voor overmaat geen cent extra uitbetaald krijgt. Is er in de bak meer dan een bepaalde hoeveelheid gruis — iets wat toch meer van de gesteldheid van de kolenlaag dan van de arbeider afhangt — dan wordt hem niet alleen zijn hele loon onthouden maar ook nog een boete opgelegd. Het boetestelsel is in de mijnen helemaal zo perfect uitgewerkt dat een arme duivel als hij na een hele week werken bij de opzichter, die naar believen straft zonder de arbeider er zelfs in te kennen, zijn loon komt halen, soms te horen kan krijgen dat hij niet alleen niets te ontvangen heeft, maar

nog zo en zo veel aan boete moet bijbetalen! Over het algemeen heeft de opzichter absolute macht over het loon, hij noteert de geleverde arbeid en kan de arbeider, die hem geloven moet, uitbetalen wat hij wil. In enkele mijnen waar naar het gewicht betaald wordt, zijn valse decimale weegschalen in gebruik, want deze hoeven niet eerst door de officiële instanties geijkt te worden; in één mijn bestond zelfs het voorschrift dat iedere arbeider die over onjuistheid van een weegschaal klagen wilde, dit de opzichter drie weken tevoren moest aankondigen! In vele streken, vooral in Noord-Engeland, is het gewoonte dat de arbeiders voor een jaar aangenomen worden; zij verplichten zich gedurende deze tijd niet voor anderen te werken, maar de bezitter verplicht zich geenszins hun werk te geven, zodat zij vaak maandenlang zonder werk zijn, en wanneer ze dan ergens anders werk zoeken worden ze zes weken naar de tredmolen gestuurd wegens het verzaken van hun dienst. In andere contracten wordt de mensen per veertien dagen tot een bedrag van 26 shilling werk gegarandeerd, maar niet gegeven. Elders lenen de bezitters aan de arbeiders kleine geldsommen die zij later met werk af moeten betalen, zodat zij gebonden worden. In het noorden bestaat algemeen het gebruik om met loon betalen steeds een week achter te blijven en op die manier de mensen te binden. En om de slavernij van deze geknechte arbeiders volledig te maken, zijn bijna alle vrederechters in de kolendistricten zelf mijnneigenaar of verwanten en vrienden van mijnneigenaars, zodat zij in deze onbeschaafde, arme streken, waar weinig kranten zijn, die daarbij nog in dienst van de heersende klasse staan, en weinig politieke agitatie gevoerd wordt, over een bijna onbeperkte macht beschikken. Men kan zich er nauwelijks een voorstelling van maken hoe de arme mijnarbeiders door deze, in eigen zaak oordelende vrederechters uitgezogen en getiranniseerd werden.

Een lange tijd ging dat zo door. De arbeiders wisten niet beter of zij waren er nu eenmaal voor om tot op het merg uitgezogen te worden. Langzamerhand echter kwam er ook onder hen, vooral in de fabrieksdistricten, waar het contact met de intelligentere fabrieksarbeiders zijn uitwerking niet miste, een geest van oppositie tegen de schaamteloze onderdrukking van de 'kolenbaronnen'. Zij begonnen verenigingen op te richten en van tijd tot tijd het werk neer te leggen. In de beschaafdere gebieden sloten zij zich zelfs met hart en ziel bij de chartisten aan. Het grote kolendistrict van Noord-Engeland, dat van ieder contact met de industrie verstoken was, bleef intussen nog altijd achter totdat eindelijk, na veel pogingen en moeite, deels van de kant van chartisten en deels van intelligentere mijnwerkers zelf, in het jaar 1843 ook hier een algemene verzetsgeest ontwaakte. Er ontstond zo'n beweging onder de arbeiders van Northumberland en Durham dat zij zich aan de kop stelden van een algemeen verbond van mijnwerkers in heel het rijk en dat zij een chartist, de advocaat W. P. Roberts uit Bristol, die zich al eerder bij chartisten-processen onderscheiden had, tot hun 'procureur-generaal' benoemden. De 'Union' verbreidde zich snel over de grote meerderheid van de districten; overal werden agenten benoemd, die vergaderingen hielden en leden aanwierven; op de eerste conferentie van afgevaardigden te Manchester, in januari 1844, waren er meer dan 60.000 leden en tijdens de tweede in Glasgow, een half jaar later, al over de 100.000. Over alle aangelegenheden van de mijnwerkers werd hier beraadslaagd en over de grote werkstakingen werden besluiten genomen. Verschillende bladen, waaronder het maandblad The Miner's Advocate in Newcastle-upon-Tyne bijzonder genoemd mag worden, werden opgericht om de rechten van de mijnwerkers te verdedigen.

Op 31 maart 1844 liepen de arbeidscontracten van alle mijnwerkers in Northumberland en Durham af. Zij lieten door Roberts een nieuw contract opstellen, waarin verlangd werd: 1. betaling naar gewicht in plaats van naar maat; 2. vaststelling van het gewicht met gewone, door de openbare inspecteurs gecontroleerde weegschalen en gewichten; 3. halfjaarlijks dienstverband; 4. afschaffing van het boetestelsel en betaling van de werkelijk geleverde

arbeid; 5. verplichting voor de bezitters om de uitsluitend in hun dienst staande arbeiders minstens vier dagen per week werk of vier dagen loon te garanderen. Dit contract werd de kolenbaronnen toegestuurd en er werd een deputatie benoemd, die met hen zou onderhandelen. Deze antwoordden echter dat voor hen de 'Union' niet bestond, zij hadden slechts met de afzonderlijke arbeiders te maken en zij zouden het verbond nooit erkennen. Ook legden zij een ander contract voor, dat van geen der bovengenoemde punten iets wilde weten en door de arbeiders dan natuurlijk ook werd afgewezen. Daarmee was de oorlog verklaard. Op 31 maart 1844 legden 40.000 mijnwerkers hun houwelen neer en alle mijnen in de beide graafschappen lagen stil. De vereniging beschikte over zo belangrijke fondsen dat aan ieder gezin voor een tijd van meerdere maanden een wekelijkse uitkering van 2,5 shilling kon worden toegezegd. Terwijl de arbeiders zo het geduld van hun broodheren op de proef stelden, organiseerde Roberts met weergalozе energie de staking en de agitatie, belegde vergaderingen, reisde in alle richtingen door Engeland, zamelde steun voor de stakers in, preekte rust en wettigheid en ondernam tegelijkertijd een veldtocht tegen de heerszuchtige vrederechters en 'truck'-meesters, zoals Engeland er nog nooit een had meegemaakt. Waar ook maar mijnwerkers door de vrederechters veroordeeld werden, verschaftе hij zich een 'Habeas corpus'[3] bij het hof van Queen's Bench[4], bracht zijn cliënt voor het hof in Londen en verwierf altijd vrijspraak voor hem. Zo sprak rechter Williams van de Queen's Bench op 13 januari drie mijnwerkers vrij, die door de vrederechters te Bilston (Zuid-Staffordshire) waren veroordeeld; de misdaad van deze mannen bestond daarin dat zij hadden geweigerd te werken op een plaats die op instorten stond en die ook werkelijk, nog vóór zij terugkwamen, was ingestort! Bij een eerdere gelegenheid had rechter Patteson zes arbeiders vrijgesproken, zodat de naam Roberts onder de mijnen bezittende vrederechters langzamerhand gevreesd werd. In Preston zaten ook vier cliënten van hem: in de eerste week van februari maakte hij zich op om de zaak ter plaatse te onderzoeken, maar bij aankomst vond hij de veroordeelden al op vrije voeten gesteld, en wel voor afloop van de straftijd! In Manchester zaten er zeven gevangenen: Roberts verkreeg 'habeas corpus' en van rechter Wightman volledige vrijspraak. In Prescott zaten negen mijnwerkers onder beschuldiging van zogenaamde ordeverstoring in St. Helens (Zuid-Lancashire) op hun vonnis te wachten; toen Roberts verscheen werden zij onmiddellijk vrijgelaten. Dat alles gebeurde in de eerste helft van februari. In april bevrijdde Roberts op dezelfde manier een mijnwerker uit de gevangenis van Derby, vier uit die van Wakefield (Yorkshire) en vier uit die van Leicester. Zo ging het een tijdlang door, tot de 'Dogberries', zoals deze vrederechters naar de bekende figuur uit Shakespeare's toneelstuk 'Much ado about nothing'[5] werden genoemd, een beetje respect begonnen te krijgen. Net zo ging het met het truckstelsel. Roberts sleepte deze eerloze mijneigenaars de een na de ander voor het gerecht en dwong de onwillige vrederechters hun veroordeling af. De als de wind zo snelle procureur-generaal, die overal tegelijk scheen te zijn, verbreidde zo'n vrees onder hen dat bv. in Belper bij Derby een 'truck'-firma bij aankomst de volgend aankondiging liet aanslaan:

'Bekendmaking. Pentrich-kolenmijn.

De heren Haslam achten het noodzakelijk om (ten einde ieder misverstand te voorkomen) aan te kondigen dat al de in hun mijn werkzame lieden hun loon geheel in geld uitbetaald zullen krijgen en het kunnen uitgeven waar en hoe zij zelf willen. Als zij in de winkel van de heren Haslam hun waren kopen, zullen zij deze als voorheen tegen groothandelsprijzen krijgen. Het is echter niet vereist dat zij hier kopen en zij zullen hetzelfde werk en hetzelfde loon ontvangen, of zij in deze of in een andere winkel hun inkopen doen.'

Deze triomfen werden door de hele Engelse arbeidersklasse met het grootste gejuich begroet en leverden de 'Union' een massa nieuwe leden op. Inmiddels duurde de staking in het

noorden voort. Geen hand werd geroerd en Newcastle, de voornaamste kolenexporthaven, was er zo door uitgekleeft dat er van de Schotse kust kolen heengebracht moesten worden, hoewel het Engelse 'to carry coals to Newcastle' zoveel betekent als bij de Grieken 'uilen naar Athene dragen', d.w.z. iets volkomen overbodigs doen. Aanvankelijk, zolang de fondsen van de 'Union' het uithielden, ging alles goed, maar tegen de zomer werd de strijd voor de arbeiders veel moeilijker. Er heerste de grootste nood onder hen: zij hadden geen geld want de bijdragen van de arbeiders van alle takken van industrie in heel Engeland maakten toch weinig uit op een zo groot aantal stakenden, zij moesten met schade borgen bij de winkelier. De hele pers was tegen hen met uitzondering van een enkele proletarische krant, en de bourgeoisie, zelfs de weinigen daaronder die rechtvaardigheidsgevoel genoeg zouden hebben gehad om hen te ondersteunen, vernamen uit de corrupte liberale en conservatieve bladen alleen maar leugens over de zaak. Een deputatie van twaalf mijnwerkers die naar Londen ging, verzamelde onder het proletariaat aldaar een bedrag in dat echter gezien het grote aantal ondersteuning behoevendende ook maar weinig hielp. Ondanks alles bleven de mijnwerkers standvastig en, wat nog meer zeggen wil, zij bleven rustig en vreedzaam niettegenstaande de vele vijandigheden en uitdagingen van de mineigenaars en hun trouwe dienaren. Er werd geen wraak geoeffend, geen enkele afvallige werd mishandeld en er werd geen enkele diefstal gepleegd. Zo duurde de staking al bijna vier maanden en nog altijd was er voor de bezitters geen uitzicht op de overhand te krijgen. Een weg stond hen nog open: zij herinnerden zich nu het cottagesysteem, het viel hen in dat de huizen van de weerspannige arbeiders hun eigendom waren. In juli werd de arbeiders de huur opgezegd en in een week werden alle veertigduizend uit de deur gezet. Deze maatregel werd met hemeltergende barbaarsheid uitgevoerd. Zieken en zwakken, zuigelingen en oude mensen, zelfs berende vrouwen werden zonder erbarmen uit de bedden gesleurd en aan de wegwijk gesmeten. Eén agent veroorloofde zich zelfs het genot eigenhandig een hoogst zwangere vrouw bij de haren uit bed en de straat op te slepen. Militairen en politie waren in groten getale aanwezig, bereid er op in te hakken bij het eerste teken van verzet en op de eerste wenk van de vrederechters die de leiding bij heel deze brute procedure hadden. Ook dit doorstonden de arbeiders zonder zich te roeren. Men had gehoopt dat zij zich tot geweld zouden laten verleiden, men tartte hen met alle middelen uit tot weerspannigheid om een voorwendsel te hebben met militair geweld een eind aan de staking te kunnen maken; de dakloze mijnwerkers bleven echter, indachtig aan de raadgevingen van hun procureur, volkomen kalm, zetten zwiingend hun boeltje op de moerassige of pas geogste velden en staakten door. Enkelen die geen andere plaats wisten, sloegen hun tenten op in greppels langs de weg, sommigen op andermans grondstukken, waarvoor zij dan werden aangeklaagd en wegens het toebrengen van 'schade ten bedrage van een halfpenny' veroordeeld in de kosten ten bedrage een pond sterling wat zij natuurlijk niet betalen konden en dus in de tredmolen moesten boeten. Zo hebben ze in de natte nazomer van vorig jaar (1844) acht weken en meer met hun gezinnen onder de blote hemel gehuisd, zonder enig ander onderdak voor hen en hun kinderen dan de katoenen bedgordijnen zonder andere hulpmiddelen dan de karige uitkering van de 'Union' en het slinkend krediet van de winkelier. Daarop liet Lord Londonderry, die in Durham belangrijke mijnen bezit, de winkeliers in 'zijn stad' Seaham met zijn allerhoogste toorn bedreigen, indien zij voort zouden gaan met aan 'zijn' weerspannige arbeiders krediet te verlenen. Deze 'edele' Lord was helemaal al de harlekijn van de hele staking door de belachelijke en bombastische, in slechte stijl gestelde 'oekazen' aan de arbeiders, die hij van tijd tot tijd het licht deed zien, maar nooit met enige andere uitwerking dan de vrolijkheid van de natie.[6] Toen niets meer hielp, lieten de bezitters met grote kosten uit Ierland en de meest afgelegen delen van Wales, waar nog geen arbeidersbeweging is, mensen komen om in hun mijnen te werken, en toen zo de concurrentie tussen de arbeiders onderling hersteld was, stortte de macht van de stakers ineen. De eigenaars dwongen hen de 'Union' in de steek te laten, Roberts te verlaten en de door hen

gedicteerde voorwaarden aan te nemen. Zo eindigde begin september na vijf maanden de grote staking van de mijnwerkers tegen de bezitters — een strijd, die door de onderdrukten gevoerd werd met een volharding, een moed, een intelligentie en een bezonnenheid die ons de grootste bewondering afdwingt. Wat een hoge graad van waarlijk menselijke wijsheid, van geestdrift en karaktersterkte vooronderstelt een dergelijke strijd bij een massa van veertigduizend mannen die, zoals wij zagen, nog in 1840 in het Children's Empl. Rept. afgeschilderd werden als volkomen ruw en zedeloos! Hoe zwaar moet echter ook de druk geweest zijn die deze veertigduizend ertoe bracht om zich als één man te verheffen en als één niet alleen gedisciplineerd, maar ook geestdriftig leger, door één wil bezielde, de strijd met de grootste koelbloedigheid en kalmte voort te zetten tot op het ogenblik waarop verdere weerstand onzinnig zou zijn geweest! En wat voor strijd — niet tegen zichtbare doodsvijanden, maar tegen honger en nood, ellende en dakloosheid, tegen de eigen, door de bruutheid van de rijkdom tot het waanzinnige toe getergde hartstochten. Hadden zij zich met geweld verzet dan zouden zij, ongewapend als zij waren, zijn neergeknald en in enkele dagen zou de overwinning aan de bezitters zijn toegefallen. Deze wettigheid was niet angst voor de politieknuppels, maar wel overlegd en het beste bewijs voor de intelligentie en zelfbeheersing van de arbeiders.

Zo dolven ook ditmaal de arbeiders ondanks hun voorbeeldig uithoudingsvermogen het onderspit in de strijd tegen de macht van de kapitalisten. Maar de strijd was niet nutteloos. Allereerst heeft deze negentien weken durende staking de Noord-Engelse mijnwerkers voor altijd ontruikt aan de toestand van geestelijke dood waarin zij tot nu toe verkeerden; zij hebben opgehouden te slapen, waken voor hun belangen en hebben zich aangesloten bij de gang van de beschaving en vooral bij de arbeidersbeweging. De staking die pas héél de barbaarsheid van de bezitters tegen hen aan het licht heeft gebracht, heeft de oppositie van de arbeiders hier voor altijd wortel doen schieten en minstens drievierde van hen tot chartisten gemaakt. En de aanwinst van dertigduizend zo energieke, zo beproefde lieden is voor de chartisten waarlijk van grote waarde. Verder heeft de volharding en de wettigheid van de hele staking samen met de begeleidende, actieve agitatie toch de publieke aandacht op de mijnwerkers gevestigd. Ter gelegenheid van het debat over het uitvoerrecht op kolen bracht Thomas Duncombe, het enige beslist chartistische Lagerhuislid, de toestand van de mijnwerkers in het parlement ter sprake, liet hun petitie in het Huis voorlezen en dwong door zijn rede de pers van de bourgeoisie althans in de parlementaire verhandelingen eens een juiste voorstelling van zaken op te nemen. Vlak na de staking vond de explosie in Haswell plaats; Roberts reisde naar Londen, wist gedaan te krijgen dat Peel hem ontving, drong als vertegenwoordiger van de mijnwerkers aan op een grondig onderzoek van dit geval en wist door te zetten dat de eerste en meest bekende geologische en chemische autoriteiten in Engeland, de professoren Lyell en Faraday, opdracht kregen om zich ter plaatse op de hoogte te stellen. Daar er kort daarop weer enkele explosies plaatsvonden en de door Roberts opgestelde akten wederom aan de premier werden voorgelegd, zegde deze toe in de volgende parlamentszitting (de huidige van 1845) voor zover mogelijk de nodige maatregelen ter bescherming van de arbeiders te zullen voorstellen. Dit alles zou niet gebeurd zijn, als de mannen zich niet door de staking hadden laten kennen als vrijheidsliebende, achtenswaardige mensen en als zij Roberts niet hadden uitgenodigd.

Nauwelijks was bekend geworden dat de mijnwerkers in het noorden gedwongen waren om de 'Union' op te geven en Roberts te ontslaan, of de mijnarbeiders van Lancashire vormden een bond van ongeveer tienduizend leden en garandeerden hun procureur-generaal zijn salaris van 1200 pond per jaar. Zij brachten in de herfst van vorig jaar ruim 700 pond bijeen, waarvan iets meer dan 200 pond voor salarissen, proceskosten enz. gebruikt werd en de rest meestal ter ondersteuning van arbeiders die deels door werkloosheid, deels doordat zij de

arbeid wegens conflicten met de bezitters hadden neergelegd, zonder werk waren. Zo zien de arbeiders steeds meer in dat zij verenigd ook een respectabele macht vormen en in het uiterste geval zeker de macht van de bourgeoisie trotseren kunnen. En dit inzicht dat de aanwinst van alle arbeidersbewegingen is, is de gezamenlijke Engelse mijnwerkers door de 'Union' en de staking van 1844 deelachtig geworden. Zeer binnenkort zal het verschil in intelligentie en energie dat nu nog ten gunste van de industriearbeiders bestaat, verdwenen zijn en dan zullen de mijnwerkers in het Rijk zich in ieder opzicht aan hun zijde kunnen stellen. Zo wordt het ene stuk bodem na het andere onder de voeten van de bourgeoisie weggeslagen en hoe lang dat ook mag duren, tenslotte stort haar hele staats- en maatschappijgebouw, tezamen met de basis waarop het staat, ineen. De bourgeoisie laat zich echter niet waarschuwen. Het verzet van de mijnwerkers heeft haar alleen nog meer verbitterd; in plaats van hierin de vooruitgang van de arbeidersbeweging als geheel te onderkennen, in plaats van daardoor tot bezinning te komen, vond de bezittende klasse hierin alleen maar aanleiding tot toorn tegen een klasse van mensen, die zot genoeg bleek om het met de ondergane behandelingswijze niet meer eens te zijn. Zij zag in de rechtvaardige eisen van de bezitlozen niets dan onbeschaamde ontevredenheid en waanzinnig verzet tegen de 'van God en mensen gegeven orde' en in het beste geval een succes van 'kwaadwillige demagogen die van ophitsen leven en te lui zijn om te werken' dat met alle macht weer onderdrukt moet worden. Zij trachtte — tevergeefs natuurlijk — werkende mensen als Roberts en de agenten van de bond, die geheel vanzelfsprekend door de bond werden onderhouden, voor te stellen als handige bedriegers, die hen, de arme arbeiders, de laatste cent uit de zak zouden kloppen. — Als een dergelijke krankzinnigheid bij de bezittende klasse bestaat, als zij door haar momenteel voordeel zo verblind is dat zij zelfs voor de duidelijkste tekenen des tijds geen oog meer heeft, dan moet men waarlijk voor Engeland alle hoop op een vreedzame oplossing van de sociale kwestie opgeven. De enig mogelijke oplossing blijft een gewelddadige revolutie, die zeer zeker niet uitblijven zal.

Noten:

[1] Naar de telling van 1841 bedraagt het aantal in de mijnbouw werkende arbeiders is Groot-Brittannië (zonder Ierland):

Mannen	Vrouwen	Totaal				
boven 20 j.	onder 20 j.	boven 20 j.	onder 20 j.			
Steenkoolmijnen	83408	32475	1185	1165	118233	
Kopermijnen	9866	3428	913	1200	15407	
Loodmijnen	9427	1932	40	20	11429	
IJzerertsmijnen		7773	2679	424	73	10949
Tinmijnen	4602	1349	68	82	6101	
Diversen en waarbij						
mineraal niet aangeduid		24162	6591	472	491	31716
Totaal	139238	48454	3102	3031	193835	

Daar in de kolen- en ijzerertsmijnen meestal dezelfde mensen werken, moet een deel der als kolenmijnwerkers aangegeven mensen en daarnaast nog een zeer belangrijk deel van de in de laatste rubriek aangegeven arbeiders ook nog als ijzerertsmijnwerkers worden gerekend.

[2] De wet waarbij verboden werd om voor het werk onder de grond vrouwen, alsook kinderen onder de tien jaar te gebruiken, werd door het parlement op 10 augustus 1842 aangenomen. — Red.

[3] Writ of Habeas Corpus — naam van een in de Engelse rechtspraktijk gebruikelijk document waarmee de betreffende instanties op verzoek van de belanghebbenden wordt voorgeschreven de zich onder arrest bevindende voor de rechtbank te leiden ten einde de rechtmatigheid van de arrestatie te controleren. Na de aanleiding tot de arrestatie onderzocht te hebben stelt de rechtbank de gearresteerde al of niet onder borgstelling in vrijheid of stuurt hem naar de gevangenis terug. Deze, op grond van een akte uit 1679 plaatsvindende procedure betreft niet hoogverraadzaken en kan bij parlamentsbesluit tijdelijk worden stopgezet.

[4] ‘De rechtbank van de Koningin’ een van de oudste gerechtshoven van Engeland, was tot 1873 een zelfstandig Hof van Cassatie voor strafrechtelijke en burgerlijke zaken. — Red.

[5] ‘Veel lawaai om niets’. — Red.

[6] (1892) Niets nieuws onder de zon, tenminste niet in Duitsland. Onze ‘koningen Stumm’ zijn dan ook maar afgietsels van al lang verouderde, thans in hun eigen land onmogelijke, Engelse modellen. (Tot zover de noot van Engels: bedoeld zijn industriemagnaten zoals Freiherr von Stumm, een uiterst reactionaire vertegenwoordiger van de Saarlandse zware industrie en lid van de Duitse Rijksdag. — Red.

Het landbouwproletariaat

In de Inleiding zagen wij al hoe tegelijk met de kleine bourgeoisie en het welzijn van de arbeiders van voorheen ook de kleine boeren geruïneerd werden doordat het toenmalige samengaan van industriële en landbouwende arbeid verbroken werd, de vrijgekomen velden tot grote pachtlanderijen werden samengevoegd en de kleine boeren door het overwicht van de concurrentie van de grote bedrijven verdrongen werden. In plaats van zoals voorheen, zelf grondbezitter of pachter te zijn, werden zij gedwongen hun bedrijfje op te geven en zich als boerenknecht bij de grote pachters en grondbezitters te verhuren. Een tijdlang was deze toestand nog draaglijk, hoewel het ook een verslechtering was, vergeleken bij vroeger. De uitbreiding van de industrie hield gelijke tred met de zich vermeerderende bevolking, tot de industriële ontwikkeling tenslotte wat trager begon te worden en de industrie door de steeds meer vervolmaakte machines het hele overschot aan werkende bevolking uit de landbouwdistricten niet meer op kon nemen. Vanaf dit tijdstip vertoonde de ellende, die voordien alleen in de fabrieksdistricten en ook daar slechts bij tijd en wijle bestaan had, zich ook in de landbouwstreken. Daar kwam bij dat ongeveer tegelijkertijd de vijfentwintigjarige oorlog met Frankrijk ophield. De verminderde productie op de oorlogstonelen, het verbod van de invoer en de noodzaak om de Engelse legers in Spanje te verzorgen hadden de Britse landbouw een kunstmatige opgang bezorgd en daarbij nog een menigte werkkrachten aan de arbeid onttrokken. Deze stagnatie van de invoer, de noodzaak van uitvoer en het gebrek aan arbeidskrachten hielden nu ineens op, en het onvermijdelijke gevolg was wat de Engelsen noemen 'agricultura distress', landbouwmisère. De pachters moesten hun graan voor lage prijzen verkopen en konden daardoor slechts lage lonen betalen. Om de graanprijzen hoog te houden, werden in 1815 de graanwetten aangenomen, waarbij de invoer van koren zo lang verboden bleef als de tarweprijs minder dan 80 shilling per kwart (gallon) bedroeg. Later werden deze natuurlijk nutteloze wetten nog meermalen gewijzigd, zonder echter de nood in de landbouwstreken te kunnen verlichten. De enige uitwerking was dat de ziekte, die bij vrije concurrentie met het buitenland acuut zou zijn geworden en tot crises zou hebben geleid, nu veranderde in een chronische kwaal die een gelijkmatige, maar altijd nog zware druk op de toestand van de landbouwende arbeiders uitoefende.

In de eerste tijd na het ontstaan van het landbouwproletariaat ontwikkelde zich hier de patriarchale verhouding die terzelfdertijd in de industrie vernietigd werd — dezelfde verhouding tussen de boer en zijn landbouwknechten, die thans nog bijna overal in Duitsland bestaat. Zolang deze bestond, trad de nood onder de arbeiders minder en zeldzamer aan het licht: de knechts deelden het lot van de pachtboer, en werden allen in het ergste noodgeval ontslagen. Maar nu is dat anders. De mensen zijn bijna allen dagloners die door de pachters alleen aangenomen worden als deze hen nodig hebben, derhalve zijn ze vaak wekenlang en vooral 's winters helemaal zonder werk. Bij de patriarchale verhouding, waaronder de knechts met hun gezin op de hoeve van de pachtboer woonden en daar ook hun kinderen opgroeiden, waarbij de pachtboer er dus heel natuurlijk naar streefde om de opgroeiende generatie op zijn hoeve werk te geven en dagloners uitzondering en geen regel waren, had je op iedere hoeve meer arbeiders dan strikt genomen nodig was. Daarom was het ook in het belang van de pachtboer om deze verhouding te wijzigen, de knecht van zijn erf te verjagen en hem tot dagloner te maken. Dit gebeurde vrij algemeen tegen het eind van de twintiger jaren van deze eeuw en het gevolg daarvan was, dat de voordien, om een uitdrukking uit de natuurkunde te gebruiken, latente overschotbevolking vrijgemaakt, het loon gedrukt en de armenbelasting enorm verhoogd werd. Sindsdien werden de landbouwdistricten het centrum van permanent pauperisme, zoals de fabrieksstreken dat van periodiek pauperisme waren, en de wijziging van de armenwetten was de eerste maatregel die de openbare macht moest nemen tegen de dagelijks voortschrijdende verarming van de landelijke gemeenten. Daarbij kwam dan nog dat

de invoering van dors- en andere machines als gevolg van de voortdurende uitbreiding van het systeem van grootbedrijf, en het thans ook veelvuldig voorkomende tewerkstellen van vrouwen en kinderen op het land — wat zo algemeen is, dat de gevolgen daarvan onlangs door een speciale officiële commissie onderzocht werden — ook hier een groot aantal arbeiders brodeloos maken. Wij zien dus hoe het systeem van de industriële productie zich ook hier door het grootbedrijf en de opheffing van de patriarchale verhoudingen — die juist op het platteland van de grootste betekenis zijn — en met de invoering van machines, stoomkracht, vrouwen- en kinderarbeid toegang verschaft en de laatste, meest stabiele sector van de werkende mensheid meegesleurd heeft in de revolutionaire ontwikkeling. Maar juist omdat de landbouw zo lang zijn oude stabiliteit bewaard had, viel de last nu des te zwaarder op de arbeiders en kwam de desorganisatie van de oude sociale samenhang hier des te scherper tot uitdrukking. De ‘overbevolking’ trad opeens aan het licht en was niet, zoals in de industriestreek door grotere productie op te vangen. Nieuwe fabrieken konden altijd worden opgericht, wanneer er maar afnemers voor de producten waren, nieuw land was echter niet te maken. Het in cultuur brengen van onbebouwde meentgronden was een te riskante speculatie om, sinds het vrede was, nog veel kapitaal te kunnen aantrekken. Het onvermijdelijk gevolg daarvan was dat de concurrentie van de arbeiders onderling ten top gevoerd werd en het loon tot een minimum daalde. Zolang de oude armenwet nog bestond, kregen de arbeiders uitkering uit de armenkas; hierdoor daalde het loon natuurlijk nog meer, want nu trachtten de pachtboeren een zo groot mogelijk deel van die arbeiders ten laste van de armenkas te laten vallen. De reeds door de overtollige bevolking nodig geworden verhoging van de armenbelasting werd hier door slechts nog meer opgevoerd en zo werd de nieuwe armenwet noodzakelijk, waarover wij nog zullen spreken. Dit maakte de zaak er intussen niet beter op. Het arbeidsloon steeg niet, de overbodige bevolking was niet weg te werken en de wreedheid van de nieuwe wet had slechts ten gevolge dat het volk tot het uiterste verbitterd werd. Zelfs de aanvankelijk lager geworden armenbelasting bereikte na enkele jaren dezelfde hoogte als voorheen. Het enig resultaat was dat, terwijl er vroeger drie tot vier miljoen halfpaupers geweest waren, er nu één miljoen algehele paupers te voorschijn kwamen, terwijl de overigen toch halfpaupers bleven, alleen dan zonder ondersteuning. De ellende in de landbouwdistricten was van jaar tot jaar toegenomen. De mensen leven in de grootste nood, hele gezinnen moeten van 6, 7 en 8 shilling per week zien rond te komen en hebben zelfs bij tijden helemaal niets. Hoort de schildering die een liberaal parlamentslid al in 1830 van de toestand van deze bevolking gaf :

‘Een Engelse boer’ (d.i. dagloner in de landbouw) ‘en een Engelse pauper — deze woorden zijn synoniem. Zijn vader was een pauper en de melk van zijn moeder had geen voedende kracht; van kindsbeen af kreeg hij slecht voedsel en altijd is hij maar half verzadigd geweest, en ook nu nog kwelt hem wanneer hij wakker is bijna altijd zijn hongerende maag. Hij is half gekleed, met niet meer verwarming als net genoeg is om zijn karige maaltijden te koken, en zo nemen koude en vocht met de wisselende weersomstandigheden steeds hun intrek bij hem en verlaten hem alleen met het weer. Hij is getrouwd, maar de vreugden van de man en de vader kent hij niet. Zijn vrouw en kinderen zijn hongerig, zelden hebben zij het warm, vaak zijn zij ziek en hulpeloos, steeds vol zorgen en zonder hoop, evenals hij zelf, en daarom natuurlijk gierig, zelfzuchtig, treiterig en, om het met zijn eigen woorden te zeggen, haat hij hun aanblik (hates the sight of them) en keert hij alleen naar zijn hut terug omdat hij daar altijd nog iets meer tegen regen en wind beschut is dan achter een haag. Hij moet zijn gezin onderhouden terwijl hij dat toch niet kan; daarvan komt bedelarij en allerlei heimelijke aanslagen en het loopt uit op vormelijke doortraptheid. Ook als hij er neiging toe voelt, ontbreekt hem toch de moed om, zoals andere, meer ondernemende lieden van zijn klasse, wildstroker of smokkelaar in het groot te worden; maar bij gelegenheid pakt hij iets weg en

zijn kinderen leert hij liegen en stelen. Zijn onderworpen en slaafs gedrag tegenover zijn rijke burens verraadt dat zij hem ruw en met achterdocht behandelen; daarom vreest en haat hij hen, maar nooit zal hij hen op gewelddadige manier schaden. Hij is door en door gedegenereerd en te zeer verdrukt om de kracht der wanhoop nog op te brengen. Zijn ellendig leven is kort; reumatiek en astma brengen hem in het werkhuis, waar hij, zonder ook maar een enkele aangename herinnering te hebben, zijn laatste adem uitblaast, om plaats te maken voor een andere ongelukkige die wel net zo leven en sterven zal als hij.'

Onze auteur voegt hieraan toe dat er behalve deze soort dagloners in de landbouw nog een tweede is, dat iets energiever en fysiek, intellectueel en moreel beter toegerust is, namelijk zij die wel een net zo ellendig leven leiden, maar niet in deze toestand geboren waren. Deze zouden meer zorg voor hun gezinnen tonen maar meestal smokkelaars en wildstrovers zijn die vaak bloedige conflicten met jachttopzieners en beambten van de kustdouane hadden, en vaak door de gevangnissen, die dikwijls hun verblijfplaats werden, nog grotere verbittering tegen de samenleving leerden koesteren en in hun haat tegen de bezitters geheel gelijk staan met de eerstgenoemde groep.

'En', aldus eindigt hij, 'uit hoffelijkheid (by courtesy) wordt deze hele groep de 'koene Engelse boerenstand' (bold peasantry of England, naar Shakespeare) genoemd.' [1]

Tot op de huidige dag is deze schildering van toepassing voor het grootste deel van de dagloners in de landbouwdistricten. De Times stuurde in juni 1844 een correspondent naar deze streken om over de toestand van deze categorie mensen te berichten en het bericht dat hij geeft, stemt volkomen met het bovenstaande overeen. In enige gebieden was het loon niet hoger dan zes shilling per week, dus niet hoger dan in vele Duitse streken, terwijl de prijzen van allen levensbenodigdheden in Engeland toch minstens het dubbele bedragen van die in Duitsland. Hoe het leven van deze mensen verloopt, kan men zich indenken. Hun voeding is slecht en karig, hun kleding voddig en hun woningen zijn nauw en erbarmelijk: kleine, ellendige hutjes zonder enig gerief en voor jonge mensen logementen waar mannen en vrouwen bijna niet gescheiden zijn en die tot onbehoorlijke omgang uitnodigen. Een paar dagen per maand zonder werk moeten deze mensen onvermijdelijk in de diepste ellende storten. Daarbij kunnen ze zich niet organiseren om het loon op peil te houden, omdat ze verstrooid wonen, weigert er een om voor laag loon te werken, dan staan er dozijnen werklozen en armhuisklanten klaar, die met beide handen het geringste wat hen geboden wordt, aannemen, terwijl de weigeraar als een luie, liederlijke nietsnut elke andere ondersteuning dan het gehate armenhuis wordt ontzegd; in het bestuur zitten immers juist de pachters, van wie of van wier burens en standgenoten hij uitsluitend werk kan krijgen. En zulke mededelingen komen niet alleen uit bepaalde landbouwstreken van Engeland, integendeel, de nood is even groot in het zuiden en het oosten, in het noorden en het westen. De toestand van de arbeiders in Suffolk en Norfolk stemt precies overeen met die in Devonshire, Hampshire en Sussex ; het loon is in Dorsetshire en Oxfordshire even laag als in Kent en Surrey, Buckinghamshire en Cambridgeshire.

Een bijzonder te vermelden barbaarsheid jegens het landbouwproletariaat zijn de jachtwetten die in Engeland strenger zijn dan waar ook, terwijl tegelijkertijd de wildstand er onvoorstelbaar rijk is. De Engelse boer die naar oude zede en gewoonte het stropen als slechts een heel natuurlijke, nobele uiting van moed en vermetelheid beschouwt, wordt er temeer toe aangezet door de tegenstelling tussen zijn eigen ellende en het 'car tel est notre plaisir' [2] van de lords die duizenden hazen en jaagbare vogels voor eigen genoeg houden. Hij zet strikken en schiet zelfs wel eens een stuk wild, hetgeen de lord die toch overvloed heeft feitelijk niet

schaadt, maar hem ook eens een stukje gebrad boven het vuur bezorgt voor zijn hongerend gezin. Wordt hij betrapt, dan komt hij in de gevangenis en in geval van herhaling wordt hij voor minstens zeven jaar gedeporteerd. Als gevolg van de strengheid van deze straffen ontstaan er voortdurend bloedige conflicten met de jachtopzieners, die elk jaar tot een reeks van moorden leiden. Het beroep van jachtopziener wordt daardoor niet alleen gevaarlijk maar komt ook in een kwade reuk te staan en wordt veracht. Vorig jaar kwamen er twee gevallen voor, waarbij jachtopzieners zichzelf liever een kogel door het hoofd joegen dan hun werk te blijven doen. Dat is de goedkope prijs waarvoor de grondbezittende aristocratie het edele genoeg van de jacht koopt — maar wat maakt dat ook uit voor de edele ‘lords of the soil’[3]? Of er een paar overtolligen meer of minder in leven zijn doet er toch helemaal niet toe, zelfs wanneer de helft van de ‘overtolligen’ als gevolg van de jachtwetten opgeruimd was, zou het de overgebleven helft alleen maar beter gaan — aldus redeneert de mensliefde van de Engelse bezitters.

Maar hoewel de plattelandsomstandigheden, het geïsoleerd wonen en de stabiliteit van omgeving, werkzaamheden en dus ook ideeën beslist ongunstig zijn voor alle ontwikkeling, dragen armoede en nood ook hier hun vruchten. De arbeiders in industrie en mijnbouw verhieven zich al spoedig boven de laagste trap van oppositie tegen de sociale toestand, boven het onmiddellijk verzet van de enkeling door middel van de misdaad; de boeren zijn nog tot op de huidige dag in dit eerste stadium blijven steken. Hun geliefde vorm van sociale oorlog is de brandstichting. In de winter die op de Julirevolutie volgde, de winter van 1830-1831, werden de brandstichtingen voor het eerst algemeen, nadat al begin oktober in Sussex en de aangrenzende graafschappen woelingen wegens het versterken van de kustpolitie (waardoor het smokkelen bemoeilijkt en de kuststreek, zoals een pachter zich uitdrukte, geruïneerd werd), wegens veranderingen in de armbesturen, de lage lonen en de invoering van machines, de hele streek in opwinding hadden gebracht. Gedurende de winter werden dan bij de pachtboeren koren- en hooimijten op de velden, ja zelfs schuren en stallen vlak onder hun vensters in brand gestoken. Bijna iedere nacht laaiden er een paar van die vuren en verbreidden ontzetting onder de pachtboeren en grondeigenaars. De daders werden nooit of bij hoge uitzondering ontdekt, en het volk schreef de brandstichtingen toe aan een mythische persoonlijkheid die het Swing noemde. Men brak zich er het hoofd over wie deze Swing wel zijn kon en hoe een dergelijke razernij onder de plattelandsarmen had kunnen ontstaan, maar aan de grote beweegkracht, de nood, de onderdrukking dachten maar weinigen en in de landbouwstroken zelf beslist niemand. Sinds dat jaar herhaalden de brandstichtingen zich iedere winter in het voor de dagloners broodloze jaargetijde. In de winter van 1843-1844 waren ze weer eens buitengewoon talrijk. Ik heb hier enkele nummers van de Northern Star uit die tijd voor me, in elk waarvan meerdere berichten over brandstichtingen met bronvermelding zijn opgenomen. De in de hier volgende lijst ontbrekende nummers van dit weekblad heb ik niet bij de hand, maar ook daarin staan in ieder geval nog een aantal gevallen. En een dergelijk blad kan geenszins alle gevallen publiceren. 25 november 1843: twee gevallen, er is sprake van meerdere voorafgaande. — 16 december : in Belfordshire sinds 14 dagen algemene opwinding wegens veelvuldige brandstichtingen waarvan iedere nacht enkele plaatsvinden. In de laatste dagen twee grote pachtboerderijen afgebrand. In Cambridgeshire vier grote pachthoeven, in Hertfordshire één en bovendien nog vijftien brandstichtingen in verschillende streken — 30 december in Norfolk een, in Suffolk twee, in Essex twee in Herts drie, in Cheshire één, in Lancashire één, in Derby, Lincoln en het zuiden twaalf brandstichtingen. — 6 januari 1844 totaal tien, 13 januari zeven, 20 januari vier brandstichtingen. Daarna worden er wekelijks gemiddeld drie à vier branden gemeld, en wel niet zoals vroeger tot in het voorjaar, maar tot diep in juli en augustus. Dat met het naderen

van het barre jaargetijde van 1844-1845 dit soort misdaden een nieuwe vlucht nam, bewijzen de mij sedertdien in handen gekomen Engelse kranten en de berichten in Duitse bladen.

Wat zeggen mijn lezers van een dergelijke toestand in de stille, idyllische landelijke streken van Engeland? Is dat sociale oorlog of niet? Is dat een natuurlijke, voor lange tijd houdbare toestand? En toch zijn hier de pachtboeren en grondbezitters even dom en koppig, even blind voor alles wat geen baar geld in het laatje brengt, als in de industriedistricten de fabrikanten en in het algemeen elke bourgeois. Terwijl dezen de arbeiders alle mogelijke heil beloven van de afschaffing van de graanwetten, beloven de grondbezitters en een groot deel van de pachtboeren hun arbeiders de hemel op aarde bij voortbestaan van die wet. Maar in geen van beide gevallen lukt het de bezitters om de arbeiders voor hun lievelingsspelletje te winnen. Evenals de fabrieksarbeiders, staan ook de dagloners op het platteland volkomen onverschillig tegenover afschaffing of behoud van de graanwetten. Niettemin is de kwestie voor beiden van belang. Door afschaffing van de graanwetten zou namelijk de vrije concurrentie, het huidige sociaaleconomische stelsel ten top worden gedreven. Iedere verdere ontwikkeling in de bestaande omstandigheden houdt dan op en de enig mogelijke vooruitgang is dan een radicale omwenteling van de sociale toestand. Voor de dagloner in de landbouw heeft de zaak ook nog de volgende betekenis. Het vrijgeven van de graanimport vereist — het waarom kan ik hier niet uiteenzetten — dat de pachtboer zich losmaakt van de grondbezitter of, met andere woorden, dat de Tory-pachters veranderen in liberale pachters. Daaraan heeft de Anti-Graanwet-Liga — en dit is haar enige verdienste, al duchtig gewerkt. Indien nu de pachtboeren liberaal worden, — d.w.z. bewuste bourgeois, dan zullen de dagloners noodzakelijk chartisten en socialisten, — d.w.z. bewuste proletariërs worden. Het ene brengt het andere mee. En dat nu reeds onder de landbouwproletariërs een nieuwe beweging baan begint te breken, bewijst een vergadering die graaf Radnor, een liberale grondbezitter, in oktober 1844 bij Highworth waar zijn bezittingen liggen, liet houden om besluiten tegen de graanwetten te doen aannemen, waar echter de arbeiders, volkomen apathisch tegenover deze wetten, heel andere dingen, namelijk kleine grondstukken tegen lage pacht voor zich opeisten en graaf Radnor ronduit allerlei bittere waarheden zeiden. Aldus dringt de beweging van de arbeidende klasse ook in de afgelegen, stabiele en geestelijk dode landbouwstreken door, en bij de heersende nood zal zij hier heel spoedig even zeker wortel schieten en zich roeren als in de fabrieksdistricten.

Wat het religieuze peil van de dagloners in de landbouw betreft, zij zijn wel iets godsdienstiger dan de industriearbeiders maar staan toch met de kerk — in deze gebieden zijn bijna uitsluitend aanhangers van de anglicaanse Kerk — op zeer kwade voet. Een correspondent van de Morning Chronicle die een reportage over de door hem bezochte landbouwdistricten schrijft, ondertekend 'Iemand die zelf achter de ploeg gezwoegd heeft', [4] vertelt onder meer van een gesprek na kerktijd met enkele dagloners:

'Ik vroeg een van deze lieden of de predikant van vandaag hun eigen priester was — yes, blast him, [5] jawel, hij is onze eigen paap, hij bedelt aan één stuk door, hij heeft altijd gebedeld, zolang ik hem ken.' (Er was namelijk gepreekt over de zending onder de heidenen.) 'En ook sinds ik hem ken, voegde een ander er aan toe, en ik heb nog nooit een paap gekend, die niet altijd voor dit of dat bedelde. — Ja, zei een vrouw die juist uit de kerk kwam, en zie eens hoe het loon daalt, en kijk eens naar die rijke schooiers, waarbij de zwartrokken eten en drinken en op jacht gaan. Moge God me bijstaan, maar wij zijn eerder aan het werkhuis of aan verhongeren toe dan aan geld geven voor de papen die onder de heidenen gaan. — En waarom, zei een andere vrouw, waarom sturen ze daar niet de papen heen die elke dag in de dom van Salisbury staan te blèren en dat voor niemand, behalve dan voor de kale stenen?'

Waarom gaan die niet onder de heidenen? — Die gaan niet, zei de oude man waarmee ik eerst sprak, omdat ze rijk zijn, die hebben meer land dan ze nodig hebben, ze willen geld hebben om zich daarmee de arme priesters van het lijf te houden; ik weet wat ze willen, daarvoor ken ik ze te lang. — Maar goede vrienden, vroeg ik, jullie komen toch niet altijd met zulke bittere gevoelens tegen de predikant uit de kerk? Waarom gaan jullie er dan heen? — Waarom we er heen gaan, zei de vrouw, we moeten wel als we niet alles verliezen willen, arbeid en alles, we moeten wel. — Later stelde ik vast dat zij enige kleine voorrechten als brandstof en een klein stukje aardappelland dat moet worden betaald, kregen als ze naar de kerk gingen!’

Na een beschrijving van hun armoede en onwetendheid besluit onze correspondent:

‘En nu verzeker ik onbeschroomd dat de toestand van deze lieden, hun armoede, hun haat tegen de kerk, hun uiterlijke onderworpenheid en hun innerlijke verbittering tegen de kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders regel is in de plattelandsgemeenten van Engeland en het tegendeel slechts uitzondering.’

Terwijl de boeren in het eigenlijke Engeland ons de gevolgen laten zien die een talrijk landbouwproletariaat bij grootgrondbezit voor de toestand in de plattelandsdistricten meebrengt, zien wij in Wales hoe het de kleine pachtboer gaat. Terwijl de Engelse plattelandsgemeenten de tegenstelling van proletariërs en kapitalisten reproduceren komt de toestand van de boeren in Wales overeen met het voortschrijdend verval van de kleine bourgeoisie in de steden. In Wales zijn bijna uitsluitend kleine pachters die niet in staat zijn om hun landbouwproducten met hetzelfde voordeel even goedkoop van de hand te doen als de meer begunstigde, grote Engelse pachtboeren, waarmee zij op dezelfde markt concurreren. Daarbij laat de gesteldheid van de bodem op vele plaatsen alleen veeteelt toe, die weinig winstgevend is. Bovendien zijn de boeren in Wales al vanwege hun aparte nationaliteit, waar zij aan vasthouden, nog veel behoudender dan de Engelse pachtboeren. Vooral echter heeft de concurrentie onderling en met hun Engelse naburen en de daaruit ontstane stijging van de grondrente hen zodanig aan lager wal gebracht, dat zij nauwelijks bestaan kunnen. Daar zij de ware oorzaak van hun slechte toestand niet zien, zoeken zij deze in allerlei kleinigheden, de hoge weggelden enz., die weliswaar de ontwikkeling van de landbouw en het verkeer belemmeren, maar toch door ieder die een pacht neemt, als bestaande lasten in aanmerking genomen en dus eigenlijk door de grondeigenaar betaald worden. Daarbij heeft de nieuwe armenwet zich hier ook onder hen grondig gehaat gemaakt, omdat de pachter zelf voortdurend gevaar loopt er op aangewezen te zijn. In februari 1843 vond de ontevredenheid van de boeren in Wales een uitweg in de bekende Rebekka-onlusten: de mannen trokken vrouwenkleren aan, maakten hun gezichten zwart en overvielen in talrijke gewapende scharen de poorten, die in Engeland de plaats innemen van de slagbomen, vernielden deze onder jubelend geschreeuw en het lossen van schoten, sloegen ook de huisjes van de tolbeambten kort en klein, schreven dreigbrieven uit naam van de gefingeerde ‘Rebekka’ en bestormden zelfs eenmaal het werkhuis in Caermarthen. Toen later troepen opgetrommeld werden en de politie werd versterkt, brachten zij die met buitengewone handigheid op dwaalwegen, sloegen ergens poorten stuk, terwijl de militairen, wier komst door de hoornsignalen van alle bergen aangekondigd werd, de andere kant op marcheerden, en gingen tenslotte, toen de troepen te zeer versterkt werden, tot afzonderlijke brandstichtingen en zelfs moordaanslagen over. Als altijd waren deze grotere wandaden het einde van de beweging. Velen maakten zich er nu van los, dezen uit onwil, genen uit angst, en de rust keerde vanzelf terug. De regering stuurde een commissie tot onderzoek van deze geschiedenis en naar de oorzaken ervan, en daarmee was alles ten einde. De armoede van de boeren duurt inmiddels voort en daar deze bij de bestaande verhoudingen in de maatschappij wel groter, maar niet geringer kan worden, zullen daaruit bij

gelegenheid nog wel ernstiger zaken voorkomen dan deze humoristische Rebekka-maskerades.

Terwijl ons dus in Engeland de resultaten van het systeem van het grote boerenbedrijf en in Wales dat van het kleinere pachtbedrijf getoond worden, zien wij in Ierland de gevolgen van de verkaveling van de grond. De grote massa van de Ierse bevolking bestaat uit kleine pachtboertjes die een erbarmelijk leemhutje dat uit één enkele ruimte bestaat en een stukje aardappelland gepacht hebben, juist groot genoeg om hun voor de winter de allernodigste voeding te verschaffen. Door de grote concurrentie onder deze kleine pachters is de grondrente tot ongehoorde hoogte, tot het dubbele, drie- en viervoudige van de Engelse gestegen. Want iedere landbouwdagloner probeert pachter te worden en hoewel de landerijen al tot het uiterste verkaveld zijn, blijven er toch nog een grote menigte dagloners over, die een stukje grond willen pachten. Hoewel er in Engeland 32 miljoen Engelse morgen en in Ierland slechts 14 miljoen morgen bebouwd zijn, hoewel Engeland jaarlijks voor 150 miljoen pond sterling landbouwproducten voortbrengt en Ierland slechts voor 36 miljoen pond sterling, zijn er in Ierland toch 75.000 dagloners in de landbouw meer dan op het nabuureiland.[6] Hoe groot de concurrentie om de bodem in Ierland dus wel zijn moet, blijkt uit deze buitengewone wanverhouding, vooral als men daarbij bedenkt dat de Engelse dagloner al in de bitterste nood leeft. Het gevolg van deze concurrentie is natuurlijk een zo hoge grondrente, dat het de pachters onmogelijk wordt om veel beter te leven dan de dagloners. Op deze wijze wordt het Ierse volk in drukkende armoede gehouden, waaruit het zich bij de huidige sociale verhoudingen niet kan losmaken. De mensen wonen in de ellendigste leemhutten die nauwelijks geschikt zijn als veestal, hebben de hele winter door zeer weinig te eten of, zoals het geciteerde rapport het uitdrukt, zij hebben 30 weken per jaar genoeg aardappels om zich half te verzadigen en de overige 22 weken helemaal niets. Komt dan in het voorjaar de tijd dat de voorraad opraaft of door het uitlopen oneetbaar wordt, dan gaan vrouw en kinderen bedelen en zwerven zij met de theeketel in de hand door de hele streek, terwijl de man na de uitzaai verzorgd te hebben, in het land zelf of in Engeland werk gaat zoeken om tegen de tijd van de aardappeloogst weer bij zijn gezin terug te keren. In zo'n toestand leeft negentiende van de Ierse landbewoners. Zij zijn zo kaal als een kerkmuis, dragen de ellendigste vodden en staan op de laagste trap van ontwikkeling, die in een halfbeschaafd land mogelijk is. Volgens het geciteerde rapport leven er op een bevolking van 8,5 miljoen zielen 585.000 gezinshoofden in totale armoede (destitution) en volgens andere door sherif Alison[7] aangehaalde bronnen, zijn er in Ierland 2.300.000 mensen die zonder openbare of particuliere ondersteuning niet zouden kunnen leven; dus bestaat 27 procent van de bevolking uit paupers!

De oorzaak van deze armoede ligt in de bestaande sociale verhoudingen, onder meer in de concurrentie, maar hier in een andere vorm, namelijk die van de versnippering van de bodem. Men heeft veel moeite gedaan om andere oorzaken te vinden; er is beweerd dat de schuld aan deze armoede lag in de positie van de pachters tegenover de grondbezitter, die zijn land in grote percelen verpacht aan lieden die dan weer hun onderpachters en onderonderpachters hebben, zodat er soms tien tussenpersonen zijn tussen de grondbezitter en de eigenlijke bewerker van de grond — men heeft beweerd dat het lag aan de werkelijk schandelijke wet die de grondeigenaar het recht verleent om, wanneer zijn directe pachter niet betaalt, de eigenlijke bewerker van het betreffende grondstuk te verjagen, ook wanneer deze de rente aan zijn directe pachtheer heeft voldaan. Maar dit alles bepaalt uitsluitend de vorm waarin de ellende tot uiting komt. Wat zou het gevolg zijn, wanneer de kleine pachters zelf tot eigenaar van de grond gemaakt zou worden? De meerderheid zou zelfs wanneer zij geen pacht meer hoefde te betalen, niet van het stukje grond kunnen leven, en al zou er enige verbetering komen, in weinige jaren zou deze weer tenietgedaan worden door de voortdurende, snelle

bevolkingstoename. Bij hen die het daardoor iets beter krijgen, groeien dan de kinderen op die thans ten gevolge van nood en gebrek in het eerste levensjaar sterven. Van andere kant is beweerd dat de schaamteloze onderdrukking van het volk door de Engelsen er schuld aan zou zijn. Zeer zeker daaraan dat de armoede iets vroeger haar intrede deed, maar niet daaraan dat zij intrad. Of de protestantse staatskerk die deze katholieke natie is opgedrongen, zou schuld zijn. Maar verdeelt u nu eens over alle Ieren wat zij hun ontnemt, het zou nog geen twee daalders per hoofd opleveren. En daarbij zijn de tienden toch een belasting op het grondbezit en niet op de pachter, hoewel deze ze betaalde; thans — sinds de wijzigingsakte van 1838 — betaalt de grondbezitter ze direct en berekent ze dan door in de pacht, zodat de pachter er dus nog niet beter aan toe is. En zo worden er nog honderd andere oorzaken aangevoerd die even weinig bewijzen. De armoede is een noodzakelijk gevolg van de tegenwoordige sociale instellingen en daarbuiten kan alleen voor de vorm waarin en de manier waarop de armoede optreedt, maar nooit voor de armoede zelf een oorzaak worden gezocht. Dat echter de armoede in Ierland zo en niet anders optreedt, daaraan is het nationale karakter van het volk en zijn historische ontwikkeling schuld. De Ieren zijn naar hun hele karakter verwant met de Romaanse naties, met de Fransen en vooral met de Italianen. De slechte kanten van hun nationaliteit zagen wij boven al door Carlyle ontwikkelen; laat ons nu luisteren naar een Ier die in ieder geval wat meer gelijk heeft dan de zeer voor de Germaanse wezenaard ingenomen Carlyle:

‘Ze zijn rusteloos maar toch traag (indolent); opgewekt en indiscreet, onstuimig, ongeduldig en zonder zorg voor wat komen zal; dapper uit instinct, grootmoedig zonder lang na te denken; snel in het wreken en in het vergeven van beledigingen, in het sluiten en het opzeggen van vriendschap; kwistig begaafd met genie, weinig met oordeelskracht.’[8]

Bij de Ieren overheersen volkomen het gevoel en de hartstocht, het verstand moet zich daarnaar schikken. Hun zinnelijke, prikkelbare aard laat overleg en rustige, volhardende vlijt niet tot ontwikkeling komen — een dergelijk volk is voor de industrie, zoals deze thans wordt bedreven, volkomen ongeschikt. Daarom bleven zij bij de landbouw en zelfs dat op het laagste peil. Bij de kleine percelen die hier niet, als in Frankrijk en aan de Rijn, kunstmatig door de versnippering van grote landgoederen ontstonden,[9] maar van oudsher aanwezig waren, was aan bodemverbetering door het investeren van kapitaal niet te denken, en het zou dan ook volgens de gegevens van Alison 120 miljoen pond sterling eisen om de Ierse bodem op hetzelfde, ook nog geenszins zo hoge peil van productiviteit van de Engelse bodem te brengen. De Engelse kolonisatie, die het culturele peil van het Ierse volk had kunnen verheffen, heeft zich tot de grofste uitbuiting van dit volk beperkt, en terwijl de Ieren met hun immigratie in de Engelse natie een gistingstof gebracht hebben, die in de toekomst vruchten zal afwerpen, heeft Ierland aan de Engelse immigratie weinig te danken.

De pogingen van de Ierse natie om zich uit de bestaande verkommering te redden, uiten zich enerzijds in misdaden die hier in de plattelandsdistricten aan de orde van de dag zijn en bijna allemaal moordaanslagen zijn op de meest nabije vijand — de agenten van grootgrondbezitters of hun gehoorzame dienaren, de protestantse indringers, de grote pachters wier landgoed bestaat uit de aardappelvelden van honderden verdreven families, enz. — en die vooral in het zuiden en westen veel voorkomen, anderzijds uiten zij zich in de Repeal[10]-beweging. Na het hierboven gezegde is het duidelijk dat de onontwikkelde Ieren in de Engelsen hun ergste vijanden moeten zien en dat de allereerste stap voor hen de verwerving van nationale zelfstandigheid is. Even duidelijk is echter ook dat de armoede door geen Repeal afgeschaft, maar er slechts door bewezen kan worden, evenals de oorzaak van de Ierse ellende, die thans nog ergens buiten het land schijnt te liggen, thuis moet worden gezocht. Of

intussen de verwerkelijking van het Repeal noodzakelijk is om de Ieren tot dit inzicht te brengen, wil ik in het midden laten. Tot op heden hebben het chartisme noch het socialisme bijzonder veel succes gehad in Ierland.

Hiermee besluit ik mijn opmerkingen over Ierland, te meer daar de Repeal-beweging in 1843 en het proces tegen O'Connell ten gevolg hadden dat de Ierse ellende in Duitsland meer en meer bekendheid heeft gekregen.

Nu hebben wij dus het proletariaat van de Britse eilanden geobserveerd op elk gebied van zijn werkzaamheid en overal vonden wij ellende en nood, overal volkomen onmenselijke levensomstandigheden. Wij hebben gezien dat met het proletariaat de ontevredenheid ontstaat, toeneemt, zich vormt en organiseert, wij zagen openlijke, al of niet bloedige gevechten van het proletariaat tegen de bourgeoisie. Wij hebben de principiële oorzaken onderzocht, die het lot, de hoon en de vrees van de proletariërs bepalen en wij hebben gevonden dat er geen hoop op verbetering van hun toestand bestaat. Wij zijn in de gelegenheid geweest om hier en daar de bourgeoisie te observeren in haar gedrag tegenover het proletariaat en wij vonden dat zij slechts zichzelf voor ogen heeft en alleen eigen voordeel najaagt. Om haar evenwel geen onrecht te doen, zullen wij haar wijze van handelen wat nader onderzoeken.

Noten:

[1] E. G. Wakefield, M.P., *Swing unmasked, or the Causes of Rural Incendiarism* (De ontmaskerde Swing (zie blz. 386 van dit boek) of de oorzaak van de brandstichtingen op het platteland), London 1831. — Pamflet. Bovenstaande citaten staan op blz. 9-13. De passages die in het origineel betrekking hebben op de toen nog bestaande, oude armenwet, zijn in de vertaling weggelaten.

[2] ‘Want aldus behaagt ons’ (de door de Franse koningen eertijds gebruikte formule ter uitdrukking van hun onbeperkte heerschappij) — Red.

[3] Heren en meesters van de grond. — Red.

[4] Pseudoniem van Alexander Sommervilles. — Red.

[5] Ja, de duivel mag hem halen. — Red.

[6] Rapport van de armenwetcommissie over Ierland, parlamentszitting van 1837.

[7] *Principles of Population*, deel 11.

[8] *The State of Ireland* (De toestand van Ierland). London 1908; 2nd edition 1821. — Brochure.

[9] (1892) Een vergissing. De kleine landbouw was sinds de middeleeuwen de heersende bedrijfsvorm gebleven. De kleine boerenhofsteden bestonden dus al voor de revolutie. Wat deze veranderde was slechts de eigendom daarvan: zij ontnam deze aan de feodale heren en droeg haar direct of indirect over aan de boeren.

[10] De Engels-Ierse Unie werd Ierland opgedrongen door de Engelse regering na de onderdrukking van de Ierse opstand in 1798. De Unie die op 1 januari 1801 van kracht werd, maakte een eind aan de laatste resten van de autonomie van Ierland en hief het Ierse parlement op. De eis tot opheffing van de Unie (Repeal of Union) werd in de jaren twintig van de 19de eeuw in Ierland een van de meest populaire leuzen. In 1840 werd de ‘Repeal-Association’ opgericht. — Red.

De houding van de bourgeoisie tegenover het proletariaat

Wanneer ik hier van de bourgeoisie spreek, is dat met inbegrip van de zogenaamde aristocratie, want deze is slechts aristocratie, slechts bevoorrecht ten opzichte van de bourgeoisie doch niet ten opzichte van het proletariaat. De proletariër ziet in beide slechts de bezitter, d.w.z. de bourgeois. Bij het privilege van het bezit zinken alle andere privileges in het niet. Het verschil is slechts dat de eigenlijke bourgeois tegenover de fabrieksarbeider en deels tegenover de mijnbouwproletariër staat en dat hij als pachtboer ook tegenover de dagloner staat, terwijl de zogenaamde aristocraat alleen maar met een deel van de mijnbouw- en met de landbouwproletariërs in aanraking komt.

Nooit heb ik zo diep gedemoraliseerde, zo ongeneeslijk door eigenbaat bedorven, zo innerlijk aangetaste en zo zeer voor iedere vooruitgang onontvankelijke klasse ontmoet als de Engelse bourgeoisie — en hier bedoel ik allereerst de eigenlijke bourgeoisie, vooral de liberale, de graanwettenafschaffende. Voor haar is er niets ter wereld dat niet om der wille van het geld zou bestaan, zijzelf niet uitgezonderd: haar grootste zaligheid is snel bezit verwerven en haar grootste smart geld te verliezen.[1] Bij een dergelijke hebzucht en goud dorst is het niet mogelijk dat ook maar een enkele menselijke opvatting onbevlekt zou blijven. Zeker, deze Engelse bourgeoisen zijn goede echtgenoten en huisvaders, hebben ook verder allerlei zgn. particuliere deugden en schijnen in de dagelijkse omgang even eerzaam en fatsoenlijk te zijn als elke andere bourgeois; zelfs zijn ze in de handel schikkelijker dan de Duitsers, zij vitten en dingen niet zoveel als onze krentenwegers, maar wat helpt dat? In laatste instantie is toch het eigenbelang en vooral het geldverdiene het beslissende moment. Ik ging eens met zo’n bourgeois Manchester in en sprak met hem over de slechte, ongezonde bouwwijze, over de vreselijke toestanden in de arbeiderswijken en zei nooit een zo slecht gebouwde stad te

hebben gezien. De man hoorde dit alles rustig aan en op de hoek waar hij mij verliet, zei hij: And yet, there is a great deal of money made here — en toch wordt hier enorm veel geld verdiend — goede morgen, meneer! Het laat de Engelse bourgeois volkomen koud of zijn arbeiders verhongeren of niet, als hij maar geld verdient. Alle verhoudingen in het leven worden met de maat van het geldelijk gewin gemeten en wat geen winst afwerpt is domme onzin, onpraktisch idealistisch. Daarom is ook de staathuishoudkunde, de wetenschap van het geldverdiene de lievelingswetenschap van deze sjacheraars. Iedereen is econoom. De verhouding van de fabrikant tot de arbeider is niet een menselijke, maar een zuiver economische. De fabrikant is het ‘kapitaal’ en de arbeider is de ‘arbeid’. En als de arbeider zich niet in deze abstractie wil laten persen, als hij beweert dat hij niet ‘de arbeid’ maar een mens is, die weliswaar onder andere ook de eigenschap heeft te kunnen arbeiden, wanneer hij zich mocht verstouten te geloven dat hij zich niet als ‘de arbeid’, als een waar op de markt behoeft te laten kopen en verkopen, dan houdt de bourgeois op te begrijpen. Hij kan er met zijn verstand niet bij, dat hij met de arbeiders in nog een andere verhouding staat dan die van koop en verkoop, hij ziet in hen niet mensen, maar ‘handen’ (hands), zoals hij ze bij het aanspreken dan ook voortdurend noemt hij erkent, zoals Carlyle zegt, geen enkele andere betrekking van mens tot mens dan contante betaling. Zelfs de band tussen hem en zijn vrouw is in negenenegentig van de honderd gevallen slechts ‘contante betaling’. De ellendige slavernij waarin het geld de bourgeois gevangen houdt, heeft onder zijn heerschappij zelfs op de taal haar stempel gedrukt. Het geld bepaalt de waarde van de man: deze man is tienduizend pond waard - ‘he is worth ten thousand pounds’ d.w.z., hij bezit ze. Wie geld heeft is ‘respectable’ behoort tot ‘het beter soort mensen’ (the better sort of people), is ‘invloedrijk’ (influential), en wat hij doet, maakt opgang in zijn kring. Deze sjachergeest loopt door de hele taal, alle verhoudingen worden in handelstermen uitgedrukt, in economische categorieën verklaard. Vraag en aanvoer, behoefte en aanbod, ‘supply and demand’, dat zijn de formules waarmee de logica van de Engelsman heel het menselijk leven beoordeelt. Vandaar de vrije concurrentie in ieder opzicht, vandaar het regime van het ‘laissez faire’ en het ‘laissez aller’[2] in het bestuurswezen, in de geneeskunde, in de opvoeding en spoedig ook wel in de religie, nu de heerschappij van de Staatskerk meer en meer instort. De vrije concurrentie wenst geen beperking, geen staatstoezicht, de hele staat is voor haar een last, het meest volkomen zou zij zijn in een geheel staatloze toestand, waarin iedereen de ander naar hartenlust kon uitbuiten, zoals bv. in de ‘vereniging’ van onze vriend Stirner. Daar echter de bourgeoisie de staat niet missen kan, al was het maar voor het in toom houden van het proletariaat dat zij zo nodig heeft, richt zij hem tegen het laatste en probeert hem zover mogelijk van zichzelf af te houden.

Men denke nu echter niet dat de ‘ontwikkelde’ Engelsman met deze zelfzucht openlijk te koop loopt. In tegendeel, hij verbergt deze achter de meest snode huichelarij. — Wat, de Engelse rijken zouden niet begaan zijn met het lot van de armen? Zij, die liefdadige instellingen hebben opgericht zoals er in geen land zijn? Jawel, liefdadige instellingen! Alsof de proletariër daarmee gediend zou zijn dat jullie hen eerst tot op het been uitzuigen om dan zelfvoldane, schijnheilige liefdadigheidslust op hem bot te kunnen vieren en voor de wereld te verschijnen als de geweldige weldoeners van de mensheid terwijl jullie de uitgezogenen een honderdste deel teruggeeft van wat hun toekomt! Liefdadigheid die de gever als mens nog meer neerhaalt dan hem die haar aanneemt, liefdadigheid die de vertrapte nog dieper vernedert door te verlangen dat de ontmenselijkte, uit de maatschappij gestoten paria eerst ook nog het laatste — zijn aanspraak erop mens te zijn — prijsgeeft, eerst nog om jullie gunst bedelt alvorens de gunst te genieten door een aalmoes het stempel van mensenwaardigheid op het voorhoofd gedrukt te krijgen! Maar wat zou dit alles; laat ons naar de Engelse bourgeoisie zelf luisteren. Nog geen jaar geleden las ik in de Manchester Guardian de volgende brief aan

de redacteur, die zonder enig verder commentaar als een heel gewone, redelijke zaak was afgedrukt:

Mijnheer de redacteur,

Sinds enige tijd ontmoet men in de hoofdstraten van onze stad een massa bedelaars die deels door hun voddige kleren en ziekelijk uiterlijk, deels door weerzinwekkende, open wonden en verminkingen op vaak zeer onbeschaamde en hinderlijke wijze trachten het medelijden van de voorbijgangers op te wekken. Ik zou zo denken, dat wanneer men niet alleen zijn armenbelasting betaalt, maar ook nog rijkelijk aan liefdadige instellingen bijdraagt, men toch genoeg gedaan heeft om het recht te hebben van een dergelijke onaangename en onbeschaamde hinder verschoond te blijven. En waar betaalt men dan zo hoge belasting tot onderhoud van de stedelijke politie voor als deze zelfs niet zorgen kan dat men rustig de stad in of uit kan gaan? — Ik hoop, dat de publicatie van deze regel in Uw veelgelezen blad de autoriteiten aanleiding zal geven aan deze ergernis (nuisance) een einde te maken, en verblijft.

Uw dw. dienaar
een dame.

Ziedaar! De Engelse bourgeoisie is liefdadig uit eigenbelang, zij geeft niets weg, zij beschouwt haar giften als een handel, zij sluit met de armen een zaakje af en zegt: Wanneer ik zo en zoveel aan liefdadige doeleinden besteed, koop ik daarmee het recht om verder niet lastig gevallen te worden, en jullie verplicht je om in je donkere holen te blijven en mijn gevoelige zenuwen niet te prikkelen met het openlijk tentoonstellen van jullie ellende! Mijnentwege kun je ook verder wanhopig zijn, maar doe dat dan in alle stilte, dát is de voorwaarde die ik beding dát is wat ik koop met mijn inschrijving van 20 pond voor het ziekenhuis. O, die schandelijke liefdadigheid van een christelijke bourgeois! — En zo schrijft 'een dame', jawel, een dame, en ze deed er goed aan zo te ondertekenen, zij had gelukkig niet meer de moed om zich een vrouw te noemen! Maar als de 'dames' zo zijn, hoe zal het er dan wel met de heren voorstaan! — Men zal zeggen dat dit een bijzonder geval is. Maar neen, bovenstaande brief drukt nu juist de opvatting uit van de grote meerderheid van de Engelse bourgeoisie, anders had de redacteur hem ook niet opgenomen, anders was er wel een antwoord op gevolgd, waarnaar ik in de volgende nummers vergeefs heb gezocht. En wat het effect van de weldadigheid betreft, zegt de kanunnik Parkinson immers zelf, dat de armen veel meer door huns gelijken, dan door de bourgeoisie worden ondersteund. En zulke steun van een eerlijke proletariër die zelf weet wat honger is, voor wie het met een ander delen van zijn karige maal een offer betekent, dat hij echter met vreugde brengt — een dergelijke ondersteuning heeft dan ook heel wat meer betekenis dan de door de in weelde badende bourgeois toegeworpen aalmoes.

Ook in andere gevallen huichelt de bourgeoisie een grenzeloze menslievendheid — maar alleen als haar eigenbelang het meebrengt. Zo ook in haar politiek en staathuishoudkundige aangelegenheden. Al vijf jaar lang getroost zij zich alle moeite om de arbeiders te bewijzen dat zij uitsluitend in het belang van de proletariërs de graanwetten wil afschaffen. De zaak is echter deze: de graanwetten die de broodprijs hoger houden dan in andere landen, verhogen daardoor ook het arbeidsloon en bemoeilijken aldus de concurrentie van de fabrikanten tegen andere landen, waar de broodprijs en daarmee het loon lager is. Worden nu de graanwetten afgeschaft dan zal de broodprijs dalen en het arbeidsloon zal zich aan dat van de overige beschaafde landen van Europa aanpassen. In het licht van de hierboven uiteengezette principes waarnaar zich het loon regelt, zal dit een ieder duidelijk zijn. De fabrikant zal dan dus gemakkelijker kunnen concurreren, de vraag naar Engelse waren zal toenemen en

daarmee de behoefte aan arbeiders. Tengevolge van deze toegenomen vraag zal het loon dan weliswaar weer iets stijgen en zullen de werkloze arbeiders werk krijgen, maar hoelang zal dit duren? De ‘overtollige bevolking’ in Engeland en vooral Ierland is voldoende om de Engelse industrie, zelfs als deze twee maal zo groot zou worden, van de nodige arbeiders te voorzien: in enkele jaren zou het geringe voordeel van de afschaffing van de graanwetten alweer tenietgedaan zijn, een nieuwe crisis zou volgen en we zouden weer net zover zijn als voorheen, terwijl de aanvankelijke industriële opleving ook de bevolkingstoename zou hebben versneld. Dit alles zien de proletariërs zeer goed in en hebben zij de bourgeoisie al honderd maal ronduit gezegd. Maar niettemin schreeuwt het fabrikantencorps, dat alleen het onmiddellijk voordeel dat de afschaffing van de graanwetten hem brengen zou, voor ogen heeft — dit corps dat bekrompen genoeg is om niet te zien dat ook voor hem uit deze maatregel geen blijvend voordeel kan voortvloeien omdat de concurrentie van de fabrikanten onderling de winst van ieder van hen afzonderlijk al spoedig op het oude niveau terug zou brengen, — ondanks dit alles schreeuwt dit corps de arbeiders tot op vandaag de dag toe dat het allemaal om hun bestwil zou geschieden, slechts om der wille van de miljoenen verhongerenden zouden de rijke leden van de liberale partij hun honderden en duizenden ponden sterling in de kas van de Anti-Graanwet-Liga storten, terwijl iedereen toch weet dat zij slechts een spierinkje uitgooien om een kabeljauw te vangen en dat ze erop rekenen dit alles tien- en honderdvoudig terug te verdienen in de eerste jaren nadat de graanwetten zullen zijn afgeschaft. Maar de arbeiders laten zich, vooral sinds de opstand van 1842, niet meer door de bourgeoisie misleiden. Zij verlangen van ieder die voorgeeft zich om hun lot te bekommeren, dat hij zich als toets van de oprechtheid van zijn bedoelingen, voor het Volkscharter uitspreekt, en zij protesteren daarmee tegen alle hulp van buitenaf, want in het Charter verlangen zij niets dan de macht om zichzelf te helpen. Aan wie dat niet doet, verklaren zij volkomen terecht de oorlog, of hij nu een openlijke vijand dan wel een valse vriend is. — Overigens heeft de Anti-Graanwet-Liga tegenover de arbeiders de meest verachtelijke leugens en kneepjes gebruikt om hen te winnen. Zij heeft hen willen wijsmaken dat de geldswaarde van de arbeid omgekeerd evenredig zou zijn, aan de graanprijs, dat het loon hoog is wanneer de graanprijs laag staat en omgekeerd — een stelling die zij met de belachelijkste argumenten trachtte te bewijzen en die op zichzelf al belachelijker is dan enige andere, ooit over de lippen van een econoom gekomen bewering. Toen dat niet hielp, beloofde men de arbeiders de grootste gelukzaligheid als gevolg van het toenemen van de vraag op de arbeidsmarkt, ja men geneerde zich niet twee broodmodellen door de straten te laten dragen, op het grootste waarvan geschreven stond: Amerikaans acht-penny-brood, loon 4 shilling dagelijks, en op het andere, veel kleinere: Engels acht-penny-brood, loon 2 shilling dagelijks. De arbeiders lieten zich echter niet misleiden, want zij kennen hun broodheren te goed.

Om de huichelachtigheid van deze schone beloften helemaal te doorzien, wende men zich tot de praktijk. Wij hebben in het verloop van ons betoog gezien hoe de bourgeoisie het proletariaat op alle mogelijke manieren voor haar doeleinden misbruikt. Maar tot nu toe zagen wij alleen hoe de afzonderlijke bourgeois het proletariaat op eigen gelegenheid mishandelde. Laat ons nu zien hoe de bourgeoisie als partij, zelfs als staatsmacht tegen het proletariaat optreedt. — Dat om te beginnen de hele wetgeving de bescherming van de bezitters tegen de bezitlozen tot doel heeft, ligt voor de hand. Alleen omdat er bezitlozen zijn, zijn de wetten nodig; en hoewel dit ook in slechts weinige wetten, zoals bv. in die tegen de landloperij en de dakloosheid, waarbij het proletariaat als zodanig in strijd met de wet wordt verklaard, rechtstreeks wordt uitgesproken, ligt toch de vijandschap jegens het proletariaat zozeer aan de wetten ten grondslag dat de rechter en in het bijzonder de vrederechter die zelf een bourgeois is en met het proletariaat het meest in aanraking komt, deze strekking zonder moeite in de wet

kan terugvinden. Moet een rijke voor de rechter verschijnen of liever, wordt hij daartoe uitgenodigd, dan betreurt de rechter dat hij hem zoveel last moest aandoen, draait de zaak zoveel hij kan te zijner gunste en als hij hem veroordelen moet, spijt hem dit weer oneindig enz. en het resultaat is een ellendige geldboete, die de bourgeois met verachting op tafel smijt, waarna hij zich verwijdert. Moet echter een arme duivel voor de vrederechter verschijnen dan heeft hij bijna altijd de nacht al met een menigte anderen in het arrestantenlokaal doorgebracht, wordt reeds bij voorbaat als schuldig beschouwd en aangeblaft, zijn verdediging wordt met een minachtend 'die praatjes kennen we al lang' van de hand gewezen en wordt hem een straf opgelegd die hij niet betalen kan en met een of enkele maanden in de tredmolen moet boeten. En kan men hem niets bewijzen, dan wordt hij als boosdoener en landloper (a rogue and a vagabond — deze uitdrukkingen komen bijna altijd samen voor) toch naar de tredmolen gestuurd. De partijdigheid van de vrederechters overtreft werkelijk, vooral op het platteland, elke voorstelling en het is zo iets alledaags dat alle niet te opzienbarende gevallen doodgewoon en zonder verder commentaar in de kranten worden vermeld. Maar iets anders is ook niet te verwachten. Enerzijds leggen deze 'dogberries' de wet alleen maar zo uit als deze bedoeld is, en anderzijds zijn zij immers zelf bourgeois en beschouwen zij dus in de eerste plaats het belang van hun klasse als de hoeksteen van elke ware orde. En net als de vrederechters gedraagt zich de politie. De bourgeois kan doen wat hij wil, tegen hem is de politiemans altijd beleefd en houdt zich stipt aan de wet. De proletariër echter wordt grof en brutaal behandeld, zijn armoede werpt op hem reeds de verdenking van alle mogelijke misdaden en beneemt hem tegelijkertijd elk rechtsmiddel tegen alle willekeur van de machthebbers; voor hem bestaan derhalve de beschermende vormen van de wet niet, de politie dringt zonder meer zijn huis binnen, arresteert en mishandelt hem. En pas als eens een arbeidersvereniging, zoals die van de mijnwerkers, een Roberts in de arm nemen, dan pas komt aan het licht hoe weinig de beschermende kant van de wet voor de proletariër bestaat, hoe vaak deze alle lasten van de wet te dragen heeft, zonder ook maar één van de voordelen ervan te genieten.

Tot op het huidige uur strijdt de bezittende klasse in het parlement tegen de betere gevoelens van hen die nog niet helemaal een prooi van de zelfzucht werden, ten einde het proletariaat steeds meer te knechten. Het ene stuk gemeentegrond na het andere wordt weggenomen en ontgonnen, waardoor weliswaar de cultuurgrond toeneemt, maar het proletariaat veel schade wordt berokkend. Waar gemeentegronden waren, konden de armen daarop een ezel, een varken of een paar ganzen houden en de kinderen en jongeren hadden een plaats waar zij spelen of in de buitenlucht hun vrije tijd doorbrengen konden; dit verandert steeds meer, de verdiensten van de armen dalen en het jonge volk dat zijn ontspanningsplaats kwijt is, belandt in de kroeg. In het parlement worden elk jaar een massa wetsontwerpen aangenomen waarbij tot ontginning van gemeentegronden wordt besloten. Toen de regering in het zittingsjaar 1844 besloot de heel het verkeer monopoliserende spoorwegmaatschappijen te dwingen om ook de arbeiders het reizen tegen een aan hun omstandigheden aangepast tarief (1 pence per mijl, ongeveer 5 zilvergroschen per Duitse mijl) mogelijk te maken en daarom voorstelde dat dagelijks zo'n derdeklas trein op iedere spoorlijn zou worden ingelegd, stelde de 'eerwaarde vader in God', de bisschop van Londen voor om de zondag, de enige dag dat arbeiders die werken, zouden kunnen reizen, van dit voorschrift uit te zonderen, zodat het reizen op zondag wel de rijken maar niet de armen zou zijn toegestaan. Dit voorstel was intussen te direct, te onverholen om te kunnen worden aangenomen en men liet het vallen. — Ik heb geen ruimte genoeg om de vele verborgen aanvallen die zelfs maar in één zittingsjaar van het parlement op het proletariaat gedaan worden, hier op te sommen. Nog slechts één geval uit diezelfde zitting van 1844. Een volkomen onbekend parlamentslid, een zekere heer Miles, stelde een betrekkelijk onschuldig uitzierend wetsontwerp voor ter regeling van de verhouding tussen

heren en dienaren. De regering nam dit wetsontwerp over en het werd aan een commissie doorgegeven. Ondertussen brak de mijnwerkersstaking in het noorden uit en Roberts hield zijn triomftocht door Engeland met zijn vrijgesproken arbeiders. Toen nu het wetsontwerp uit de commissie terugkwam, bleek dat er enige uitermate despotische clausules waren toegevoegd, vooral een waarbij de broodheer bij machte zou zijn om iedere arbeider die mondeling of schriftelijk met hem afgesproken had een of ander werk te verrichten, al was het maar een toevallig karweitje, in geval van weigering om het uit te voeren of ander wangedrag (misbehaviour), voor elke (any) vrederechter te slepen en hem tot maximaal twee maanden gevangenis of dwangarbeid te laten veroordelen op grond van een door deze broodheer of door zijn agenten en opzichters — door de aanklager dus — onder ede afgelegde verklaring. Dit wetsontwerp bracht de arbeiders in de grootste woede, te meer daar tegelijkertijd in het parlement de tienurenwet aan de orde was en een belangrijke agitatie teweeg had gebracht. Er werden honderden vergaderingen gehouden en honderden arbeiderspetities naar Londen gestuurd, naar Thomas Duncombe, de pleitbezorger van het proletariaat in het parlement. Deze was, behalve de 'jong-Engeland'-aanhanger Ferrand, de enige energieke opponent, maar toen de andere radicalen zagen dat het volk zich uitsprak tegen het wetsontwerp, kroop de een na de ander te voorschijn en stelde zich aan de zijde van Duncombe, en omdat ook de liberale' bourgeoisie, gezien de opwinding onder de arbeiders, de moed niet had om zich voor het wetsontwerp uit te spreken, en daar over het geheel niemand er bijzondere belangstelling meer voor had in verband met de reactie van het volk, werd het ontwerp een glansrijke fiasco.

De openlijkste oorlogsverklaring van de bourgeoisie aan het proletariaat is ondertussen de bevolkingstheorie van Malthus en de daaruit ontstane nieuwe armenwet. Van de theorie van Malthus is al meermaals sprake geweest. Laten wij kort de voornaamste conclusie ervan herhalen, en wel dat de aarde steeds overbevolkt zou zijn en dat er daarom steeds nood, ellende, armoede en onzedelijkheid zou moeten heersen; dat het lot en de eeuwige bestemming van de mensheid zou zijn om in te groten getale en derhalve in verschillende klassen te bestaan, waarvan de ene min of meer rijk, beschaafd en zedelijk en de andere min of meer arm, ellendig, ontwetend en onzedelijk zouden zijn. Hieruit volgt in de praktijk — en deze conclusies trekt Malthus zelf — dat liefdadigheid en armenkassen eigenlijk onzin zijn omdat ze er alleen maar toe dienen om de overtollige bevolking, die door haar concurrentie het loon van de anderen drukt, in stand te houden en tot vermeerdering aan te sporen; dat het te werk stellen van de armen door de armbesturen net zo onzinnig is omdat, daar er toch maar een bepaalde hoeveelheid arbeidsproducten verbruikt kan worden, voor iedere werkloze arbeider waaraan werk wordt gegeven, een andere, tot nu toe werkende arbeider brodeloos moet worden en dat zo de particuliere industrie schade lijdt door de armbesturenindustrie; dat het dus niet zaak is de overtollige bevolking te onderhouden maar deze op een of andere manier zoveel mogelijk te beperken. Malthus verklaart droogweg dat het tot nu erkende recht van iedere mens ter wereld op middelen van bestaan pure onzin is. Hij citeert de woorden van een dichter: De arme komt op het feestmaal van de natuur, maar vindt geen plaatsje aan de dis vrij — en voegt eraan toe: de natuur verzoekt hem te verdwijnen (she bids him to be gone) 'want hij heeft immers voor zijn geboorte de maatschappij niet eerst gevraagd, of zij hem wilde hebben'.

Deze theorie is thans de lievelingstheorie van elke echte Engelse bourgeois en dat is heel natuurlijk, want voor hen is het een gemakkelijk ruggensteuntje en er zit bovendien voor de bestaande omstandigheden veel waars in. Als het er dus niet langer om gaat de 'overtollige bevolking' nuttig, tot een bruikbare bevolking te maken maar slechts daarom die mensen op de eenvoudigste wijze te laten verhongeren en ze tegelijkertijd te verhinderen te veel kinderen ter wereld te brengen, dan is dat natuurlijk een kleinigheid, aangenomen dan dat de

overtollige bevolking haar eigen overtolligheid inzien en de hongerdood met graagte aanvaardt. Maar daarop is vooralsnog geen kijk, ondanks alle krachtige pogingen van de humane bourgeoisie om dit de arbeiders bij te brengen. De proletariërs hebben zich veeleer in het hoofd gezet dat zij met hun vlijtige handen juist de onontbeerlijken zijn en de rijke, nietsdoende heren kapitalisten eigenlijk de overbodigen.

Omdat echter de rijken nog de macht hebben, moeten de proletariërs zich gevallen laten dat zij, indien ze dit zelf niet goedschiks willen inzien, bij de wet voor werkelijk overbodig verklaard worden. Dit is in de nieuwe armenwet gebeurd. De oude armenwet die op een akte van het jaar 1601 (43rd of Elisabeth)[3] berust, ging naïef genoeg nog van het beginsel uit dat het de plicht van de gemeente, was om voor het levensonderhoud van de armen te zorgen. Wie geen werk had kreeg ondersteuning en de arme beschouwde op den duur de gemeente als verplicht om, wat ook billijk is, hem voor verhongeren te behoeden. Hij eiste zijn wekelijksse ondersteuning als een recht niet als een gunst en dat werd tenslotte de bourgeoisie toch te erg. In 1833, toen zij door de Reformbill de heerschappij verworven en tegelijk in de plattelandsdistricten het pauperisme zich ten volle ontplooid had, begon zij ook direct de armenwetten vanuit haar standpunt te hervormen. Er werd een commissie benoemd die het beleid van de bij de armenwetten ingestelde besturen onderzocht en een groot aantal misbruiken ontdekte. Men vond de hele arbeidersklasse op het platteland verpauperd en geheel of gedeeltelijk van de armenkassen afhankelijk, daar hieruit aan de armen toeslag werd verstrekt wanneer het loon laag was. Men vond dat dit systeem, waarbij de werkloze onderhouden, de slecht betaalde en met veel kinderen gezegende ondersteund, de vader van buitenechtelijke kinderen tot alimentatie aangespoord en over het algemeen de armoede erkend werd iets te zijn waartegen bescherming van node was — men vond dat dit systeem het land ruïneert, ‘een hindernis voor de industrie, een beloning voor onbezonnen huwelijken, een stimulans tot vermeerdering van de bevolking is en de invloed van een vermeerderd bevolkingsaantal op het arbeidsloon paralyseert; dat het een nationale instelling is die de vlijtigen en eerlijken ontmoedigt en de tragen, verdorvenen en lichtzinnigen beschermt; dat het het gezinsverband verstoort, de ophoping van kapitaal systematisch verhindert, het bestaande kapitaal aanspreekt en de belastingbetalenden ruïneert; en bovendien zet het met de alimentatie een premie op buitenechtelijke kinderen.’ (Uit het rapport van de armenwetcommissieleden.)[4]

Deze schildering van de uitwerking van de oude armenwet is als geheel zeker juist; de ondersteuning bevordert de traagheid en de vermeerdering van de ‘overtollige bevolking’. Onder de huidige sociale omstandigheden is het heel duidelijk dat de arme gedwongen wordt om egoïst te zijn en, als hij bij gelijke levensomstandigheden de keuze heeft, de voorkeur geeft aan nietsdoen boven werken. Hieruit volgt echter alleen, dat de huidige sociale omstandigheden niet deugen en niet dat, zoals de malthusiaanse commissieleden concludeerden, de armoede als een misdaad volgens de afschrikkingstheorie moet worden behandeld.

Deze wijze malthusianen waren echter zo vast overtuigd van de onfeilbaarheid van hun theorie dat zij geen ogenblik aarzelden om de armen in het Procrustesbed[5] van hun opvattingen te werpen en hen hier met de meest ontstellende hardheid te behandelen. Evenals Malthus en de overige aanhangers van de vrije concurrentie ervan overtuigd dat het het beste is om ieder voor zichzelf te laten zorgen en het ‘laissez-faire’ consequent door te voeren, hadden zij de armenwetten het liefst helemaal afgeschaft. Daar zij hier toe ondertussen zomin de moed als de autoriteit hadden, stelden zij een zo malthusiaans mogelijke armenwet voor, nog barbaarser dan het ‘laissez-faire’ omdat de wet actief ingrijpt, terwijl het andere slechts

passief is. Wij zagen hoe Malthus de armoede, preciezer gezegd de werkloosheid, onder de naam van overbodigheid tot misdaad stempelt, een misdaad die de maatschappij met de hongerdood behoorde te straffen. Zo barbaars waren deze commissieleden nu juist niet; de krasse, directe hongerdood is zelfs voor een armenwetcommissielid iets wat te erg. Goed, zeiden zij, jullie armen hebt het recht te bestaan maar dan ook alleen te bestaan; het recht je te vermenigvuldigen heb je niet, evenmin als het recht om menselijk te bestaan. Jullie zijn een plaag voor het land en als we jullie nu niet, zoals andere plagen, direct kunnen opheffen, dan moeten jullie maar voelen dat je het bent en althans in toom gehouden en verhinderd worden om andere 'overtolligen' te kweken, direct of door het verleiden van anderen tot luiheid en werkloosheid. Leven zullen jullie, maar alleen als waarschuwend voorbeeld voor al diegenen, die aanleiding zouden kunnen hebben om ook overbodig te worden.

Zo stelden zij de nieuwe armenwet voor, die in 1834 door het parlement werd goedgekeurd en die tot op de huidige dag van kracht is. Iedere ondersteuning in geld of levensmiddelen werd afgeschaft; de enige ondersteuning die werd toegestaan, was opname in de overal onmiddellijk gebouwde werkhuizen. De inrichting van deze werkhuizen (workhouses) of, zoals het volk ze noemt, armenwet-Bastilles (poor-law bastiles), is echter zodanig dat ze iedereen moet afschrikken die nog maar enige mogelijkheid ziet om er zich zonder deze soort openbare milddadigheid door te slaan. Opdat alleen in het uiterste geval een beroep op de armenkas zal worden gedaan en ieder eerst alle krachten in zal spannen voordat hij ertoe besluiten zal zich erdoor te laten steunen, is het werkhuis tot het meest afstotende verblijf gemaakt dat het geraffineerde brein van een malthusiaan maar uitdenken kan. De voeding is er slechter dan die van de armste werkende arbeider, terwijl het werk zwaarder is; anders zou men immers liever in het werkhuis zitten dan zijn jammerlijk bestaan buiten voortslepen. Vlees en vooral vers vlees wordt zelden verstrekt, meestal aardappels, zo slecht mogelijk brood en havermeelpap, weinig of helemaal geen bier. Zelfs de gevangenskost is doorgaans beter, zodat de bewoners van het werkhuis vaak met opzet een strafbaar feit plegen, in de hoop zo in de gevangenis te komen. Want ook het werkhuis is een gevangenis; wie zijn hoeveelheid werk niet doet, krijgt niets te eten; wie uit wil gaan, moet eerst om toestemming vragen, die hem al naar gelang van zijn gedrag of van de mening die de inspecteur daarover heeft, kan worden geweigerd; tabak is verboden, evenzo het aannemen van geschenken van vrienden en verwanten buiten het huis; de paupers dragen uniforme werkhuis kleding en zijn zonder enige bescherming aan de willekeur van de inspecteur overgeleverd. Opdat hun arbeid niet met de particuliere industrie zal kunnen concurreren, geeft men hun meestal tamelijk nutteloze bezigheden; mannen kloppen stenen 'zoveel als een sterke man met inspanning in een dag doen kan', vrouwen, kinderen en ouden van dagen pluizen oud scheepstouw, ik ben vergeten met welk onbenullig doel. Opdat de 'overbodigen' zich niet vermenigvuldigen zullen of de 'gedemoraliseerde' ouders geen slechte invloed op hun kinderen zullen uitoefenen, worden de gezinnen gescheiden; de man wordt naar de ene, de vrouw naar een andere en de kinderen naar weer een derde vleugel gestuurd en ze mogen elkaar slechts op bepaalde, zelden voorkomende tijden ontmoeten en ook dat nog alleen als zij zich naar de mening van de beampten goed hebben gedragen. En om de besmetting van het pauperisme volkomen in deze Bastilles van de buitenwereld te isoleren, mogen de werkhuisbewoners alleen met toestemming van de beampten in een spreekkamer bezoek ontvangen en over het geheel slechts onder hun toezicht of met hun toestemming met mensen van buitenaf omgaan.

Bij dit alles moest de kost gezond en de behandeling menselijk zijn. Maar de geest van de wet spreekt te duidelijke taal, om de vervulling van deze eis te kunnen verwachten. De armenwetcommissieleden en de hele Engelse bourgeoisie vergissen zich als zij het voor mogelijk houden een principe zonder zijn consequenties door te kunnen voeren. De

behandeling die de nieuwe wet naar de letter voorschrijft, is in volkomen tegenspraak met de hele strekking ervan. Als deze wet in feite de armen tot misdadigers, de armenhuizen tot gevangenissen en hun bewoners tot buiten de wet, buiten de mensheid staande objecten van weerzin en afschuw stempelt, dan helpen alle bevelen van het tegengestelde geen zier. In de praktijk wordt dan ook bij de behandeling der armen de geest en niet de letter van de wet gevolgd. Hiervan enige weinige voorbeelden.

In het werkhuis te Greenwich werd in de zomer van 1843 een vijfjarig knaapje voor straf drie nachten in de dodenkamer opgesloten, waar hij op de deksels van de doorkisten moest slapen. — In het werkhuis in Herne gebeurde hetzelfde met een klein meisje dat 's nachts niet droog was geweest; deze soort van straf schijnt algemeen zeer in trek te zijn. Dit werkhuis dat in een der mooiste gedeelten van Kent ligt, kenmerkt zich ook daardoor dat alle ramen op de binnenplaats uitkomen: slechts twee ramen, onlangs in de buitenmuur gemaakt, gunnen de bewoners van het tehuis een blik in de buitenwereld. De auteur die dit in de *Illuminated Magazine* vertelt, eindigt zijn beschrijving aldus:

‘Als God de mensen voor hun misdaden zo bestraft, als de mensen elkaar voor de armoede, wee dan de zonen van Adam!’

In november 1843 stierf in Leicester een man die twee dagen eerder uit het werkhuis in Coventry was ontslagen. De bijzonderheden over de behandeling van de armen in deze inrichting zijn ontstellend. De man, George Robson, had een volkomen verwaarloosde schouderwond; hij werd aan de pomp gezet, die hij met zijn gezonde arm moest bedienen; daarbij kreeg hij niets dan de gewone armhuiskost die zijn wegens de verwaarloosde wond verzwakt gestel niet verdroeg; hij moest dus wel nog zwakker worden maar hoe meer hij klaagde, des te ruwer werd de behandeling. Wanneer zijn vrouw, die ook in dit werkhuis was, hem haar beetje bier wilde brengen, werd zij uitgescholden en moest zij het in het bijzijn van de opzichteres opdrinken. Hij werd ziek maar kreeg ook toen geen betere behandeling. Tenslotte werd hij met zijn vrouw op eigen wens ontslagen, waarbij hij de meest beledigende woorden te horen kreeg. Twee dagen later stierf hij in Leicester aan, naar de arts die de lijkschouwing verricht had, verklaarde, zijn verwaarloosde wond en de voor zijn toestand volkomen onverteerbare kost. Bij zijn vertrek had men hem nog brieven met geld voor hem overhandigd, die zes weken achtergehouden en, volgens de regels van de inrichting, door de opzichter geopend waren! — In het werkhuis te Birmingham gebeurden zulke schandelijke dingen, dat er tenslotte in december 1843 een ambtenaar werd gestuurd om de zaak te onderzoeken. Hij vond vier ‘trampers’ (wij hebben hierboven deze uitdrukking al verklaard) in een hondenhok (black hole) onder een trap naakt opgesloten; sinds 8 à 10 dagen waren zij al in deze toestand, vaak hongerig, zonder vóór de middag iets te eten te krijgen, en dit in het koudste jaargetijde. Een kleine jongen had in alle daarvoor bestemde plaatsen van de inrichting straffen moeten uitzitten: eerst in een oude, vochtige, gewelfde rommelkamer toen tweemaal in het hondenhok, de tweede maal drie dagen en drie nachten, toen even lang in het oude hondenhok dat nog slechter was, en tenslotte in de ‘tramp’-kamer, een ellendig vuil, stinkend, nauw hok met houten slaapbritsen, waar de ambtenaar bij zijn inspectie nog twee vervuilde, van kou ineengekrompen knapen ontdekte, die daar al vier dagen hadden gezeten. In het hondenhok werden vaak zeven en in deze ‘tramp’-kamer vaak twintig trampers gepropt. Ook vrouwen waren in het hondenhok opgesloten als straf, omdat zij niet naar de kerk hadden willen gaan, en één zelfs vier dagen lang in de ‘tramp’-kamer, waar zij god weet wat voor gezelschap aantrof, en dat alles terwijl zij ziek was en geneesmiddelen innam! Een andere vrouw werd voor straf naar het gekkenhuis gestuurd hoewel zij volkomen bij haar verstand was. — In het werkhuis te Bacton, Suffolk, vond in januari 1844 een soortgelijk

onderzoek plaats. Daarbij bleek dat hier een zwakzinnige als ziekenverpleegster was aangesteld en allerlei verkeerde dingen met de zieken deed en dat zieken die 's nacht onrustig waren of uit bed kwamen, met koorden over de lakens en onder het bed door vastgebonden werden om de nachtwaaaksters het opblijven uit te sparen — één zieke werd in deze toestand dood aangetroffen. — In het armenhuis van St-Pancras in Londen, waar de goedkope hemden gemaakt worden, stikte een patiënt in bed tijdens een aanval van epilepsie, zonder dat ook maar iemand hem enige hulp had geboden. In ditzelfde huis slapen vier, zes en soms zelfs acht kinderen in één bed. — In het Shoreditch-werkhuis in Londen werd een man op een nacht in één bed gestopt met een zieke die met zware koorts lag, en het bed was bovendien nog vol ongedierte. — In het Londense werkhuis van Bethnal Green werd een zwangere vrouw in de zesde maand met haar nog geen tweejarig kind van 28 februari tot 20 maart 1844 zonder in het werkhuis zelf te worden opgenomen, opgesloten in de bezoekkamer waar elk spoor van bedden of toilet ontbrak. Haar man was wel in het werkhuis gelaten en toen hij verzocht dat zijn vrouw uit haar opsluiting verlost zou worden, kreeg hij voor deze brutaliteit vierentwintig uur arrest op water en brood. — In het werkhuis te Slough, bij Windsor, lag in september 1844 een man op sterven; zijn vrouw reisde daarheen, kwam 's nachts om twaalf uur aan, haastte zich naar het werkhuis en werd niet toegelaten. Pas de volgende morgen kreeg zij toestemming hem te zien en ook toen nog slechts voor een half uur en in aanwezigheid van de opzichteres die zich bij ieder nieuw bezoek van de vrouw opdrong en haar na een half uur zei dat zij nu gaan moest. In het werkhuis in Middleton, Lancashire, waren twaalf en soms achttien paupers van beiderlei kunne, die in één kamer sliepen. Deze inrichting valt niet onder de nieuwe, maar onder een oude, bijzondere armenwet (Gilbert's Act). De inspecteur had voor eigen rekening een brouwerij in dat werkhuis geopend. — In Stockport werd op 31 juli 1844 een tweeënzeventigjarige grijsaard vanuit het armenhuis voor de vrederechter gesleept omdat hij geweigerd had stenen te kloppen en dit daarmee motiveerde dat zijn leeftijd en een stijve knie hem verhinderden dit werk te kunnen doen. Vergeefs bood hij aan een werk te doen, dat zijn lichaamskrachten toelieten — hij werd tot 14 dagen dwangarbeid in de tredmolen veroordeeld. — In het werkhuis te Basford stelde een inspecterende beambte in februari 1844 vast dat de lakens in dertien weken, de hemden in vier weken en de sokken in twee tot tien maanden niet verwisseld waren zodat van vijfenveertig jongetjes er nog slechts drie sokken hadden en de hemden alle aan flarden waren. De bedden krioelden van ongedierte en de eetschotels werden in de urine-emmers gewassen. — In het armenhuis in West-Londen was een portier, die syfilis had en vier meisjes met deze ziekte besmette, maar toch niet ontslagen werd, en een andere portier had een doofstom meisje uit een van de kamers genomen en haar vier dagen lang verstopt gehouden in zijn bed, waar hij bij haar sliep, ook deze man werd niet ontslagen.

Zoals in het leven, zo ook in de dood. De armen worden zonder veel omhaal als gecrepeerd vee in de grond gestopt. Het armenkerkhof van St. Bride in Londen is een kaal stuk moerasgrond, dat sinds Karel II als begraafplaats wordt gebruikt, het ligt vol beenderhopen. Iedere woensdag worden de gestorven paupers in een 14 voet diepe kuil geworpen, de priester raffelt z'n litanie af en dan wordt deze kuil haastig dichtgegooid om een week later weer geopend te worden, en dit net zolang tot het massagraf vol is en er geen lijk meer bij kan. De ontbindingsstank ervan verpest de hele omgeving. — In Manchester ligt het armenkerkhof tegenover de oude stad aan de Irk, ook al op een verwilderd, hobbelig terrein. Een jaar of twee geleden is hier een spoorweg doorheen getrokken. Wat zouden bourgeoisie en geestelijkheid over ontheiliging geschreeuwd hebben, als hier een fatsoenlijk kerkhof in het geding was geweest! Maar het ging om een armenkerkhof, de rustplaats van paupers en overbodigen en dus geneerde men zich helemaal niet. Zelfs werd niet de moeite genomen om de nog niet geheel vergane lijken naar de andere zijde van de begraafplaats over te brengen, men groef

maar raak en sloeg zelfs palen in verse graven, zodat het van ontbindingsstoffen wemelende grondwater uit de moerasbodem opwelde en de omgeving van de weerzinwekkendste en schadelijkste dampen vervulde. Ik wil de walgelijkheden die hier voorkwamen niet verder in bijzonderheden schilderen.

Is het verwonderlijk dat de armen weigeren onder dergelijke omstandigheden de openbare ondersteuning aan te nemen? Dat ze liever verhongeren dan in deze Bastilles te gaan? Mij zijn vijf gevallen bekend van mensen die werkelijk en letterlijk verhongerd zijn, en die nog enkele dagen voor hun dood, toen het armbestuur hun iedere steun behalve het werkhuis geweigerd had, liever in hun ellende terugkeerden dan deze hel te betreden. In zoverre hebben de leden van de armenwetcommissie hun doel volkomen bereikt. Maar tegelijkertijd hebben de werkhuisen de verbittering van de arbeidende klassen tegen de bezittende die voor het overgrote deel met de nieuwe armenwet dwepen, meer doen toenemen dan welke andere maatregel ook van de partij die de macht heeft. Van Newcastle tot Dover klinkt er onder de arbeiders slechts één roep van verontwaardiging over de nieuwe wet. De bourgeoisie heeft haar opvatting betreffende haar plichten tegenover het proletariaat in deze wet zo duidelijk uitgesproken, dat het ook door de grootste domkoppen werd begrepen. Zo rondweg, zo openhartig was nog nooit uitgesproken dat de bezitlozen er alleen maar zijn om zich door de bezitters te laten uitbuiten en om te verhongeren, zodra de bezitters ze niet meer kunnen gebruiken. Daarom dan ook heeft deze nieuwe armenwet zo wezenlijk bijgedragen tot die versnelling van de groei van de arbeidersbeweging en vooral tot de verbreiding van het chartisme. En daar de wet op het platteland het ruimst is toegepast, zal hij ook de voor de deur staande ontwikkeling van de proletarische beweging in de plattelandsdistricten vergemakkelijken.

Laten wij hier nog aan toevoegen dat sinds 1838 ook in Ierland een zelfde armenwet bestaat, die voor 80.000 paupers soortgelijke asielen voorbereidt. Ook hier heeft de wet zich gehaat gemaakt en hij zou zich nog gehater gemaakt hebben als hij hoe dan ook dezelfde betekenis had kunnen verwerven als in Engeland. Maar wat betekent de slechte behandeling van 80.000 proletariërs in een land, waar er anderhalf miljoen zijn! — In Schotland zijn in het geheel geen armenwetten, behoudens plaatselijke uitzonderingen.

Ik hoop dat men, na deze schildering van de nieuwe armenwet en zijn uitwerking, geen woord dat ik over de Engelse bourgeoisie gezegd heb, te hard zal vinden. In deze openbare maatregel waarbij zij in corpore[6], als macht optreedt, spreekt zij uit wat ze eigenlijk wil en wat zij bedoelt met al die kleinere, schijnbaar slechts op enkelingen blaam werpende handelingen tegen het proletariaat. En dat deze maatregel niet van slechts een deel van de bourgeoisie uitging, maar de bijval van de gehele klasse geniet, bewijzen onder andere de parlamentsdebatten van 1844. De liberale partij had de nieuwe armenwet uitgevaardigd; de conservatieven met hun minister Peel aan het hoofd, verdedigen deze en veranderen er alleen een paar kleine bijkomstigheden aan in hun Poor-Law-Amendment-Bill[7] van 1844. Een liberale meerderheid gaf en een conservatieve bevestigde deze wet, terwijl de edele Lords er beide malen hun goedkeuring aan hebben gehecht. Daarmee is de uitstoting van het proletariaat uit staat en maatschappij een uitgemaakte zaak geworden: openlijk is verklaard dat de proletariërs geen mensen zijn en niet verdienen als mensen te worden behandeld. Laten wij het rustig aan de proletariërs van het Engelse Rijk overlaten om zich hun mensenrechten opnieuw te veroveren.[8]

Dat is de toestand van de Engelse arbeidersklasse, zoals ik deze eenentwintig maanden lang met eigen ogen en uit officiële en andere authentieke rapporten heb leren kennen. En als ik deze toestand, zoals ik dat op de bladzijden hierboven vaak genoeg uitgesproken heb, ten

enenmale ondulbaar vind dan ben ik niet de enige die dit doet. Gaskell reeds verklaarde in 1833 dat hij twijfelt aan een vreedzame afloop en dat een revolutie moeilijk zou kunnen uitblijven. Carlyle verklaart in 1838 het chartisme zowel als de revolutionaire actie van de arbeiders uit de ellende waarin zij leven en verwondert er zich slechts over dat zij nog zo rustig acht jaar lang aan de tafel van de Barmekiden^[9] hebben aangezeten, waar zij toch door de liberale bourgeoisie met ijdele beloften gespijzigd werden, en in 1844 verklaarde hij dat de organisatie van de arbeid onmiddellijk aangepakt moest worden, ‘wilde Europa of althans Engeland nog lang bewoonbaar blijven’.

En de Times, de ‘eerste krant van Europa’, zei in juni 1844 op de man af;

‘Oorlog aan de paleizen, vrede aan de hutten, dat is een strijdkreet der verschrikking die nog eens door ons land kan klinken. Laten de rijken op hun hoede zijn’.

Laat ons ondertussen nu nog eens de kansen van de Engelse bourgeoisie onderzoeken. In het ergste geval gelukt het de buitenlandse, vooral Amerikaanse industrie ook na de binnen enkele jaren noodzakelijke afschaffing van de graanwetten, de Engelse concurrentie het hoofd te bieden. De Duitse industrie spant zich thans zeer in en de Amerikaanse heeft zich met reuzenschreden ontwikkeld. Amerika met zijn onuitputtelijke hulpmiddelen, met de onmetelijke kolen- en ijzervoorraden, met een weergaloze rijkdom aan waterkracht en bevaarbare rivieren, maar vooral met zijn energieke en nijvere bevolking, in vergelijking waarmee de Engelsen maar flegmatieke slaapmutsen zijn, dit Amerika heeft in minder dan tien jaar een industrie geschapen, die in grovere katoenwaren (het hoofdproduct van de Engelse industrie) nu al met Engeland concurreert, de Engelsen van de Noord- en Zuid-Amerikaanse markten verdrongen heeft en zich in China een markt heeft verworven naast de Engelse. In andere takken van industrie gaat het net zo. Als er één land is, dat in staat is om het industrieel monopolie te verwerven, dan is het Amerika. Wordt op deze wijze de Engelse industrie geslagen — hetgeen, als de huidige sociale toestanden zo blijven in de komende twintig jaar wel niet anders kan, dan wordt de meerderheid van het proletariaat voor altijd ‘overbodig’ en zal moeten kiezen tussen verhongeren of — revolutie maken.

Denkt de Engelse bourgeoisie aan deze mogelijkheid? Integendeel, haar meest geliefde econoom, MacCulloch beleert haar vanuit zijn studeerkamer: Er is geen denken aan dat een zo jong land als Amerika dat nog niet eens behoorlijk bevolkt is, met succes industriële activiteiten zou kunnen ontplooien of zelfs tegen een oud industrieland als Engeland zou kunnen concurreren. Het zou waanzinnig zijn van de Amerikanen, als zij dat zouden proberen, want zij kunnen er alleen geld bij verliezen; laat ze maar rustig bij hun landbouw blijven en als ze dan eerst het hele land gecultiveerd hebben zal ook de tijd wel komen om met succes industriële activiteiten te kunnen ontplooien. — Zo spreekt de wijze econoom en de hele bourgeoisie prevelt het hem na, terwijl de Amerikanen de ene markt na de andere wegnemen en terwijl een vermetele Amerikaanse speculant onlangs een partij Amerikaanse waren naar Engeland zond, waar deze verkocht werd om opnieuw te worden geëxporteerd!

Maar zelfs als Engeland het industrieel monopolie behouden en zijn fabrieken voortdurend in aantal toenemen zouden, wat zou het gevolg zijn? De handelscrises zouden blijven en met de uitbreiding van de industrie en de vermeerdering van het proletariaat steeds gewelddadiger, steeds ernstiger worden. Het proletariaat zou door de steeds voortschrijdende ruïnering van de kleine middenklasse en door de zich met reuzenschreden ontwikkelende centralisatie van het kapitaal in handen van enkelen, in geometrische proportie toenemen en spoedig, met uitzondering van een paar miljonairs de hele natie omvatten. In deze ontwikkeling komt

echter een moment, waarop het proletariaat ziet hoe eenvoudig het voor hem zou zijn om de bestaande sociale macht omver te werpen, en dan zal een revolutie volgen.

Maar noch het ene, noch het andere zal gebeuren. De handelscrises, deze machtigste hefboom van alle zelfstandige ontwikkeling van het proletariaat, zullen samen met de buitenlandse concurrentie en de toenemende ruïnering van de kleine bourgeoisie, de zaak sneller oplossen. Ik geloof niet dat het volk zich nog meer dan één crisis zal laten welgevallen. Waarschijnlijk zal reeds de eerstvolgende, de in 1846 of 1847 intredende crisis de afschaffing van de graanwetten en de invoering van het Charter brengen. Wat het Charter voor revolutionaire bewegingen zal uitlokken, moet worden afgewacht. Maar tot de dan volgende crisis, die naar analogie met de voorgaande in 1852 of 1853 zou moeten optreden die echter bij afschaffing van de graanwetten kan worden vertraagd zoals hij door andere omstandigheden, buitenlandse concurrentie enz., kan worden verhaast, tot aan deze crisis zal het Engelse volk er waarlijk genoeg van hebben om zich ten bate van de kapitalisten te laten uitbuiten en te verhongeren wanneer de kapitalisten het niet meer nodig hebben.

Als de Engelse bourgeoisie zich tot dan niet bezint — en naar alle schijn doet zij dat zeker niet — zal er een revolutie volgen, waarbij alle voorgaande in het niet verzinken. De tot wanhoop gedreven proletariërs zullen grijpen naar de brandfakkels waar Stephens hen indertijd in zijn preek over sprak; de volkswraak zal gekoeld worden met een razernij, waarvan zelfs het jaar 1793 ons geen voorstelling geeft. De oorlog van de armen tegen de rijken zal de bloedigste zijn, die ooit werd gevoerd. Zelfs de overgang van een deel van de bourgeoisie naar de proletariërs partij, zelfs een algehele gedragsverbetering van de bourgeoisie zou niets helpen. Een algemene mentaliteitsverandering van de bourgeoisie zou toch niet verder dan een slap 'juste-milieu'[10] kunnen gaan; degenen die zich met grotere vastberadenheid bij de arbeiders aan zouden sluiten, zouden een nieuwe Gironde[11] vormen en als zodanig in het verloop van de strijd ondergaan. De vooroordelen van een hele klasse kan men niet als een oud kledingstuk afleggen, en zeker kan de behoudende, in zijn vooroordelen verstrikte, baatzuchtige Engelse bourgeoisie dat niet. Dit zijn allemaal conclusies die met de grootste zekerheid getrokken kunnen worden, conclusies die gebaseerd zijn op de onweerlegbare feiten, enerzijds van de historische ontwikkeling, anderzijds van die menselijke natuur. Het profeteren is nergens zo gemakkelijk als juist in Engeland omdat alles hier zo duidelijk en scherp in de maatschappij ontwikkeld is. De revolutie moet komen, het is nu al te laat om een vreedzame oplossing voor de kwestie te kunnen vinden; maar wel zou zij gematigder kunnen uitvallen dan hierboven is voorspeld. Dat zal echter minder van de ontwikkeling van de bourgeoisie afhangen, dan van die van het proletariaat. In dezelfde verhouding namelijk waarin het proletariaat socialistische en communistische elementen in zich opneemt, in diezelfde verhouding zal de revolutie aan bloedvergieten, wraak en woede afnemen. Het communisme staat op grond van zijn principe boven de tweespalt tussen bourgeoisie en proletariaat, het erkent deze slechts in zijn historische betekenis voor het heden, maar niet als ook voor de toekomst gerechtvaardigd; het wil juist deze tweespalt opheffen. Het erkent daarom weliswaar, zolang de tweespalt bestaat, de verbittering van het proletariaat tegen zijn onderdrukkers als een noodzaak, als de belangrijkste hefboom van de beginnende arbeidersbeweging, maar het gaat boven deze verbittering uit, juist omdat het een zaak van de mensheid en niet alleen van de arbeiders is. Geen communist krijgt het toch in zijn hoofd persoonlijk aan enkelingen wraak te willen oefenen of over het algemeen te geloven dat de afzonderlijke bourgeois onder de huidige omstandigheden anders zou kunnen handelen dan hij doet. Het Engelse socialisme (d.w.z. communisme) berust juist op dit principe van de ontoerekenbaarheid van de enkeling. Hoe meer dus onder de Engelse arbeiders socialistische ideeën veld winnen, des te meer wordt hun huidige verbittering, die het toch, als zij zo

gewelddadig blijft als zij nu is, tot niets zou brengen, overbodig en des te meer zal haar optreden tegen de bourgeoisie aan woestheid en ruwheid verliezen. Als het mogelijk zou zijn om het hele proletariaat communistisch te maken alvorens de strijd uitbreekt, dan zou deze zeer vreedzaam aflopen; dat is echter niet meer mogelijk, het is daarvoor al te laat. Maar toch geloof ik dat tot het uitbreken van de volkomen openlijke, directe strijd van de armen tegen de rijken, die thans in Engeland onvermijdelijk geworden is, zich onder het proletariaat minstens zoveel inzicht in de sociale kwestie zal verbreiden, dat de communistische partij met behulp van de gebeurtenissen in staat zal zijn om het ruwe element van de revolutie op den duur te overwinnen en een nieuwe negende Thermidor[12] te voorkomen. De ervaring van de Fransen zal toch niet vergeefs geweest zijn en bovendien zijn immers de meeste chartistenleiders nu reeds communisten. En daar het communisme boven de tegenstelling tussen proletariaat en bourgeoisie staat, zal het ook voor het betere deel van de bourgeoisie — maar dat zijn ontzettend weinigen en op aanvulling ervan kan alleen uit het midden van de opgroeiende generatie gerekend worden — gemakkelijker zijn, zich daarbij aan te sluiten dan bij het uitsluitend proletarisch chartisme.

Indien deze conclusies hier niet voldoende gemotiveerd mochten zijn, dan zal er zich wel ergens anders gelegenheid voordoen om aan te tonen dat dit de noodzakelijke resultaten van de historische ontwikkeling in Engeland moeten zijn. Maar ik blijf erbij: de oorlog van de armen tegen de rijken, die thans reeds in afzonderlijke gevallen en indirect gevoerd wordt, zal ook in het algemeen, als geheel en direct in Engeland gevoerd worden. Voor een vreedzame oplossing is het te laat. De klassen scheiden zich steeds scherper van elkaar, de geest van verzet maakt zich steeds meer van de arbeiders meester, de verbittering neemt toe, de afzonderlijke guerrillaschermutselingen concentreren zich tot belangrijker gevechten en demonstraties en een kleine stoot zal spoedig voldoende zijn om de lawine aan het rollen te brengen. Dan zal ongetwijfeld door het land de strijdkreet schallen: ‘Oorlog aan de paleizen, vrede aan de hutten!’ — dan zal het echter voor de rijken te laat zijn om zich nog in acht te kunnen nemen.

Noten:

[1] Carlyle geeft in zijn *Past and Present* (Verleden en Heden) (Londen 1843) een buitengewoon mooie schildering van de Engelse bourgeoisie en haar weerzinwekkende geldzucht, die ik gedeeltelijk vertaalde voor de *Deutsch-Französische Jahrbucher*, waarnaar ik de lezer verwijs.

[2] 'Laissez faire, laissez aller' - 'vrijheid van doen en laten' — de formule van de burgerlijke economen die voorstanders van de vrijheid van handel en tegen inmenging van de staat op het gebied van de economische betrekkingen waren. — Red.

[3] (het 43ste regeringsjaar van Elisabeth). — Red.

[4] *Extraxts from Information received by the Poor-Law-Commissioners* (Uittreksels uit de door de armenwetcommissieleden ontvangen informatie). Published by Authority. London 1833.

[5] Procrustesbed — volgens de Oudgriekse overlevering het bed waarop de rover Procrustes zijn slachtoffers legde. Wie korter was dan het bed werd door Procrustes uitgerekt en wie langer was, werden de benen afgehakt. — Red.

[6] als gesloten geheel. — Red.

[7] *Poor-Law-Amendment-Bill* — amendement op de armenwet. — Red.

[8] Om elke misvatting en daaruit voortkomende tegenwerpingen te voorkomen, merk ik nog op dat ik van de bourgeoisie als klasse gesproken heb en dat alle door enkelingen aangevoerde feiten voor mij slechts als bewijsstukken voor de denk- en handelwijze van de klasse gelden. Derhalve kon ik mij ook niet inlaten met het onderscheid tussen de verschillende groepen en partijen van de bourgeoisie, die slechts van historisch en theoretisch belang zijn en daarom kan ik ook de tot de bourgeoisie behorende enkelingen die getoond hebben achtenswaardige uitzonderingen te zijn, niet anders dan terloops vermelden. Dit zijn enerzijds de meer uitgesproken radicalen, die bijna chartisten zijn, zoals de Lagerhuisleden en fabrikanten Hindley uit Ashton en Fielden uit Todmorden (Lancashire) en anderzijds de humane Tories die onlangs de groep 'jong Engeland' vormden, waartoe vooral de parlamentsleden Disraeli, Borthwick, Ferrand, Lord John Manners enz. behoren. Ook Lord Ashley staat dicht bij hen. Het doel van 'jong Engeland' is de restauratie van het oude 'merry England' ('vrolijk Engeland' — Red.) met zijn schitterende kanten en zijn romantisch feodalisme: dit doel is natuurlijk onuitvoerbaar en zelfs belachelijk, een satire op alle historische ontwikkeling, maar de goede bedoeling en de moed om zich tegen het bestaande en de bestaande vooroordelen te verzetten en de gemeenheid van het bestaande te erkennen, is al wat waard. Geheel eenzaam staat de Duitse Engelsman Thomas Carlyle die, aanvankelijk Tory, verder gaat dan al de genoemden. Hij dringt het diepst van alle Engelse bourgeois tot de oorzaken van de sociale wanorde door en eist de organisatie van de arbeid. Ik hoop dat Carlyle, die de juiste weg gevonden heeft, ook in staat zal zijn deze verder te volgen. De beste wensen van mij en van vele Duitsers begeleiden hem!- (1892) Maar de Februarirevolutie maakte hem tot volledige reactionair; de gerechtvaardigde toorn over de filisters sloeg om in verzuurd filisterverdriet over de historische golf die hem op het strand wierp.

[9] De feestmaaltijd der Barmekiden — uitdrukking uit een sprookje van de 1001 Nacht. Op dit feestmaal werden de hongerenden steeds nieuwe lege schalen voorgezet. — Red.

[10] 'het juiste midden', middelmaat. — Red.

[11] De gematigde republikeinen tijdens de Franse Revolutie van 1789. — Red.

[12] Negen Thermidor (27 juli 1794) vond te Parijs een contrarevolutionaire omwenteling plaats, die een einde maakte aan de dictatuur van de revolutionaire kleinburgerij. Als gevolg van de omwenteling werden Robespierre, Saint-Just en andere leiders van de Franse Revolutie ter dood gebracht. De macht kwam in handen van de contrarevolutionaire grootbourgeoisie. — Red.